

TEMEL YAYINLARI

YAYIN NO: 143

Tarih / Kùltür Dizisi: 34

ISBN: 975- 410 - 091- 8

© S.K.İrtem'in tüm eserlerinin yayın hakları
Temel Yayınları'na aittir.

Dizgi

Temel Yayınları Dizgi Servisi

Ayhan Özcan

Tashih

İzzet Arıcan

Burcu Kocahanoğlu

Kapak

Ebru Grafik A.Ş.

Baskı - Cilt

Bayrak Matbaacılık Ltd.Şti.

2003 – İSTANBUL

TEMEL YAYINLARI

Piyerloti Cad. Dostlukyurdu Sok.

Hacıbey Ap. No. 10 Daire 5

Tel:(0-212) 516 23 52 - 517 73 20

Fax: (0-212) 517 75 96

Çemberlitaş - İSTANBUL

Süleyman Kâni IRTEM
Sabık İstanbul Valisi

Son Osmanlı Son Saltanat
Sultan Vahideddin

Yayına Hazırlayan
Osman Selim KOCAHANOĞLU

İÇİNDEKİLER

Birinci Bölüm

MÜTAREKEYE DOĞRU

1. Müthiş yenilgi ve Talât Paşa'nın istifası	5
2. İzzet Paşa'nın geçiş kabinesi	12
3. İttihatçılar memleketten kaçıyor	17
4. Talât Paşa'nın gurbet macerası	24
5. Ermeniler Talât Paşa'yı nasıl öldürdü?	30
6. Said Halim Paşa'nın öldürülmesi	38
7. Mondros Mütarekesi ve Vahideddin	43
8. İzzet Paşa Kabinesi sahneden çekiliyor	49

İkinci Bölüm

VAHİDEDDİN

MÜTAREKE ÇUKURUNDA

1. Vahideddin'in yedek akçesi Tevfik Paşa	57
2. Tevfik Paşa Kabinesi düşerken...	63
3. Damat Ferid Paşa sadaret yolunda...	70
4. Damat Ferid Paşa'nın şahsiyeti...	76
5. Damat Ferid Paşa'nın fırka reisliği...	83
6. Vatan mı önce, saltanat hanedanı mı?..	89
7. Saltanat Şûrası'nda oynanan komedi!..	96
8. Damat Ferid Paşa'nın rakipleri.	104
9. İzmir'in işgali ve siyaset panoraması...	110

VI İÇİNDEKİLER

10. Enişte paşanın yıldızı ve Vahideddin...	118
11. Biraz da Ali Rıza Paşa Kabinesi...	125
12. İki mütareke havarisi: Şerif Paşa ve Prens Sabahaddin...	133
13. Mustafa Kemal'in Kongresi, Vahideddin'in beyannamesi...	140
14. Osmanlı meclisi ve Misak-ı Milli	147
15. İngilizler İstanbul'u işgal ediyor	155
16. Meclisin kapanışı ve Sultan Vahideddin	162
17. Dürrizâde Abdullah'ın ölüm fetvaları	169
18. Hilâfet ordusu ve Mustafa Kemal	176
20. Sulh Konferansı öncesi Damat Ferid Paşa	183
21. Enişte paşa muhtıra hazırlıyor	191
22. Kurtlar sofrasında bir sadrazam	198
23. Biz Türkler Cengiz ve Timur sürüleri değiliz!..	205
24. Pervasız galipler, gâfil mağluplar	210
25. San Remeo kararları ve Venizelos	216
26. Kuva-yı İnzibatiye nasıl dağıldı? (Dr. Cemil Topuzlu'nun mektubu)	221
27. Osmanlı Heyeti İkinci Sulh Konferansında	225
28. Sevr Andlaşması nasıl imzalandı?	230
29. Bilecik buluşmasının perde arkası	235
30. Osmanlı saltanatının son günleri	241
31. Vahideddin kaçmaya karar veriyor	247
32. Vahideddin'in İstanbul'dan kaçıışı	252
33. Türk mucizesi Lozan	259
34. Abdülmecid Efendi ve Sultan Vahideddin	265
35. Londra Konferansı ve İstanbul Hükûmeti	272
36. Abdülmecid'in halife seçilmesi	279
37. Abdülmecid Efendi cumhuriyet karşısında	286
38. Hilâfet ve Abdülmecid Efendi'nin sonu	292

Üçüncü Bölüm
BİLİNMEYEN VAHİDEDDİN

1. Sultan Reşad'ın ölümü ve Vahideddin	301
2. Tahta çıkıp kılıç kuşanan adam	307
3. Bilinmeyen bir Vahideddin portresi	313
4. Vahideddin'in ilk göz ağrısı: Nâzikedâ...	318
5. Vahideddin'in aşkları: Çiçekten çiçeğe...	323
6. Vahideddin'in son aşkı: Nevzâd Hanım...	328
7. Fatma Ulviye Sultan ve Vahideddin	337
8. Yıldız Sarayı'nda yangın var!..	343
9. Meşrutiyet yemini ve Sultan Vahideddin	349
10. Cemal Paşa'nın Hidivlik ve krallık hevesi	354

Dördüncü Bölüm
İTTİHAT-TERAKKİ TARİHİNDEN

1. Ohri'de İttihat ve Terakki nasıl kuruldu?	363
2. Tatar Osman Paşa nasıl dağa kaldırıldı?	371
3. Manastırda hürriyet nasıl ilan edildi?	379

Süleyman Kâni ve Sultan Vahideddin...

Osman Selim KOCAHANOĞLU

Langaza kazası Malmüdürü muavinliğinden emekli Mısırlı-zâde ismiyle mâruf Aziz Bey'in oğlu olan Süleyman Kâni, 1874 yılında Selânîk'te doğmuştur. (*Kâni Beyin doğum tarihi 1871 olduğu halde, 1327 nüfus sayımında 1874 olarak düzeltildiği memuriyet sicilinde kayıtlıdır*). Babasının görev yaptığı Langaza kazası o yıllarda Selânîk'e üç saat kadar mesafede kaplıcaları ile ünlü bir kaza idi. Ailenin Mısırlı-zâde ünvanı, Süleyman Kâni'nin dedesi Süleyman Ağa'nın Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa zamanında İskenderiye ve Reşit gümrükleri mültezimliği yapmış olmasından kaynaklanmış olmalıdır.

İlkokulu Selânîk Şemsi Efendi Mektebinde, ortaokulu Selânîk Fevz-i Sıbyan Rüşdiyesinde okumuştur. (30 Temmuz 1890 / 18 Temmuz 1306). O yıllarda Selânîk, Osmanlı İmparatorluğunun İstanbul ve İzmir'den sonra kültür, sanayi ve ticaret alanında en gelişmiş liman kenti ve Batıya açılmış penceresidir. Modern fikirler en rahat gelişme imkânını bu şehirde bulmaktadır... Fevz-i Sıbyan Mektebi yöneticileri okulun eğitim seviyesini göstermek amacıyla birkaç çalışkan öğrenciyi yanlarına alarak İstanbul'a Maarif Nâzırı Münif Paşa'yı ziyarete gelirler. Bu öğrenciler arasında küçük Kâni de vardır. Münif Paşa öğrencilere, makamında Fransızca, Arabî, Fârisî, riyaziye tarih ve coğrafyadan sorular sorar ve aldığı cevaplardan çok memnun kalarak okul yö-

neticilerini nişanlarla taltif eder. Fevz-i Sıbyan Mektebi daha sonra İstanbul Beyazıt'taki binasına taşınan ve halen devam eden Özel Fevziye Mekteblerinin (Işık Lisesi) ilk şekli olmaktadır.

Daha sonra Selânik Merkez İdadisinden mezun olan Süleyman Kâni (30 Ekim 1893 / 18 Teşrinievvel 1309), Mekteb-i Mülkiye-i Şahâne'nin yüksek kısmına kaydolmak üzere İstanbul'a gelir. Faal ve çalışkan bir öğrencilikten sonra Mülkiye'den pekiyi derece ile mezun olur. (5 Ağustos 1896 / 24 Temmuz 1312). Ermenilerin 1896 Osmanlı Bankası baskını sırasında mülkiye son sınıf öğrencisi olarak Galata ve Karaköy'de çıkan olayların yakın tanıklığı anılarına yansiyacaktır.

Kâni Bey'in okuduğu yıllarda Mekteb-i Mülkiye, Tıbbiye Mektebiyle birlikte Jön -Türk hareketinin en çok destek bulduğu okullardan biridir. Bu nedenle öğrenciler çok sıkı denetim altındadırlar. Recaiâde Ekrem, Âta Bey, Mizancı Murad, Abdurrahman Şeref gibi namlı hocalar Mülkiye'de ders vermektedirler. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti o yıllarda kurulur. Ali Münif, Tahsin Uzer, Hüseyin Cahid, Cavid Bey, Aynizâde Hasan Tahsin gibileri aynı sınıfın öğrencileridir. Anılarına yansıyan notlarından anlaşıldığı kadarıyla ,Kâni Bey de öğrenci boykotlarının içinde yer almış ve bir defasında da Yıldız Sarayında sorgulandıktan sonra serbest bırakılmıştır.

Mülkiye'yi bitiren Süleyman Kâni'nin atandığı ilk görev, Selânik valiliği nezdindeki maiyyet memurluğudur. (6 Kasım 1896 / 25 Teşrinievvel 1312). Bu sırada Selânik valisi, Cevad Paşa sadaretinde Vükelâ Meclisinde çıkan ihtilaftan dolayı görevinden alınarak Selâniğe uzaklaştırılan eski Adliye Nâzırı Rıza Paşa'dır. Kendine özgü davranışları, sert mizacı ve ilginç kişiliği bulunan Rıza Paşa'nın yanındaki maiyyet memurluğu yaklaşık iki sene sürmüştür.

10 Şubat 1899'da (29 Kanunusani 1314) Bargiri (Van) kay-

makamlığına tayini çıkmışsa da istifasını vererek gitmemiştir. Daha sonra Selânik'in Serez / Siroz sancağına bağlı Menlik kazası kaymakamlığına tayini çıkar. (3 Nisan 1900 / 21 Mart 1316). Bundan sonraki idari görevleri ise sırasıyla şöyledir: Ustrumca kaymakamlığı (6 Temmuz 1902 / 26 Haziran 1318), Rupçoz kaymakamlığı (14 Ocak 1904 / 1 Kanunusani 1319), Vodina kaymakamlığı (10 Eylül 1904 / 28 Ağustos 1320), Darıdere (Edirne) kaymakamlığı (28 Mayıs 1906 / 15 Mayıs 1322) ve becayiş suretiyle Ohri kaymakamlığı (29 Ağustos 1906 / 16 Ağustos 1322) ve Manastır merkez kaymakamlığı (29 Aralık 1908 / 16 Kanunuevvel 1324).

Görüleceği üzere Kâni Bey'in 1908 öncesindeki 12 senelik memuriyetinin hepsi Makedonya'da geçmiştir. Makedonya bölgesi o yıllarda, Bulgar, Rum ve Sırp çetelerinin devlete baş kaldıran şekavetine maruz kalmakta, Müslüman ahalinin çiftlikleri basılıp mallarına zarar verilmekte, öldürülmekte veya dağa kaldırılmaktaydı. Osmanlı ordusu asayişi sağlamak için devamlı eşkiya takibi ve çetelere karşı jandarmalık ediyordu. Ayrıca büyük devletlerinin müdahalesi ile Makedonya'da ıslahat projesi adı altında muhtelif Tensikat Komisyonları kurulmuştu. Emperyalist devletler, kurulan Tensikat Komisyonları vasıtasıyla ve Rumeli'de ıslahat perdesi ardında Osmanlı Devletini Balkanlardan Anadolu'ya atma plânlarını uygulamaya çalışıyorlardı.

Kâni Bey Rumeli'deki kaymakamlıkları sırasında at sırtında bizzat eşkiya takibine çıkıyordu. 1904 yılında Vodina kaymakamı iken Rus Tensik Heyetindeki binbaşı ile arası açılır. Ayağının kaydırılacağını ve Müfettiş-i Umumî Hüseyin Hilmi Paşa'nın kendini koruyamayacağını anlayınca istifa edip İstanbul'a gelmiştir. Bir yazısında belirttiğine göre, bu sırada mesleğini değiştirerek Selânik'te günlük bir gazete çıkarmaya niyetlenir. Kanunen lâzım gelen her muameleyi ve şartları yerine getirdiği halde Matbuat Müdürü Kemal Bey'den izin alamayınca gene eski mesleğine dönmeye mecbur kalacaktır. Darıdere kaymakam-

lığına tayini bu olaydan sonradır. Kaymakamlıkları sırasında eşkiya takibi ve imar faaliyetlerindeki gayretlerinden dolayı takdir edildiği memuriyet sicilinde kayıtlıdır.

Süleyman Kâni Bey, İkinci Meşrutiyet öncesinde Selânik'te faaliyet gösteren gizli İttihat-Terakki Cemiyeti ile çok yakın temasta bulunmuş, Ohri kaymakamlığı zamanında Cemiyetin Ohri Hey'et-i Merkeziye üyeliğine seçildiği gibi örgütlenmesinde de faal rol oynamıştır. Cemiyetin gizli üyelerinden biri olduğu bir ara Müfettiş-i Umumî Hüseyin Hilmi Paşa'ya ihbar edilmiş ise de, Hilmi Paşa bunu dikkate almamıştır. Zira biliyordu ki, Makedonya'daki sivil asker memurlardan pek çoğu - *Hilmi Paşa hariç* - gizli İttihatçı idi.

Abdülhamid'i Meşrutiyetin ilanına zorlamak için İttihat-Terakki komiteci eylemler başlattığı zaman Süleyman Kani Ohri kaymakamı bulunuyordu. Şemsi Paşa'nın öldürülmesi ve yerine fevkalade görevle gönderilen Tatar Osman Paşa'nın dağa kaldırılması gibi olayların bizzat içindedir. Eyüp Sabri Bey'in başında bulunduğu ve Tatar Osman Paşa'yı gece baskınıyla dağa kaldıran tabur Ohri'de Kani Beyin gayretleriyle kurulmuş ve burdan hareketle Manastır'a gelmiştir. Tabura, «Milliye Taburu» ismini veren kendisidir ve Meşrutiyetin ilanı için Yıldız sarayına Ohri kaymakamı olarak telgraf çekmiştir. Enver Bey, Eyüp Sabri, Resneli Niyazi gibi genç ittihatçı subaylarla tanışıklığı o ihtilal günlerinden başlar. Resneli Niyazi ile yan yana çekilmiş fotoğrafı halen albümünde durmaktadır... Meşrutiyetin ilanından sonra Manastır merkez kaymakamı iken, hem İttihat-Terakki hey'et-i merkeziye, hem de İttihat Kulübünün katip üyesi bulunuyordu.

31 Mart isyanının çıkması üzerine, gönüllü müfrezelerden kurulan Ohri Millî Taburu'nun hazırlanmasına ön ayak olmuş ve bu derme çatma Tabur Hareket Ordusu ile birlikte İstanbul'a girmiştir. Kendisi de bu Taburla trene binecekken, Cemiyetin gö-

revi başından ayrılmasını uygun bulmaması üzerine İstanbul'a hareket etmemiştir.

Süleyman Kâni Bey'in Rumeli'deki gizli ittihatçılığı ve yararlı hizmetleri dikkate alınmış olmalı ki, 6 Ağustos 1909'da (23 Temmuz 1325) Cebel-i Bereket mutasarrıflığına atandığını görüyoruz. 31 Mart İsyanının ertesi günü Adana'da da bir isyan başlamış, olaylar büyüyerek Müslüman - Ermeni kıtâline dönüştürerek, karşılıklı binlerce insan öldürülmüştür. Sıkıyönetim ilân edilerek Divan-ı Harp Mahkemeleri kurulmuş, Adana valisi ile Cebel-i Bereket mutasarrıfı görevlerinden azledilmişlerdir. Kâni Bey'in, Adana valiliğine atanan ünlü Cemal Paşa ile aynı vapurla Adana'ya gitmeleri bu olaylardan sonradır.

Cebel-i Bereket o günlerde İslahiye, Erzin, Kadirli, Bahçe ve Osmaniye ilçeleri ile mülhakatını kapsayan ve liva merkezi Osmaniye olan Adana'ya bağlı bir sancaktır. Azledilen eski mutasarrıf Mehmed Âsaf Bey (Murat Belge'nin dedesi) Divan-ı Harpte yargılanmaktadır. Kâni Bey göreve başladığı sırada olaylar yatışmakla birlikte yargılama ve infazlar henüz bitmemiştir. Ermeni olaylarından sorumlu tutulan Bahçe müftüsü ile yedi kişinin idamı Kâni Bey'in mutasarrıflığı zamanına raslar.

Cebel-i Bereket'e gelen ilk sakalsız mutasarrıf olan Kâni Bey, göreve başlarken yüzüne hayretle bakanlara, «Adana valisi Cemal Paşa ile Dahiliye Nâzırı Talât Paşa'nın da sakalsız olduklarını» hatırlatmak zorunda kalır. Selefî Mehmed Âsaf Bey Türk Tarih Kurumunca yayınlanan anılarında, Süleyman Kâni'nin Akşam gazetesi'nde Adana'daki Ermeni olayları hakkındaki yazılarını «aşırı Ermeni taraftarlığı» şeklinde değerlendirmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Kâni Bey'in İttihatçı bakış açısı ne kadar doğru ise, Âsaf Bey'in aşırı bir «ittihatçı aleyhtarlığı» penceresinden bakışı da o kadar doğrudur. Görevi dolayısıyla Adana olayları hakkında önemli bilgilere sahip olan Kâni Bey'in görüşleri, «Ermeni Meselesi» isimli ayrı bir kitapta verilecektir.

Süleyman Kâni Cebel-i Bereket mutasarrıflığından sonra şu görevlerde bulunmuştur: 19 Ekim 1910'da (6 Teşrinievvel 1326) Kayseri Mutasarrıflığına atanmış ise de, bu görevine hiç başlamadan 13 Kasım 1910'da (10 Teşrinisani 1326) Bolu mutasarrıflığına nakletmiştir. Bundan sonraki görevi müstakil Canik (Samsun) sancağı mutasarrıflığıdır. (18 Haziran 1912 / 5 Haziran 1328). Bu görevinden 8 Eylül 1912'de azledilmiş ve 15 Haziran 1913'de Beyoğlu mutasarrıfı olmuştur.

Kâni Bey'in Canik (Samsun) mutasarrıflığından azli Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Büyük Kabinesi zamanında, hükûmetin İttihatçı memurları temizleme politikası üzerinedir. Ramazan bayramının ilk günü hükûmet dairesinde tebrikleri kabul ederken, «*görülen lüzûma mebnî*» kayıtlı azil telgrafnamesi eline sıkıştırılır ve yerini gayri müslim bir mutasarrıfa devrederek ayrılır... Azlinden sonra bir ay kadar İstanbul'da kalarak Balkan bozgunu dolayısıyla Darülfünun öğrencilerinin Bâb-ı Âli nümayişine katılmıştır. Tevkif edileceğini anlayınca Avusturya bandıralı bir vapura atlayarak Selânik'e kaçar ve Bâb-ı Âli baskınına kadar Dr. Nazım'ın çalıştığı hastanede gizlenir. İttihatçıların iktidara gelmesiyle tekrar İstanbul'a dönerek yeni bir göreve tayinini bekler. Dahiliye Nâzırı Hacı Adil Bey bu sırada vilâyetlerin idaresi hakkında yeni bir Kanun projesi hazırlamak üzere komisyon kurmuştur. Kâni Bey bir ay kadar bu Komisyonunda çalışmaya memur edilir.

Süleyman Kâni'nin yakın arkadaşı Polis Umum Müdürü Azmi Bey'in makamında buldukları bir gün gelen telefon Mahmud Şevket Paşa suikastini haber verir. İttihatçıların Bâb-ı Âli baskınına misilleme olarak Prens Sabahattin, Hürriyet-İtilâf ve Şerif Paşa gibi muhalif grupların düzenlediği bu karşı darbeye rağmen İttihat-Terakki iktidardan uzaklaştırılamamıştır. Kâni Bey'in şair Faik Ali Bey'den (Ozansoy) boşalan Beyoğlu mutasarrıflığına tayini, bu kritik günlerde, Azmi ve Cemal Beylerin (Paşa) isteği üzerine olur. Artık görevi gereği Cuma selamlıkla-

rında bulunması icap ediyordu. Selâmlık resminde üniformasız ve göğsü nişansız bir mutasarrıfın bulunması Sultan Reşad'ın dikkatini çeker. Padişah, Başkatip Ali Fuad Bey vasıtasıyla Dahiliye Nazırı Talât Paşa'ya haber göndererek, Kâni Bey'in «*üçüncü dereceden Osmanlı nişanı*» ile taltifini ve ayrıca selâmlık merasimleri için «*ûlâ evveli rütbesinden*» bir üniforma diktirilmesi ni irade edecektir.

Bunun üzerine, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus'unca düzenlenen aşağıdaki arz tezkeresi padişaha iktiran etmiştir:

(İrade-i Taltifat :1333 Recep. B/33).

Huzûr- ı Âli-i Hazret-i Sadâret - penâhîye

Ma'rûz-ı çâkeri kemîneleridir.

Hidemât-ı hasenesine binâden Beyoğlu Mutasarrıfı Kâni Bey'in üçüncü rütbeden Osmanlı nişânıyla taltifi bi't-tensîb irade-i seniyye lâyihası leffen takdim kılınmağla icra-yı icâbı merhûn-ı re'yi âli-i Sadaret-penâhîleridir. Ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyu'l- emrindir.

Fî 17 Receb sene 333 / Fî 18 Mayıs sene 331 Dahiliye Nazırı

Birinci Dünya Harbi başlayınca eski yeri boş bırakılarak 12 Ocak 1915'de Üsküdar mutasarrıflığına tayin edilir. Çanak-kale savaşlarının hızla devam ettiği günlerde düşman gemilerinin İstanbul'a girerek payitahtı işgal tehlikesi belirmişti. İstanbul üç bölgeye ayrılarak olağanüstü tedbirler alınarak Beyoğlu İsmail Canbulat'ın ve Anadolu yakası da Kâni Bey'in sorumluluğuna bırakılır. Kâni Bey Anadolu yakasının 15 günlük buğday stokunu hazırlar ve lgereken tedbirleri aldırır. Hazinesin bir milyon altını Haydarpaşa istasyonunun mahzenine nakledilerek muhafazaya alınır. İşgal tehlikesi karşısında Saray ve hükûmetin Eskişehir'e nakli için plânlar hazırlanır. Ancak 18 Mart Çanakkale zaferi ile rahat nefes alınması üzerine Kâni Bey, üç aylık bu geçici görevden tekrar Beyoğlu mutasarrıflığına döner. Kâni Bey'in Beyoğlu

mutasarrıflığı, birinci defa iki sene, umumî harp başlarında üç aylık Üsküdar mutasarrıflığından sonra da bir buçuk sene olmak üzere dört yıla yakın sürmüştür.

1916 -1917 arasında İstanbul vali vekilliği de yapan Kâni Bey Ocak 1918'de Ankara valiliğine atanır. Bahçeli bir bağ evine yerleşen vali Bey büyük yangın sonrası tamamen harap olmuş ve kale çevresine sıkışmış, çorak bozkır ortasında kasaba görünümündeki Ankara ile karşılaşacaktır. İttihat-Terakki'nin son kabinesi Talât Paşa'nın sadaretinde (4 Şubat 1917 - 8 Ekim 1918) ve İsmail Canbulat'ın Dahiliye Nazırlığı sırasında asaleten İstanbul valiliğine atanır. Takvim-i Vekayi'nin 13 Ağustos 1918 / 5 Zilkade 1336 Salı günlü nüshasında yayınlanan kararnamede, « İstanbul vilayeti valiliğine şehremaneti vekâleti de uhdesinde kalmak üzere Ankara Valisi Süleyman Kani Bey»in tayin edildiği görülmektedir.

Süleyman Kani ilk kez makam otosu ile Harbiye'deki lojmanına gelecek, fakat fazla sürmeden Tevfik Paşa hükümeti görevine son verecektir. 14 Aralık 1918 tarihli Meclî-i Vükela Mazbatasına göre, «İstanbul Vilayeti Valisi Süleyman Kani Bey'in ahîran icra kılınan tahkikata nazaran devam-ı memuriyeti gayr-i caiz görülmüş olduğundan azliyle yerine ehliyet ve faaliyeti ma'lum ve mücerreb olan Yusuf Ziya Bey'in tayini» kararlaştırılmıştır.

Süleyman Kâni Bey'in İstanbul Valiliği ve Şehreminliği görevi İmparatorluğun çöküş ve mütarekeye giriş günlerine raslar. 3 Temmuz 1918 de Sultan Reşad ölmüş, yerine 4 Temmuzda Sultan Vahideddin Osmanlı tahtına oturmuştur. Vali ve Belediye Başkanı olarak Vahideddin'i ilk ve son ziyaretinde, yani «huzur-u hümayun-u mülûkânede şeref-i müsûle nail olduğu» zaman Padişah yeni valiye şunları söyler:

– Kılıç kuşanma merasimi sırasında Eyüp semtinin gördüğüm perişan halini inşallah ıslah edersiniz.

Kani Bey Vahdeddin ile yapılan bu görüşmenin detaylarını kitabının bir bölümünde anlatmıştır. Kâni Bey'in İstanbul valiliği gerçekten İmparatorluğun en kritik dönemine raslar. Osmanlı ordularının mağlubiyeti su yüzüne çıkmış, İttihat-Terakki'nin son sadrazamı Talât Paşa istifasını vermiştir. Talat Paşa'dan sonra İttihatçıların desteklediği İzzet Paşa'nın artçı kabinesi de bir ay sonra yerini Tevfik Paşa hükûmetine devreder. Mondros Mütarekesi bu dönemde imzalanacak, Osmanlı payitahtı tarihinde ilk kez yabancı işgalini görecektir. Meclis-i Mebusan'ın V. uzatma devresi bu dönemde açılır ama kısa süre sonra Vahideddin tarafından feshedilir (21 Aralık 1918).

Kani Bey döneminin en önemli olayı Enver, Talât ve Cemal Paşalar gibi İttihatçı liderlerin yurt dışına kaçmaları olayıdır. (2 - 3 Kasım 1918). İstanbul'da bomba gibi patlayan bu müthiş firarlarda, polis teşkilâtı ile Vali Süleyman Kâni'nin sorumluluğu elbette büyüktür ve görevden alınmasında İttihatçı aleyhtarı havanın yanında asıl bu olay etkili olmuştur. İttihatçı memur ve amirler Tevfik Paşa hükûmeti zamanında artık tamamen hâmisiz kalmışlardır.

Valilikten alındıktan ve özellikle Damad Ferid Paşa kabineleri devri başladıktan sonra, vebâ mikrobu gibi tehlikeli sayılan İttihatçılar listesinde artık Süleyman Kâni'nin ismi de vardır. İttihatçı avı ve tevkifler başlamış ve Divan-ı Harpler kurulmuştur. Düşman gemileri Dolmabahçe önlerinde, İngiliz ve Fransız askerleri İstanbul sokaklarındadır. İşgal güçlerinin kirl ettikleri toprakların en büyük destekçileri Rum ve Ermeniler işgal karar-gahlarına ihbarlar yağdırmaya ve tevkif listeleri sunmaya başlarlar. Bunlardan biri de Süleyman Kâni'nin Ankara valiliği sırasında İngiliz esirlerine fena muamele ettiği hakkındadır.

Süleyman Kâni İngiliz işgal kuvvetlerinin kendisi hakkında soruşturma açtıklarını gizlice haber alınca bir Romanya vapuruna atlayarak Köstence'ye kaçar. Yapılan tahkikatın bizzat

XVIII ÖNSÖZ

Ankara'da bulunan İngilizlerin şahitlikleriyle lehine sonuçlandırıldığını öğrenince İstanbul'a dönmeye karar verir. Fakat aynı gün kendini tanıyan bir Rum tüccarın ihbarıyla Köstence polis daireesine götürülerek sorgulanır ve bir daha Romanya'ya girmekle kaydıyla vapura bindirilip sınır dışı edilir.

İstanbul girişinde İngiliz kontrol subaylarından yakayı kurtaran Süleyman Kâni, daha sonra Damad Ferid Paşa hükûmetinin mağduriyetine uğramamak için aylarca İstanbul'da saklanmak zorunda kalır. Anlaşıldığı kadarıyla valilikten alınmasıyla diğer İttihatçılar gibi o da sıkıntılı günler geçirmiş, bir müddet mâzuliyet maaşı aldıktan sonra, 1 Kasım 1922'den geçerli olmak üzere 1 Mart 1924'de emekli olmuştur.

Maliye Nazırı Cavid Bey'in «Felaket Günleri» isimli günlüğünde adı «Bizim Süleyman» olarak geçen Kâni Bey Mütarekede, İttihatçılığı ve yakın çevresinin sıkıntularına katlanarak yaşamıştır. Damat Ferid Paşa'nın İngilizlerle imzaladığı (İrgiliz Muhipler Cemiyeti ve Seyyid Abdülkadir ile birlikte) gizli anlaşmanın metnini ele geçirip İsviçre'deki Cavid Bey'e göndermesi Karakol Cemiyeti ile yakın bağlantısına delalet edebilir.

Damat Ferid hükümetinin Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey (Gerede), tarihçi Ahmed Refik, gazeteci Abdullah Zühtü ve Kâni Beyleri makamına çağırarak İttihat-Terakki aleyhine kitap yazmalarını teklif etmiştir. Bu teklife kalemini uzatarak «*İki Komite İki Kıtâl*» ve «*Kafkas Yolları*» isimli eserleriyle cevap veren Ahmed Refik'in, İttihatçılar aleyhine yazayım derken gizli siyaset tuzağına düştüğünü Süleyman Kâni vasıtasıyla Cavid Bey'in notlarından öğreniyoruz. Kısacası Ahmed Refik bazı kitaplarını menfaat karşılığı yazmıştır.

Fevziye Mekteplerinin kurucuları arasında olup uzun yıllar reisliğini de yapan Süleyman Kâni İrtem, 30 Kasım 1945 Cuma günü Şişli'deki evinde kalp krizinden vefat etmiştir. 71 yaşında kira evinde ölen Kâni Bey'in cenazesi Hüseyin Cahid Yalçın'la

sağken aldıkları Feriköy mezarlığına defnedilmiştir. Mülkiyeden beri ayrılmamış bu iki dostun mezarları bile yan yanadır.

Memuriyet sicilinde Fransızca, Rumca, Bulgarca, Arapça ve Farsca bildiği yazılı olup, ikinci rütbeden «Mecidi» ve üçüncü rütbeden «Osmanî» nişanları ile Alman hükümetince verilmiş bir nişanın da sahibi idi.

*

Süleyman Kâni Bey emekli olduktan sonra, ömrünün sonuna kadar Tanin ve Akşam gazetelerinde tarihi yazılar yazmıştır. 1933 yılına kadar Akşam gazetesinde ara sıra tarih sohbetleri yazarken, aynı sene, uzun yıllar devam edecek «*Saray ve Bâb-ı Âli'nin İçyüzü*» başlıklı tefrikası yayına girer. Akşam Gazetesi sahibi ve arkadaşı Kâzım Şinasî Bey (*Dersan*) gazetenin kapılarını ona açarak, o yıllarda hayli ilgi gören bu tefrikalardan tiraj artışı bile sağlamıştır. Yazı başına o gün için önemli sayılan 2 lira ödenmekte, o da ailesini bu ek gelikle geçindirmektedir. Kiralık evinin çalışma odası, hergün sahaflardan getirilen kitap, dergi, gazete ve yazma eserlerle dolup taşmakta, gündüzleri kütüphanelerde araştırmalar yaparken, geceleri masa başında tefrikalar hazırlamaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, tarih sevgisi ile gazetecilik merakı gecikmiş de olsa yetenekli bir yazarın kaleminde ifadesini bulmuştur.

Süleyman Kâni tarih birikimini, II. Mahmud devrinden Mütareke sonuna kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli siyasi, sosyal ve iktisadî olaylarını ele alan iki tefrika ile ortaya koymuştur. Uzun yıllar devam edecek tefrikaların Meşrutiyet öncesi «*Saray ve Babıâlinin İçyüzü*», Meşrutiyet sonrası da «*Meşrutiyette Saray ve Babıâli*» başlığı altında yayınlanmıştır. Tefrikalar bitince «*Tarihten Sahifeler*» başlıklı yazılarında kendine has özel konuları işlemiştir. Özellikle Meşrutiyet öncesi dönem yazılarının, vesikalara dayalı uzun araştırma ve hazırlıklara dayandığı söylenebilir. Yazıların akıcı bir üslup ve zaman zaman

süslü anekdotlarla sunulması, işin gazetecilik boyutu olsa da, yerli ve yabancı (Fransızca) çok sayıda kaynak kullanıldığı dikkate alınır, akademik çalışmalara referans olma özelliğinin hayli yüksek olduğu söylenebilir.

İkinci Meşrutiyet devrinin yarı araştırma yarı hatırat niteliğine bürünmüş yazılarında ise, zaman zaman içinde yaşadığı olayların detaylarına kadar indiği görülecektir. Tarih bazan perde arkasındaki detaylarda gizlidir. Sayıları dört bini geçen bu tefrika ve müstakil yazılarda, Türk kemankeşlerinden Türk tiyatrosuna, Ertuğrul faciasından Boğazlar meselesine, Ali Suavi meselesinden Abdülaziz darbesi ve Midhat Paşa- Abdülhamid çekişmesine, saray ve harem hayatından Yıldız kamarillasına kadar çok değişik konular ele alınmıştır. Olayların aktörleri olan devrin Paşaları ve Beyleri özgün biyografi bilgileri ile karşımıza çıkarılır. Kısacası yazar, önemli olaylar yanında günümüz aktüalitesine uzak kalmış, hatta unutulmuş çok sayıdaki özel konuları da usanmadan araştırmış, dinlemiş ve kaleme dökmüştür.

Anılan tefrikalardan şimdiye kadar şu kitaplar yayına hazırlanmıştır: Osmanlı Sarayı ve Haremin İçyüzü, Hafiyelik ve Sansür, Makedonya Meselesi, Şark Meselesi, Mısır Yemen Hicaz Meselesi, Yıldız ve Jön Türkler, Meşrutiyet Doğarken, Bilinmeyen Abdülhamid, Yıldız Kamarillası, Ali Suavi Olayı, 31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu... Araştırma nitelikli tefrikalar ve bağımsız yazılarından yayına hazırladığımız bu eserler; başta kitaplara isimler verilmesi dahil olmak üzere konular itibariyle sistematize edilmesi, ara ve bölüm başlıkları konulması, imla bakımından yeniden gözden geçirilmesi gibi her türlü düzenleme tamamen editörün sorumluluğunda gerçekleşmiştir.

Elinizdeki eser ise, yazarın dizi yazıları dışında son yıllarda kaleme aldığı «*Tarihten Sahifeler*» başlıklı müstakil makalelerinden yayına hazırlanmıştır. Dikkatle incelenirse, kitabı oluşturan yazıların bütünü parçaları olarak önceden planlanarak

kaleme alındığı anlaşılır. Her makalenin sonunda yayın tarihi ve yeri belirtilmiş, önceki kitaplarında olduğu gibi dil ve üslubuna zorunlu imla hataları dışında çok az müdahale edilmiştir. «*Son Osmanlı Son Saltanat, Sultan Vahideddin*» ismini verdiğimiz bu kitap, daha öncekilerin devamı olmakla birlikte, İmparatorluğun çöküş dönemini ele alması itibariyle, gerçekten en dikkat çekici olanıdır.

İlk bölümdeki yazılarda, Vahideddin'in tahta çıkışı ve Mütarekeye giriş yıllarının siyasi ortamı ele alınmaktadır. Vahideddin'in tahta çıkışı ile Talat ve İzzet Paşa kabineleri sırasında İstanbul valisi ve Belediye Başkanı olan Kâni Bey'in olaylara yakın tanıklığı, değerlendirmelerini de önemli kılmış olmalı...

İkinci bölümde Vahideddin dönemine damgasını vuran iç ve dış siyasi olaylar ile olayları yönlendiren o devir siyasetçilerine ilginç portreler çizilmektedir. Abdülhamid'in bunalımlı anlarında kullandığı iki yedek akçesi Said ve Kamil Paşalar gibi, Vahideddin döneminin de iki kişisi öne çıkmaktadır. Son Osmanlı'nın bel bağladığı bu iki kişi, eniştesi Damat Ferid ve düürü Tevfik Paşalardan başkası değildir.

Vahideddin'in ablası Mediha Sultan'ın kocası olan Sadrazam Damat Ferid Paşa'nın kişiliği ve siyaseti hakkında, tarih literatürümüzde hayırla anacak tek satırlık tezkiyeye raslanmıyor. O'na verilmiş en hafif sıfat «*meş'um, menhûs ve cühelâ*» kelimeleriyle ifade edilmiştir. Sadece cumhuriyet literatürü değil, kendine beş kere sadaret hatt-ı hümayunu çıkaran Vahideddin bile sürgün anlarında eniştesini basiretsizlikle suçlayacaktır. Şimdiye kadar hakkında ciddi bir araştırma yapılmadığı için karanlıkta kalan kişiliği üzerinde pek çok süpekülasyon üretilen Damat Ferid Paşa'nın Mütareke ve Milli Mücadele tarihimizde oynadığı olumsuz rol konusunda bu kitapta epeyce arka plan bilgisi sunulduğu görülecektir. Bu bilgilerle, Ferid Paşa'nın siyaset ve kişiliğini biraz daha yakından tanımış oluyoruz. Öyle

görünüyor ki Sultan Vahideddin, basireti bağlanmışcasına Damat Ferid Paşa'ya sarılmanın pişmanlığını duymuş, kendinden önce vatani terkedecek kadar aceleci davranan eniştesiyle kader birliği yapmanın hatasını çok ağır ödemiştir.

Vahideddin'in en güvendiği ve son umudu olarak sadarete getirdiği Tefvik Paşa'ya gelince, hayatı bu kadar uğursuz olaylara sahne olmuş Osmanlı sadrazamı nadir bulunur. Abdülhamid O'nun 21 günlük ilk sadaretinde tahtından indirilmiş, İstanbul ikinci sadaretinde işgale uğramıştır. 16 Mart 1920 Meclis baskınında Âyan Meclisi reisidir. Meclis-i Mebusan üyeleri olayı yiğitçe protesto edip Meclisi tatile sokarken, Âyan'ın teslimiyetçi İngiliz köleleri işgalcileri kınayacak yerde, «*burası Süleymaniye Kulübü mü?*» diye mebus arkadaşlarını suçlamışlardır. Bu oturumlarda ağzından tek kelime çıkmayan reis Tefvik Paşa'dır. Vahideddin'in kızı Ulviye Sultan'ı oğluna alarak saraya hısımlık olmuş, hariciye tecrübesi ve ılımlı kişiliği ile ön plana çıkmıştır. Vahideddin anılarında, Tefvik Paşa'nın habersizce istifa ederek kendini ortada bırakışını hiç affetmemiştir. Tefvik Paşa Abdülhamid tahttan indirilirken Hareket Ordusu birlikleriyle nasıl ikili oynamışsa, Refet Paşa yanında Vahideddin'i ortada bırakırken de aynı oyunu oynamıştır. Londra Konferansında sözü Anadolu hareketine bırakması, istediği halde saltanatı M.Kemal'in gücü karşısında koruyamayıp boyun eğme zaruretindedir. Her şeye rağmen Tefvik Paşa tarihimize dürüstlüğü ile olumlu sicil bırakmıştır denebilir. 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması üzerine 4 Kasım 1922 de istifa ederek konağında inzivaya çekilen son Osmanlı sadrazamı Tefvik Paşa, tarihe gerçekten hazin bir mâzi bırakmıştır. 1936'da 91 yaşında ölünce cumhuriyet hükümeti cenazesine gereken saygıyı göstermekte kusur etmeyecektir...

Tüm olayların merkezinde şüphesiz ki Son Osmanlı olarak nitelendirdiğimiz Vahideddin'nin kendisi bulunmaktadır. 1861 yılında Abdülmecid'in 42.nci çocuğu olarak doğan Vahideddin, bir yaşında babasını dört yaşında annesi Gülistü hanımı

kaybetmiş, analığı Şâyeste hanım elinde öksüz büyümüştür. Kendinden önce Osmanlı tahtına oturan V. Murad, Abdülhamid ve Sultan Reşad büyük kardeşleridir. Şehzadeliği ve veliahtlığını Çengelköy köşkünde kendi halinde geçiren Vahideddin, 3 Temmuz 1918'de Sultan Reşad'ın âni ölümü üzerine tahta çıkmış, yenilen ordu ve çöken İmparatorluğu kucağında bulmuştur. Taht için donanımlı ve hazırlıklı olduğu söylenemez. Sultan Reşad'ın aksine İttihatçılara büyük bir kin beslemiştir. Saltanatının selametini, beceriksiz Hürriyet-İtilaf zihniyeti ve İngiliz desteğiyle Anadolu hareketini ezmekte görmüştür. Sevr'i imzalamadığı doğrudur ancak, Saltanat Şurası'ndaki tutumu ve Sevr'i parçalayanların kimler olduğu bellidir. Tebaa-i şahanesinin Halife ve Dürrizade fetvalarına değil, M.Kemal'in peşine düşeceği ne hiç ihtimal vermemiş, tarihi yenilgisini sürgünde kendisi itiraf etmiştir. Zaman zaman vatan kaygısı önüne çıkardığı hane-dan politikaları ile göğsünü kordonlarla süsleyip Anadolu'ya gönderdiği yaveri M.Kemal karşısında mücadeleyi kaybetmiştir. Yenilgisi sadece yaver Paşa'sına değil; kaderine, tarihe dünya ve politika realitesindedir... Kitapta, olayların odağındaki Son Osmanlı'nın sadece politik misyonu değil, bunu bütünleyen kişisel özellikleri de ortaya konarak, tarihe bakışımızı netleştiren analizlere fırsat verildiği görülecektir...

Biraz da kitabın yazarından bahsedelim. Süleyman Kâni'nin bütün eserlerinde olaylara İttihatçı penceresinden baktığını biliyoruz. Ancak diğer eserlerindeki meşruti idareye bakışıyla bu kitaptaki yaklaşımının gözle görülür farklılığı dikkati çekmektedir. Bilindiği üzere Cumhuriyet ideolojisi, saltanat yönetimini kendi meşruiyetine nihai çatışma alanı seçmiş ve doğal olarak bu zemine oturmuştur. Cavid Bey ve Hüseyin Cahid gibi İttihat ve Terakki fikriyatının son temsilcileri ise, Cumhuriyet kurulurken meşruti idareye çatışmacı değil uzlaşmacı yaklaşarak Ankara iklimine ters düşmüşlerdir. Özgürlük mücadelesi verdikleri halde vatan kurtarmayan, yeni devletin temeline tek

XXIV ÖNSÖZ

tuğla koymayan İttihatçı liderler, Anadolu mücadelesi ardındaki zihniyet oluşumunu farketmek, cumhuriyet reformlarını benimsemek şöyle dursun, Ankara'nın başkent oluşunu bile sindirememişlerdir. Saltanatçılarla kurulan cephe ortaklığının, Terakkiper- ver Fırka muhalefetine gösterilen İttihatçı desteğin perde arkasında, bu ideolojik çatışma vardır. Cumhuriyet ideolojisi nasıl saltanat ve hilafeti hedef seçmişse, bu ideallere en az Ankara'da- kiler kadar yakın olması gereken eski İttihatçılar da aksine Cumhuriyet yönetimini nişan almışlardır. Cumhuriyet kadrosu, içinden geldiği İttihatçı düşünceyle en ciddi çatışmasını 1926 İzmir suikast girişimi sırasında yaşayacak, yeni rejimi diktatör- lükle suçlayanları siyaseten tasfiye edecektir. Cavid Bey'in tutuklanması sırasında Hüseyin Cahid'le Ankara'ya telgraf çeke- cek kadar dostluğu bulunan Süleyman Kâni'nin bu kitapta Va- hideddin misyonuna eleştirel bakışı ise, Nutuk'tan pek farklı gö- rünmüyor. Acaba neden?...Donanımlı bir Meşrutiyet aydını ol- duğunu bildiğimiz Süleyman Kani'nin bu tutumu, kavgadan çekilen ve sindirilen İttihatçı düşüncenin, zamanla Cumhuriyet ideolojisi lehine revize olup tarih sahnesinden de çekildiğinin so- mut örneğini oluşturuyor...

Kâni Bey'in «*Son Osmanlı Son Saltanat / Sultan Vahided- din*» isimli yeni bir eserini daha sunarken, kitabın hazırlanma- sında yakın ilgi ve yardımlarını gördüğüm Sayın Erol Şâdi Er- dinç ve Mehmet Doğan beylere teşekkür etmeyi bir görev sayı- yorum...

İstanbul, 25. 12. 2003

O. S. Kocahanoğlu

Son Osmanlı Son Saltanat
SULTAN VAHİDEDDİN

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKEYE DOĞRU
TALÂT PAŞA HÜKÛMETİ

Müthiş Yenilgi ve Talat Paşa'nın İstifası...

İttihat ve Terakkiye muhalif olarak teşekkül eden Hürriyet ve İtilâf Fırkasının riyasetine seçilen Damat Ferid Paşa, aleyhinde yapılan şiddetli tenkidler yüzünden reislikten çekilmek mecburiyetinde kalmış, gene hükûmete muhalif yeni bir fırka toplamağa karar vermişti. Ancak bu maksatla müşir Ömer Rüştü, Zeki, Kâzım, Şakir Paşalar gibi yüksek mevki ve ünvanlı zevâta vaki olan müracaatlarından müspet bir netice elde edememişti. Bu sebeple kendisine ve kafadarlarına teşettüt içinde yuvarlanmakta olan Hürriyet ve İtilâf Fırkasını canlandırmak zarurî görünüyordu; Baltalimanı sarayında bu hususta gizli müzakereler cereyan ediyordu. Bu müzakereler Enver Paşa'ya şu yolda aksetmişti:

Ferid Paşa, Abdülhamid'in varislerine bıraktığı Musul petrol arazisi hakkında Vahideddin'i tahrik ve tahris eylemekte idi. Bu sebeple bu varislerde Damat Paşa'ya karşı bir nefret uyanmıştı. Hassaten Abdülhamid'in büyük oğlu Selim Efendi ile kızı Naime Sultan Ferid Paşa'ya dış biliyorlardı; Naime Sultan'ın kocası İşkodralızâde Celâl Paşa da Ferid Paşa'yı hiç çekemiyordu.

Bir gün Selim Efendi, Naime Sultan ve kocası ile Naime Sultan'ın sarayında konuşmakta iken, Ferid Paşa'nın fırka teşkili meselesinden bahis açıldı. Bu teşebbüsün İttihatçılarla bir çatışmaya (tesadüme) meydan açabileceği, bunun saltanat hanedanı için bir tehlike vücuda getirebileceği söylenildi. İş Enver Paşa'ya, yahut Sadrazam Talât Paşa'ya haber verilmeli mi idi?

Müzakere neticesinde mesele ortaya konulmadan evvel ve-

liiht Abdülmecid Efendi'nin de reyi alınması münasip görüldü. Bunu Selim Efendi üstüne aldı.

Selim Efendi gittikten sonra Celâl Paşa dairesinin müdürü -*evvelce Nümune-i Terakki Mektebinde hocası*- Ömer Fevzi Efendi'yi çağırıp işi ona da açtı. İki gün sonra Ömer Fevzi Efendi bildiklerini, işittiklerini tesadüf ettiği müverrih Ahmed Refik Bey'e anlattı.

- Ben şimdi saray mensuplarından sayılıyım. Sözlerim kötü (makûs) bir tesir hasıl edebilir düşüncesiyle bu işlerden devlet erkân ve ricaline haber veremiyorum. Bu vecibeyi siz ifa edebilirsiniz.

Dedi. Ahmed Refik Bey de Sultan Reşad'ın metrukâtına el koyan Vahideddin'in Musul petrol arzisi hakkındaki emellerini, Damat Ferid Paşa'nın bir fırka teşkili yolunda sarfettiği gayretleri bir mektupla Enver Paşa'ya bildirdi.

Damat Enver Paşa, Damat Ferid Paşa'dan padişaha şikâyetlerde bulundu. Hükûmet gerek Vahideddinin, gerek Ferid Paşa haremî Mediha Sultan'ın saraylarında tarassudu kuvvetlendirdi. Enver Paşa'nın sözlerinden Mediha Sultan sarayının hükûmetçe tarassut altında bulunduğunu hisseden Vahideddin, Baltalimanı sarayının Enver Paşa tarafından bastırılması ihtimali olduğunu kız kardeşine bildirdi. O gün bu sarayda bir toplantı var idi. Mediha Sultan korkudan baygınlıklar geçirerek kafadarlarıyla müzakerede bulunan kocasını haberdar etti. Bunun üzerine toplantıya nihayet verildi.

Ancak bu günlerde harp ahvalindeki vahamet İttihat ve Terakki erkânında ve kabinesinde bu zıddiyet ve ihtilâflarla ciddî surette uğraşacak kudret bırakmamıştı. İnhizamların birbirini takibetmesi, neticeden ümit kalmaması dolayısıyla dahilde bir çok zümrelerde İttihat ve Terakki hükûmetine karşı hoşnutsuzluk ve garaz, nefret ve kin derecesine varmıştı.

Osmanlı ordusu için artık harbde muvaffakiyet ümitleri

büsbütün kırıldığı bu sırada Bulgar ordusu Dobrapolya muharebesinde yarılmış, Bulgar hükûmeti İtilâf devletlerine mütareke teklifinde bulunmuştu. Bu talep esas itibariyle kabul olunmuş, Kral Ferdinand saltanattan feragatle memleketi terk kararını vermişti.

Vahideddin, kendisinin de böyle bir mecburiyette kalmak ihtimalini düşündükçe, sıkıntılı saatler geçiriyordu. Hususî müşahabeleri esnasında eniştesi Ferid Paşa'nın atıp tutarak verdiği teminat kalbini tatmin edemiyordu.

Sadrazam Talât Paşa durum hakkında tam bir fikir hasıl edebilmek maksadıyla Almanya'ya bir seyahat yapmış, pek acı bir hayal inkişarıyla dönmüştü. Hele Sofya'dan geçerken sulh lehindeki fikirleri, tezahürleri de anlayıp görerek pek büyük bir elem duymuş, nihaî zafer ümitlerinin artık boşluğuna katî kanaat getirmişti. İstanbul'a geldiği gün seyahatinde gördüklerini, öğrendiklerini arkadaşlarına, hususiyle Enver ve Cemal Paşalar'a anlatmıştı.

Muhasım devletlerin, Bulgaristan'ın müracaatını kabul ile mütarekeye rıza göstermeleri ve aralarında 29 Eylül 1918'de muhasamata nihayet verilmesi üzerine Bulgar Kralı Ferdinand'ın Macaristana çekildiği haberi Bâb-ı Âliye gelmesini müteakiben Almanya'da bir kabine tebeddülü gecikmeyeceği de tahakkuk edince artık Osmanlı Devleti'nin de muharebeye devam edebilmesine imkân görülmüyordu. Bâb-ı Âli de mütareke istiyecekti.

Sonuna kadar harbe devam fikrinde musır olan Enver Paşa bile artık sulh teklifinde bulunmaktan başka çare kalmadığını teslim ediyordu.

Vahideddin böyle bir sırada İttihatçıların kendisini saltanat makamında tutmak istemeyeceklerini düşünüyor, bu yüzden endişe içinde bulunuyordu. Boş durmak şanlarından olmayan İttihatçıların korunmak için kendilerine müsait ve meyyal görünen

veliaht Mecit Efendi'yi tahta çıkarmak yolunda bir teşebbüste bulunmaları ona ihtimalden hiç de uzak görünmüyordu.

Vahideddin ve Damad Ferid Paşa taraftarları Damad Ferid'in Baltalimanı sarayında toplanarak İttihatçılara karşı nasıl davranmak lâzım geleceğinin kararlaştırılmasına ve padişahın düşündüğü ihtimalin tahakkukuna meydan bırakmamak için Veliaht dairesinin sıkı bir tarassut altında bulundurulmasına lüzum hissediyorlardı.

Verilen karara göre: Vahideddin'in kayınbiraderi Zeki Bey padişahın muhafazası esbabını temin ile beraber hocaları, şeyhleri İttihatçılar aleyhine tahrik ve kıyama teşvik edecekti; Zeki Bey'in arkadaşlarından Ahıskalı Süleyman Bey Veliaht dairesini tarassut eyleyecekti; Hazine-i Hassa Müdür-i Umumîsi Refik Bey de Bâb-ı Âli'de cereyan eden ahvalden malûmat alacaktı. (Bkz: *M.Sıfır, Vahideddin tefriksı, Yeni Sabah gazetesi*)

Diğer taraftan Talât Paşa polis müdüriyetinde mücerrep hizmetlerde bulunmuş olan Komiser Arif Efendi'nin Baltalimanı'na yerleştirilmiş haremî vasıtasıyla verilen bu kararlardan vaktinde haberdar olmuş idi.

Siyasî ve askerî durumun pek fenalaştığı böyle günlerde Damat Ferid Paşa takımının bu karar ve hareketlerine ayrıca canını sıkılan Talât Paşa, Enver Paşa'yı yanına alarak Vahideddin ile açıkça görüşmek üzere saraya gitmeğe karar verdi. Ancak sarayda bir suikasta uğramak ihtimalini de düşünerek Dahiliye Nazırı İsmail Canbulat Bey ile istişare etti. Saray etrafında tertibat alınmasını, saraydan çıkmaları gecikirse evvelden hazırlanacak asker kuvvetiyle sarayın basılmasını, padişahın şahsına karşı da hal ve vaziyetin icabına göre davranılmasını kararlaştırdılar.

O gün İsmail Canbulat Talât Paşa'nın yanından çıkarken Başmabeynci Lütfi Simavi Bey'in geldiği haber verildi.

Âyan ve Mebusan Meclislerinin açılması yaklaşmıştı. Vahideddin Âyan riyasetine İttihat ve Terakki ile alâkasını tama-

men kesmiş ve bu günlerde Cemiyete muhalefetle meydan almış olan Ahmed Rıza Bey'in getirilmesini istiyordu. Buna İttihat erkânını kandırmak maksadıyla şu sebebi gösteriyordu:

«Bu zâtın Âyan meclisindeki muhalefedinin ikbal hırsından neşet ettiğine şüphe etmemeli. Kendisini bu makama tâyin etmekle münasebetsizliklerine nihayet verileceği tabiidir.» (Bkz: *Lütfi Simavi, Sarayda Gördüklerim*)

Lütfi Bey padişahın bu arzusunun Talât Paşa'ya haber vermeğe gelmişti. Ahmed Rıza Bey'in Âyan riyasetine geçmesi kendisiyle Ferid Paşa arasında kararlaştırılmış bir keyfiyet idi. Bundan zaten evvelce haberdar olmuş bulunan Talât Paşa son günlerin tehlikeli durumunda padişah ile bu yüzden bir ihtilâf çıkarmamak üzere bu arzuya karşı koymayı münasip görmüyordu. Lütfi Bey'e muvafakatini bildirdi. O da saraya dönünce keyfiyeti Vahideddin'e arzetti.

İttihat ve Terakki'nin en şiddetli muhaliflerinden birisinin Âyan reisliğine getirilmesine böyle itirazsız ve çarçabuk vaki olan bu muvafakat Vahideddin'i hayretle karışık bir memnuniyet içinde bıraktı.

Talât Paşa saraya gitmek için verilen tahaffuz kararlarına Enver Paşa'yı da iştirak ettirmişti. Ancak durum birden değişti; padişah ile anlaşma teşebbüsünde bulunmağa hacet kalmadı. Çünkü Almanlar da ekim ayının dördünde mütareke istemişlerdi. Almanlarla muhasımları arasında mütarekenin imzası Amerika Cumhurreisinin nazarı bir çok istizahlarda bulunması yüzünden uzuyordu. Osmanlı Devleti'nde ise daha ziyade beklemeğe takat kalmamıştı. Almanlardan on altı gün sonra kabine esir İngiliz Generali Tavshend'i İngiliz Akdeniz filosu komutanı Amiral Galtrop nezdine göndererek mütareke talep etti.

Kabine Wilson Prensiplerine göre bir sulha talip olmağa, harbi yapan hükûmet heyetinin mağlûbiyet haliyle milleti sulha erişirmesi caiz olmayacağından çekilmeğe karar vermişti. Key-

fiyetten padişahın resmen haberdar edilmesi icabediyordu. Talât Paşa hünkârdan mülâkat talebinde bulundu. Verilmiş tahaffuz kararlarını ihtiyaten ibka ederek ve Enver Paşa'yı da yanına alarak saraya gitti. Huzura girince, derin bir teessür içinde muharebenin makûs neticelerinden, bütün ümitlerin mahvolduğundan bahisle durumu ve kabinece yapılan teşebbüsü etrafiyle izah etti ve hükûmette tebeddüle siyaseten mecburiyet görüldüğünden çekilme kararını da arzetti.

İttihatçıların mevkilerini muhafaza için memlekette bir tedhiş siyaseti takibedeceklerini zanneden Vahideddin Talât Paşa ile arkadaşlarının gösterdikleri bu feragati hiç bekleliyordu.

Demek ki, son günlerde kendisine yapılan telkinlerin de tesirine kapılarak İttihatçılar tarafından itti haz edileceğini tevehhüm ettiği şiddet politikası endişeleriyle boş yere üzülmüştü! Vahideddin Talât Paşa'nın pek dikkatle dinlediği sözleri üzerine biraz düşünceye daldı. İttihatçıların iktidar mevkinden çekilmeleri şüphesiz kendisini pek sevindirecek birşeydi; fakat o bu sırada Talât ve Enver Paşaları acı sözlerle hırpalamağı hiç münasip görmedi.

Çünkü İttihat ve Terakki memleket içinde büsbütün kuvvetten düşmüş değildi. Daha kımıldanacak, hattâ kendisini bir hamle ve darbe ile tahtından düşürebilecek bir iktidarda idi. Bu sebeple o da başa gelen felâketi mukadderata atfile derunî memnuniyetini gizlemeğı ve harbin felâketleri içinde bu istifa haberinden de ayrıca teessür hissettiğini göstermeyi muvafık buldu. Paşalara karşı samimiyet rolünü oynamayı ihtiyar etti.

– Bu kara günleri görmek bedbahtlığı bana mukaddermiş! Ancak mukadderatın bu acı cilvesini tevekkül ile karşılamaktan başka elden birşey gelmez. Beni büyük elem ve keder içinde bırakıyorsunuz. Böyle günlerde milletin ve memleketin istihlâsi yolunda bana yardım edeceğinize eminim!

Dedi ve Talât Paşa'dan istifasını meclislerin açılmasına kadar ilân etmemesini istedi. Talât Paşa da kabul etti.

İşte Birinci Cihan Harbinde mağlûbiyet faciası ve firkacılığın elîm ihtilâfları içinde Osmanlı Devleti'nin mütareke talebi böyle vaki oldu.

(*Akşam*, No:8745, 25 Şubat 1943)

İzzet Paşa'nın Geçiş Kabinesi...

Birinci Cihan Harbinde uğranılan mağlûbiyetler neticesinde mütareke talebi zarurî görününce artık iktidar mevkiini muhafazaya imkân tasavvur edemiyen Sadrazam Mehmet Talât Paşa Kabinesinin istifasını arzetmişti. Bununla Vahideddin bu ağır ve vahîm durumda tahta cülûsundan beri beklediği bir emele nail olmuş bulunuyordu; fakat memnuniyetini belli etmemeği, huzuruna girmiş olan Talât ve Enver Paşa'lara karşı samimî davranmayı siyasetine uygun bulmuştu. İki İttihatçı paşa da padişahın gösterdiği bu samimiyet karşısında hayretler içinde kalmışlardı.

İstifayı ilânın Âyan ve Mebusan Meclislerinin küşadından sonraya tâlikini isteyen Vahideddin bu mülâkatta samimiyette o kadar ileri gitti ki, Talât Paşa'ya mevkiini kime bırakmağı tasavvur ettiğini bile açıkça sordu. Arada Tefvik ve daha ziyade ehemmiyetle müşîr Ahmed İzzet Paşalar'ın isimleri geçti; Vahideddin mütareke müzakeresine gönderilecek heyet âzâsının intihabında pek dikkatli davranılmak lüzumundan bahsetti.

Kabinenin mütareke talebine mecburiyet gördüğü gün Damat Ferid Paşa için için sevinmişti. Çünkü artık İttihatçıların iktidar mevkiinden çekilmek zorunda kalacaklarına hükmetmişti. Ancak Talât ve Enver Paşalar'ın birlikte huzura girmeleri kendisini hayli vesveseye düşürmüştü. Acaba kendi aleyhinde bir teşebbüste mi bulunmuşlardı?

Talât Paşa'nın istifaya karar verdiğini padişah müshiplelerinden biri kendisine müjdeleyince Ferid Paşa'nın sevincine payan olmadı! Vahideddin eniştesiyle görüşmek istedi. Mülâkat es-

nasında ona Hürriyet ve İtilâf erkânından bir kabine teşkili hususunu uhdesine tevdi eylemek niyetinde olduğunu bildirdi. Fakat Ferid Paşa bu sırada padişahın bu teklifini kendi şahsî menfaati namına hoş bulmadı. İttihat ve Terakki hükûmetinin bırakacağı ağır mesuliyetli işler evvelâ bîtaraf sayılacak bir kabinece rüyet edilmek, sonra «umurun tanzimi» kendi tarafından deruhte olunmak daha muvafık olacağını padişaha arzetti.

Bu noktada Damat Ferid Paşa ile İttihatçıların emellerinde bir tevafuk görülüyordu! Çünkü, tabîî, İttihatçılar da onu sadaret makamında görmek istemezlerdi. Ferid Paşa'nın ilkaatını muvafık bulan Vahideddin şimdilik ittihatçıların iş başından çekilmeleri tesellisiyle iktifa ederek bir intikal kabinesinin teşkiline karar verdi.

Bunun için en münasip şahsiyet de 31 Mart günlerinin sadrazamı Tevfik Paşa olacaktı. Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey de bu fikirde bulunuyordu. Padişah sadareti Tevfik Paşa'ya teklif etti. Tevfik Paşa harbe nihayet verecek bir kabine riyasetinde bulunacak bir zâtın mütehalli olması lâzım gelen evsafı haizdi. İngiltere'de sefaretle bulunarak itibar ve hürmet kazanmıştı. İttihat ve Terakki'ye açıktan açığa muhalif ve hasım bir kabine inzibat kuvvetlerini hâlâ elde tutan İttihatçıları şiddetle harekete sevk edebilirdi.

Bu sebep ve korku ile idi ki Vahideddin'in sadareti eski İttihatçı, Ahmed Rıza Bey'e teklif etmemişti. Ahmed Rıza Bey bütün harb senelerinde İttihat ve Terakki hükûmetine muhalif bulunmuş, hassaten işe işlerindeki yolsuzluklardan dolayı Âyan Meclisinde hükûmete şiddetli hücumlar etmiş idi. Vahideddin'i İttihat ve Terakki ricali aleyhine tahrik edenlerin ilk safına geçmişti.

23 Ekim (Teşrinievvel)1918'de Meclis Talât Paşa'nın okuduğu nutk-u hümayun ile açıldı. Vahideddin locasından inip Mebusan Meclisinin riyaset kürsüsüne gelerek «Şer'i Şerif ve Kanun-u Esâsî ahkâmına riayet ve vatan ve millete sadakat edeceğime vallahi» diye yazılı varakayı okumak suretiyle yemin etti.

Bu ahkâma hiç riayet etmiyerek yemininde hânis olacağı günler çok uzak değildi!

İttihat ve Terakki rüesası muhaliflerinin emellerine münkad olacak bir şahsiyet diye telâkki ettikleri Tevfik Paşa'nın bu sırada sadaret makamını işgal eylesini hiç arzu etmiyorlardı. Bu sebeple onun teşkil edeceği kabineye Mebusan Meclisinde ekseriyeti haiz bulunan İttihatçılarca itimat reyini verilmemek pek muhtemeldi. Tevfik Paşa Kabinesine girmesi için kime müracaat ediyorsa red cevabı alıyordu; bir türlü tam bir kabine listesi tertip edemiyordu.

Nihayet kabine teşkiline muvaffak olamayacağına kanaat getirerek bu işten feragat etti. Bu sebepten Müşir Ahmed İzzet Paşa sadaret makamının belli başlı ve mühim namzedi kaldı. Aralarında bu bahis açıldıkça Başmabeynci Lütfi Simavi Bey İzzet Paşa'nın iktidar mevkiine getirilmesi pek münasip olacağını padişaha arzetmekten çekinmiyordu. Fakat Ferid Paşa ile kafa-darları İzzet Paşa'nın İttihatçılarla münasebetini, irtibatını ileri sürerek Vahideddin'i tereddüde düşürüyorlardı.

Ahmed Rıza Bey atlatıldıktan ve Tevfik Paşa'nın feragatin-den sonra efkârda İttihatçılar aleyhindeki galeyamı gören Damat Ferid Paşa da sadaretin olgun bir meyva gibi kucağına düşeceği ve kendisinin bu makama geçmesi halk arasında iyi telâkki edileceği zehabı kuvvetlenmişti; evvelce hünkâra arzettiği rey ve mütalâadan şimdi vazgeçmişti; gün değil, saatler geçtikçe onda sadarete hırs alevleniyordu. Padişah ise bilâkis İttihat ve Terakki'ye muhalif bir parti kabinesi teşkilinin bugünler için mahzurlarını daha iyi takdir ediyor, bunu İttihatçıların kuvveti kırıldıktan sonraya tâlik eylemeği muvafık buluyordu.

Vahideddin veliahtlığında kendisiyle birlikte Almanya'ya seyahat etmiş olan Mustafa Kemal Paşa'ya fevkalâde bir teveccüh gösterdi. Devletin düştüğü askerî durumu nazar-ı dikkate alan Mustafa Kemal Paşa da ona İzzet Paşa'nın riyaseti altında

bir kabine teşkilini tavsiye etmiş ve kendisinin Harbiye Nezaretini deruhte edebileceğini bildirmişti. Ancak Vahideddin etrafındakiilerin resmî ve hususî müşavirlerinin tâbi oldukları birbirine zıt cereyanlar arasında düştüğü vehim ve tereddüt ile katî bir karar ittihaz edemiyordu.

Eski vüzera ve vükelânın esâmisini havi bir cetvel tanzim ettirmişti. Bu cetvelde Tefvik Paşa derecesinde tanınmış olmakla beraber dahilî siyasetçe onun mesleğine uygun surette hareket edebilecek iki zât, Ömer Rüştü ve Nuri Paşalar göze çarpıyordu.

Ferid Paşa Ahmed İzzet Paşa'yı sadaret namzetliğinden çıkartarak sadaretin Ömer Rüştü ve Nuri Paşalar'dan birisine teklif edilmesine padişahı imale edebilse emelinin bir an evvel hüsulüne yolu açmış olacağını düşünüyordu. Çünkü bu iki paşaya siyasî durumun vehametini hayırhane bir şekilde bilvasıta anlatıp her ikisini kabul etmemeğe sevkeylemeyi müşkül saymıyordu.

Fakat olamadı; telkinleri, tertipleri kâr etmedi. Devletin hali, durumu yeni bir kabine teşkili işinin daha ziyade uzamasına katiyen müsait değildi. Vahideddin'in Talât Paşa ile arkadaşlarının İttihat ve Terakki'nin varlığı ve âtisi için tehlike teşkil edecek bir hükûmetin hassaten Ahmed Rıza Bey'le Ferid Paşa'nın işbaşına gelmemesi için ellerinden gelen her şeyi yapacaklarına kanaat getirdi. Bu yüzden büyük ve dağdağalı bir hâdiseye meydan vermemek için yaver-i ekrem Müşir Ahmed İzzet Paşa kendisine bu günlerin zarurî tahammül olunacak adamı gibi göründü.

İzzet Paşa'nın Enver Paşa ile arası pek de iyi olmaması dahi ona bir derece emniyet verecek bir nokta idi. Bir de İzzet Paşa fazla hassas, infial ve teessürü seri' bir zâtı; iktidar mevkiinden uzaklaşması çaresini bulmak güç olamazdı; o zaman enişte paşanın sırası gelmiş bulunacaktı!

Ahmed İzzet Paşa saraya davet edilerek süratle bir kabine teşkiline memur edildi. Mehmet Talât Paşa'nın resmen istifası (7 Muharrem 1337 – 27 İlkteşrin 918) üzerine Ahmed İzzet Paşa meşihate getirilen Ömer Hulûsi Efendi ile kabinesini teşkil etti.

İzzet Paşa Harbiye Nezaretine Mustafa Kemal Paşa'yı getirmek arzusunda idi. Ancak işittiği bazı sözlerden Vahideddin'in Mustafa Kemal Paşa'dan çekindiğini hissetmesi üzerine bu nezareti muvakketen kendi uhdesine almıştı. Başkumandanlık erkân-ı harbiye riyaseti de ona tefviz olundu. İttihat ve Terakki bu suretle iktidar mevkiinden sükût etti.

(Akşam, No.8747, 27 Şubat 1943)

İttihatçılar Memleketten Kaçıyor...

Birinci Cihan Harbinde mütarekenin akdinden sonra İttihat ve Terakki erkânından en mühimleri, düşman donanmasıyla kara kuvvetlerine mensup heyetler İstanbul'a gelince yakalanacaklarını muhakkak addeyliyerek memleket haricine savuşmak mecburiyetini hissediyorlardı.

Fakat bu kolay bir iş değildi. Enver ve Cemal Paşalar evvelâ dahilde müteahhit Sapançalı Hakkı ve Baki Beyler delâletiyle Sapanca'da saklanmak, sonra Kafkasya'ya geçmek kararını vermişlerdi.

Onlar bu tedarikte iken memuriyetinden azlinden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce sevilmediği için hiç aranıp sorulmadığını gören ve umumî harbdeki muamelelerinin hesabı aranılarak tazibedileceğini iyice anlamış bulunan sabık Askerî Levazım Reisi ve Harbiye Müsteşarı İsmail Hakkı Paşa, kendi kendisine başının çaresine bakmış, bir pasaport çıkartmış, harb esnasında İstanbul'da pek büyük işler görmüş Macar zenginlerinden Baver delâletiyle ve Sirkeci sevkiyatına memur kendi adamlarının yardımıyla Avusturya bandıralı bir vapura geçmiş, mütarekenin imzası günü «Odesa»ya hareket etmişti.

İstanbul eski iki polis müdir-i umumîsi, mazul Beyrut ve Halep valileri Azmi ve Bedri Beyler İstanbul'dan ayrılmak hususunda İsmail Hakkı Paşa'ya tekaddüm etmişler iken muvaffak olamamışlardı.

Azmi ve Bedri Beyler bir taraftan pasaport almak için usu-

len müracaatlarda bulunmuşlar, diğer taraftan pasaport muamelesinin ikmaline intizar etmiyerek, bazı Alman ve Avusturya ailelerinin bindikleri bir Romanya vapuruyla memleketten hemen uzaklaşmak istemişlerdi. Fakat bunu haber alan hükûmet tarafından kara ve deniz müstahkem mevki kumandanlığına verilen emir üzerine Romanya vapuru Büyükdere önünde çevrilerek iki si de vapurdan çıkarılmıştı.

Bu hareket, İttihatçıların memleketten uzaklaşmak kararını verdiklerine delil tutulduğundan, hükûmet İttihat ve Terakki erkânının evlerini tarassut altında bulundurmağa karar vermişti. Fakat Polis dairesine yeni memurlar alınmağa daha vakit ve imkân bulunmadığı için, tarassuda memur polislerin hemen hepsi İttihatçı idiler. Bu sebeple İttihat ve Terakki rüesasının kaçmak teşebbüslerine bunlar ciddî bir mâni teşkil edemezlerdi.

Talât Paşa'nın Enver ve Cemal Paşaların memleketten harice çıkmalarını arzu ettiği, bu maksatla İttihatçılarca «Küçük Efendi» diye yadedilen Kara Kemal Bey'in harb esnasında teşkil edilmiş iktisat ve ticaret şirketlerinin kârlarından mütehasıl 40.000 liralık bir banka çekini Enver Paşa'ya gönderdiği rivayet olunur. Ancak Enver Paşa çeki kabul etmemiş, kendisinin Kafkasya'ya geçerek, şarktaki Yusuf İzzet Paşa kolordusuna iltihak eylemek emelinde bulunduğunu Talât Paşa'ya bildirmişti.

Müşir İzzet Paşa Kabinesi sabık Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa'nın iadesi için siyasî teşebbüslerde bulunmuş idiyse de o günlerin hercümerci arasında İsmail Hakkı Paşa Odesa'dan uzaklaşmağa muvaffak olmuştu.

İttihat ve Terakki rüesasının, hususiyle harb esnasında dört sene iş başında bulunmuş olan Enver, Cemal, Talât Paşaların tevkipleri mümkündü. Fakat böyle bir teşebbüs üzerine İttihatçıların da şahsî tehlike karşısında birleşip bir gaile çıkarmaları ihtimalden hariç görünmüyordu.

Bu sırada memlekette bir karışıklık (şuriş) çıkarsa, mütare-

ke şartlarının tatbikatı da ağırlaşacaktı. Bu sebeple kabine İttihatçılar aleyhine şiddetli harekete geçemiyordu. Enver, Cemal ve Talât Paşalarla Dr. Nâzım, Bahaeddin Şakir, Azmi, Bedri Beyler kabinenin bu tarz-ı hareketinden istifade ettiler.

Harbde Osmanlı umumî karargâhında Erkân-ı Harbiye ri-yasetini ifa etmiş olan Von Bronzart Paşa, Enver Paşa'yı arkadaşlarıyla beraber Almanya'ya davet etmişti. Bronzart: «Müşte-rek gaye uğrunda Almanlar'la teşrik-i mesai eden ve Alman - Osmanlı ittifakına son dakikaya kadar sadakatla hizmet eylemiş bulunan Türk ricali Almanya'da emniyetle oturabilirler; Alman hükûmetinin misafiri olurlar.» diyordu. Alman sefaretî ataşena-vali de Boyacıköyüne gelip aynı suretle Cemal Paşa'yı davet et-mişti.

Enver Paşa Almanya'ya gitmeği arzu etmemekle beraber, davetten Talât Paşa'yı haberdar etmişti. Üç lider – bazıları *Eka-nimi selâse derler* – İstanbul'da İttihat ve Terakki merkez-i umu-mîsi binasında bazı arkadaşlarla beraber toplandılar. Hep birlik-te kaçmağa karar verdiler. Yalnız Talât Paşa İttihat ve Terakki kongresini toplayıp fırkanın umumî meclisi ve Cemiyetin mer-kez-i umumîsi âzasına, istifalarını takdim ettikten, hâdiseler ve mesuliyetler hakkında izahat verdikten sonra çekilip gitmek fik-rinde ısrar etti. Bu kongre, İttihat ve Terakki'ye yeni bir şekil ve-recekti. Gazetelere hemen şu ilân gönderildi:

«*Fırkanın teşkilât-ı umumiyesi hakkında esaslı mukarrerat ittihaz etmek üzere, kongrenin teşrinisaninin 1 inci cuma günü zevalden evvel saat onbirde fevkalâde olarak toplanması tekar-rür etmiştir. İctima mahalli Düyûn-u Umumiye karşısında Mer-kez-i Umumî dairesidir. Fırkamıza mensup âyan ve mebusanı ki-ramın teşrifleri ehemmiyetle rica olunur.*»

Gazeteler diğer taraftan Talât Paşa'nın artık siyâsî hayattan çekilmek niyetinde olduğunu da neşrettiler. Kongre toplandı. Ta-lât Paşa müessir bir nutuk irad etti. Kendi hesabına mesuliyeti

kabul eden Talât Paşa'nın acı, açık sözlerine itiraza cüretle meydana atılan olmadı.

Talât Paşa, «Bugün çekilmek mecburiyetinde kaldık. Hakımızda milletin vereceği âdil hükümlere intizaren bir kenara çekiliyoruz.» dedikten sonra:

– Cemiyet ve fırkanın hayat ve teşekkülünde değişiklik yapmak lâzım geliyor. Bunun için ben ve arkadaşlarım, bu dakikadan itibaren istifa ediyoruz. Siz, memlekete en hayırlı olacak bir tarik-i ihtiyar eyleyiniz.

Yolunda her salâhiyeti kongreye bırakan birkaç söz daha ilâve etti. Bitkin bir halde idi; kürsüden inerken âdeti sendeliyordu.

Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi tarafından İttihat ve Terakki'nin feshi talebedildi. Kongre bu takriri reddettikten sonra uzun münakaşalar neticesinde İttihat ve Terakki'nin «Tecdüt» Fırkasına inkılâbına karar verdi.

Talât Paşa, kongrenin öğleden sonraki toplantısında bulunmadı. Bronzart Paşa firar tertibatını almıştı. Paşalar, aralarında emin vasıtalarla anlaşmışlardı. Firarîler her biri bir taraftan geceleyin Boğaziçinde bir motorda birleştiler. Bu motorla Büyükdere açıklarında bir Alman torpidosuna bindiler. Odesa'ya yollandılar. (3 Kasım 1334 - 1918)

Talât Paşa bir daha göremeyeceği İstanbul'da son gecesini Arnavutköy'ünde eski arkadaşı Selânik eşrafından Müftüzade İhsan Namik Bey'in evinde geçirmiş, oradan Sadrâzam İzzet Paşa'ya şu samimî mektubu göndermişti:

Pek muhterem ve mübarek tanıdığım İzzet Paşa hazretlerine;

Memleketin bir müddet ecnebî nüfuz ve tesiri altında kalacağını anladım. Buna rağmen memlekette kalmak ve millet müvacehesinde muhakeme olmak fikrinde idim. Bütün dostlarım bunu âtiye talik etmek için ısrar ettiler. Zât-ı fehîmaneleriyle isti-

şare edemedim. Müşkül mevkide kalacağınızı çok düşündükten sonra bundan sarf-ı nazar ettim.

Bütün hayat-ı siyasiyemde hedefim, memlekete namuskârane hizmet etmektir. Bütün servetim Zât-ı şahanenin ihsan ettiği otomobil esmaniyle her ay artırdığım yirmişer liradan iki bin altı yüz liralık İstikraz-ı dâhilî bedelinden ve bir de dört arkadaşım ile birlikte isticar ettiğimiz çiftliğin devr-i icarından (*Bakırköy civarında av için tutulan Hamindos çiftliği ki tüccardan Mustafa Şamlı'ya devredilmişti*) hasıl olan paradan ibarettir. Bundan başka nesneye malik değilim.

Millete karşı hesap vermek ve muhakeme olarak tâyin edilecek ceza-yı kemali cesaretle çekmek isterim. İşte zât-ı fahimanelerine söz veriyorum. Memleketin ecnebî nüfuz ve tesirinden âzade kaldığı gün, ilk telgrafınıza itaat edeceğim.

Baki, kemal-i hürmetle ellerinizden öperim, muhterem paşa hazretleri.

2 Teşrinisani 334 (1918)

Mehmet Talât

Cemal Paşa da İzzet Paşa'ya bu yolda, fakat daha az samimî bir mektup bırakmıştı.

Enver Paşa, Kafkasya'ya gitmeğe karar verdiği sırada Sapançalı Hakkı ve Baki Beyler tarafından tedarik edilen ve içine on müsellâh Lâz yerleştirilen bir motor, paşanın yalısı önünde tâ Odesa'ya firarına kadar harekete müheyya beklemişti.

İsmail Hakkı Paşa'nın firarından evvel bir gece yarısı şehir telefonu ile kim olduğunu meydana koymıyan birisi, saraya şu haberi vermişti: «Enver Paşa'nın yalısı önünde ışıksız, harekete hazır bir motor duruyor. Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa delâletiyle Enver ve Talât Paşalar hemen kaçacaklardır.»

Haber Vahideddin'e yetiştirilmiş ise de, o, buna ehemmiyet

vermemişti. İttihatçıların müteşebbis erkânının memleketten uzaklaŝmaları onun işine geliyordu. Bir defa böyle hareketle İttihatçılar harb felâketlerinin müsebbipleri kendileri olduklarını bütün millete karşı itiraf ve ilân etmiş bulunacaklardı; sonra her şeyi göze alabilecek kabiliyette bulduklarını bildiği bu insanların memleketten uzak olmaları kendisine daha rahat nefes alıracaktı. Bu firar ile devlet işlerinin arzusuna göre tedviri hususunda kendisine engel olabilecek şahsiyetler ortadan kalkmış olacaktı ve böyle olmuştu.

Talât Paşa, İzzet Paşa'ya mektubunda yazdığı veçhile «*Memleketin ecnebi tesir ve nüfuzundan âzade kaldığı*» günü görmeden Berlin'de bir Ermeni komitecisinin kurşununa maruz kalarak hayata veda etti. Enver, Cemal Paşalarla Bahaeddin Şakir Bey de memleket dışında öldürüldüler. Bedri Bey Afganistan'da hastalanarak öldü. Yalnız Afganistan'a kadar bir seyahat yapan Azmi Bey ile Dr. Nazım Bey vatana avdet edebildiler.

Ankara valiliğim esnasında, gûya İngiliz menfilerine ve esirlerine fena muamele ettiğim yolunda alçağın biri tarafından vaki olan tamamen asılsız bir ŝikâyet üzerine, İngilizlerin hak-kımda tahkikata giriştiklerinden gizlice haber alarak, ben de bir Romanya vapuruyla Köstence'ye savuşmuş ve orada on yedi gün kalmış idim. Yapılan tahkikatın Ankara'da menfi bulunan İngilizlerin şahadetiyle lehime neticelendiğini öğrenerek İstanbul'a avdete karar verdiğim gün, beni tanıyan bir Rum tacirin ihbarıyla Köstence polis dairesine celbedilmiş, hayli sıkıntılı bir sorgulamadan (isticvaptan) sonra bir daha Romanya'ya ayak basmamak şartıyla hareketime müsaade olunmuştu.

İstanbul'da vapurları kontrol eden İngiliz polisinden yakayı kurtardıktan sonra, Ferid Paşa hükûmetinden bir mağduriyete uğramamak üzere aylarca saklanmağa mecburiyet hissetmiştim.

İttihat erkânı İstanbul'dan kaçarken elbette paraca mümkün olanı tedarik eylemişlerdi. Fakat Avrupa hayatının pahalılı-

ğı, ihtiyar ettikleri seyahatlerin çokluğu ve uzunluğu bu paraları çabuk tüketmiş olmamak kabil olamazdı. Bu halde ne ile geçindiler? İttihatçıların Almanya'da bir miktar paraları bulunduğunu muhakkak olarak biliyorum. Fakat şahsa değil, cemiyete ait sayılan bu para kimin nezdinde veya namına idi? Miktarı ne idi? Bu para Kara Kemal Beyin Enver Paşa'ya teklif ettiği çekin muhteviyatı mıydı? Bu noktalar hakkında malûmat edinemedim.

İttihat ve Terakki'nin bu parasının Avrupa'daki İttihatçılara müsavaten taksim ve tevzi edilmesi hakkında aralarında münakaşalar cereyan eylemiş olduğu da bence malûm ise de, bu münakaşaların ne netice hasil eylemiş olduğuna vâkıf değilim. Yalnız zannediyorum ki, para müsavaten taksim edilerek değil, ihtiyaç hasıl oldukça, serpiştirilme suretiyle harcedilmiştir.

(Akşam, No. 8751, 3 Mart 1943)

Talât Paşa'nın Gurbet Macerası...

Birinci Cihan Harbinde Osmanlı Devleti'yle muhasımları arasında mütareke akdedildikten sonra, arkadaşlarıyla birlikte İstanbul'dan uzaklaşan Talât Paşa Almanya'ya varıp Berlin'de oturmağa karar verince refikasını da getirterek Charlottenburg tarafında Hardenbergetrasse'de 4 numarada bir dostu namına kiralanmış bir dairede Ali Sai Bey namıyla yaşamağa koyulmuştu.

Bu apartmanda yerleştikten sonra Roma'ya kadar bir seyahat yapmıştı. Bu seyahatten avdetinde ikâmetgâhına yakın bir yerde bir «Matbuat Bürosu» açmıştı. Bu Büro, Mısır'da, Irak'ta, İran'da, hususiyle Hindistan'da İngilizlere muhalif cereyanlar, cepheler hazırlamağa ve Ruslarla anlaşmağa çalışacaktı.

Talât Paşa ile birlikte Berlin'e gelen Enver Paşa da evvelâ münzevi bir hayat geçirdikten sonra İslâm âlemini İngilizler aleyhine tahrike uğraşan «İslâm Cemiyeti» ile birlikte çalışmağa başlamış, bu cemiyetin başına geçmiş, Bolşeviklerle mutabık kalarak cemiyetin umumî merkezini Moskova'ya naklelemişti. Enver Paşa Roma'da bulunan Söylemezoğlu Galip Kemalî Bey'e gönderdiği bir mektupta bu kararı bildirdikten sonra:

«Bolşeviklerin Türkiye'ye yardımlarını temin ettik. İlk muavenet olarak bir milyon altın ve bir milyon lira da kâğıt para, imkân derecesinde silâh veriyorlar. Silâhların ilk kafilesi on bin tüfek, ikişer bin cephanesiyle memlekete varmıştır. Buraya gelmezden evvel Bakü'deki Şark kongresinde buldum. Bu kongre dahi İslâm harekâtı bakımından cidden mühimdir. Pek iyi ne-

ticeler verecektir» diye yazmıştı. (Bkz: *Galip Kemali, Başımıza Gelenler*)

Enver Paşa Kafkasya'larda, Türkistan'larda macera hülyalarına kapıldığı sırada Anadolu'daki Milli Mücadelede Türklerin el ele verip vahdeti muhafaza etmeleri umdesine yürekten bağlanan Talât Paşa, millî davanın muvaffakiyeti için memleket haricinde elinden geleni elzem ve mukaddes bir vazife gibi yapmağa karar vermişti. Bu muvaffakiyete mazhariyet hususunda büyük ümitler besliyordu. Bunun için Milli Mücadelenin başında bulunanlarla münasebete girmişti. Bu münasebet ve muhabere bazen doğrudan doğruya, ekseriya millî hükûmetin Roma'da mümessil Cami Bey vesatetiyle oluyordu. Talât Paşa Ermeni komitesi tarafından öldürülünceye kadar bu yolda çalışmaktan hali kalmamıştır.

Berlin'de kiralanan büro iki odalı sade bir yer idi. Doktor Nâzım Bey burada bir şezlongda yatardı. Berlin'deki İttihatçılar ve mesaisini onlarla teşrik eden Müslüman ve Alman dostlar hemen her gün burada toplanırlar, memleket ve hariç ahvali hakkında müzakere ve münakaşalarda bulunurlardı.

Berlin'de bir «Mazlum Milletler Cemiyeti» teşkil edilmişti. Talât Paşa etrafında bulunanlar bu cemiyetin akdettiği mitinglere, gösterdiği faaliyetlere iştirâk ediyorlardı. Talât Paşa kendi imzasıyla yazdığı bir mektupla İngiliz Başvekili Lloyd George'a müracaat ederek Osmanlı Devleti'nin Umumî Harbe iştirakinin en büyük ve mecburî âmili; İngilizlerin Rusları Türklere tercih etmesi olduğunu, Türkiye'nin bulunduğu durumda İngiltere'nin yardımını görmesi Türkleri ebediyen minnettar bırakacağını, Türkiye ile âdilâne bir sulh yapılması, İngiltere için âtiyen büyük faydalar temin edeceğini izah etmişti.

Talât Paşa Osmanlı Devleti hakkında gaddarane bir siyaset takibetmeğe karar vermiş olan Lloyd George'un böyle mektuplarla yumuşatılamıyacağını bilmiyor değildi. Fakat İngiliz siya-

sîsinin İngiltere'deki muhaliflerince haklı (muhik) görülebilecek iddiaları ortaya koymanın faydasız olamayacağını düşünüyordu.

Talât Paşa'nın tesis ettiği Büro Türkler ve Türkiye lehine makaleler yazıyor, lüzum görülen ecnebî rical ve mahafiline telgraflar çekiyor, Türkler ve Türkiye aleyhindeki neşriyata cevaplar, tekzipler gönderiyordu. Sulh şartlarının Osmanlı murahas heyetine tebliğinden sonra 1920 mayısı içinde Berlin Türk Bürosu tarafından bir protesto mitingi yapıldı.

Talât Paşa bir de Fransızca «Le Reveil d'Orient» = Şarkın Uyanışı isminde bir gazete neşriyle nüshalarını Avrupa matbuatına, parlamentolar âzasına devlet ricaline göndererek Türk hakları için propaganda yapmak tasavvurunda bulunuyordu. Bu gazetenin başmuharrirliğini Fransızcası pek kuvvetli olan Tunuslu Mehmed Bey Başhampa yapacaktı; fakat Mehmet Bey'in kalb hastalığından vefatı bu tasavvuru suya düşürdü.

Talât Paşa Berlin'de gayet muktesidane bir hayat geçiriyordu. Şunu meydana koymağa kendimi mecbur görüyorum ki; Umumî harb esnasında Almanya'dan celbedilecek mallara Dahiliye Nazırı Talât Bey'in tensibiyle Selânik Mebusu Emanuel Karasu Efendi komisyoncu seçilmişti. Bu kârlı iş Karasu Efendi'nin meşrutiyetin ilânından evvel Selânik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ettiği hizmetlere karşı bir lütûf ve mükafat olacaktı.

Fakat Talât Bey bu seçimde iki noktadan aldanmıştı:

1 – Talât Bey şahsiyeti ve mesleği itibariyle ticaret işlerine ve yapılacak mukavelelere akli erer sanmıştı. Mütarekenin akdinden birkaç sene içinde bunun aksi sabit olmuş, Karasu Efendi harbde kazandığı servetin pek büyük kısmını kaybetmişti.

2 – Talât Bey Karasu Efendi'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne merbutiyetini katiyen sarsılmaz ve bozulmaz zannetmişti. O ise mütarekeden sonra yalnız cemiyeti değil, Türk tâbiyetini bile fedâ etmişti!

Emanuel Karasu bir gün bana Serkl Doryanda Avrupa'da

Talât Paşa'ya nakden yardım ettiğini söylemişti. Bir müddet sonra ben bu yardımın az bir zamana ve pek az bir miktara münhasır kaldığını, Talât Paşa'nın Berlin'de para sıkıntısı çektiğini duydum; bundan yine Serkl Doryan'da Karasu Efendi'ye bahsettim. O günlerde daha milyonlarına sahip bulunan Karasu bana şu cevabı verdi:

– Ben elimden geleni yaptım. Artık daha fazlasını yapamam!

Evvelce Selânik'te ailesi ecnebî –İspanyol yahut İtalyan– tâbiyetinde iken kendisi avukatlığa sülûk ile Osmanlı tâbiyetine geçen, farmasonluk rabitaları yüzünden İttihat ve Terakki Cemiyetine mensubiyetle o zaman Selânik'te posta ve telgraf idaresi başkâtibi olan Talât Paşa'nın müveddetini celbederek Osmanlı Mebusan Meclisinde ve İttihat ve Terakki merkezinde yer tutan, Talât Paşa ve İttihat ve Terakki sayesinde bu kadar para kazandıktan sonra harbde mağlûb olan Osmanlı Devleti'nin imzalamaya mecbur kaldığı felâketli mütareke günlerinde İtalyan tâbiyetini ihtiyar ediveren Emanuel Karasu bu cevabı ile ikbal ve idbar günlerinin dostluklarına çok dikkate değer bir nümune göstermişti!

Ne hal ise! Talât Paşa böyle paraca müzayaka, mübtelâ olduğu şeker hastalığının ıstırapları, vatanına ve pek sevdiği, hürmet ettiği validesine hasret içinde Berlin'de kendisine çizdiği siyasî program dahilinde faaliyetlerine devam ediyordu.

Bu faaliyetler arasında İngilizlerle temasa girmek yolunu bulmuştu. İspanyol pasaportuyla İsviçre'ye geçerek orada İngiliz hükûmetinin gönderdiği bir memur ile görüştü; fakat bu memur İttihat ve Terakki erkânının Anadolu'daki hareketi tasvip etmediklerini ilân eylemeleri –*desavouer etmeleri*– yolunda musırran bir teklifte bulundu. Bu ilk müzakere bu yüzden akim kaldı.

Talât Paşa iki defa Roma'ya da gitti. Eski Başmabeynci Hamdi Paşa torunu Dr. Rusuhi de Talât Paşa refakatinde çalışı-

yordu. Rüşhî Bey akrabasından olup, Roma'da Türklük lehine propaganda risaleleri yazan, İtalyan siyasî ricalini ve efkâr-ı umumîyesini Türklere imaleye çalışan Galip Kemalî Söylemezoğlu ile münasebet ve muhaberede bulunuyordu. Talât Paşa Roma'ya gitmek arzusunda bulunduğu için Rüşhî Bey Galip Kemalî Bey'den bu hususta İtalya hükûmetinin müsaadesini almağa çalışmasını rica etti. Galip Kemalî Bey de İtalya Hariciye Nâzırı Kont Sforza'yı görerek Talât Paşa'nın Ali Sai namına bir pasaportla İtalya'ya gelmek istediğini beyan ile müsaadesini aldı.

Bu günlerde eski Mütareke Komisyonu âzasından Kaymakam Edip Servet Bey de Roma'ya gelmişti. Talât Paşa Roma'da bir hafta kaldı. İsteddiği zevât ile temaslarda bulunduktan sonra Berlin'e avdet etti. Talât Paşa'nın sakallı olarak yaptığı bu ilk Roma seyahati İngilizlerce haber alınmamıştır. Talât Paşa 1921 Kanunusanisi içinde ikinci bir defa daha Roma'ya gitti.

Hüseyin Hilmi, Mahmud Muhtar, Çürüksulu Mahmud, Vehip, eski Paris Elçisi Salih Münir Paşalar, Lâzistan Mebusu Sudi, İzmit mebusu Ziya, Ahmed İhsan, Reşid Saffet, Harun Aliçe Beyler sabık Mütareke komisyonu reisi Galip Kemalî Bey'in Boston otelindeki dairesinde kongre halinde ve Ahmed Rıza Bey'in riyaseti altında toplandılar. Osmanlı Devleti'nin hukukunu müdafaa yolunda tertibettikleri bir muhtırayı Sulh Konferansına vermeye vasıta olması ricasiyle Kont Sforza'ya verdiler.

Talât Paşa'nın ikinci Roma ziyareti, Türk ricalinin bir hafta süren bu müzakereleri günlerine tesadüf eylemiş idiye de Talât Paşa bu müzakere celselerine iştirâk etmedi.

Bu hareket sebepsiz değildi. Talât Paşa İngilizlerden gizli olduğu için bıyığını tıraş ederek yaptığı bu seyahatte Roma'da birkaç hafta geçirmek istiyordu. Halbuki Roma'da bulunduğu İngilizler tarafından haber alınmış ve İtalya'dan çıkarılması hakkında Hariciye Nezareti nezdinde teşebbüste bulunulmuştur. Bunun üzerine Kont Sforza, Talât Paşa'ya: «İngilizler takibediyor-

lar; sizi uzun müddet burada tutamıyacağım» diye haber gönderdiği için, o da ikâmetini kısaltarak Berlin'e avdete mecburiyet hissetmişti.

Anadolu'da millî hareket kuvvetlendikçe İngilizler de anlaşma şartlarını tadil ve tahfif etmek lüzumunu görüyorlardı. İngilizler, galiplerin işgali altında bulunan Dusseldorf'a iki murahas göndererek ve Talât Paşa'yı garanti altında davet ederek yeniden bir müzakere kapısı açtılar. Arada gene Dusseldorf'ta ikinci bir mülâkattan Berlin'e avdetinden üç gün sonra Talât Paşa'nın komiteci bir Ermeni tarafından vurularak ölmesi, bu müzakerenin kesilmesine sebep oldu.

(Akşam, No.8752, 4 Mart 1943)

Ermeniler Talât Paşa'yı Nasıl Öldürdü?..

Birinci Cihan Harbinde Osmanlı Devleti ile düşmanları arasında mütareke akdedildikten sonra Ermeni komiteleri kendilerince harp esnasında yapılan Ermeni tehciri meselesinde met-hali olmakla suçlanan vükelâ ile İttihat ve Terakki rüesasını im-ha etmeğe karar vermişlerdi. Bu kararlarını ilk olarak Talât Paşa hakkında icraya koydular. Sonra İttihat ve Terakki merkez-i umumîsi âzasından Dr. Bahaeddin Şakir Bey yanında sabık Trabzon valisi Cemal Azmi Bey olduğu halde bir gece Berlin'de ve ikisi birlikte katledildi.

Bahaeddin Şakir Bey Ermeni komiteleri nazarında Ermeni tehcirinin müretteplerinden sayıldığı gibi Cemal Azmi Bey de İttihat ve Terakki Cemiyetiyle alâkası pek kuvvetli olmadığı halde Trabzon'da tehcir esnasında Ermeniler aleyhinde şiddet göstermekle suçlanıyor, Berlin'de Ulandstrasse'de bir tütüncü dükkanı açarak maişetini temin ediyordu. İkisinin de katilleri meçhul kaldı.

Berlin'den Moskova'ya giderek orada bir müddet kalmış olan Enver Paşa evvelâ Bolşeviklerle birlikte çalışmak yolunda takibettiği siyaseti değiştirerek Türkistan'a geçti. Orada Bolşevikler ve Bolşeviklik aleyhine yapmağa tevessül ettiği askerî hareketler esnasında Ruslar tarafından öldürüldü. (4 Ağustos 1922).

Bahriye Nâzırı Cemal Paşa 22 Temmuz 1922'de Tiflis'te, Sadrazam Sait Halim Paşa 6 Aralık 1922'de Roma'da katledildiler. İttihat ve Terakki merkez-i umumî heyetine dahil Hüseyin

Cahit ve vükelâdan Mehmet Cavit Beylerin de Ermeni komitele-
rince tertibedilmiş suikast listesinde isimleri bulunduğu hakkın-
da deveran eden bir rivayetten haberdar olmuş idim.

Hüseyin Cahit Bey İngilizler tarafından Malta'ya sürülen
İttihatçılarla birlikte serbest bırakılmış idi; Mehmet Cavit Bey de
Ferid Paşa hükûmetinin takibatından evvelâ Maçka'da Hürriyet
ve İtilâf Fırkası Reisi Nuri Paşa'nın evi bitişiğinde Dr. Kayma-
kam Mahir Bey'in evinde, sonra Maçka yangınında bu evin yan-
ması üzerine Sadrazam Sait Paşa'nın damadı Nuri Bey'in Be-
yoğlu Caddesinde müstecir bulunduğu evde aylarca gizlendikten
sonra Avrupa'ya savuşmuş idi; bugünlerde ikisi de Fransa'da Ni-
ce taraflarında bulunuyorlardı.

İki defa da dört sene kadar süren Beyoğlu mutasarrıflığım-
da idare meclisi âzalığiyla refakatimde bulunmuş olan ve Cahit,
Cavit Beyleri de iyi tanıyan Ermeni muteberanından Leon Gü-
müşgerdan Bey'e Serkl Doryan'da bu rivayetten bahsetmiştim.
Birkaç gün sonra Leon Bey her ikisinin tehcir işinde alâkası ol-
madığı için rivayetin aslı olmadığını, bununla beraber ve bir yan-
lışığa mahal kalmaması için kendisinin teşebbüsü üzerine Erme-
ni patrikhanesince ihtiyaten icabedenlere tebligat ifa olduğunu
bana bildirmişti.

Talât Paşa Ermeni komitesinin kendisini takibetmesi ve bir
gün bir suikaste kurban gitmesi ihtimali kuvvetli olduğunu dü-
şünmez değildi. Etrafında bulunanlar da bu hususta şöyle düşü-
nüyorlardı:

«Almanlar Türklerin harbde kendi yanlarında mevki tut-
tuklarını ve ettikleri hizmetleri unutamazlar. Hususiyle Talât Pa-
şa'nın gerek Dahiliye Nezaretinde, gerek Sadaretinde Almanya
ile dostluğu ve ittifakı takviye ve idame yolunda gösterdiği gay-
retin Almanlarca takdir edilmemesine imkân olamaz. Bir de Ta-
lât Paşa' Berlin'e kendi kendisine değil, Alman ordusunun tanın-
mış erkânından General Von Bronzart'ın davetiyle gelmiştir. Bu

sebeplerle Alman hükûmeti Talât Paşa'nın şahsını muhafaza da elbette itina gösterir.»

Bu kanaatle beraber Talât Paşa'ya ihtiyata riayeten sokağa yalnız çıkmaması tavsiyeleri eksik olmuyordu. Onun ihtiyatı ise evine gelmeleri mutad olanlardan başka zairlerin Berlinde takındığı müstear nam olan Ali Saâf Bey'le görüşmek istediklerini söylemelerini kâfi görmekten ibaret kalıyordu.

Talât Paşa tevekkül ile;

– Bir adam birisini öldürmeğe karar verirse bulur ve vurur! Bunun önüne geçmeğe çare yoktur! derdi.

O Berlinde bulundukça her sabah ikametgâhından yalnızca çıkarak ve Türkler ve Türkiye lehine propaganda için tesis etmiş olduğu büroya gelirdi.

1921 Martının onbeşinci salı günü de mutadı veçhile sabah saat dokuzda apartmanından büroya gitti. On buçuğa kadar orada çalıştı. O gün Türkiye lehine propaganda yapmak üzere kendisiyle görüşecek ve Berlin'den Paris'e gidecek olan bir kaç İtalyan gazeteciyi evine davet etmişti.

Bu gazeteciler Talât Paşa'nın haremî Hayriye Hanım'ın hazırladığı alaturka yemeklerle verilecek bir ziyafete öğle üstü saat birde geleceklendi. Paşa saat on buçukta eve avdetinden sonra o gün giymiş olduğu gri elbisesine uyacak bir kravat satın almak üzere saat on bire çeyrek kala tekrar ve yalnızca sokağa çıktı. Suikast işte bu sırada vukua geldi.

Katil Sogomon Tayliryan'ın vakadan on altı sene sonra kendi tercüme-i halini neşreylediği sırada bildirdiğine göre, Ermeni Taşnak Komitesi Talât Paşa'yı öldürmeğe kendisini memur etmiş; o ise bu işi göremeyeceğini söylemesiyle Berlin'e gönderilen iki Ermeni tedhişçi uhdesine tevdi edilen vazifeyi ifa etmediği takdirde kendisinin öldürüleceğini, ifa edip de yakalanacak olursa komitenin kendisini kurtaracağını tebliğ eylemişler.

Bunun üzerine o da mütehassıs komitecilerin vazifesini ne suretle ifa edeceğine dair verdikleri dersleri harfiyen ıcradan başka çare bulamamış; Talât Paşa'yı takibe başlamış. Alman hükümetinden aldığı bir haftalık ikamet müsaadesi kâfi gelmediği için bu müsaadeyi biraz daha uzatmak için teşebbüste bulunmuş ve uzatmış.

Tayliryan vaka gününe kadar Talât Paşa'yı vurmak üzere iki defa önüne geçmişti. Fakat iki defasında da nazarları Talât Paşa'nın keskin ve nafiz bakışlarıyla tesadüm eylediği için cesareti kırılmış, silâh kullanmağa eli varamamıştı; bunun üzerine paşayı arkadan vurmağa karar vermişti.

Cereyan eden tahkikat ile alınan malûmattan ve elde edilen muayeneden anlaşıldığına göre: Kâtil vaka günü Talât Paşa'nın ikinci defa evinden çıktığını görünce takibe koyulmuştu. Evvelâ hızlı yürüyerek yanından geçmiş, bir defa yüzüne bakıp yanılmadığını anlıyarak adımlarını yavaşlatmıştı. Talât Paşa zihnen meşgul, fütursuz yürüyordu. Katil arkadan yanaştı. Cebinden çıkardığı rovelveri paşanın enseseni yaklaştırarak ateş etti. Talât Paşa bir defa başını çevirerek hemen cansız öne düştü. Arkadan başına giren kurşun sol kaşının üstünden etrafı biraz parçalıyarak çıkmıştı.

Katil rovelveri atıp kaçmağa koyuldu. Fakat sokakta az mesafede Talât Paşa'nın arkasında yürümekte olan birisi de hemen koştu ve herifi yakalayıp silâh sesine yetişen polislere teslim etti. Bu adam Nikolaus Essen isminde bir zât olduğu karakoldaki ifadesinden anlaşıldı.

Toplanan halk *—aralarında vurulanın kim olduğunu daha bilmiyen bir iki Türk genci de vardı—* katili dövmeğe başlayarak linçetmek istediler ise de polis mâni oldu. Başından ve yüzünden yaralanan katil bu badireyi hafifçe atlattı.

Biraz sonra Berlin'deki Türklerden biri (ismini maalesef öğrenemedik) heyecan içinde Talât Paşa'nın bürosuna gelerek

bir Türkün vurulduğunu işittiğini, zabitanın toplanan halkı dağıtmağa çalıştığını gördüğünü haber verdi; vurulanın kim olduğunu anhyamadan koşup büroya geldiğini söyledi. Büroda bulunanlar vurulan Türkün Talât Paşa olması ihtimaliyle şaşkın bir halde ve büyük telâş ile hep birlikte vaka mahalline gittiler.

Zabıta üstünü aradığı vakit Talât Paşa'nın cebinden müstear namı olan Ali Saî yazılı kartvizitler bulmuştu. Bunlardan vurulanın Türk olduğu anlaşılmiş ise de hüviyeti tayin edilemediğinden Türklerle çok yakınlığı (muarefesi) olan Doktor Ernest Yaeck vak'a mahalline celbedilmiş, polisçe Talât Paşa'nın hüviyeti böylece tesbit edilebilmişti.

Paşa'nın na'sı Şarlottenburg tarafındaki evinden az bir mesafede ve Hardenberg strasse'de 14 numaralı villânın bahçe kapısı önünde kaldırımında üstüne bir örtü örtülmüş olarak yatıyordu. Bürodan gelenler arasında bulunan Doktor Bahaeddin Şakir Bey örtüyü kaldırıp Talât Paşa'nın yüzünü görünce kendisini tutamıyarak hıçkıra hıçkıra ağlamağa başladı; Doktor Nazım Bey'le o günlerde Berlin'de bulunan mebus Avukat Nesim Masliyah Efendi Talât Paşa'nın apartımanına giderek haremini müessif vakadan haberdar ettiler.

Talât Paşa vurulalı bir buçuk saat olduğu halde na'sı kaldırılmamıştı. Bunun sebebi sorulunca Dr. Ernest Yaeck morg idaresinin bu saatte boş arabası olmadığını ve masrafı verilirse cenazenin hususî bir araba ile kaldırılabilceğini söyledi. Vaka yerinde hazır bulunan Türkler telefonla bir cenaze otomobili celttirerek na'sı morga naklettirdiler ve morgda na'sın umumî teşhir yerinde tutulmıyarak hususî bir odada bulundurulmasını temin ettiler.

Talât Paşa'nın katli duyulur duyulmaz paşayı seven ve tanıyanlar tarafından yüzlerce tâziyet mektubu gönderildi. Meşhur General Ludendorf ciddî bir teessürle yazdığı mektubu ilk olarak tayyare ile göndermişti. Sabık Almanya İmparatoru Wilhlem de

Hollanda'dan mabeyncisini Berlin'e göndererek Talât Paşa'nın bu suretle katli muhafazasında kusur eden o günlerin Alman hükûmeti için affedilmez bir suç olduğunu, hükûmetin bu ihmali yüzünden Talât Paşa gibi bir şahsiyetin Almanya'da uğradığı bu âkibet Almanlara tarihte bir leke bırakacağını bildirmek suretiyle teessür ve teessüfünü izhar etti.

Talât Paşa Tempelhof'ta bir miktar arazinin Türk mezarlığı olmak üzere tahsisi için teşebbüslerde bulunmuş ve bunu temine muvaffak olmuştu. Berlin'deki Türkler burada küçük bir cami yapılmasına da karar vermişlerdi. Fakat Talât Paşa vurulduğu vakit bu cami daha bitmemişti.

Türkiye'de bulunmuş Alman generalleri, Talât Paşa'yı sevenler ve tanıyanlar tarafından cenazeye pek çok çelenkler gönderilmiş, alay pek kalabalık olmuştu. Cenaze evvelâ bir mahzene konuldu; burada tabut içinde altı ay kadar muhafaza edildi; cami ikmal edildikten sonra haziresine naklolundu.

Cinayet hakkında Almanya'da mütareke üzerine teşkil edilmiş hükûmetin polis ve adliyesince icra olunan tahkikat 1921 haziranına kadar devam etti. Muhakeme ise ancak iki celse sürdü! Katili kurtarmak için gayri resmî surette pek çok çalışılıyor, tesirler icra ediliyordu.

Berlin polisi ve adliye erkânı Türklerle hususî mülâkatlarda katilin müteverrim [verem] olduğunu, muhakeme neticesine kadar bile yaşayamayacağını, büyük avukatlar tutup boş yere masraf ihtiyarına zerrece lüzum bulunmadığını hayırhahane (!) temin ediyorlardı! Hakikatte bu şifahî teminat bir oyalama ve kabarmış his ve heyecanları uyuşturma teşebbüsünden başka birşey değildi!

Berlin'deki Türkler bu kadar alenî bir cinayetten sonra yakalanmış bir katilin beraat edebileceğini asla hatırlarından geçirmiyorlardı. Onlar hâlâ Prusya Kralı İkinci Frederik zamanında değirmenci Sanssouçi'nin dâvasında söylediği gibi «Berlin'de

hâkimler var!» sanıyorlardı. Berlin’de bu günlerin harb sonrası hâkimleri ise harb zamanında Almanya’nın müttefiki olup Almanlarla birlikte bu kadar kan döken Türklerin bir sadrazamının memleketleri dahilinde öldürülmüş olmasına zerre kadar ehemmiyet vermeyeceklerdi! Bunlar eski Almanya İmparatoru Wilhlem gibi düşünmüyorlardı!

Mahkeme salonuna Ermeniler serbest girdikleri halde Türklerden kimse üstü başı aranılmadan içeriye bırakılmadı. Katil Tayliryan Berlin’in üç maruf avukatı tarafından müdafaa edildi. Jüri heyeti emlak eshabından iki, tücardan bir kişi, bir kuyumcu, bir eczacı, bir tuğla fabrikacısı, bir dülger, bir ustabaşı, iki demirci, bir boyacı, bir duvarcı ameleden teşekkül etmişti.

Katilin müdafasını deruhte eden avukatlar için Osmanlı hükümetince ötedenberi, hali harb esnasında ve tehcir meselesinde Ermeniler aleyhinde yapılan tazyikler en müessir söz zemini olmuştu.

Dâvada harb başlamadan evvel Türkiye’ye gelmiş olup bütün harb senelerini Türkiye’de geçiren Liman von Sanders’in de Talât Paşa hakkında malûmatına, mütalâasına müracaat edilmişti. Ancak Liman von Sanders tehcir hareketinin Ermenilerin Türk ordusunu arkadan vurmak teşebbüsleri üzerine başladığını izah eylemeğe kalkışınca sözü kısa kestirilmişti!

Kâtil Tayliryan nihayet beraat kazandı! Bu beraat hükmünün sadr olacağına evvelden emin görünen Ermeniler çiçeklerle müzeyyen olarak hazırlamış buldukları bir otomobile katili bindirdiler. Millî bir kahramanları imiş gibi etrafını sararak tebrikler, tebçillerle adliye dairesinden uzaklaştılar.

Türkleri Almanya yanında harbe sokan Dahiliye Nâzırı, sonra Sadrâzam Talât Paşa’nın katili, siyasiyat ile alâkası olmayan cesur bir Alman tacirinin fedakârlığıyla yakalanarak polise teslim edilmiş iken Osmanlı Devleti’nin eski müttefiki Almanya’nın o günkü hâkimleri tarafından işte böyle beraat ettirildi.

Birkaç ay sonra diğerk bir Türk Sadrazam Sait Halim Paşada harbde Osmanlı Devleti'nin düşmanları safında yer alan İtalyanın payitahtında vuruldu; onun katili ise hepten meçhul kaldı!

(Akşam, No.8754, 6 Mart 1943)

Said Halim Paşa'nın Öldürülmesi...

İngilizler, İttihat ve Terakki partisinin sadrazamı Mısırlı Prens Said Halim Paşa'yı Malta'ya götürdükten bir müddet sonra serbest bırakmışlardı. Paşa Malta'dan evvelâ Sicilya adasında Palermo şehrine gelmiş, sonra Roma'ya geçerek Ekselsiyor oteline inmişti.

Said Halim Paşa Roma'da katledildi. Fakat bu hâdisedeki esrar perdesi hâlâ tamamiyle açılmamıştır.

Vaka esnasında paşanın yanında bulunmuş olan İstinye'de yalı komşusu Tevfik Azmi Bey tarafından bana verilen malûmata göre: İngiltere hükûmeti, Said Halim Paşa'ya Mısır'daki iradından aylık olarak 154 İngiliz lirası, 6 şilin, 8 pns tahsis eylemişti. Bu para Roma bankasına havale verilmişti. Mısırlı Prens Yusuf Kemal de paşa namına bu bankaya 300.000 frank yatırmıştı. Paşa ayda 14.000 Mısır kuruşu sarfediyordu.

Said Halim Paşa'nın Malta'dan çıktığını haber alan Tevfik Azmi Bey kendisine Ekselsiyor otelinde mülâki olmuştu.

Said Halim Paşa bir müddet sonra bu otelden Roma civarında serin bir yer olan Freskati Köyü'nde Tuskulum oteline nakletti. Burada Tevfik Azmi Bey'le birlikte pek âsude bir hayat geçiriyordu. Sabahları mütalâa ile meşgul oluyor, öğleden sonra arkadaşını yanına alarak akşama, bazan gece yarısına kadar etrafta görülmeğe, ziyaret edilmeğe lâyük mevkileri dolaşıyordu. Bu hayat 1921 Ekim ayına kadar böyle devam etmişti.

Ekim ayında Said Halim Paşa gene arkadaşıyla birlikte Roma'da Palas oteline nakletti.

Said Halim Paşa Vahideddin ve Hidiv Abbas Hilmi Paşa ile arasının açık olduğunu daima söylerdi.

İtalyan mimar Dinari mütareke günlerinde Hidiv Abbas Hilmi Paşa'yı İstanbul'dan kaçırmıştı. Abbas Hilmi Paşa da (Niyazi Bey) müstear namıyla aynı Palas oteline inmişti; bir ara otelden ayrıldıktan sonra gene aynı müstear nam ile avdet etmişti.

Abbas Hilmi Paşa, Said Halim Paşa'nın İngilizlere meylederek Hidiv olacağını haber almış, bundan endişeye düşmüş ve hakikati anlamak üzere Prens Hasan Aziz Paşa'yı iki defa Said Halim Paşa nezdine göndermişti.

Said Halim Paşa:

– Ben Mısır'daki arazimden başkasını düşünmüyorum!

Cevabıyla Hidivlik için hırs beslemediği hakkında teminat vermişti.

Paşa bir müddet sonra otel hayatından bıktı; Palas otelini bıraktı. Yeni yapılmış villâlardan mürekkep bir mahallede via Bartolemeo Östaki'de kont di Masses Köşkünde iki kat kiraladı. Bütün maiyetini iki Alman kadın, bir ahçı ile yamağı, zenci hizmetkârı Bilâl teşkil ediyordu; Tefvik Azmi Bey'i de yanından ayırmıyordu. Burada misafirleri de eksik olmuyordu. Eski levazım reisi İsmail Hakkı, eski Paris büyük elçisi Salih Münir, Roma büyük elçisi Osman Nizami Paşalar, Celâleddin Arif, Bekir Sami, Hamdi Bey'in oğlu Etem, Hüseyin Tosun, Reşid Beylerle Mısırlılardan bazı zevât bu meyanda idiler.

Said Halim Paşa 1921 Kanunuevvelinin (Aralık) altısına kadar bu evde sakin ve müsterih vakit geçirmişti. Müzeleri, resim sergilerini geziyor, tiyatrolara, sinemalara gidiyordu.

O gün de Tefvik Aziz Bey'le birlikte bir müzeyi ziyaretten sonra Roma'nın en kibar kahvelerinden Faragolis'te biraz oturduktan sonra çıkararak arkadaşıyla beraber tek atlı bir arabaya bindi. Arabacıya evin adresi verildi. O gün pek beşuş olan paşa ara-

bada Tevfik Bey'le şakalaşıyordu. Yolda gelip geçenler az idi. Said Halim Paşa:

– Tevfik Bey! Bu arabacı bizi nereye götürüyor? Sakın tenha bir yere götürüp soymak istemesin!

Demesiyle Tevfik Azmi Bey de:

– Canım efendim! Dağ başında mıyız? Hem de arabacı ihtiyar! Hayvan ise lâğar mı, lâğar!

Mukabelesinde bulundu. Nihayet oturdukları sokağa girildi. Eve kırk metre kadar bir mesafe kalınca Tevfik Azmi Bey arabacının ücretini vermek için taksimetreye bakmak üzere biraz eğildi. Tam bu anda bir silâh sesi duyuldu. Vurulan Said Halim Paşa bir:

– Haay... nidası çıkararak arkadaşının omuzuna yaslandı. Silâhı kullanan herif arabaya yaklaştı. Kurşununun isabet edip etmediğini anlamak için bir defa paşanın yüzüne baktıktan sonra tabana kuvvet kaçmağa başladı.

Kurşun Said Halim Paşa'nın başına isabet etmiş, Tevfik Azmi Bey'in bu anda eğilmiş bulunması kendisini tehlikeden korumuştur.

Araba durmayıp gidiyordu. Tevfik Azmi Bey yere atladı. Katili takibe koyuldu. Fakat yetişmek kabil olamadı. Katil peşinden gelenin gözü önünde karşı tarafta bir sokağa girdi. Köşe başında harekete müheyya duran bir otomobile atlıyarak kaçtı. Tevfik Bey de dönüp arabaya bindi. Yana yatmış olan Said Halim Paşa'nın vücudunu düzeltip başını kendi omuzuna dayadı. Araba meydanlığa çıktı. Polisler yetiştiler. Said Halim Paşa hastaneye götürüldü.

Tahkikat başladı. Teessürden ağlamakta olan Tevfik Azmi Bey'den de kan aktığını gören memurlardan biri yarasının nerede olduğunu sordu. Said Halim Paşa'nın başından akan kanın Tevfik Bey'in paltosundan içeri nüfuz ettiği anlaşıldı.

Tevfik Bey polis tarafından tahkikat bitinceye kadar Roma'dan gaybubet etmemeğe davet edildi. Birçok zabıt varakaları tanzim olundu. Gazete muhabirleri Tevfik Bey'in etrafını aldılar.

Villâda paşanın yatak ve yazı odaları o gece hükûmetçe mühürlendi. Üç gün sonra müddeiumumî paşanın bütün evrakını aldı. Tevfik Bey vaka akşamı paşanın İstanbul'da bulunan büyük oğlunu ve Mısır'daki diğer oğluna keyfiyetten haber verdi.

İtalyan polisi ve hükûmeti katilin hüviyeti hakkında malûmat alamıyordu. Said Halim Paşa ayakkabılarını Korso Umberto'da lüks bir kunduracıda yaptırırdu. Vak'adan bir hafta sonra Tevfik Azmi Bey bu dükkana uğramıştı. Kunduracı yarım saat evvel üstü, başı perişan birisinin kendisinden birkaç çift pahalı kundura aradığını, kendisinin de bu garip müşteriye hazırcılarda münasip kundura bulabileceğini söylediğini, fakat herifin parası olduğunu beyan ile dört yüz lirete altı çift kundura seçtiğini, iki süvare iskarpin de ısmarladığını kunduraların hangi adrese gönderileceğini sual etmesi üzerine de evvelâ:

– Şey... Sefarethaneye!

Diye tereddüt gösterdikten sonra:

– Dursun! Ben gelir alırım.

Dediğini haber verdi. Tevfik Bey herifin eşkalini sordu. Aldığı cevap şüphesini uyandırdı. Mağaza sahibi ile birlikte polis müdüriyetine gittiler. Polis tertibat aldı. Herif ertesi günü dükkana gelir gelmez yakalandı. Yanında yüz binden ziyade lîret bulundu.

Yapılan tazyikler üzerine herif bu parayı Amerika'da umumhane işleterek kazandığını söyledi. Amerika'dan soruldu. Maznunun sabıkalı bir Bulgar olduğu anlaşıldı. Fakat Said Halim Paşa'nın katli meselesinde alâkası hakkında bir emare bulunamadı. İtalya'da üç senelik bir mahkûmiyeti olduğu meydana çıkmasıyla hapse tıkıldı. Bundan sonra tahkikat hayli müddet daha devam etti. Fakat sonunda katil bulunamıyarak mesele kapandı.

Vak'anın ertesı günü Osman Nızamı Paşa Versarı isminde bir profesörle cesedi tahnit için 15.000 lirete mutabık kalmıştı. Tefvik Bey bu parayı vermiş, dört gün sonra cenaze bu profesörden teslim alınmış, mevta hastanenin bir odasına konulmuştu.

On gün sonra Said Halim Paşa'nın küçük oğlu Mısır'dan, bir ay sonra büyük oğlu İstanbul'dan geldiler. İtalya hükümetinden resmî ruhsat alınarak cenaze İstanbul'a gönderildi.

Birinci Cihan Harbinde Osmanlı Devleti'nin düşmanları safında yer almış olan İtalya'nın payitahtında vurulup öldürülen bu Türk sadrazâmının katili işte böyle meçhul kalmıştır.

(Akşam, 4 Şubat 1942)

Mondros Mütarekesi ve Vahideddin...

Osmanlı hükûmetince tâyin edilen murahhaslar Mondros sahilllerinde yatmakta olan Agamemnon İngiliz zırhlısında mütareke şartlarını 30 Ekim 1918 tarihinde imzalamış, muhasamatın ertesi günü öğle zamanında durdurulması iki tarafça kabul olunmuştu. Kararlaştırılan şartların mühimleri şunlardı:

1 – Çanakkale ve Karadeniz boğazlarının açılması; müttefik devletler donanmalarının Karadeniz'e serbestçe geçmeleri; Boğazlar istihkâmlarının müttefik askerleri tarafından işgal edilmesi; torpillerin toplanması.

2 – Hududun ve dahilî âsaişin muhafazasına iktiza eden sayı haricinde Osmanlı ordusunun terhisi; silâh ve cephane ile nakliye vasıtalarının müttefiklere teslimi.

3 – Osmanlı harb gemilerinin müttefiklere teslimi; Arabistan'da, Suriye ve Irak'taki Osmanlı askerlerinin İtilâf kumandanlarına, Trablus ve Bingazideki Türk zabitlerinin İtalyanlara teslimi. (Şehzade Fuat Efendi o sırada Trablusgarp'ta idi. Orada ahali, bu şehzade ile Türk zabitlerini İtalyanlara teslimine razı olmadılar. Nihayet bunlar bîtaraf bir gemi ile İstanbul'a getirilmiştir).

4 – Kendi emniyet ve selâmetlerini tehdit altında görünce müttefiklerin sevkulceyş noktalarını işgal eylemeleri; Toros tünelleri manzumesinin müttefikler tarafından işgali; altı Şark vilâyetinde karışıklık (iğtişâş) zuhurunda buraların işgal edilebilmesi.

5 – Müttefiklerin Osmanlı demiryollarından ve ticaret gemilerinden istifade etmeleri; bütün demiryollarının, telsiz telgraf ve kabloların İtilâf devletlerinin mürakabesi altında bulunması...

Rauf Bey'le arkadaşları mütarekenameyi imza ile İstanbul'a avdetlerinde doğruca Mabeyne gittiler. Haremde bulunan Vahideddin, rahatsızlığından bahsederek heyeti kabul etmedi!

Böyle en mühim ve hayati bir meselede heyetin şifahen vereceği izahatı, iğbirar dolayısıyla dinlemekten istinkâf eylemek, Vahideddin'e mahsus ve lâıyk «şahane!» bir muamele oldu!

Abdülhamd zamanında Vükelânın saray haricinde Mabeyn ricaline temas ve mülâkatta bulunmaları büyük bir mesele teşkil ederdi; saray dahilinde de padişahın evvelden malûmatı haricinde görüşmeleri câiz değildi. Bu hal Meşrutiyetten sonra değişmişti.

Mabeyn ricalinin Sadrazamları sarayda binek taşından karşılama ve nüfuzlu nazırlar bu ricalin odalarında ziyarete geldiklerinde kapı kanatlarının ikisi birden açılması mütad olmuştu. Vükelâyâ bu riayet, Vahideddin'in ilk günlerinde de cari iken İttihat ve Terakki nüfuzunu kaybedince, Vükelâsı da bu yolda hürmet eserleri görmekten sükût eylemişlerdi. Ancak Vahideddin bu defaki temaruzu sırf evvelce Sadrazam İzzet Paşa'nın Babiâli'de Damat Ferid Paşa'yı kabul etmek istemeyişinden ve mütareke murahhasları heyetine dahil etmemesinden mütevellit gücenklikten ileri gelmişti.

Mütareke şartları ağırdı. Fakat bugünlerde bunlara rıza gösterilmiş olup da müttefikler Anadolu'da kalan Osmanlı askerlerini de mağlûp ederek İstanbul'a harben girmiş olsalardı, bu şartların daha çok ağırlaşacağı; belki bir iki ay içinde Osmanlı saltanatına nihayet vereceği ihtimalden uzak (bâit) değildi.

Mütareke şartlarına göre, çok kısa bir zamanda Çanakkale Boğazı'ndaki torpiller toplanacak ve İtilâf devletlerinin donanmaları Boğaz'dan içeri girecek, İstanbul'a gelecekti.

İtilâf donanmasının İstanbul'da görünmesi, İttihatçılar için vahim olacaktı.

Divaniye Mebusu Fuat Bey Mebusan Meclisi riyasetine takdim ettiği bir lâyhada^(*) harb içinde idam olunanların ailelerince idam emrini verenlerle bu hükümlerde müessir olanlar aleyhinde dâva açılabilceğini ve müddeiumumîlerin de hukuku umumiye dâvasını tahrik eyleyebileceklerini zikrelemiştir. Meclise verilen bu takrir, zaten İttihatçılar aleyhine kabarmış olan kin ve husumet alevini bir kat daha parlatmıştı. Yeni siyasi fırkalar teşekkül ediyordu. Efkârdaki karışıklık her gün biraz daha artıyordu. Bu durumda İttihat ve Terakki erkânı memleket dahilinde durmayı şahısları için tehlikeli görerek dışarıya savuşmuşlardı.

Mütarekenin imzalanmasından sonra İstanbul'a gelen İngiliz ve Fransızların hükûmete karşı ilk muameleleri ile bir bir buçuk ay sonra gösterdikleri tavır arasında büyük bir fark görülmüştür. Buna dikkat edenler, gelenlerin Osmanlı payitahtındaki siyasi memurlarının ve askeri kumandanlarının evvela ciddi bir hükûmetle karşılaştıklarını zannettikleri halde, karşılarında ancak bir hükûmet heyulâsı bulunduğunu anladıklarını, davranışlarını da bu müşahedeye göre değiştirdiklerini takdir ederler.

İlk günlerde İngiliz generali her sabah İngiltere Sefarethanesinden Harsiye Nezareti binasına gidecek İngiliz zabıtlar için muayyen dakikada sefaret binası önünden boş bir tramvay arabası geçirilmesi hakkında Tramvay İdaresi nezdinde İstanbul Şehremini sıfatıyla benim tavassutumu rica etmişlerdi. Evvelce Harbiye Mektebi ile Harbiye Nezareti arasında böyle bir taramvay ara-

(*) Burada bahsedilen lâyhadan maksat, Divaniye Mebusu Fuat Bey'in Meclis-i Mebusan'a verdiği «Harp Kabinelerinde görev alan hükûmet erkânı hakkında soruşturma açılmasına dair» önerge'dir. Üçüncü Şube Tahkikat Komisyonundaki bu soruşturma için bkz.: O.S. Kocahanoğlu, *İttihat Terakki'nin Yargılanması ve Sorgulanması*, Temel, İstanbul 2001.

bası işlerdi. Generalin talebi bu misale istinaden vaki olmuş bulunduğ u için aksini iltizam etmek, ricayı doğrudan doğruya Kumpanyaya müracaata veya tazyike tahvile sevk etmek olacaktır. Tramvay Kumpanyasına emir verdim. Bir gün sonra İngiliz generale tekrar yaverini göndererek bana teşekkürlerini bildirdi.

Bazı Fransız zabıtları Bakırköy'ünde Müslüman evlerini kendi kendilerine işgale kalkışmışlardı. Yolsuz hareketlerde, bazı taarruzlarda bulunuyorlardı. Ben de bu muamelelerden Dahiliye Nezaretine şikayette bulunmuşum. Mesele Harbiye Nezaretinden İngiliz generale intikal edince, bu general resmen «bu hallerin menedileceğ i» cevabını vermiş, bunun üzerine bu zabıtların ancak mahalli hükümetin göstereceğ i münasip yerleri işgal eylemeleri kararlaştırmıştı.

12 Aralık 1918 tarihinde İstanbul valiliğ i ve Şehreminliğ inden çekilinceye kadar işgalcilerin şikayete celbedecek başka hareketlerini görmemişim. Bir benim bildiğ im bu misallere, bir de Ahmed İzzet Paşa Kabinesi iş başından çekildikten ve Mütarekeden iki ay geçtikten sonra işgal makamlarının gösterdiğ i tahakküme, ceberruta ve taaddilere bakılırsa, hükümetin ve padişahın gösterdiğ i metanetsizlik ve zaaf ile bu gibi hallere çok defa kendileri meydan verdiğ ine hükmetmemek mümkün olamaz. Müttefikler her fırsattan istifade ile her sahada kendilerine âzami menfaat koparmaya çalışıyorlardı.

İptida Musul'un işgaline kalkıştıları, iki gün sonra İskenderun'u işgal etmek istediler, daha sonra Irak ve Suriye'deki Osmanlı ordularının kendilerine teslim olması talebinde bulundular. Bu son talep neticesiz kalınca bu orduların silahlarını ele geçirmeye uğraştılar. Irak'ta buna muvaffak oldular. Suriye'de ise Yıldırım Orduları Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın acele aldığı tedbirler sayesinde, yani silah, cephanesi ve levazımın büyük ölçüde Torosların kuzeyine nakledilmiş bulunması yüzünden mühim zararlara uğranılmadı.

Müttefikler Mütarekename'nin Irak ve Suriye'de kendilerine fevkalade olarak temin ettiği haklarla iktifa etmeyerek zoraki tevil ve tefsirlerle Osmanlı ordularını ve hükûmetini her gün birer suretle tazyik ediyorlardı. Maksatları da Bogazları bir an evvel açtırmak, Boğaz istihkamlarını ele geçirmektir.

Mondros'taki İngiliz Donanma Kumandanı Amiral Galtrop Mütareke şartlarının Irak'ta ve Suriye'de bu derece kötü niyetle tatbik edilmesi, nihayet Osmanlı hükûmetinin kuşkulanmasını, bu yüzden Boğazların açılması ve teslimi ameliyesini durdurması neticesini doğurabileceğini düşünmüş, bu endişe ile Babîâli'yi bir müddet için oyalamayı muvafık bulmuştu. Bu sebeple idi ki, İngilizler Musul'un Osmanlı askerlerinden tahliyesini 15 Kasım 1918 tarihine kadar tehire rıza göstermişlerdi. Fakat bir defa Boğazlar açılıp 13 Kasım 1918 de müttefikler donanması İstanbul'a geldikten ve Boğaz istihkamlarını ellerine geçirdikten sonra artık Babîâli'de memleketin geleceğini koruyacak tedbirler alınmasına hiç kudret kalmadı. Müttefikler de bundan sonra Osmanlı hükûmetine ve Türklere karşı amansız davranmaya başladılar.

Müşir Ahmed İzzet Paşa kabinesinin istifası üzerine Vahideddin Sadarete Tevfik Paşa'yı getirmişti (*II Sontegrin 1918 - 6 Safer 1337*). Haydarizâde İbrahim Efendi de Şeyhülislam olmuştu. Lütfi Simavi Bey bu sadaret değişikliğinde Vahideddin'in tiyatro sahnesinde bir aktör gibi rol yaptığını, «*Saray'da Gördüklerimiz*» kitabında şöyle meydana koymuştur:

İzzet Paşa istifadan sonra Lütfi Simavi Bey'e, padişaha tazimat arzına geleceğinden, hünkara malûmat verilmesini rica etmiş ve iki gün sonra Mabeynde Lütfi Simavi Bey'in odasına gelmişti. Lütfi Simavi Bey Zâtı Şahaneye malûmat vermeye hazırlanırken, hünkârın hususi maiyetinden biri gelerek Paşa'ya delâlet etmesinin irade buyurulduğunu tebliğ eder. Lütfi Bey, İzzet Paşa'nın kendi yanında bulunduğunun padişaha haber verilmiş olduğunu anlar.

Huzura girilince Vahideddin'in aldığı tavır Lüfi Simavi Bey'in dikkatini celbeder. Lütfi Bey'e de karşısında oturmasını emreden Vahideddin, yorgun, ağır, muzdarip bir sesle grip hastalığından çok zahmet çektiğini öyle bir hal ile tasvir eder ki, muhatapları müteessir olurlar ve mülakat ancak on dakika devam eder. Hünkar, İzzet Paşa'ya hiç söz söyletmeden ve birazdan ayağa kalkmak suretiyle mülakatın bittiğini göstermiş olur.

İzzet Paşa ile Lüfi Bey dışarı çıkarlar. Merdiven başında iken arkadan koşarak gelen birisi Vahideddin'in Lütfi Bey'i çağırıldığını tebliğ eder. O da tekrar hükümdarın yanına döner. Paşahı tamamen değişmiş bulur!. Simâsında katiiyen hastalık eseri kalmamış, sesi de sapasağlam!

Lütfi Bey üç çeyrek saat kadar Vadideddin yanında kalarak konuşurlar. Anlaşılır ki İzzet Paşa'nın Başmabeyinci odasına geldiğini hemen hünkara arzeden bir bendesi, «sabık Sadrazam» diyecek yerde «sadrizam» diye haber vermiş. Vahideddin de geleni yeni Sadrazam Tevfik Paşa zanniyle başmabeyinciye derhal huzura çıkarılması emrini göndermiş. Lüfi Bey İzzet Paşa ile birlikte gelince yanlışlığı anlıyarak İzzet Paşa'ya ağız açtırmamak için Lütfi Bey'i de odada bulundurarak ciddi bir hasta rolünü oynamış! Samimiyetsizlik, sahtelik, riya! Böylesi roller, bu fecaat ve felaket günlerinde tam Vahideddin'e yakışırdı.

(Akşam, 8 Temmuz 1943)

İzzet Paşa Kabinesi Sahneden Çekiliyor...

Talat Paşa'nın istifasından sonra İzzet Paşa'nın teşkil ettiği kabinenin ömrü uzun sürmemiştir. Damat Ferid Paşa takımı İzzet Paşa'nın Harbiye Nezaretini de üzerine almış olmasında Vahideddin'in efkarını teşviş etmeye iyi bir vesile buldular. Hünkârda İzzet Paşa'ya karşı zaten mevcut olan itimatsızlığı hükûmete geçtiğinin daha ilk günlerinde takviye ettiler.

İzzet Paşa kabinesi İttihat ve Terakki'ye meyyal ve bizzat İzzet Paşa Alman dostu ve taraftarı olmakla itham ediliyordu. Bu haller kabinenin İttihatçılara meyil ve iğmazına en büyük delil olarak gösteriliyordu.

Talat Paşa kabinesi muhasım devletlere mütareke teklifi yapmış olduğu halde İtilaf Devletleri galebelerini daha katileştirmek için gün geçiriyorlardı. Mebusan Meclisinin açıldığı gün sulh için Amerika Cumhurreisinden gelen cevap hükûmetçe hiç de müsait addolunmamıştı.

İzmir yoluyla Midilli'ye İngiliz filo kumandanına gönderilmiş olan esir İngiliz generali Tavsend'in geri dönüşünden dört gün sonra İtilaf Devletlerince mütareke müzakeresine muvafakat cevabı alınmıştı. Müzakere Mondros'ta cereyan edecekti. Bunun üzerine Sadrazam İzzet Paşa murahhasların gönderilmesini arz için saraya gelmişti. Vahideddin Damat Ferid Paşa'nın müzakerelere murahhas tayin edilmesini istedi. Böyle bir teklifi hiç beklemeyen İzzet Paşa'nın ağızından gayrı ihtiyari olarak şu sözler döküldü:

– Aman Efendimiz! Ferid Paşa delinin biridir! Bu mühim vazifenin hiç bir vakit ehli olamaz!...

Vahideddin buna karşılık, «idare ederiz!» dedi.

İzzet Paşa sözü uzatmadı. Ferid Paşa hakikaten kendi iktidarına kani idi. Böbürlenme (Temeddüh) onun en büyük zevki idi. Halbuki hareketlerindeki garabeti bilmeyen, imtizaçsızlığını görmeyen yoktu.

Enişte Paşa Padişahın emriyle ve bütün tafrafiyle Babîliye geldi ve Sadrazama:

– Ben Mondros’a gidince tayin edeceğim şartları Amiral Galtrop kabul etmezse vakit kaybetmiyerek Londra’ya hareket edeceğim. İngiltere Kralına eski dostum olan babası yedinci Edward’ın bana karşı müveddetine (!) tevarüs etmesi lazım geleceğini beyan edeceğim. Bu suretle en mutedil şartları kabul ettireceğime eminim!

Diye mutadı vechile esti gürlledi.

Damat Ferid Paşa Londra Sefaretinde katip iken belki o vakit Prens Dö Galle olan yedinci Edward’a takdim edilmiş olabildi. Bahsedeceği dostluk olsa olsa bu takdimden ibaret olabildi. Ancak Sadrazama söylediklerinden anlaşılıyordu ki, İngiltere’de devlet işlerinin parlamento ekseriyetinin itimadına mazhar ve mesul bir kabine tarafından idare edildiğinden ve Kralın bu kabinenin kararlarını imza etmekle iktifa ettiğinden de habersizdi.

Cehlin bu mertebesi sehloalmazdı.! İzzet Paşa Ferid Paşa’nın zan ve tahmininden de ziyade cahil olduğunu görünce :

– Meseleyi Vükele Meclisinde müzakere edeceğiz. Alınacak karar zâttalimize tebliğ olunur, diyerek Damat Ferid Paşa’yı başından savdı.

Vükelâ Heyeti murahhaslıklara Bahriye Nazırı Rauf Bey ile Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet ve Erkanı Harbiye Miralayını Sadullah Beyleri münasip gördüler. Ertesi gün Ferid Paşa ve-

rilen kararı öğrenmek üzere tekrar Babiâli'ye geldi. Fakat İzzet Paşa:

– Vükelâ Meclisinde mühim müzakerelerle meşgulüz, diye kendisini kabul etmedi.

Murahhaslar Mondros sahillerinde yatmakta olan Agamemnon İngiliz zırhlısında mütareke şartlarını imzaladılar (30 Ekim 1918). Muhasamatın 31 Ekim günü durdurulması kabul edildi.

İttihatçıların sükutu ve en seçkin reislerinin Avrupa'ya savuşmaları üzerine Vahideddin Meşrutiyet usulünün icaplarına riayetden kendini tamamen serbest görmeye başlamıştı. Kendisinde tahayyül ettiği bu kudrete istinat ederek Sadrazam İzzet Paşa'ya kabine âzâsından ve İttihatçılardan Adliye Nazırı Hayri ve Maliye Nazırı Cavid Beylerin çıkarılmasını Evkaf Nazırı Abdurrahman Şeref Efendi vasıtasıyla ihsas ettirdi. İzzet Paşa bu iki nazırın istifa etmek üzere olduklarını ve yerlerine seçeceği arkadaşları araştırmakta bulunduğunu cevaben aynı vasıta ile arzettirmiş iken, iki gün sonra Âyan Reisi Ahmed Rıza Bey de İzzet Paşa'nın yanına gelerek iradenin süratle infazı lüzumundan bahsetti ve kabine hakkında Padişahın emniyeti kalmadığını telmihan beyan etti. Bir kaç saat sonra ziyaretini tekrar ederek Padişahın arzusu dahilinde halli lüzumunu kesin bir ifade ile teyit etti.

Teessür ve infiale istidadı zaten ziyade olan ve bu günlerde biraz da rahatsız bulunan İzzet Paşa bu muameleye ve baskılara maruz kalmaktan pek sıkıldı. Vükelâ Meclisini topladı. Kabine istifaya karar verdi. Maliye Nazırı Cavid Bey'in kaleme aldığı istifa metninde İzzet Paşa şöyle diyordu:

« Evkaf Nazırı Abdurrahman Şeref Bey vasıtasıyla tebellüğ eylediğim irade icaplarını düşünmekte iken Âyan Reisi Ahmed Rıza Bey iradenin hem yerine getirilmesine acele edilmesini, hem ahkâmının teşmili tarzında kati beyanatta bulundu.

Talat Paşa kabinesinin istifasını müteakip kabine teşkiline

memur olan Tevfik Paşa bir hafta zarfında kabinesini teşkil edememesi üzerine emniyeti hümayunları çakerlerine teveccüh etmiş ve hasım ordular payitaht yakınlarında, memleketin düşman tarafından işgal edilmemiş bakiyesi de istila tehlikesinde iken itimadınıza güvenerek devlet umurunun idaresini deruhte eyliyen heyetimiz bir taraftan binniabe muvafık şartlarla mütareke akdederek düşman tecavüzlerini durdurmuş, diğer taraftan dahilde şimdiye kadar emniyet ve asayişini temine de muvaffak olmuştu.

Nifak ve tefrika tohumlarını izale ederek ve fırka ihtilaflarının tahaddüsüne meydan vermeyerek umum millet efradını yalnız vatan menfaati dairesi etrafında toplamaya ve Meşrutiyetin bütün esaslarına sadık kalmaya azmeylemiş olan kabinemiz hakkında emniyeti hümayunlarının şaibedar olduğu Ahmed Rıza Bey'in beyanatından istidlal edilmiştir. Zât-ı hümayunları ile hükûmet heyeti arasında hadis olmuş hiç bir esaslı ihtilaf yok iken kabine reisine teveccüh eden mesuliyetin bir takım kayıt ve şartlar ile takyit ve tahdidini ahkamına riayete kasem etmiş olduğumuz Kanun-u Esasi ile telifi kabil görmemekteyiz. Kabinenin teşekkülü esnasında tarafı hümayunlarından telakki ettiğimiz iradeler memleket efkârı umumiyesinde intikam hissi uyandırmamak ve her kimin hakkında olursa olsun kanun hükümlerinin tatbikinden inhiraf etmemek merkezinde idi. Kabinem bu şartlar dairesinde gücü yettiği derecede devlete ve vatana hizmete devam eylemek azminde sabit iken arzolunduğu vechile emniyeti hümayunlarının insilabı zehabı üzerine arkadaşlarımızın ittifakı ârâsı ile istifamızı takdime karar verdik.

İstirhamımızın lütfen kabul buyurulması temennilerini vatanımızın refah ve selameti, devlet ve milletimizin terakki ve te-alisi, ömrü şevketimizin tevafürü tazarruatına terdifen arz ederiz...

(6 Safer 1337- 11 Kasım 1918)

İzzet Paşa mührü hümayunun mahfazasını kaybettiğinden cebe girecek surette yenisini yaptırdığını beyan ile mührü Başmabeynci Lütfi Bey vasıtasıyla Padişaha takdim etti.

Vahideddin sadarete Tevfik Paşa'yı getirmek niyetinde idi. Bunun için Ahmed Rıza Beyle istişarede bulundu. Bunun üzerine Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey Başmabeyne müracaat ederek:

– Meşrutiyet kaideleri uyarınca vükelâ buhranında hükümdarlar Âyan ve Mebusan Meclisi reisleriyle istişare buyururlar. Bu defa yalnız Âyan reisinin çağırılması ve Mebusan reisinin meseleden haberdar edilmemesi usül ve teamule uygun değildir. Bir de bu hal Zâtı Şahanenin Mebusan Meclisine karşı emniyetsizliğe atfolunmaktadır. Bu noktanın Atabe'ye arzını rica ederim.

Demesiyle Başmabeynci keyfiyeti Vahideddin'e bildirdi. Hünkar Halil Bey'in telefonla çağırılmasını emretti. Halil Bey huzura girince Vahideddin istifanamenin yazılış şeklinden muğber olduğunu, bunu tefsir (!) için Âyana göndereceğini, kendisinin maksadı Kanun-u Esasi hükümleri dairesinde saltanat etmek olduğunu uzun uzadıya anlattı.

Tevfik Paşa'nın sadarete nasbı takarrür etti. Müşir Ahmed İzzet Paşa kabinesinin istifa ettirilmesinde Ahmed Rıza Bey'in oynadığı rol hiç de parlak olmadı!

Padişah Vahideddin Halil Bey'e bildirdiği gibi kendisinin riayete yemin etmiş olduğu Kanun-u Esasiye muhalif bir harekette bulunmadığını isbat ettirmek üzere İzzet Paşa'nın istifanemesini Âyan Meclisine tevdi etti. Âyan Meclisi gizli bir celsesinde Padişahın kabineye tavsiyelerde bulunmasını müdahale mahiyetinde ve Kanun-u Esasiye aykırı görmedi. Padişah da Âyanın bu kararı ile bu ithamdan kendini kurtarmış oldu!...

(Akşam, 24 Temmuz 1943)

İKİNCİ BÖLÜM

VAHİDEDDİN
MÜTAREKE ÇUKURUNDA

Vahideddin'in Yedek Akçesi Tevfik Paşa...

Vahideddin'in Müşir İzzet Paşa yerine sadarete getirdiği Tevfik Paşa Meclis-i Mebusandan itimat oyu almakta epey müşkilata uğramıştı. İlk günü Mecliste gürültülü celseler olmuş, karar alınması için ekseriyet kalmamıştı. Ancak obstrüsyon çok devam etmedi.

Mecliste ekseriyeti teşkil eden İttihat - Terakki mebusları Tevfik Paşa'ya itimat oyu vermezlerse Meclisin dağıtılabileceğini düşündüler; buna mahal ve sebebiyet vermek istemediler. Ertesi günü oylamaya müracaat edilince yeni kabineye itimat oyu beyan ettiler.

İttihat ve Terakki hükümeti zamanında teşekkül etmiş olan Donanma ve Müdafaa-i Milliye Cemiyetleri, İttihat ve Terakki'nin birer faaliyet şubeleri gibi addediliyordu. Bu yüzden pek çok dedikoduları oluyordu.

Ne de olsa İttihat ve Terakki büsbütün kuvvetten düşmüş değildi. Vahideddin ise onun kolunu kanadını kırmak istiyordu. Tevfik Paşa kabinesi de buna paralel olarak, müstakil olan Donanma Cemiyetini Bahriye, Müdafaa-i Milliye Cemiyetini de Harbiye Nezaretlerine bağlamak, hatta ilhak etmek istiyordu. Donanma Cemiyetinin menkul ve gayrı menkul mallarına el konulacaktı.

Donanma Cemiyeti namına bir heyet Başmabeynci Lütfi Simavi Bey vasıtasıyla Zât-ı Şahaneye bir arıza takdim ederek bu muameleyi protesto etti. Tevfik Paşa zamanında bu Cemiyete-

te ilişilemedi. Ancak Tefvik Paşa kabinesinin düşmesinden sonra Damat Ferid Paşa birer İttihat ve Terakki ocağı nazarıyla görülen bu iki cemiyeti bir kalemde ilga ederek malları ve paralarına el koydurdu.

Vahideddin ile etrafına topladığı siyasiler(!) harbe iştirak mesuliyetini birkaç kişiye - İttihat ve Terakki rüesasına - yüklemeye tezini ileri sürmeyi müessir bir siyaset zannediyorlardı. Bunun boşluğunu faydasızlığını anlamaları gecikmeyecekti!

Tefvik Paşa kabinesinin teşekkülünden bir hafta sonra gayri müslümler taşkınlıklara, yaygaralara başlamışlardı. Bunlardan birçokları her gün sandallarla balık avına çıkıyor, denizlerde gü-rültülü nümâyişlerde bulunuyorlardı.

Vahideddin bu yaygaralardan bir derece uzakta bulunmak arzusuyla ve İttihatçıların tertibedeceklerini tevehhüm ettiği komplolardan nisbeten emin olmak tasavvuru ile Yıldız sarayına nakledilmişti. Bu sarayla Damat Ferid Paşa'nın yan geldiği Baltalimanı sarayının tam iki fesat merkezi haline gelmesi Tefvik Paşa'nın sadaret günlerinden başlar.

Bu günlerde bu iki sarayda gizli toplantılar yapılıyor, Ferid Paşa arada mekik dokuyordu. İttihatçıların gûya tertip edecekleri komplolar hakkında verilen jurnaller Vahideddin'in güvenilir adamları vasıtasıyla kendisine takdim ediliyordu. Vahideddin dahili ve harici her aksilikte İttihatçı parmağı görüyor, bu parmakları kırmaya İttihatçılığı mahvetmeye hazırlanıyordu.

Yıldız'da aynen Abdülhamid zamanına benzer bir kamarilla kuruluyordu. Bunun başında Damat Ferid Paşa bulunuyordu.

Tefvik Paşa kabinesi devam ettiği müddetçe Âyan Reisi Ahmed Rıza Bey Sadaretin en belli başlı namzedi imiş gibi gösteriliyor, bununla avutuluyordu. Bu eskinin Mebusan, şimdinin Âyan Reisi de İttihat ve Terakkiye muhalefet arkadaşı Ferid Paşa'nın Baltalimanı yalısını sık sık ziyaret ederek Damat Paşa ile sohbeti koyulaştırıyordu. Fakat hayal sükutuna uğrayarak Yıldız

ve Baltalimanı saraylarına müdavemetten ayak çekeceği günler pek uzak değildi!

Hazine-i Hassa Umum Müdürü kurenadan Refik Bey ile Seryaver Yaver Paşa Vahideddin'e hususi müşavirlik vazifesini görüyorlardı. Vahideddin lüzum gördükçe kendilerini harem da-iresine celbediyordu. Refik Bey, Vahideddin'in sarayında büyü-tülmüş, onun tarafından tahsil ettirilmişti. Veliathlığında vekil-harcı idi; şimdi Hazine-i Hassa Umum Müdürlüğünde bu vazife-yi ifaya devam ediyordu.

Bu sırada bazı gazetelerde Refik Bey aleyhinde neşriyat gö-rülüyordu. Özellikle *Vakit* gazetesinde, « Sarayda muzlim tesirler var mı?» başlığı altında makaleler yazılarak Refik Bey'e hücum-lar ediliyordu. Bu neşriyat Vahideddin'in canını sıkıyordu.

Saray ve Harem-i Hümayun halkı da Vahideddin'in tasarru-fa riayet hakkındaki emirlerini aşırı bir gayretle tatbika çalışan Refik Bey hakkında memnuniyetsizlik gösteriyordu.

Başmabeynci Lütfi Simavi Bey'in «Sarayda Gördüklerimiz» kitabında anlattığına göre, bir gün Vahideddin kendisine:

– Kadınefendi ile kızlarım bile Refik Bey'in aleyhinde bu-lunuyorlar. Halbuki onun tarafından alındığı zannedilen tasarruf tedbirleri benim emrimle yapılıyor. Refik Bey benim yetiştir-mem ve adamımdır. Hususi işlerim ve haremın alışverişi konu-sunda kendisini günde birkaç kere çağırır, emirler veririm. Fa-kat kendisiyle siyasi meseler konuştuğumu iddia eylemek kadar abes bir şey olamaz... demişti.

Bununla beraber saraya taalluk eden bu neşriyata nihayet vermek üzere Lütfi Bey *Vakit* gazetesi sahibi ve başmuharriri Ahmed Emin Bey'i « tenvir ve ikaz» için Mabeyne celbetmiş, verdiği izahat üzerine, gazeteye «Hünkarın Meşrutiyet icapları-na riayet taraftarı olduğu ve memleket işleri hakkında mesul sad-razamdan başka kimse ile istişarede bulunmadığı» yazdırılmıştı.

Vahideddin ekseriyeti İttihatçı mebuslardan oluşan Meclis-

i Mebusanı feshetmek istiyordu. Tevfik Paşaya itimat oyu verilme müzakere ve münakaşaları esnasında bazı mebuslar Vahideddin'in Meşrutiyete ve Kanun-u Esasiye sadık kalacağına dair ettiği yemine uymadığı (hânis olduğu) yolunda muahezelerde bulunmuşlardı.

O bunu bir türlü hazmedemiyor, unutamıyordu! Böyle bir zihniyetteki adamlarla dolu bir Meclisten kendisi için hayır umulamazdı! Anadolu'da başlamış olan hareket de artık kendisinde, şüpheler ve endişeler uyandırıyor.

Ya bu herifler – *kendi tabiridir! Mebuslar* – bu hareketten cüretlerini artırarak milletin vekilleri sıfatıyla bir hal' kararı alıverirlerse!...

Âyan Meclisinin iştirakini temin etmeden böyle bir karar alınması ihtimali pek uzak olsa bile, Meclisi dolduran ve Müşir Ahmed İzzit Paşa'nın çekilmesinden üzüntü duyarak iktidar makamına avdetini arzu eden İttihatçı mebuslar her gün, her meselede kendisinin rızasına muhalif bir cereyan takibedecek istidatta idiler. Ne de olsa, memleket dahilinde İttihat ve Terakki büsbütün kuvvetten düşmüş, hüküm ve tesirini kaybetmiş değildi. Bu kuvveti yıkmak bunun için lazımdı!

Ahmed Rıza Beyle Ferid Paşa da Sadaret makamına geçince kendilerine itimat reyini vermeyeceğine emin oldukları bu Meclisin dağıtılması hususunda padişahla aynı fikirde buluyorlardı. Fakat iş tabiatıyla Sadrazam Tevfik Paşa tarafından görülecekti. Paşanın bu teşebbüse ikna edilmesi gerekiyordu.

Ahmed Rıza Bey bunu üzerine alarak Tevfik Paşa ile temasa geçti. Paşa öncelikle ortada Meclisin feshini gerektiren bir sebep görmediğini söyleyerek Âyan reisini baştan savmak istedi. Ancak Hazine-i Hassa Umum Müdürü Refik Bey bir gün Bâbîâliye gelerek hünkârın Meclisin feshi hakkındaki arzusunu söyledi.

Vahideddin'in kendisiyle asla siyaset yapmadığını açıkla-

diği Refik Bey, böyle en mühim bir siyasi meseleye müdahale ederek Sadrazamı yumuşatmaya muvaffak olmuştu!

Bundan sonraki görüşmelerde Ahmed Rıza Bey padişahın Meclis-i Mebusanı fesih arzusunun sırf Tevfik Paşa kabinesini daha kuvvetli ve serbest görmek emelinden ileri geldiğini temin etmişti.

Vahideddin dış ağrılarından muzdarip olduğu bir gün Tevfik Paşa'yı sarayda haremde kendi yanına celbetti. Tevfik Paşa bu görüşmede Âyan reisinin son fikirlerini hünkarın ağzından da duyunca, Vahideddin'in kendisine karşı samimiyetine kandı; daha ziyade mukavemete imkan ve lüzum görmedi. Muvafakatini bildirerek Vahideddin'den iltifatlara nail oldu.

Vahideddin pek memnundu! Yanına çağırdığı Başmabeynci Lütfi Simavi Bey'e, yarım saate kadar mühim bir haber alacağını söyledi.

Lütfi Bey – İnşallah hayırlıdır Efendimiz!

Vahideddin – Meclis-i Mebusanı feshediyoruz. İhtiyarla (Tevfik Paşa)birlikte tertip ettik.

Lütfi Bey –Yirmi dakika evvel huzuru hümayunuza kabul buyurduğunuz Âyan reisi ile tabii istişare edilmiştir.

Vahideddin – Hayır ! (Manidar bir tebessümle) Ahmed Rıza Bey'in katiyyen haberi yoktur. O da fesih haberini herkesle birlikte alacaktır!

Vahideddin'in dediği gibi Mebusan Meclisi hiç vakit geçirilmeyerek fesholundu. Fesih sırasında bir hadise çıkması ihtimaline karşı Meclis binası etrafında inzibat tertipleri alınmıştı. 21 Aralık 1918 (1334) günü Tevfik Paşa kabinesinin Dahiliye Nazırı Mustafa Arif Bey (avukat) Mebusan Meclisine gelerek feshe dair olan şu iradeyi okudu:

« Esbab-ı zaruriye-i siyasiyeden dolayı Meclis-i Mebusanın feshi iktiza etmesine ve Kanun-u Esasimizin değişik yedinci

maddesinin ilgili fıkrası mucibince ledel iktiza heyeti mebusanın feshi, hukuku şahanemiz cümlesinden bulunmasına binaen meclis-i mezkurun bugünden itibaren bermucibi kanun feshini irade eyledim».

Meclisin feshi keyfiyetini Kanun-u Esasinin maddeleriyle hakkıyla bağdaştırabilmek çok su götürür bir mesele idi. Fakat mebuslar böyle günlerde padişah ve hükûmetle bir mesele çıkarmaktan ise onları rahat bırakmayı tercih ettiler. Büyük Fransız ihtilali başlarında yapıldığı gibi, Meclisten ancak zorla çıkarılabilecekleri yolunda bir direniş göstermiyerek dağılmayı muvafık buldular!

Tevfik Paşa kabinesinin devam ettiği dört ay içinde mühim olarak yaptığı tek icraatı işte bu olmuştur!

(Akşam, 29 Temmuz 1943)

Tevfik Paşa Kabinesi Düşerken...

Tevfik Paşa ilk defa Abdülhamid devrinde 31 Mart hadisesinde Hüseyin Hilmi Paşa'nın İttihat ve Terakki kabinesinin çekilmesi üzerine sadarete getirilmişti. İkinci defa sadareti de Vahideddin devrinde İttihat ve Terakkiye meyilli sayılan ve âzâsı arasında iki İttihatçı nazır bulunan Müşir Ahmed İzzet Paşa'ya Mütarekeden sonra halef eylemek suretiyle vaki olmuştu.

İlk defasında irtica galip gelseydi yerini tam mürteci bir kabineye bırakacağı muhakkaktı. İkinci defasında da İttihat ve Terakki düşmanlarının iktidar mevkiine getirilmeleri için köprü vazifesini görmüştür. Ve Vahideddin Tevfik Paşa'yı bu ikinci sadaretinde ancak dört ay kadar tutmuştur.

Damat Ferid Paşa sadarete geçmeye artık can atıyordu. Bunun için yordakçıları ve dalkavukları Tevfik Paşa'nın hiç bir muvaffakiyet göstermediğini söyleyerek düşürülmesi yolunda sarayda ve hariçte propoğanda yapıyorlardı. Ferid Paşa'nın emeline bir gün evvel nail olabilmek için başvurmadığı zillet kalmıyordu.

O evvela Fransızlarla iyi geçinmenin kendisini göz diktiği yüksek makama çıkaracağı zehabına kapılmıştı. Fransız ordusunda hizmet kabul ederek İstanbul'da istihbarat işlerinde kullanılan yüzbaşı Halit Beyi Yıldız sarayında gizlice Vahideddin ile görüştüğü, bu görüşme esnasında padişahın hak-ı payine yüz sürüp el öpen bu Halit Beyin de hilafet makamına büyük bir hürmet ve merbutiyet göstererek Ferid Paşa'nın sadarete getirilmesi Fransız hükümetince gayet iyi nazarla görüleceğini temin eylediği, o günlerin mühim rivayetlerinden idi!

Fakat biraz sonra Ferid Paşa İngilizlerin daha ağır bastığını anlayınca cephe değiştirmekte ve İngilizlerle münasebeti sıklaştırmakta hiç tereddüt etmemiştir. Yeniçeriler devrinde böyle bir ortadan diğer bir ortaya geçilmesine «semer devirmek» denilirdi.

Ferid Paşa'nın İngiliz Entellicens Servisine mensup adamlarla münasebeti ve onlarla el ele vererek entrikalar çevirmesi bugünlerde başlar. Ferid Paşa'dan daha zeki olan Vahideddin ise İngilizlerden el peyda eylemenin faydasını eniştensesinden evvel idrak eylemişti. O da Mütarekeden sonra Osmanlı Devleti için İngilizlere dayanmaktan başka çıkar yol olamayacağı zehabına kapılmıştı.

Sadrazam Tevfik Paşa Müşir Ahmed İzzet Paşa'nın çekilmesinden sonra İstanbul'da toplanmış olan Hürriyet ve İtilafçıların hükümet işlerine müdahalelerinden dolayı mütemadiyen rahatsız ediliyordu. İttihatçı memurların iş başından uzaklaştırılıp yerlerine İtilafçıların geçirilmesi için ardı arası kesilmeden sıkıştırılıyordu.

Mizacı sert olmayan, geçiştirici bir siyaset takip eden Tevfik Paşa bu müdahale ve müracaatlardan mümkün ve lüzumlu gördüklerini yerine getiriyorsa da bir çoğunu da tatlılıkla atlatmaya çalışıyordu. Ancak pek baştan yukarı talepler karşısında dayatıyordu.

Bugünlerde idi, saltanat makamı için pek mühim saydığı bir hadise Vahideddin'in kafasını bulandırmıştı: Bir akşam Veliaht Abdülmecid Efendi Yıldız sarayından avdetinde bindiği bir istimbot, sis dolayısıyla gemiler arasında yolunu şaşırarak, İngiliz Amirali Webb'in zırhlısının yanından geçerken veliaht zırhlıya çıkarak amiralle bir müddet görüşmüş, sonra yanına aldığı klavuzla yoluna devam etmişti. Abdülmecid Efendi, yanlış tefsirlere meydan açacağını bildiği bu tesadüfi hareketi hakkında padişaha malumat arzedilmesini Başmabeynci Lütfi Simavi Bey'e telefonla bildirmişti.

Mesele, veliahtın tahmini gibi çıkmış, haberi Fransız Yüzbaşısı Halit Bey'den alan Ferid Paşa ve avanesi bu hareketi türlü tezvirlerle vesile saymışlar, zaten tesadüfi «hazırlanmış bir bahane» addetmeye meyyal bulunan Vahideddin'i vesveseye düşürmüşlerdi.

Olabilirdi ya! Veliaht hem İngilizlerle anlaşır, hem dahilde «o hain İttihatçılarla birleşir, Vahideddin'in taht ve tacını tehlikeye atabilirlerdi!

Dahilde fırkacılık cereyanları gittikçe şiddetlenmeye başlamıştı. Mebusan Meclisinin feshi ile Tevfik Paşa kabinesi Ferid Paşa'nın işine yarıyacak en büyük adımı atmış, en kuvvetli engeli ortadan kaldırmıştı. Artık çekilmeli, yerini Ferid Paşa'nın kuracağı hükûmete bırakmalıydı. Damat Ferid Paşa için tam faaliyete geçecek kendini gösterecek zaman gelmişti!

Müşir İzzet Paşa kabinesi zamanında İttihatçıların Harb-i Umumi içinde faaliyette bulunan Teşkilat-ı Mahsusası resmen lağvolunmuştu. Fakat Erkan-ı Harbiye dairesinde Umur-u Şarkiyeye Müdüriyeti bu teşkilatın vazifesini görmekte devam ediyordu. Damat Ferid Paşa, bu teşkilatın son zamanlarda başında bulunan Hüsamettin Bey'in faaliyeti hakkında ecnebi ajanlardan aldığı haberler üzerine hayli telaşa düşmüştü.

Gene bu sıralarda Selamet-iUmumiye Fırkası Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa'yı reisliğe, piyade ferihi Ferid Paşa'yı Umumi Katipliğe seçmişti. Bu yeni fırkanın halk arasında isimleri hürmetle anılan bazı eski vükelâdan, paşalardan âzâ kaydı teşebbüslerinde bulunduğu ve böylece memlekette bir siyasi kuvvet haline gelmeye çalıştığı haberi de Hürriyet ve İtilaf muhitinde heyecan uyandırmıştı.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası dağınık haliyle iş göremiyordu. Damat Ferid Paşa ve Ali Kemal Bey gibiler bundan müteessir olarak fırkanın kuvvetini toplamaya aralarında karar verdiler. Ferid Paşa Vahideddin ile görüşerek bu hususta onun da fikrini aldı.

Ömir Rüştü, Zeki, Kazım ve Nuri Paşalar, eski elçilerden Hasip Efendi, mazul ve mütekait bazı rical haftada bir iki defa tavla oynamak üzere toplaşlırdı. Sohbetler esnasında memleket işleri de tabii bahis konusu olurdu.

Bir cuma günü Damat Ferid Paşa yanında Âyan üyesi Aris-tidi Paşa olduğu halde Müşir Ömer Rüştü Paşa'nın Şişli'deki konağına geldi. Ferid ve Ömer Rüştü Paşalar arasında samimiyet yoktu. Bunu bilen misafirler önce bu ziyarete hayret ettiler. Fakat biraz sonra ziyaretin sebebi anlaşıldı.

Damat Ferid Paşa memleketin geçirdiği buhrandan söz açarak böyle fevkalade zaman ve hallerde hamiyet erbabının birleşip fikir alış verişi yaparak hakiki durum hakkında padişahı ikaz eylemeleri elzem bulunduğunu, bunun için de bir Kulüp kurmak icap ettiğini anlattı. Bu mesele hakkında müzakerelerde bulunmak ve karar vermek üzere Serklidoryan'da birlikte bir yemek yemeyi teklif ile davette bulundu. Serklidoryan'da kalabalık bir davet ve ziyafet tertip olundu.

Evvela padişahın büyük bir siyasi kulüp tesisine lüzum gördüğünden açılan bahis, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın takviyesi ve intizamla çalışır bir hale getirilmesi cihetine sevk edildi. Ferid Paşa Hürriyet ve İtilafın kalbur üstüne gelenlerinden her birine birçok vaadlerde bulundu. Yapılan tahrik ve teşvikler tesirini gösterdi. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının ihyası kararlaştırıldı.

Meclis-i Mebusan seçimlerinin tam bir serbestlik içinde cereyan eylemesi, fırkada şahsi ihtiraşlara meydan bırakılmaması da bu arada şart ittihaz olundu. Tam aksi takibedilecek kararlar alındı, parlak sözler söylendi!

Sıra Fırka reisinin seçilmesine gelince: Riyaset önce Zeki Paşa'ya teklif edildi, ama o reddetti. Sonra Damat Ferid Paşa'nın namzetliği teklif olundu. Ferid Paşa bu teklif karşısında kurnazlıkla tevazu göstererek, uzun müddet Abdülhamid'in yakınında bulunan ve son Başmabeyncisi Nuri Paşa'nın riyasetini ileri sür-

dü. Bu teklif umumiyetle herkeste kabul gördü. Nuri Paşa da ri-yaseti kabule kendisini mecbur gördü. Hoca Sabri Efendi ikinci reis, Ali Kemal Bey'de umumi katip oldu.

Nuri Paşa fırkanın yeniden teşekkül ettiğini, bir heyetin tâ-zimat arzı için mabeyne gelmek arzusunda bulunduğunu, keyfi-yetin hünkardan istizan edilmesini bir mektupla Başmabeynci Lütfi Simavi Bey'den rica etti. Vahideddin heyetin ertesi gün gelmesi için cevap yazmasını başmabeynciye emretti. Bundan sonrasını Lütfi Simavi Bey'in «Sarayda Gördüklerim» isimli ha-tıratından anlayabiliriz. Lütfi Bey hünkara şu maruzatta bulun-muş:

– Mebusan Meclisi münfesihdir. Yeniden ihya olunduğu bildirilen Hürriyet ve İtilaf da bugün bir fırkadan ziyade bir ce-miyettir. Kanun dairesinde teşkil olunan cemiyetlerin nizamna-meleri hükûmete verilir. Milli Meclisin açık olduğu zamanda bi-le mebuslardan mürekkep hakiki fırkaların esasen hükümdarlık makamı ile münasebetleri olamaz. Şayet bu heyet huzuru şaha-nelerine kabul edilirse, bunlar gibi cemiyet teşkil eden diğer kimselerin de bu şerefe nail olmaları lazım gelecektir.

Vahideddin – Tahtların devrildiği ve milli hakimiyetin sal-tanat sürdüğü bir hengâmede ben bu heyeti kabulden istinkâf edemem!

Diye büyük tafralı bir cevaptan sonra, manidar bir tebes-sümle:

– Hatırladığıma göre sizin vaktiyle Hürriyet ve İtilaf Fırka-sıyla bir maceranız olmuştu!

Sözlerini de ilave etti. Lütfi Simavi Bey :

– Birader ve selefi şahaneleri zamanında teşekkül eden bu fırkanın reisi Ferid Paşa, arkasına taktığı bazı kimselerle, rande-vu almadan sarayı hümayuna gelmiş ve fırkanın programını, ni-zamnamesini zâtı şahaneye takdim etmek teşebbüsünde bulun-muştu. Kulunuz da teşrifat usul ve kaidelerini haddim olmayarak

muhafazaya muktedir olmuşum. Telmih buyurdıkları macera bu olsa gerek!

Cevabını verdi. Fakat Lütfi Bey'in ileri sürdüğü mahzur ve mütalaalar Vahideddin nezdinde makbul görülmedi. Ertesi gün Hürriyet ve İtilaf heyeti mabeyne geldi ve huzura girdi.

Bugünlerde yeni kurulmuş olan Selamet-i Umumiye ve Sosyal Demokrat Fırkaları erkanı da Hürriyet ve İtilaf Fırkasından bir heyetin huzura kabul olunduğunu duyunca, Lütfi Bey'in söylediği gibi, huzura kabulleri ricasında bulundular. Ancak Vahideddin, düşmanlara bile açık tuttuğu saray kapısını bunlara kapalı tuttu!

Onun anladığı milli hakimiyet prensibi ancak Hürriyet ve İtilaf Fırkasına ve dolmayısıyla Damat Ferid Paşa'ya vucut ve şöhret temin etmekten ibaretti!

Hürriyet ve İtilaf Fırkasınca ilk yapılan iş - zavallı reis Nuri Paşa'nın bilgisi haricinde olarak - Umur-u Şarkkiye Müdüriyetinin faaliyetlerine son verilmesi için İngiliz siyasi mümessilliği nezdinde bir teşebbüs olmuştu!

Nuri Paşa, Hürriyet ve İtilafçılarla ve Damat Ferid Paşa ile birlikte çalışmak kolay ve huzuru kalb ile görülebilecek bir iş olmayacağını az zamanda idrak ederek, Ferid Paşa'nın kendisini birkaç defa aldatıp arkadaşları nezdinde mahcup düşürmesinden nefret duyarak bu fırka riyasetinden istifa etmiştir.

Hürriyet ve İtilaf Fırkasına yeni hayat verilmeye uğraşıldığı bu günlerde ecnebi kuvvetler her vesileden istifade ederek İstanbul'da işgalleri altındaki noktaların miktarını artırmaya çalışıyorlardı.

Damat Ferid Paşa muhitince, İttihatçılar aleyhinde özellikle Şark vilayetlerinde tasavvur edilen tertibat ve icraat Teşkilat-ı Mahsusa tarafından vaktinde haber alınarak önleniyordu. Bu da bu muhite mensup olanları ve en ziyade Vahideddin'in İstihbarat nazırlığını yapan kaymakam Zeki Bey'i çileden çıkarıyordu.

Nihayet yapılan gizli müzakereler neticesinde İttihatçıların hâmissi gibi görünen Müşir Ahmed İzzet Paşa ile Teşkilat-ı Mahsusa'yı idare eden Hüsamettin ve Baha Sait Beylerin fedailer vasıtasıyla ortadan kaldırılmalarına karar verilmişti. Hüsamettin Bey bu kararı tam zamanında öğrenerek ve İzzet Paşa'nın kardeşi olup İstanbul Polis Müdüriyetini ifa etmekte bulunan Miralay Esat Bey'i de haberdar ederek, alınan koruma tedbirleriyle boşa çıkarılmıştı.

Tevfik Paşa kabinesi İttihatçılara karşı zayıf davranıyor diye bir taraftan Hürriyet ve İtilaf mahfillerinde tenkid edilirken, diğer taraftan da bazı gazetelerde, «kadim zihniyet taraftarı», «kadim zihniyet sahibi» diye târizlere uğruyordu.

Tevfik Paşa bir defasında 1919 Ocak ayı içinde istifasını vermişti. Fakat Ferid Paşa'nın Sadareti henüz o zamanlar daha istenen kıvama gelmediği için, Tevfik Paşa yeniden kabine teşkiline memur edilmiş, o da bazı arkadaşlarını feda ederek yeni bir kabine kurmuştu. Fakat Tevfik Paşa hükûmetinin devam etmesine bunun da faydası ve tesiri olmadı. Tevfik Paşa çok ağır bir istiskale uğradı:

Vahideddin Mabeyn Başkitabeti vasıtasıyla Tevfik Paşa'ya, «Dört ay geçtiği halde kabinenin gösterdiği atalet ve aczin nezd-i şahanede teessüfü mucip olduğu»nu tebliğ ettirdi. Bunun üzerine Tevfik Paşa kabinesi istifa etti (4 Mart 1919- 1335).

Bu muamele yatağı medreseden atılıncaya kadar softanın istiskali sulamamasına pek benzemişti!

Tevfik Paşa çekilince Damat Ferid Paşa o kadar hasretini çektiği Sadaret mansıbına nihayet postunu sermeye muvaffak oldu!

(Akşam, 3 Ağustos 1943)

Damat Ferid Paşa Sadaret Yolunda...

Vahideddin saltanat tahtına geçtiğinden beri beslediği arzu-ya Tevfik Paşa'nın sadareten çekilmesi üzerine nail olmuş, eniştesi Damat Ferid Paşa'yı bu makama getirmişti. (4 Mart 1919). Bu münasebetle Ferid Paşa'ya gönderdiği hatt-ı hümayununda şöyle demişti:

« Bu mühim dakikalarda başlarında milletin sinesinden çıkmış altı buçuk asırlık bir hanedânın reisi ve nehsince her türlü fedakarlığa hazır (!) halifeleri ve padişahları bulunduğu halde milletin bütün efradının biricik emeli devlet ve milletimizin haklarının tamamen mahfuziyetinden ibarettir. Bu milli ve kutsi emelin temini için son derece fedakarâne ve azimperverâne mesai sarfetmenizi suret-i katiyyede ihtar ederim. Her halükârda Allahın tevfiğine istinad, Peygamberin ruhâniyetinden istimdâd eylerim...».

Bu fedakarlık ve gayret tavsiyeleri kimden kime oluyordu? Kendinden başkasını düşünmeyen bir padişahтан, makamını muhafazadan başka emel beslemeyen, bunun için ne yapmak lazım gelirse ona tevessül etmekten hiç çekinmeyen, büyüklük taslayan (mütazzım) ve kof bir Sadrazama!

Vahideddin, Kamil ve İzzet Paşaların uhdesine bir murahashlık tevcih eylemeyi çok gördükleri eniştesinde devletin mukadderatını idare kabiliyet ve kudretini bulmuş oluyordu. Daha doğrusu Ferid Paşa'yı Sadarete getirince dahili ve harici siyasete saltanat makamını işgal ettiği gündenberi istediği istikamete vermek serbestisini tamamen elde etmişti.

İttihat ve Terakki erkanı memleketten savuşmuşlardı. Mebusan Meclisi dağıtılmıştı. Bâbîâli, Abdülhamid zamanındaki Bâbîâlidenden beter bir zaaf haline gelmiş, devletin bu siyaset mihrinde Vahideddin'in iradelerine mukavemet edecek mecal, dahilde istediklerini yaptırmaya engel olabilecek hiçbir kuvvet kalmamıştı.

Vahideddin ve Damat Ferid Paşa için dahili siyaset demek entrika çevirmek demektir. Harici siyasetin tedviri ise bundan daha kolaydır. Ve bunun ancak bir yolu vardır: Ecnebilere yaranmak için onların her emellerine boyun eğmek! Hele İngilizler karşısında!

Ferid Paşa Sadrazam olur olmaz, azâmetinin, hırsının eserlerini açık olarak göstermekten çekinmemeye başlamıştı. Kalben nefret ettiği Lütfi Simavi Bey'le temas etmemek için teşkil ettiği Vükelâ Heyetinin Mabeynde yemin merasiminde adet hilafına hazır bulunmadı. Bu hususta padişahla evvelden anlaşmamış olsaydı, Ferid Paşa'nın böyle bir harekete cüret edemeyeceği aşikardı.

Lütfi Simavi Bey yemin (tahlif) varakasını başlarında Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi olduğu halde hazır bulunan Vükelâyaya birer birer okuttu. Bu merasimin sonunda Vahideddin, Vükelâyaya şu konuşmayı yaptı:

– Hükûmeti hasis ve sefil bir intikam ve menfaat hissi ile idare etmiyeceğinizi ümid ederim. Bunu şüphesiz icraatınızla millete ihsas ve isbat eyliyeceksiniz. Esasen böyle hissiyattan münezzehtir olduğunuzdan eminim!

Bu konuşmadaki maksadın tam aksi olduğunu pek yakında icraat gösterecekti. Çünkü birkaç gün sonra kabine Ferid Paşa konağında Entellicens Servis memurları huzurunda cereyan eden müzakere ve münakaşalar neticesinde kararlaştırılmış bir liste üzerinden, İttihat ve Terakki hükûmetinde görev alanlardan ve mensuplarından birçoklarını tevkif ettirmişti!

Dahili siyasetle nefsindeki gurur ve azametın tezahürlerine, tahakküm emellerine meydanı geniş tutmak isteyen Ferid Paşa, Müttefiklerin İstanbul'daki mümessillerine karşı ihtiramda tabasbus derecesine varmayı harici siyasette muvaffakiyet için lüzumlu bir hareket saymış, bu mümessilleri birer birer ziyarete gitmişti. Bunlar da Hariciye Konağında ona ziyaretlerini iade etmişlerdi.

İngiliz Fevkalade Komiseri gelirken Ferid Paşa sofanın camlı kapısına kadar fırlamış, oda kapısının iki kanadı da açılmıştı. Fransız ve İtalyan mümessillerini bir derece hafif muamele ile karşılamıştı. Haricî siyaseti şu düstura göre idare etmeyi planlamıştı: «İttihatçılar memleketi mahvettiler, eski siyasi dostlarımızı bize düşman yaptılar. Şimdi biz onların dostluğunu kazanmalıyız».

Ferid Paşa yalnız bu dostluğun pahasını biçemiyordu! Dostluk olsun da, ne pahasına olursa olsun diye düşünüyordu! Daha kendisini – *kendine has bir tarzda* – İngiliz siyaseti mürevviçliğine kaptırmamış olduğu günlerde Avrupa vükelâsı gibi siyasi bir nutuk iradını ihzar eylemek arzusuyla Galatasaray'da bir ziyafet tertip ettirmiş, Fransa'ya bir cemile olmak üzere Fransız mümessili ile bazı Fransız öğretmen ve subaylarını da davet eylemişti.

Sofrada yaptığı konuşmada, kendisinin Âyan Meclisinde İttihat ve Terakki hükûmetine nasıl muhalefet ettiğini, filan falan celselerde neler söylediğini, filan tarihte ne yolda idare-i kelim eylediğini anlatarak, epeyce böbürlenmişti. Bu konuşmanın en canlı ve en parlak noktası da şimdi – *şüphesiz kendisinin reviyet ve hasafeti sayesinde* – devlet için siyasi ufukta ümit verici şuleler belirmekte olduğunu müjdelemesi olmuştu!

Tabii ziyafette hazır bulunan taraftarları da Paşalarının siyasi dehasını bol bol alkışlamışlardı. Bu ziyafette Maarif Nazırı Ali-Kemal Bey de Vahideddin'in Fransız bayraklarıyla de süslenmiş tuğrasını göstererek:

– İşte bizim düşüncelerimizin timsali... diye bağırıyordu!

İstanbul'a alalade bir tarzda girmiş iken, sonra muzaffer bir Roma kumandanı gibi azametli görünmek için kendisine bir zafer alayı tertib ettirmiş olan Fransız generali Franchet d'Esperey de Galatasaray lisesini bir ziyaretinde talebeye şöyle konuşmuştu:

– Fransa bütün milletler arasında menfaat peşinde koşmayan yegane devlettir (!). Çocuklarımıza isimlerini söylemek istemediğim bazı kimseler bu memleketi soydular; onu Almanların kucağına atarak felakete sürüklediler. Bugün, yakın seleflerinin yanlış hareketlerini takibetmeyen hükümdarımız memleketini seviyor, ona sulhu temin etmek, onu kurtarmak çarelerini arıyor. (Bkz: *Lütfi Simavi Bey, Sarayda Gördüklerim*).

Vahideddin birer kara leke mahiyetinde olan bu hüsnü şahadetlerle(!) artık iftihar edebilirdi.

Bu sıralarda Amerika Cumhurreisi Wilson, Amerika'dan Avrupa'ya avdet etmek üzere bulunuyordu. Ferid Paşa'nın nutkunda verdiği müjdenin aksine İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika devletlerince Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde pek fena kararlar verildiği haberleri yayılıyordu.

Ferid Paşa'nın Sadarete gelince, ilk yaptığı işlerden biri Almanya'ya sığınmış İttihat ve Terakki rüesasının memlekete yaptıkları fenalıklardan dolayı lâayık oldukları cezalara çarpıtılmak üzere iade ve teslim edilmelerini Alman hükûmetinden resmen istemek olmuştu. Bunun için Ferid Paşa Bâbîâli Hukuk Müşaviri Münir Bey'e hukuki bir iddianame hazırlamasını emretmiş, Münir Bey, bunların siyasi mülteci olduklarını, iade edilebilmeleri için haklarında mahkeme tarafından şahsi veya umumi haklara müstenit olarak verilmiş bir hüküm bulunmak icabettiğini kendisine bir türlü anlatamamıştı.

Ferid Paşa'nın bu teşebbüsü tabiatıyla neticesiz kalmıştı. Cehlini istibdadı ile tamamlayıp örtmeye çalışan Damat Ferid

Paşa, kendisine baş eğmiyenleri İttihatçılıkla itham ediyor, her tarafta bir İttihatçı ocağı keşfediyordu. Bu kendisinde bir hastalık haline gelmişti. Hafiye zihniyetli bazıları bu günlerde Atebe'ye arizalar takdim ediyorlardı. Vahideddin jurnalden başka şey olmayan bu arizaların zarfları açılmadan kendisine teslim edilmesini Mabeyn Kitabet dairesine emretmişti.

Bağdat Nakibül-eşrafi Geylanizâde'nin Hint Müslümanları arasında büyük nüfuzu vardı. Bu zâtın oğlu olup Âyan Meclisinde âzâ bulunan Muhiddin Efendi, Bağdat eşrafından bazılarıyla birleşerek Irak'ta Osmanlı menfaatlerini müdafaaya çalışıyor, saltanat hanedanı âzâsından birisinin Irak'a Umumi Vali tayini hakkında propağanda yapmakla uğraşıyordu.

Ferid Paşa bu zâtı İttihat hükûmeti zamanında Âyandaki İttihat ve Terakki Fırkasına mensubiyeti bahanesiyle tevkif ettirdi. Sonra - rivayete göre İngiliz siyasi mümessilinin teşebbüsü üzerine - serbest bıraktırdı. Muhiddin Efendi de bir daha dönmek üzere Bağdat'a gitti.

Kırılan potun gûya tamiri ümidiyle Vahideddin Bağdat'a hareketinden evvel Muhiddin Efendi'yi huzuruna kabul etti. Kendisine birinci Mecidî, babasını birinci Osmanî nişanlarıyla taltif eylemek suretiyle gönüllerini almak istedi. Bağdat yıkılıp Basra harab olduktan sonra!

Lütfi Simavi Bey'in hatıratında yazıldığına göre, bu günlerde New-york Herald gazetesinin muhabiri padişahın huzuruna kabul edilmek istenmişti. Başmabeynci Lütfi Simavi Bey pa-dişaha:

- Bu muhabire, « Paris'te Türklerin sesini işittirmek kabil olamıyor. Düşmanlar aleyhimize bin türlü iftiralarda bulunuyorlar. Adalete ve milliyet prensiplerine müstenit bir sulh yapmak için derin tahkikat yapılmadan Osmanlı Devletinin mukadderatına karar verilmemek lazım geldiği, Cemiyet-i Akvam'ın da bize yardım etmesi münasip olacağı» zemininde sözler söylenir-

se, muhabir de bunları Pearis'te ve Amerika'da çıkan gazetesine yazarak iyi bir tesir hasıl edebilir, tavsiyesinde bulunmuş.

Fakat Vahideddin:

– Mukadderatımız belirlenmiş ise, beyanatımın ne tesiri olur? diyerek, önce bu telkinlere ehemmiyet vermemiş. Sonra Sadrazam Paşa'nın iltiması ve Posta Telgraf Nazırı Mehmet Ali Bey'in delaletiyle 1919 Martının on dördüncü günü muhabiri huzuruna kabul ettiğinde bu gazeteciye söylediği en mühim söz şu olmuş:

– Ben İttihatçılara harp ilan ettim! Onları sonuna kadar takip edeceğim.!

Padişah, milleti efradından bir kısmına harp ilan ettiğini ecnebi bir gazete muhabirine böyle tafralı bir pervasızlıkla bildiriyordu!

Böyle anlarda böyle bir harbin ilan edilmesi, gösterilebilmesi en kolay kabadayılıktı. Her safhası sefil entrikalarla dolu olan ve zebûnlara, makhûrlara alabildiğine kılıç çekilen bu harpte Vahideddin mükemmel bir başkumandan, Damat Ferid Paşa da ona layık bir erkan-ı harbiye reisi olmalıydı!...

(Akşam, 7 Eylül 1943)

Damat Ferid Paşa'nın Şahsiyeti...

Şeamette ikinci bir Mahmut Nedim Paşa olan Damat Ferid Paşa, Altıncı Mehmed Vahideddin tarafından iki sene içinde iki defa sadaret makamına getirilmiştir. Ancak kurduğu kabinelerde yaptığı değişiklikler ile Ferid Paşa hakkında beş defa Sadarete nasb iradesi sâdır olmuştur. Vahideddin'in bu gözde sadrazamı millet ve vatan için bir bedbahtlık olan bu ikbalini acaba nasıl elde etti?

Ferid Paşa gençliğinde Hariciye Nezaretinde ve sefaretlerde katipliklerde bulunmuştu. Keçecizâde İzzet Fuat Paşa Tevhid-i Efkâr gazetesinde yayınladığı bir mektupta Ferid Paşa'nın Avrupa'da geçirdiği ilk günleri şöyle tasvir ediyor:

«Paris'te tahsilde bulunduğum 1875 senesinde elçimizin müsadresiyle Rue Lafitte'deki Osmanlı sefarethanesinde otuyordum. Günün birinde elinde iki gözlü bir sepetle Ferid isminde bir bey çöktüverdi. Sepet kavurma, baharatlı sucuk, sarmısaklı pastırma, kaşar peyniri, kuru köfte gibi yiyeceklerle doluydu. Ferid Bey çok sofû olduğu için kazara domuz eti yemekten kendini korumak üzere bu sepeti taşıyordu!

Acaba Osmanlı Sefaretinin yeni ataşesi beyefendinin aklına gelen bu halis dindarane niyeti kaç gün devam edebilecekti? Köfteler ve baharatlı sucuklar sona erince ne olacaktı? Beklenen (melhuz) kaza çok gecikmedi!

Pek meşhur bir lokantada sabah yemeği yerken (taam) listede mantarlı bir yemek seçti ve büyük bir iştiha ile yedi. Fakat

tabakta birşey kalmayınca bütün arkadaşlar gülmeye başladılar. Anladı... Hepimizle bir ay dargın durdu!».

Olan olmuş, Ferid Bey sofuluğu bir tarafa bırakmıştı. Ferid Bey etrafı kollaya kollaya terfi çarelerini buldu ve nihayetinde Londra sefaretinde başkatipliğe kadar yükseldi. Fakat Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa kendisinden hiç memnun kalmadığı için Hariciye Nezareti erkanı arasında elden ele dolaşan şu telgrafla değiştirilmesini istemişti:

«Ferid Bey est insolent, Sezai Bey est indolent. Je vous prie de m'envoyer des secretares capables» (Ferid Bey küstaktır, Sezai Bey ihmalci ve laakayıttır. Bana ehliyetli katipler göndermenizi rica ederim).

Tayini Bombay'a çıkarıldı ise de, O Bombay'a gitmeyerek İstanbul'da kalmanın yolunu buldu. Bu sırada Vahideddin'in ana bir kız kardeşi Mediha Sultanın (doğumu H.1272) kocası Samipaşazâde Necip Paşa genç yaşında vefat etmişti (1883).

Ferid Bey Necip Paşa ile Paris sefaretinde arkadaşlık etmişti. Birlikte çekirtilmiş fotoğrafları vardı. Mediha Sultan bu fotoğrafı görmüştü. Ferid Bey İstanbul'a geldikçe Necip Paşa ile görüşmek üzere Mediha Sultanın yalısına gelirdi.

Rivayete göre Mediha Sultan Necip Paşa'nın cenaze alayını sarayının penceresinden seyrederken Ferid Bey'in şahsını da görmüş, gözüne kestirmiş, harem ağalarından birine de göstererek ailesi hakkında tahkikat yapmasını emretmiş.

Bu tahkikat neticesinde Ferid Bey'in Bahriye müsteşarı İzzet Efendi'nin oğlu olduğu anlaşılmasıyla Mediha Sultan, kendisine koca olmak üzere Ferid Bey'in namını Sadrazam Kamil Paşa'nın kulağına bir vesile ile îsal ettirmiş. Ferid Bey'in damatlığı da bu suretle kararlaştırılmış, vakit geçirilmeden nikahları kıyılmış, çirkin diye maruf olan bu dul sultanın gönlü böylece hoş edilmiş!

Ferid Paşa damat olunca Şûra-yı Devlete âzâ nasbolundu.

Abdülhamid ilk defa huzuruna kabul ettiği vakit Ferid Paşa'nın ukalaca sözlerinden hoşlanmamış ve Rüstem Paşa'nın Hariciye Nezaretine çektiği telgrafta Ferid Paşa'ya verdiği sıfatı teyid ederek:

– Şu küstah herif bir daha karşıma çıkması!, emrini vermişti.

Abdülhamid devrinde Ferid Paşa haremî Mediha Sultanın kocası olmaktan başka bir roy oynamadı. Ancak sultanının hatırına uhdesine (Hicri 1306- 1888) de vezaret tevcih edildi ve diğer damatların aldıkları nişanlardan O da mahrum bırakılmadı.

Ferid Paşa bu devirde yalnız hariçte bir gösteriş memuriyetine tayin edilmiş, Abdülhamid tarafından İspanya kiralına verilen nişanı takdim için İspanya'ya gönderilmişti. Ferid Paşa'nın bu işte gösterdiği dirayeti Keçecizade İzzet Fuat Paşa yukarıda bahsi geçen mektubunda şöyle nakletmektedir:

« Evvelki sade Ferid Beylikten Damat Ferid Beyliğe nakleden eski arkadaşımızın dostum Samipaşazâde Necip Bey merhumun yerine geçtiğini görmek tuhafıma gitmişti. Seneler geçti. Ben Madrid Elçisi iken yaz esnasında günün birinde Ferid Bey Sultan Abdülhamid tarafından genç İspanya kiralına nişan getirdi.

İspanya hükûmeti, kibar ve asilleri nezdinde kazanmış olduğum mevki sayesinde damada çok fazla hüsnü muamele ettirmeye muvaffak oldum. O bunları hep benimsedi!

Yazları kiral, bütün saray halkı, hükûmet erkanı ve memleketin kibarları Fransa hududunda meşhur Saint Sebastian sayfiyesine giderlerdi. Hükûmet nâibi Osmanlı murahhaslarını burada Miramor Köşkünde kabulden sonra öğle yemeğine alıyordu. Orada müessif bir vak'a zuhur etti ki, az kalsın hepimizi tezvil edecekti:

Salonun denize nazır bir cihetinde büyük bir dürbün vardı. Kırالیçe bize bunu göstererek:

– Bununla karşı yakadaki mağazaların isimleri bile okunur, dedi.

Ferid Paşa dürbüne yaklaşırken Saray Nazırı hükümet nâibine kiralın kendisini çağırdığını tebliğ etti. Damat Ferid Paşa şahane bir tavırla dürbünü gözüne getirdi. Parlak bir siyaset zekası eseri gösterdiği kanaatiyle:

– Ooo! Ne güzel!... dedi.

Ondan sonra dürbünü ben elime aldım. Ne göreyim? Sanki karanlık bir gecede iki zenci ordusunun çarpışmasını tasvir eden bir tablo! Meğer dürbünün kapağı kapalı imiş!...

Kıraliçe yanımıza gelmeden kapağı kaldırdım. Eğer kıraliçe dürbünü eline alıp da kapalı olduğu halde murahhas paşanın hiç bir şey görmemişken hayret gösterdiğinin farkına varmış olsaydı, hakkımızda kim bilir neler düşüneceklerdi!».

Ferid Paşa'nın kırdığı siyasi potlar keşke bununla kalsaydı. İttihat ve Terakkinin son düşkünlük senelerinde, bilir bilmez, yerli yersiz ortaya atılıp düşmanı kesilen Damat Ferid Paşa Meşrutiyetin ilk senelerinde hiç bir meslekte değildi. Meşrutiyetin ilanında:

– Abdülhamid benim ne kadar hürriyetperver olduğumu bilirdi. Bunun için benimle görüşmezdi. Beni sarayıma hapsedmişti. Ben de istibdadın tazyikini, zulmünü görenlerdenim!

Diyerek İttihat ve Terakki erkanına yaklaşmanın yolunu tutmuş, âyan âzası olmuştu. Daha Abdülhamid tahtında iken Perapalas'ta İttihat ve Terakki erkanı şerefine verdiği bir ziyafette söylediği bir nutuk ile Cemiyeti göklere çıkarmıştı!

Meşrutiyetin ilk yıldönümünde İttihat ve Terakki Cemiyeti namına Yıldız Sarayında verilen 350 kişilik büyük bir ziyafette de ikinci sofraya Ahmed Rıza Beyle beraber riyaset ederek söylediği uzun nutukta İttihat ve Terakkinin en kuvvetli bir meddahi görünmüştü.

31 Mart irtica vak'ası hazırlanmakta olduğu günlerde Şehzade Vahideddin Efendi Abdülhamid ile eskisi gibi görüşmeye başlamıştı. Bir mülakatında Vahideddin, İttihatçılardan itibar görmekte olan eniştesinin İttihatçı mahfillerinde cereyan eden efkar hakkında iyi malumat alınabileceğini Abdülhamid'e telkin etmiş, hünkar da bu tavsiyeyi fikrine mülayim bulmuştu.

Abdülhamid'den önceleri hiç yüz bulamayan Ferid Paşa huzura kabul edildi ve «uzaktan korkunç görünen İttihat ve Terakkinin aslında bir balondan başka bir şey olmadığını, Osmanlı Devletini teşkil eden unsurların umumen onun mahvını istediklerini, kendisinin uğur-u hümayunda canla başla hizmete mühey-ya bulunduğu» temin eylemişti.

Ferid Paşa'nın İttihat ve Terakkiye muhalefeti evvela böyle sinsi bir tabasbusla başlar. O sonra Vahideddin ile elele vererek İttihat ve Terakkiyi parçalayan «hizip» meselesinde, bu meseleyi ortaya çıkaran Miralay Sadık Bey'i tahrık hususunda ve Balkan muharebesi esnasında Bâbîâli Baskınından evvel Sultan Reşad'ı hal', Yusuf İzzettin Efendiyi veliahtlikten iskat eylemek üzere gizli bazı tertiplerde bulunmak yolunda epey roller oynamıştı. Bu tertipler İttihatçıların Bâbîâli baskını ile suya düşmüştür. Sadık Bey'in Vahideddin'in Çengelköy köşkünde saklandığı sırada çevrilen entrikalar dahi Ferid Paşa için hayli mühim bir meşgale olmuştu.

Ferid Paşa kendini dev aynasında gören bir hodbin idi. Damat Paşalar, Beyler padişahlar için hiç bir zaman «kayınpederim, kaynatam» tabirini kullanmazlardı. Ferid Paşa ise evine gelen ziyaretçilere:

– Bu sandalye kayınpederindir, bu masa kayınpederden kalmadır!

Diye övünür, Sultan Abdülmecid için kayınpederden başka tabir kullanmazdı. Beşinci Sultan Mehmed Reşad, Ferid Pa-

şa'nın şahsını hiç sevmezdi. Temizlikten hoşlanan bu padişah Ferid Paşa'nın uzun tırnaklarından adeta tiksiniyordu.

Vahideddin de evvelce Ferid Paşa'nın budalalığına kani idi. Kız kardeşi Mediha Sultan kocasını çok medhederdi. Nihayet buna dayanamayan Vahideddin bir gün:

– A! Hemşire! Kocanı ben de severim amma, senden başka kimseden medhini işitmiyorum! demişti.

Meşrutiyetin ilanı günlerinde Meşrutiyetin bânisi Midhat Paşa namına en büyük hürmet ve tebci gösterenlerden birisi Ferid Paşa idi. O kadar ki, Midhat Paşa'nın kemiklerini (bekâyayı izamını) fevkalade tezahürlerle Taif'ten İstanbul'a getirme fikrini o ortaya atmış Abdülhamid aleyhine bir nümâyış şeklini alabilecek olan böyle bir teşebbüs İttihat ve Terakki tarafından tenzip edilmemişti.

Ancak İttihat ve Terakkinin kendisine âyan âzalığında fazla pâye vermeyeceğini anlayınca Ferid Paşa'daki meşrutiyetperverlik yolundaki ateş ve hararet de yavaş yavaş sönmeye yüz tutmuştu! O artık Midhat Paşa hakkında gösterdiği hürmet ve hayranlığı da unutmuydu. Evvelce o kadar tebci ettiği bu « Kanun-u Esasinin ve meşrutiyetin bânisi» aleyhinde nerede olsa atıp tutmakta, ahlak ve tavırlarıyla, fikirleriyle alay etmekte mahzur görmüyordu. Şairîâzam Abdülhak Hamit Bey anlatmıştı:

« Damat Ferid Paşa daha damat olmadan evvel Midhat Paşa'nın meddahı idi. Ben ve o Paris'te bulunuyorduk. Midhat Paşa Paris'ten geçiyordu. Anghin gölünde kayıkla bir gezintiye çıkmış, beni ve Ferid Bey'i yanına almıştı. Ferid Bey küreklere yapışmıştı. Bundan sonra her söz açıldıkça, «Midhat Paşa'nın bindiği kayığın küreğini çekmek benim için bir şereftir» derdi. Geçende bir yerde bulunuyorduk. Damat Paşa Midhat Paşa aleyhinde söylemediğini bırakmadı. Karşımdaki adam Anghin gölünde Midhat Paşa'yı taşıyan kayığın küreğini çekmekle iftihar eden adam mıdır? diye hayretle yüzüne bakakaldım».

Ferid Paşa kendisinde tasavvur ettiği siyasi dehâdan memleket ve hükümetçe istifade edilmesi için layihalar (rapor) yazmak iptilâsına düşmüştü. Gerçi bunlara ehemmiyet veren yoktu ama, o bunlarla uğraşa uğraşa sefaret katipliğinden ileri gitmemiş olduğu diplomasi mesleğinde kendisini bir üstad tahayyül etmeye başlamıştı.

İttihatçılar mahiyetini anladıktan sonra Ferid Paşa'ya yüz vermemeye başlayınca, o da Âyan Meclisinde onlara müşkülât çıkarmayı marifet bilmiş, kendi kendine biçtiği kıymeti vermeyen bu Cemiyete muhalefet etmeye başlamış, aynı kafadaki Vahideddin ile birleşmeyi gelecek için ümit verici bir yol saymıştı.

Ferid Paşa « ecnebi nüfûzunun rüzgarlarından istifade eden bir yelkenliye» benzettiği Osmanlı Devletinin yabancı bir müzahereteye mutlaka muhtaç olduğuna kâni idi. Bu müzaheret rüzgârları da ya Fransa yahut daha kuvvetli olarak İngiltere taraflarından esebilirdi. O da bu sebeple evvela Fransa siyasetine meylettii, sonra İngiliz siyasetine «meclûp» ve bunda «sabit kadem» oldu!

O bu husuta – *hâşâ sümme hâşâ* – Koca Reşid Paşa'nın siyasi mesleğini takip edecekti. Ortaya çıkan şudur ki, Damat Ferid Paşa'nın İngiliz siyasetine bu taraftarlığı Mahmut Nedim Paşa'nın Rus siyasetine taraftarlığından farklı değildi. İkisi de vatanlarına ve devletlerine muzır birer «ecnebi siyasetinin uşağı» oldular!

(Akşam, 8 Mayıs 1943)

Damat Ferid Paşa'nın Fırka Reisliği...

Eski Dersim Mebusu Lütü Fikri Bey'in «İttihat ve Terakki mürtecisi» diye bahsettiği Damat Ferid Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyetine açık bir muhalif kesildikten sonra diğer muhaliflerle mesaisini birleştirmek için gayretler sarfediyor, bu yolda çıkan fırsatları kaçırmak istemiyordu.

Hürriyet ve İtilaf Fırkasının henüz kurulmaya çalışıldığı günlerde Ferid Paşa Filozof Rıza Tevfik Bey vasıtasıyla Dr. Rıza Nur ve Lütü Fikri Beyleri Baltalimanı yalısına davet ederek bir ziyafet vermiş ve birlikte bir fırka teşkilini teklif eylemişti. Cereyan eden müzakerelerde kurulacak fırkaya yardımcı olmayı kabul etmişti.

Hürriyet ve İtilaf Fırkasının asıl kurucuları Dr. Rıza Nur, Kemal Midhat, Mahir Sait, şair Hüseyin Siret Beylerle Amasya Mebusu İsmail Hakkı, Damat Salih Paşalar, Vasfi ve Mustafa Sabri Efendiler idi. Miralay Sadık Bey ile Debre Mebusu Basri Bey ise fırkanın kuruluşunu sırf kendilerine mal ediyorlardı. Halbuki Sadık Bey'in fırka kurulurken hiç bir hizmeti geçmemiştir.

Fırkanın kurulması için usulen hükûmete beyanname verildiğinin ertesi günü ondokuz kişiden mürekkep idare heyeti âzâsı Sadık Bey'in Şehzadebaşı'ndaki evinde reis seçimi için toplandılar. Basri Bey riyasete Damat Ferid Paşa'yı teklif etti.

Ferid Paşa, evvelce siyasi bir layiha neşretmişti. Bunda ortaya konulan fikirler Hürriyet ve İtilaf Fırkasının prensiplerine taban tabana zıt şeylerdi. Dr. Rıza Nur, Ferid Paşa'nın siyasi fi-

kirlerinin fırka programıyla mübâyenetini tahlil eyleyerek, paşanın riyasete seçilmesi, yeni fırkaya tenkitler ve tutarsızlık isnatları celbedeceğini, ilk adımda mühim ve vahim bir pot kırılmış olacağını, evvelce neşrettiği fikirlere göre şimdi yeni fırkanın riyasetini kabul etmesi Ferid Paşa'ya da fikirlerinden dönmüş gibi bir zillet sayılacağını ileri sürdü.

Fakat bu beyanat Rıza Nur'un beklediği tesiri yapmadı. Ferid Paşa reis intihab edildi. İntihaptan sonra fırkaya sermaye toplanmaya başlandı. Herkes üçer beşer lira veriyordu. Ferid Paşa toplanan paranın rakamlarını deftere geçiren kişiye hitaben, vereceği miktar hakkında bir iki defa:

– Sıfırları unutmayın !

İhtarında bulunda ama, umulduğu gibi değil sadece elli lira ihsan etti. Bunlar Rıza Nur'un «Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Öldü» eserinde yazılanlardır. Riyaseti cana minnet bilen Ferid Paşa, yeni fırkanın programını ve nizamnamesini, merkez-i umumî âzasını takdim vesilesiyle sabık Şeyhülislam Hüseyin Hüsnü Efendi ve Tokat Mebusu Mustafa Sabri Hocayı – sonra iki defa Şeyhülislam olmuştur– fırkanın diğer muteberanını arkasına takarak saraya geldi.

Bu heyetin geldiğini Sultan Reşad'a haber vermesini mabeyncilerden birine rica etti. Padişah bu esnada yemek yiyordu. Başmabeynci Lütfi Simavi Bey sofranın kaldırılmasını bekledikten sonra ziyareti arzetti. Şu mütalaayı da ilaveden kendini almadı.:

– Fırkalar Meclis içindir. Avrupa'da fırka teşkil edenlerin bu vesile ile hükümdarı ziyaretleri teamülü yoktur. Hükümdar huzuruna çıkacak olanlar da evvelce odyans isterler. Müsaade buyurursanız, gelenlerin maksatlarından tecahül ederek niçin geldiklerini sorayım.

Hünkar münasip gördü. Başmabeynci, padişah huzuruna çıkmaya heyecanla bekleyen ziyaretçilere:

– Şevketmeab ne istediğinizi sual ediyor.

Deyince donakaldılar. Damat Paşanın rengi attı, diğerleri hayretle birbirinin gözüne bakıyorlardı. Ferid Paşa fırkasını, arkadaşlarını unutmuş gibi:

– Tazimat ve ubudiyet arzına geldim!

Cevabını verdi. Lütfi Bey:

– Efendimize arzedeyim, diyerek tekrar huzura girdi. Yalnız başına Ferid Paşa'yı damat sıfatıyla kabul etmesini padişaha tavsiye etti. Ferid Paşa bu suretle kabul olunmak üzere ilerlerken, merdiven ortasında Lütfi Bey'e:

– Şevketmeabın ulüvvücenabı malumdur. Meşihatı ihraz etmiş bir zât ile mebusları, nadiren gelen bir damadı böyle saatlerce bekletmezler. Bunu yapan ve heyetin kabulüne engel olan sizsiniz. Bu hareketiniz hakkınızda pek fena olacaktır!

Dedi. Lütfi Bey de şu yolda cevap verdi:

– Evvela bekletmek hususundaki ifadeniz doğru değildir. Sonra sizde bana karşı bu lisanı kullanacak hak ve selahiyet göremiyorum. Tehditleriniz iktidar mevkiine geldiğinizde beni saraydan çıkarmaya mâtuf ise ben buraya kendi arzum ile değil, hükümet ısrarı ile geldim. Size bir şey soracağım. Teşehhüt miktarı Avrupa'da bulunduğunuzu işittim. Fırka teşkili bahanesiyle bir adamın arkasına birkaç kişi takarak mahalle kahvesine gider gibi hükümdar sarayına geldiğini bir yerde gördünüz mü? Bir fırka reisi için teşrifata, muaşeretin bu en basit kaidelerine ve usule vukuf lazım değil mi?

Ferid Paşa cahil olduğu kadar korkaktı da! Bu çıkışma üzerine lisanını değiştirdi.

– Maksudımı yanlış anladınız. Sarayın en büyük memuru olmanız itibarıyla gördüğüm muameleden size şikayet etmek istemiştim, diyerek yelkenleri suya indirdi. Fakat ertesi günü gazetelere şu mealde bir açıklama gönderdiği görüldü.

« Padişah dün Hürriyet ve İtilaf Fırkası reisi âyandan damat Ferid Paşa'yı huzuruna kabul etti. Ferid Paşa'nın fırkası hakkında verdiği izahatı memnuniyetle dinledi. Fırka programı ile nizamnamesinin birer nüshasını lütfen nezdinde alıyordu».

Halbuki bu açıklama yalandı. Ferid Paşa saraya getirdiği bu evrakı arkadaşlarının yanında bırakmış, huzurdan çıktıktan sonra bunların padişaha takdimini başmabeynciden rica etmişti.

Damat Paşa Âyan Meclisinde rahat durmuyordu. Lütfi Simavi Bey'in biraderi olup Maliye Encümeni Reisi bulunan Şükrü Paşa'yı her fırsatta olmayacak itirazlarla rahatsız ediyordu. Mesela Dahiliye Nezareti bütçesi tetkik edilirken:

– Muhterem refikimiz Şükrü Paşa bu bütçeyi Dahiliye Nazırından daha hararetli müdafaa buyuruyorlar!

Gibi tatsız tarizlerde bulunuyordu. Asabi bir adam olan Şükrü Paşa da:

– Bu adam bana rahat vermiyor. Bir gün sandalyeyi başına geçireceğim, demişti. Nihayet haddini bildirmek yolundaki niyetinden bir vasıta ile Ferid Paşa'ya haber gönderdi. Damat Paşa da bu haber üzerine Şükrü Paşa'ya karşı yaptığı taşkınlıklardan vazgeçti!

Ferid Paşa karısının ana bir kardeşi olan şehzade Vahideddin Efendinin Hürriyet ve İtilaf Fırkasının manevi reisi olduğunu etrafına yayıyordu. Vahideddin Efendi de İttihatçılara mensubiyetlerini bildiklerine bu haberlerin aslı olmadığını temin etmekle beraber bunu resmen yalanlamıyordu.

Damat Ferid Paşa'nın Hürriyet ve İtilaf Fırkası riyasetine seçilmesi müthiş tenkitleri celbediyor ve bu tenkitler fırkayı hayliden hayliye hırpalıyordu. Hürriyet ve İtilaf bu yolda daha ilk müşkülata uğrar uğramaz Ferid Paşa riyasetten çekilmeyi «şan ve haysiyetine» muvafık gördü. Fırkanın kurucularından Rıza Nur Bey'in dediğine göre: «Fırka onu riyasete getirmek ile bir, sonra istifasiyle diğer bir darbe yedi!».

Riyasetten istifa ettikten sonra Damat Ferid Paşa Hürriyet ve İtilafçılarla yine elele çalışmakta devam etti. Balkan harbi esnasında hep İttihat ve Terakki aleyhinde tezahür eden siyasi faaliyetlerden geri durmadı. Damat Ferid Paşa'da İttihat ve Terakki Fırkasına husumet o kadar derinleşmiş görünüyordu ki bir gün :

– Memlekette İttihatçılar hakim olacağına Bulgarlar gelsin daha iyi olur ! dediği bile duyulmuştu.

Onun nazarında İttihat ve Terakki kabinesine halef olan Büyük Kabinenin Başvekili Gazi Ahmed Muhtar Paşa bile «İttihat ve Terakkiye meyyal bir tarafsız» idi. Gazi Ahmed Muhtar Paşa Balkan muharebesi esnasında ordu subaylarındaki ve cep hedeki fikir kavgalarının sebeplerini sırf İttihat-Terakkiye yüklemeye razı olmuyor, bundan Hürriyet-İtilafçılara da büyük hisse ayırıyordu. Hele Damat Ferid Paşa'nın siyasi faaliyetlerini hiç tasvip etmiyordu. Bu hususta birkaç defa Sultan Reşad'ın dikkatini bile çekmişti.

Kırkkilise (Kırklareli) etrafında muharebe devam ettiği sırada Sultan Reşad zaten sevmediği Ferid Paşa'yı yanına çağırarak saltanat hanedanına hitap etmiş bir zâtın fırkacılıkla iştigalini uygun bulmadığını alışılmamış bir şiddetle söylemişti. Ferid Paşa Padişahın sözlerini dikkatle dinliyor gibi davrandıktan sonra böyle tavsiyelere saik olanların sözlerine uymamasını hürmetkarane arzylemiş, bu cevabı Sultan Reşad'ı bayağı kızdırmıştı! Padişahın hiddetini yenmek için Ferid Paşa tabasbuslara kuvvet vermekle beraber tam bir müfside yakışacak imalı sözler arasında Sultan Reşad'a, Ahmed Muhtar Paşa'nın kendisini hal' ile Yusuf İzzettin Efendiyi iclas tasavvurunda bulunduğunu anlatmaktan çekinmemişti. Sultan Reşad bu sözlere inanmasa da içine bir kurt yeniği düşmemiş değildi.

Artık bundan sonra Damat Ferid Paşa, Vahideddin Efendi, Damat Salih Paşa, Prens Sabahaddin Bey, hatta Yusuf İzzet Efendinin eniştesi Damat Şerif Paşa ağız birliği etmişcesine Ga-

zi Mumtar Paşa aleyhine Sultan Reşad nezdinde bir muhasara hattı teşkil ettiler. Nihayet istedikleri oldu ve Muhtar Paşa kabinesi istifa ederek yerini Kamil Paşa kabinesine terketti. (29 Teşrinievvel 1912- 18 Zilkade 1330).

Vahideddin'in cülusunda Ferid Paşa yeni Padişahın itimadını en ziyade kazanmış bir şahsiyet olarak göze çarpıyordu. Yeni Padişah nazarında Damat Paşa birden memleketin en muktedir «siyasi recülü» oluvermişti. Halbuki İttihat ve Terakkiye muhalif gazetelerin siyasi iktidarını göklere çıkardıkları Kamil Paşa Balkan harbinde sulha karar verdiği sırada Damat Ferid Paşa murahhas olarak Londra'ya gitmek isteğini belirtmek üzere haremini Sultan Reşad'a göndermişti. Sultan Reşad Kamil Paşa'dan bu konuda iltimasta bulunmuş, Kamil Paşa da Ferid Paşa'nın murahhaslıkta ne yapabileceğini yoklamak için kendisi ile görüşmeye razı olmuştu. Görüşme esnasında Ferid Paşa öyle atıp tutmuş idi ki, böyle bir murahhasın kıracağı siyasi potları düşünen Kamil Paşa Damat Paşa yanından çıkınca:

– Meğer bu herif mecnun imiş! demekten kendini alamamıştı.

Ferid Paşa bundan sonra Mondros Mütarekesi sırasında da gene murahhaslığa talip olacak, Sadrazam İzzet Paşa da kendisiyle görüştüktan sonra aynen Kamil Paşa'nın söylediği sözleri tekrarlamak zorunda kalacaktır.

İşte Vahideddin'in cülûsundan sonra siyaset meydanının yalancı başpehlivanı kesilen Damat Ferid Paşa hakkında Ahrar ve Hürriyet ve İtilaf Fırkaları mensuplarının «siyaset piri» olarak gördükleri «sükûfî Kâmil Paşa'nın» verdiği kısa hüküm!

(Akşam, 19 Mayıs 1943)

Vatan mı Önce, Saltanat Hânedanı mı ?...

Birinci Cihan Harbi neticesinde Mondros Mütarekesi imza edilince ilerdeki sulh şartları hakkında incelemelerde bulunmak üzere Babiâli'de bir İstihzarat-ı Sulhiye Komisyonu teşkil edilmiş, her noktanın tetkik edilmesi muhtelif heyetlere tevdi edilmiş idi. Bu heyetler raporlarını hazırladıkça nazırlara takdim ediyorlardı. Memleket haricinde bulunan siyaset adamları da boş durmayı muvafık bulmuyorlardı.

İsviçre'deki İttihat ve Terakki muhalifleri Cenevre'de toplanarak takip edilecek yolları belirlemek için müzakerelere koyulmuşlardı. Prens Sabahaddin de Cenevre'ye gelerek bir kongre toplanmasına karar verilmişti. Kürt Şerif Paşa da bu kongreye davet edildi. Lütü Fikri Bey Kongrenin hazırlık komitesine iştirak etti, ama kongreye katılmadı. Kongre riyasetine Sabahaddin Bey, ikinci riyasete Reşid Bey (Dahiliye Nazırı) seçildi.

Bu Kongre, « Büyük Türk milletine mal edilen harp mesuliyetini üzerinden kaldırmak, Türklerle meskun mahallerin Wilson prensiplerine göre Türkiye'ye bırakılması » esaslarına göre kararlar almıştı. Kongre, hakkımızı müdafaa için Türklere düşünce ve görüş ayrılığına bakılmayarak cephe birliği kurmalarını tavsiye ediyordu. Bu emelin kuvveden file çıkması için icabeden vasıtaları kullanmaya reis Sabahaddin Bey'e yetki vermişti. Şerif Paşa Paris'te Kongrenin mümessili olarak bulunuyor, Cenevre ve Lozan'da kurulan Türk yurtlarına devam ediliyor, burarlarda konferanslar veriliyordu. Sabahaddin Bey gazetelerde yayınlanan beyanatında Saltanat hanedanından hiç bahsetmemiş,

Hilafetin Türkiye için lüzumsuzluğunu, Türk menfaatlerine bu bağ ve engelden kurtulmanın daha uygun alacağını, milli duygular haricinde siyasette dini kayıtlara tabi olmamak lazım geldiğini ileri sürmüştü.

İsviçre’de gazetecilik yapan Mısırlı Hayati Beyin bu beyanatı gazetesine göndermesi üzerine birçok dedikodular meydana almıştı. Sultanzade Sabahaddin Bey’e Osmanlı saltanat hanedanını yerine kendi ailesini ikame etmek emelini isnat edenler olmuştu.

Bu beyanattan müteessir olan Damat Ahmed Nami Bey’in – *Ayşe Sultanın kocası olup sonradan ayrılmıştır* – teşviki ve Serasker Rıza, Levazım Reisi Afif Paşalarla İzmir tüccarlarından Nuri Bey’in iştirak edecekleri diğer bir kongre toplanarak Saltanat hanedanının menfaatleri namına bazı taleplerde bulunulması kararlaştırılmıştı. Bu ikinci kongre de toplandı. Kongreye iştirak edememiş bazı zevâtin düşünceleri Muallim Sadrettin Celal Bey – *Adliye Nazırlığında bulunmuş Celal Bey’in oğlu* – tarafından izah edildi. Ancak bu kongre hususi bir toplantı halinde kalmıştı. Harun Aliçe, Doktor Fahri, Sedat Cevat – *Hariciye birinci daire müdürü* – Hasan Sadi, Edip Daniş, Hamza Osman, Ahmed Bedevi Beylerle diğer birkaç kişi İsviçre’de «*Türk Menfaatlerini Koruma Cemiyeti*» ni kurarak bir broşür yayınladılar. Sadrettin Celal Bey’in, Necat müstear namı ile Fransızca «*la droit du Turc / Türklüğün Hakkı*» risalesini ve Serasker Rıza Paşazade Ziya Bey’in nakden yardımıyla neşrettiği diğer bir risaleyi başka risaleler takibetti. Eski Şeyhülislam Cemaleddin Efendinin oğlu Muhtar Bey ile Cenevre’ye gelen Mehmet Ali Tevfik Bey de bu yoldaki faaliyetlere iştirak ettiler.

Cenevre’de bulunan Reşid Saffet Bey Kara Şemsi namıyla müdafaai hukuk broşürleri çıkardı. Sadrazam Tevfik Paşa Satvet Lütfi Bey vasıtasıyla Sabahaddin Bey’e müracaat ederek Avrupa’daki siyasi cereyanlar hakkında malumat vermesini ve

hükûmete yardım etmesini temenni etti. İsterse İstanbul'a gelebileceğini de bildirdi.

Ancak Ferid Paşa Sadarete gelince Sabahaddin Bey için durum tamamen değişti. Ferid Paşa Sabahaddin Bey'in İstanbul'a gelmemesi için İtilaf Devletlerinin mümessilleri nezdinde teşebbüslerde bulundu. İtilaf Devletleri de bu arzusunun yerine getirmemek için bir sebep göremediler.

Vahideddin cülusunun başlarında Abdülmecid Efendi ile dedikodulara ehemmiyet vermemek, iyi geçinmek yolunda anlaşmıştı. Fakat bu tatlı karar çok geçmeden bozulmuş, buna da Ferid Paşa sebep olmuştu. Evvelce Veliahde tahsis edilmiş olan bir istimbot Ferid Paşa Sadareti geçtikten sonra Mecid Efendiden alınarak, ona verilmişti. Bu muamele Veliahdi oldukça müteessir etmişti.

Veliaht oturduğu Çamlıca köşkünden arada sırada Vahideddin'e haberler gönderiyor, layihalar takdim ediyordu. Ferid Paşa buna nihayet vermek ve Veliahdi de kendisine râm etmek istedi.

Sadarete tayin edilenlerin Veliahdi resmen ziyaret etmeleri Meşrutiyette bir teşrifat kaidesi olmuştu. Ferid Paşa Veliahdi ziyaret etmediği gibi, ona:

«Hünkârî tâcizden ve münasebetsiz adamlarla görüşmekten vazgeçmesi, Çamlıca'da oturmayarak Dolmabahçe sarayında Veliahd dairesine nakletmesi» için Damat Zülkefil Paşa – *Veliahdın eniştesi* – ile de haber gönderdi. Mecid Efendi buna pek hidetlendi. Ferid Paşa'nın bu saygısızlığına karşı şiddetli bir cevap vermekle beraber Padişaha şikayetlerde bulundu. Bu hadise Veliahd ile Ferid Paşa'nın arasını tamamen açtı.

Sadrazamla Veliahdı barıştırmak için Ferid Paşa'nın karısı Mediha Sultan ile Veliahdın kız kardeşi Saliha Sultanın tavassutları da fayda vermedi. Saltanat hanedanı âzası, Abdülmecid soyundan gelen Mecidîler ile Abdülaziz soyundan gelen Azizîler diye iki aileden mürekkep bulunuyordu. Sihriyet itibariyle Mecid-

dilere mensup olan Ferid Paşa kendi adamlarına Abdülmecid Efendi aleyhine Hünkara jurnaller verdiriyordu.

Azizîlerden olan Yusuf İzzettin Efendinin ölümü intihar suretiyle vaki olmadığı rivayetleri arasında saltanat tahtına biran evvel cülûs edebilmek için Vahideddin tarafından öldürtüldüğü haberleri de yayılmıştı. Ferid Paşa'nın verdiği bu jurnallerde Mecid Efendinin Yusuf İzzettin Efendinin ölümünü Vahideddin'e atfetmekte devam eylemekte bulunduğu ve Padişahı öldürtmek istediği, Anadolu'ya kaçarak ve Milli Kuvvetlerle birleşerek Konya'da tahta cülûs edeceği bildiriliyordu.

İngilizlere verdiği bir jurnalde de Vahideddin, Mecid Efendinin Kuva-yı Milliye ile münasebet peyda ettiğini, Müşir İzzet Paşa ile beraber Anadolu'ya kaçacağını ihbar ettirmişti. Bu jurnalden sonra Ferid Paşa huzura çıkararak Padişaha İngilizlerin Veliahdı tevkiif edeceklerini haber aldığını arzetmişti!

Vahideddin Mecid Efendiyi sevmemekle beraber tevkiif gibi bir muameleye maruz kalması hanedanın şanına nakise vereceği için buna meydan bırakmak istemiyordu.

Aldıkları jurnal üzerine İngiliz sefreti tercümanı Rayan ile Fransız sefreti tercümanı Ledoux Veliahdın nezdine giderek Çamlıca'da ikametine devamı müttetikler mümessilleri tarafından münasip görülmediğini kendisine bildirmişlerdi.

Vahideddin'in bizzat gönderdiği haber üzerine Abdülmecid Efendi Dolmabahçe sarayındaki Veliahd dairesine nakletmişti. Bu daireyi tarassut altına alan İngilizler tahkikat neticesinde ihbarın asılsız olduğunu anlamışlardı. Haberin düzmece olduğu tebeyün edince Vahideddin Veliahdı tarziye vermek mecburiyetinde kaldı.

Devletin ve milletin mukaddes haklarını, Türklüğü ve Müslümanlığı müdafaa maksadıyla Milli Kongre ve Vahdet-i Milliye gibi nam ve ünvanlarla İstanbul'da bazı teşekküller ortaya çıkmıştı. Bunlardan Vahdet-i Milliye grubu hususi surette Âyan da-

iresinde toplanıyordu. Ferid Paşa ise bundan kuşkulanıyordu. Damat Ferid Paşa'nın artık Âyan Reisi Ahmed Rıza Bey'e hiç ihtiyacı kalmamıştı. Sadareten gönderilen arz ve inha üzerine Ahmed Rıza Bey ile Âyan Reisvekili Çürüksulu Mahmut Paşa'nın yerlerine riyasete Hoca Mustafa Asım Efendi ve reisvekilliklerine Âyandan Aristidi Paşa ile Azaryan Efendi tayin edildi.

Milli Meclisin toplantı halinde olmadığı bir zamanda Âyan reisi ile reisvekillerinin böyle değiştirilmesi usule aykırı idi. Hususiyile Mustafa Asım Efendi Âyana yeni atanmış ve Meclisin tatil edilmiş bulunmasından dolayı daha Mecliste arkadaşları huzurunda yemin bile etmemiş, Âyanlığı resmen kabul olunmamış idi. Fakat herkesin hayretine mucip olan bu muameleyi Ferid Paşa irade-i seniyyeye iktiran ettirmiş bulunmakla usule uygun yapılmış olduğunu iddia ediyordu. Ferid Paşa hiç sevmediği Başmabeynci Lütüfî Simavî Bey'i de makamından uzaklaştırmakta gecikmedi. (31 Mart 1919).

O böyle en yüksek mansıplara tayin ettiği ve edeceği adamlar için sefaret tercümanlarının tavsiyelerine riayet etmeyi siyasetine uygun görüyordu!

Galip Kemali Bey'in *Başımıza Gelenler* eserinde şu olay anlatılır: Ferid Paşa bir gün Mütareke Komisyonu Reisi Galip Kemali Bey'i çağırdı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası riyasetine geçen Miralay Sadık Bey'in Mısır'dan İstanbul'a celbi bahis konusu idi.

– Sadık Bey'in İstanbul'a gelmesi ve Mısır'daki borçlarının tesviyesi için 500 lira göndereceğiz. İngiliz Fevkalade Komiser Muavinine bu paranın gönderilmesine delalet etmesini tarafından rica ediniz, dedi.

Galip Kemali Bey muavin general Deeds'i gördü. General:

– Gerek yok, Sadık Bey geliyor, cevabını verdi. Birkaç gün sonra Ferid Paşa teklifi tekrar etmesini Galip Kemali Bey'e (Söylemezoğlu) emretti. General Deeds bu defa:

– Sadık Bey'e muhakkak para göndermek mi istiyorsunuz?

Mısır'da onun parasız kaldığını ve borcu olduğunu sanmıyorum. Çünkü şimdiye kadar kendisine devamlı ayda on İngiliz lirası verdik, yola çıkacağı için de sabit harcırah verilecektir, dedi.

Birkaç gün sonra Ferid Paşa yine Galip Kemali Bey'e:

– Bakınız olan işlere! Biz Sadık Bey'in müreffehen İstanbul'a gelmesi için teşebbüslerde bulunuyoruz. Dün akşam general Deeds'in bana getirdiği şu mektubu okuyunuz! Garip şey, hitabında bulundu.

Galip Kemali Bey, Sadık Bey'in Mısır'dan Sadrazama göndermiş olduğu uzun mektubu okudu. Sadık Bey bunda Mısır'da çektiği zahmetleri, sıkıntıları, sefaletleri, İngilizlerden gördüğü fena muameleleri muhabere ve muaşeret kaidelerine sığmaz bir lisan ile anlatıyordu. İngiliz generalin bu mektubu açıp okumuş olduğu da muhakkaktı. Sadrazamla Mütareke Komisyonu Reisi birbirlerinin yüzüne bakiştılar. Ferid Paşa:

– İşte bu zât bir fırka reisi! Memleket idare edecek! Bir taraftan İngilizlerden tahsisat alıyor, diğer taraftan onlardan böyle bir lisan ile şikayet ediyor. Mektubunun da okunacağını hiç düşünmeyerek onlar vasıtasıyla bana gönderiyor!

Diye ne kadar garipsediğini, şaşırıp kaldığını gösterdi.

Fakat asıl şaşılacak şey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası reisinden böyle şikayet eden Sadrazamın bu reisin idaresi altında bulunan bir Fırkaya istinat etmek suretiyle devleti idare etmek istemesi idi! Aslında onu en ziyade şaşırtaan İttihat ve Terakki düşmanlığı hisleri ve gözleriyle iş görmekteki inadı idi!

Ferid Paşa devletin bu en muhataralı günlerinde şahsiyet ile uğraşmayı marifet sayarken İtilaf Devletleri Müslümanların Halifesini ellerinde istedikleri gibi oynatacak bir alet haline getirmek siyasetini takip ediyorlardı Vahideddin de tac ve tahtını muhafaza kaydıyla böyle bir duruma düşmeyi reddedemiyordu. Bir defa bir İngiliz generaline:

– Hilafet ve Saltanat makamı İngilizlerin arzularını ifa için çalışmaya müheyyadır. Yalnız saltanat ve hükümlanlık haklarımızın emniyet altında bulundurulmasını İngiltere'nin adalet ve nısfetinden rica ediyoruz!; demişti.

Tabii İngilizler de bu kadarlık şeyi diriğ etmiyeceklerdi. Bu yolda generalden aldığı vaad üzerine Vahideddin ahvalin gi-dişinden korkularını, endişelerini gizlemeyen saltanat hanedanı âzâsına karşı böbürlenerek şu teminatı vermişti:

– Hanedanı kurtardık!...

Vahdeddin için gaye kendi tac ve tahtını, saltanat hanedanının refah ve debdebe içinde yaşamalarını temin idi... O bunun için her fedakarlığa katlanmaya hazır idi!

İzmir'in ve sonra İstanbul'un işgali bile onu ancak bu bakımdan ilgilendirmiş ve düşündürmüş idi!...

(Akşam, 14 Eylül 1943)

Saltanat Şûrasında Oynanan Komedi!..

İzmir'in işgali üzerine Damat Ferid Paşa, çekilmesi kararlaştıran birinci kabinesi yerine ikincisini kurmaya memur edilince, durumun vahameti bu kabinenin çok acele kurulmasını icap ettiriyordu. Vahideddin bu durumu tebliğ ettirmek üzere, Lütfi Simavi Bey yerine Başmabeynciliğe getirilen Yaver Paşa'yı göndermişti. Ferid Paşa, yanında bulundurduğu Hademe Kumandanı Zeki Bey'den başka eski Harbiye Nazırı Şakir, Nafia Nazırı Şevket Turgut, Ahmed Rıza ve Ali Kemal Beyleri de Nişantaşı'ndaki Hariciye Konağına davet etti. Müzakereler sırasında İzmir meselesinde Ahmed Rıza ve Ali Kemal Beyler şiddetli tenkitlerde bulundular. Şakir Paşa bu tenkit üzerine İzmir'in işgaline karşı kolordunun mukavemet etmesi ve birkaç çatışmadan sonra Anadolu'nun içine çekilmesi hakkında Vükelâca müzakerede bulunmasını teklif eylediği halde Ferid Paşa'nın bunu kabul etmediğini ortaya koydu.

Bu dakikada Ferid Paşa çok meşguldü. Diğer salonda telefonla Mabeyn ile konuşuyordu. Tenkitleri, muaheze ve müzakereleri duymuyor gibi davranıyordu. Yaver Paşa iradenin hemen yerine getirilmesi ve kabinenin acele olarak kurulması için taziykte bulunuyordu.

Ferid Paşa Hariciyeyi Ahmed Rıza Bey'e, Harbiyeyi Şevket Turgut Paşa'ya, Dahiliyeyi Ali Kemal Bey'e teklif etti. Ahmed Rıza Bey Nezaret kabulü için takibedilecek siyaset hakkında bir programın bulunmasını, programın tanzimi için de şimdiki vaziyeti doğuran ve bu hale getiren sebep ve amilleri izah ey-

lemesini Sadrazamdan istedi. Ferid Paşa bundan fena halde sıkıldı. Vaktin müsadesizliğini ileri sürerek icraata geçmek lüzumundan bahsettikten sonra:

– İctihadım ve gayem harici ve dahili siyasette Hürriyet ve İtilaf Fırkası programının tamamen tatbik edilmesidir, dedi. Bu sözler Ahmed Rıza Bey'e dokunmuştu.

– Şu halde Hürriyet ve İtilaf Fırkası programına sadık kalacak bir fırka kabinesi kuracaksınız. Ben ise müstakil çalışmak arzusunda bulunduğunuzu sanmıştım. Fırkanızın birçok esasları fikirlerime uygun düşmez.

Diyerek veda edip çıktı. Aslında bu Damat Paşa'nın siyasi bir manevrası idi. Bu sözü sarfetmesi Ahmed Rıza Bey'in böyle bir şeye muvafakat etmeyeceğine emin bulunmasından ileri gelmişti. Ahmed Rıza Bey'i müzakereye davet edişi zaten Vahideddin'in bir iradesini yerine getirmek içindi. İrade yerini bulmuş, Ahmed Rıza Bey de atlatılmıştı.

Müzakere ve münakaşa bundan sonra bir müddet daha sürdü. Ali Kemal Bey, « icraatında serbest hareket edebilmek, müdahale olursa çekilmek şartıyla» Dahiliye Nezaretini kabul etti. Şevket Turgut Paşa da Harbiye Nezaretini kabule ikna edildi. Diğer üyeleri de belirlenen kabineyi takviye maksadıyla eski iki Sadrazam Tevfik ve İzzet Paşalarla sabık Harbiye Nazırı Şakir Paşa ve âyandan Abdurrahman Şeref Bey de Vükelâ Heyetine memur edildiler.

Ferid Paşa kabinesini kurarken takibedeceği siyasete programını esas ittihaz edeceğini söylediği Hürriyet ve İtilaf Fırkası erkanı ile müzakereyi bile gereksiz görmüştü!

Ferid Paşa Anadolu'da Ordu Müfettişliğine tayin edilen Mustafa Kemal Paşa'ya bir ziyafet vermişti. Bundan dolayı Hürriyet ve İtilaf Fırkası mahfillerinde bir fırtına kopmuştu. Bu fırka erkanı padişahın arzusu üzerine bu ziyafet esnasında Mustafa

Kemal Paşa'ya Harbiye Nezaretinin teklif edilmiş olduğunu da bilselerdi kim bilir ne hale gelecektlerdi!

Vahideddin bu teklif ile müşkül günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın şahsiyet ve iktidarından istifade edebileceğini düşünmüş olmalıydı. Ferid Paşa ise Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi reddetmesinden için için memnûn olmuştu. Çünkü o yanında kendisine mûti âletlerden başkasını bulundurmaya ikbâli için tehlikeli görüyordu.

Yunanlılar İzmir'in işgali ile yetinmeyerek kendilerine bir de hinterland peyda etmek üzere askerlerini etrafa yaymakta idiler. Bunun üzerine idi ki Ayvalık'ta ilk mukavemet silahı patlamıştı. Bunu hiç iyi görmeyen Ferid Paşa, İzmir'in işgali üzerine Mütareke Komisyonu riyasetinden istifa eden Galip Kemali Bey'e şunları söyleyecekti:

– Mukavemetten bir netice çıkacağını bilsem başına ben geçerim. Fakat bu millet beş senedir bitti. Kimlere karşı ve ne ile müdafaa edeceğiz? Dünya ile uğraşılır mı?

Canı pek tatlı olan Damat Ferid Paşa'nın böyle tafralarının boşluğunu bilmeyen kalmamıştı. Fakat o atıp tutmak fırsatlarını hiç kaçırmazdı! Millet bitmediğini ve bütün bir husumet dünyası ile uğraşa uğraşa galibiyet yolunu bulduğunu Damat Ferid Paşa üç sene sonra görecekti...

Vahideddin ile Ferid Paşa tuttukları siyasi meslekten başka çıkar yol olamayacağı hakkında umumi bir kanaat hasıl etmek düşüncesiyle bir Saltanat Şûrası tertibini ve durumun bu Şûrada görüşülmesini, yani Ferid Paşa siyasetini, işgalin önlenmesine devletçe imkan ve kudret bulunmadığını bu meclise tasdik ettirmeyi muvafık bulmuşlardı. Eski ve yeni Vükelâ, âyan ve Şûrayı Devlet, Temyiz Mahkemesi, Divanı Muhasebat reisleri ve ikinci reisleri, bazı mülkiye ve ilmiye ricali, asker ümerası, fırka ve cemiyetlerden birer heyet, barodan birkaç kişi, Darülfünun ile medreselerden birkaç müderris, Fetvahaneden birkaç memur,

matbuat mümessilleri, 26 Mayıs 1919 günü öğleden sonra saat ikide sarayda toplanacak bu Şûraya davet olundular. Davet şu kayıt ve şartlarla yapılıyordu:

«Sarayda toplanacak meclis sırf istişari bir mahiyettedir. Hazır bulunanların durum hakkında alınması gerekli tedbirlere dair fikir ve mütalaalarına ıttıla kesbedilecektir. Meclis Padişah tarafından açılacak, açılışı müteakip Sadrazam tarafından durum hakkında malumat verilecektir.

Her heyetten yalnız bir kişi söz söylemek hakkını haizdir. Âyan ile Vükelâ mazulleri ve elçiler bu kaideden müstesnadırlar. Darülfünun ile Matbuat Cemiyetinden de ikişer kişi söz söyleyebilir. Söz söylemeyi arzu edenler toplantının açılışından evvel kaydetirmek şartıyla söz hakkına sahip olacaklardır. Müzakerelerin iyi cereyanına memur iki zattan birinin ihtarı ile Sadrazam tarafından sırası gelene söz verilecektir.

Mecliste yapılacak konuşmalar Meclis-i Umumi (Mebusan ve Âyan) kâtipleri tarafından zaptolunacaktır. Söz söyleyecek olanlar şu şartlara riayet edeceklerdir:

1- Bugünkü durumun mütekaddim sebep ve illetlerinden bahsedilmeyecektir. Söz yalnız ıslah çarelerine hasrolunacak, bahse konu olan şimdiki hududundan dışarı çıkılmıyacaktır.

2 - Söz söyleyecek olanlar riyaset makamına hitabedecekler ve karşılıklı konuşma ve münakaşadan ihtiraz eyliyeceklerdir.

3 - Akvam ve anasır ile şahıslar hakkında hürmeti azaltıcı tabirler kullanmaktan sakınılacak, hiçbir sebeple sadetten harice çıkılmıyacaktır.

4 - Söz azami onbeş dakikadır. Kabine âzâsı tarafından yalnız vaki olan beyanat dinlenecek ve bir türlü mütalaa iradedilmeyecektir.

5 - Bu program hükümlerine riayet etmeyenler hakkında

riyasetçe umumiyetle içtimalarda müttehaz inzibat usulü tatbik olunacaktır.

Damat Ferid Paşa'nın tertib edeceği bir Saltanat Şûrası ancak böyle bir Meclis olabilirdi. Bu şûra bu vahim günlerde beceriksizce ortaya konulan bir oyundan başka bir şey değildi! Trajedi sujesi ile tam bir komedi!

Memleketin birçok bellibaşlı adamları muayyen vakitte Yıldız Sarayı'nın yukardaki direkli salonunda toplandılar. Salonun dibe doğru solundaki kapısının önünde bir masa bulunuyordu. Sadrazamla Vükelâ bu masanın etrafında yer aldılar. Diğer davetliler teşrifat memurları tarafından gösterilen yerlere sıra ile ve kısım kısım oturdular.

Ortaya hatipler için bir masa konmuştu. Sadrazamın arkasındaki büyük bir paravan hükümdarın geleceği kapıyı örtüyordu. Söz söyleyecek olanlar yerlerine oturmadan evvel meclisin irtizam ve inzibatını temine memur edilmiş olan Seryaver Hurşit Paşaya isimlerini yazdırıyorlardı. Herkesin yüzünde hüznün ve keder eserleri görülüyordu. Padişah henüz salona gelmeden evvel Ferid Paşa'nın pot kırdığı görülecekti:

Ferid Paşa, Vahideddin'in gelmesini ve celseyi açmasını beklemiyerek ayağa kalktı. Elinde tuttuğu kağıdı okuyacaktı. İhtiyar Tevfik Paşa meydan bırakmadı ve yerinden kalkıp Ferid Paşa'nın kulağına bir şeyler fısıldadığı görüldü. Ferid Paşa yerine oturdu. Şüphesiz ki Tevfik Paşa, padişah gelmeden söze başlamanın caiz olmayacağını bu damat Sadrazama hatırlatmış olmalıydı.

Vahideddin, yanında Veliaht Abdülmecid Efendi ve saray erkânı olduğu halde salona girdi. Herkes ayağa kalkmış bütün gözler üzerine dikilmişti. Bütün millet üzüntü içinde ve teselliye muhtaç bir halde iken, Padişahın bu toplantıda söyleyeceği sözlerde kalblere biraz güven verecek noktalar, durumun ehemmiyet ve vehametiyile mütenasip mütecellidane ve merdane beya-

nat, teşvikler ve teselliler bekleniyordu. Toplantıya katılanların bütün bu bekleyişleri boşa çıktı.

Salonda hazır bulunanları kısaca selamlayarak masanın başına geçen Padişah Vahideddin, ruhsuz bir eda, kuvvetsiz kesik ve mecalsiz bir seda ile toplantıyı şu sözlerle açtı:

– Devletin düçar olduğu vaziyet hakkında müşavere edilmek üzere Vükelâ ile âyanı ve memleketin mütehayyızanını buraya davet ettim. Devlet-i Osmaniye'mizin maruz kaldığı müşkülât hakkında acilen lazım gelen tedbirleri ittihaz etmek üzere huzarı kiramın her birerlerinin hatırlarına gelen fikirlerini, rey ve mütalaalarını beyan etmeleri itibarıyla bu ictimai müteyemmen ve mesut addediyorum. Bu meclisi cümlemiz hakkında bâisi intibah ve hidayetten buyurmasını cenabı Allah'tan niyaz ederim».

Vahideddin son söz olarak Şûraya, riyaseti Sadrazam Paşaya havale ettiğini bildirdi ve hazır bulunanları gene kısaca selamlayıp etrafı ürkek nazarlarla süzerek çekildi. Salonda kalmak isteyen Velihaht Mecid Efendi de bırakmayarak birlikte götürdü.

Toplantıya katılan herkes âdeta donakalmışlardı!

Riyaset kürsüsüne çıkan Ferid Paşa, İzmir'in işgali hakkında İngiliz amiralinden aldığı tebliği, kendisinin buna verdiği cevabı ve Paris Sulh Konferansına çektiği telgrafi, İzmir valisinden işgale dair gelen telgrafları okudu. Çoğu gazetelere geçmiş olan bu yazışmalar ile toplantıya katılanları gûya tenvir etmiş oluyordu!

– İşte vaziyet bundan ibarettir. Şimdi söz isteyen zevât rey ve mütalaalarını bildirsinler, diyerek yerine oturdu.

Davetlilere verilecek izahat bu kadar az ve basit olabilir miydi? Sadrazamın okuduğu kağıtların muhtevisiyatını hiç kimse yeterli ve tatmin edici bulmamışlardı. Toplantıya katılanlar arasında mırıldanmalar oldu. Nihayet Ahmed Rıza Bey kürsüye geldi:

– Sadrazam Paşa hazretleri bize bir takım yazışma suretleri okudular. Bunlar zaten gazetelere geçmiş şeylerdir. Buraya dev-

letin içine düştüğü mühim vaziyet hakkında görüş ve mütalaa beyanı için davet edilmiş olduğumuza göre, bilmekliğimiz icabeder ki, devletler tarafından notamıza cevap verilmiş midir? Bu saate kadar verilmemişse bu cevabın ne şekilde olacağı tahmin edilmektedir? Lütfen bu noktayı izah buyursunlar ki, biz de vaziyeti iyice kavrayalım ve görüşlerimizi ona göre beyan edelim.

Ahmed Rıza Bey zaten kürsüye çıkarken Ferid Paşa'ya sert bakışlar fırlatmıştı. Bunu gören kibirli enişte Paşa, kendini zor duruma düşürücü bu sözleri duyunca hiddetinden, kendinden geçer gibi oldu. Yerinden ayağa kalkarak şunları söyledi:

– Ahmed Rıza Beyefendi hazretleri! Burası Meclisi Âyan değildir. Muhalefetinizi oraya saklayınız!

Bu sözler Ahmed Rıza Bey için haksız ve yersiz bir azarlama mahiyetinde idi. Bununla tanzim etmiş olduğu talimatın aksine münakaşa kapısını kendisi açmış oldu. Kürsüden inmek üzere olan Ahmed Rıza Bey hemen dönerek:

– Affedersiniz Paşa hazretleri! Maksadım katiiyen muhalefet değildir. Meseleyi etrafiyle ve vuzuh ile anlayarak ona göre fikrimi beyan etmektir. İşte gene tekrar ediyorum: Devletlerce verilmiş, yahut verilmesi tahmin edilen cevaplar hakkında izahat verilmedikçe görüş bildirmekten fayda hasıl olmaz.

Ahmed Rıza Bey'in bu talebi muvafık görüldüğü katılanların tasvip nazar ve tavırlarından anlaşılıyordu. Ferid Paşa cevap vermek üzere tekrar ayağa kalkarken Müşir Deli Fuat Paşa bunu önleyiverdi:

– Sadrazam Paşa hazretlerinin zeka, kıyaset ve iktidarlarından (!) hep eminiz! Meselenin tarihçesini aşağı yukarı bildirdiler. Rey beyanı için Heyet-i İcraiyenin yaptığı teşebbüsleri, bildiğini ve anladığını öğrenmeye muhtacız. Bu bapta bir aile toplantısında gibi izahat verirlerse pek muvafık olur.

Ferid Paşa neyi izah edecekti? Bir şey yapmamıştı ki...

Tertiplenen toplantının perde arkasındaki amacı iyi bilen Hurşit Paşa, Ferid Paşa'yı düştüğü müşkül durumdan kurtarmak için söz sırasının Muhtelit Mütareke Komisyonu sabık reisi Galip Kemali Bey'e geldiğini ileri sürdü.

Galip Kemali Bey yaptığı uzun konuşmada, birkaç kişinin – yani *İttihat ve Terakki rüesasının* – tuttuğu meşum siyasetin bu fena neticeyi doğurduğunu beyan ile Balkan Harbinde Müslümanlara yapılan zulümlerden devletlerce kimsenin mesuliyeti cihetine gidilmediğini hatırlattı. Muhtelif zamanlarda devletlerin bize karşı durumlarını izah ettikten sonra Avrupa hükûmetleri hakkımızdaki kararlarını insafsızca tatbik kalkışacak olurlarsa, memleket halkının yekvücut gibi buna mukavemet edeceğini söyledi.

Bu sözler de Damat Ferid Paşa'yı, yârânını, Hürriyet ve İtilafçıları hiç memnun etmemişti. Bunlar birbirlerine bakışıyor, oturdukları yerden fısıldaşarak memnuniyetsizliklerini gösteriyorlardı. Hele Ali Kemal Bey kaşları, gözü ve eliyle Hurşit Paşa'ya işaretler yaparak Galip Kemali Bey'in susturulmasını istiyordu.

Bundan sonra birçok sözler daha söylendi. Sadrazam Paşa bunların hiçbirini cevap vermeye değer bulmadı!

Sıkıntılı toplantı üç saat kadar devam ettikten sonra hiçbir karar alamadan dağıldı. En acıklı bir siyasi dramda Ferid Paşa'nın acemi aktörlüğünü gösteren bu sahne bu suretle hitama erdi.! Saltanat Şûrası tam siyasi bir fiyasko olarak tarihe geçti!...

(Akşam, 28 Eylül 1943)

Damat Ferid Paşa'nın Rakipleri...

Ordu Müfettişliği ile 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a ayak basan Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da ihtiyar ettiği hareket tarzı Ferid Paşa hükümetini endişelere sevkeylemekte idi. Ancak endişeye düşen sadece Ferid Paşa takımı değildi. Mustafa Kemal Paşa'nın milli teşkilatı kuvvetlendirmek için çalışmalarına başlaması Pontusçu Rumları da telaş içinde bırakıyordu. Bu Pontusçular Paşa'nın Anadolu'dan kaldırılması için İtilaf Devletleri ricali üzerinde teşebbüslerde bulunuyorlardı. Nihayet İstanbul hükümeti tarafından Mustafa Kemal Paşa müfettişlikten azledilmişti.

Fakat bu azil Mustafa Kemal Paşa'nın teşebbüslerinde devamına hiç de engel olamamıştı. Damat Ferid ile Vahideddin Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya göndermekle kendi fikir ve hesaplarınca ne kadar hata eylemiş olduklarını sonradan takdir etmişlerdi. Fakat ok yaydan çıkmıştı. Mustafa Kemal Paşa'yı geri çekmek için yapılan tertiplerin hiç birinden fayda hasıl olmuyordu.

İstanbul'da Ferid Paşa muhitinde işler günden günü daha tatsızlaşıyordu. Sadrazamla Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında birlik kalmamıştı. Sultanzade Sabahaddin Bey de Ferid Paşa'nın gözüne diken gibi batmaya başlamıştı. Ferid Paşa tarafından evvelen değil, mütarekeden evvel yanına celbettiği kızı Fethiye hanımın bile İstanbul'a davetlerine müsade olunmaması hakkında İtilaf Devletlerine vaki olan müracaat iptida müsmir olmuş idiyse de, sonra müsade etmemek kabil olmamıştı.

Sabahaddin Bey avdet ederken İtalya'dan geçmiş, Kont Sforza ile görüşerek ondan siyasi müzaheret vaadini almıştı. İstanbul'a gelince gazetecilere:

– İstilaya maruz kalan bir memleket kendini müdafaa için silaha sarılmak mecburiyetindedir.

Yolunda beyanatta bulunmuştu. Sabahaddin Beyin bu sözleri kabine âzâsı, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ileri gelenleriyle hükümdara fena halde tesir etmişti.

İstanbul gazetelerinden bazıları Ferid Paşa'nın tazyiki ile yavaş yavaş Sabahaddin Beyin aleyhinde bulunmaya başlamışlardı. Yakup Kadri Bey onu müdafaa ediyorsa da, başkaları fikirlerini, hareketlerini şiddetle tenkit ediyorlardı. Ferid Paşa Sabahaddin Beyi Vahideddin'e Cumhuriyetçi diye gösteriyordu.

Sabahaddin Bey Anadolu'ya yardıma taraftardı. Ancak ihtiyata riayetten ve vatani bir hizmette bulunulabilir ümidiyle İtilaf Devletleriyle şahsi münasebetler tesis ve idame etmeyi iltizam ve buna göre bir hattı hareket takibediyordu. Hürriyet ve İtilaf Fırkasıyla alakadar olmaması bu fırka reislerini çok kızdıyordu. Bunlar Sabahaddin Beyi Kuvayı Milliyeci addediyorlardı. Filvaki o da Kuvayı Milliyeye karşı kalbi bir alaka besliyordu.

Sabahaddin Bey ile Milli Kuvvetler arasında itilaf ve ittifak bulunduğu dair Hünkara jurnaller veriliyordu. Halbuki Sabahaddin Beyin Mustafa Kemal Paşa'nın riyasetinde teşekkül eden Heyet-i Temsiliye ile hiç münasebeti yoktu.

Ferid Paşa, Ahmed Rıza, Miralay Sadık Beyler gibi Sabahaddin Beyi de sadaret makamında kendisine rakip görüyordu. Ahmed Rıza Bey Ferid Paşa'nın ikinci defa sadarete tayini üzerine gücenerek İstanbul'da çok kalmamış İsviçre'ye çekilmişti. Bir Melami dervişi gibi yaşayan Sadık Beyin sadarete getirilmesi olsa olsa Hürriyet ve İtilafçıların umumi bir tazyiki ile ihtimal dahiline girebilirdi. Hürriyet ve İtilafçıları arasındaki tefrika ise buna engeldi.

Ferid Paşa için en kuvvetli rakip olarak Sabahaddin Bey görünüyordu. İstanbul'a vaziyetin icaplarına göre hareket etmek üzere gelmiş olan Sabahaddin Beyin mebus olma ihtimali kuvvetli idi. Bir kere mebus olunca muhakkak Meclis riyasetine getirilirdi. Taraftarları sadarete neden münasip olacağı yolunda propogandayı ihmal etmiyorlardı. Bu sebeple Ferid Paşa'nın Sabahaddin Beyi rakip görmesi yersiz sayılamazdı. Kendilerini fırka cereyanlarına tamamen kaptırılmış, milli benlikten mahrum bazıları hala Ferid Paşa'ya yardıçılık etmekte devam ediyorlarsa da, kabine âzâsı arasında bile Ferid Paşa siyasetine muhalif olanlar bulunuyordu. İşin garibi bu muhaliflerin kabinede sandalya işgaline devam etmeleri idi!

Bu sırada Mahir Sait, Câmi, Refik İsmail, Asaf Muammer, Bekir Sami, Sarıcazade Şakir, Abdülhak Şinasi, Süleyman Nüzhet Beyler gibi maruf şahsiyetlerin teşkil ettikleri Milli Ahrar Fırkası tarafından da Ferid Paşa siyaseti aleyhinde gizli ve aşıkâr propagandalar yapılıyordu.

Ferid Paşa ise İtilaf Devletlerinin her arzusunu yerine getirmeyi siyasi hüner ve marifet sanıyor, ikbalinin devamına bu yolda bir mesnet arıyordu. Ferid Paşa'nın teşkil ettiği ikinci kabine-nin iktidar mevkiinde bulunduğu sıralarda irtikap ve irtişa, suis-timal aleniyet derecesine varmıştı.

İttihatçılar zamanında teşkil edilen iktisat ve ticaret şirketleri feshedilerek malları kapanın elinde kaldı; birçok yağmacılık olayları görüldü. Saraçhane ambarları boşaltıldı; hatta beyaz Rusların İstanbul'a gelişleri esnasında, Rusya Çarının amcası Grandük Nikola'nın levazımat-ı umumiye kasasına tevdi ettiği altın ve gümüş sofrta takımlarının da yerinde yeller esmişti!

Yunan kuvvetleri İzmir'i işgalden sonra etrafa saldıırken İtalyanlar da Antalya'da yerleşmişlerdi. Buna rağmen Dahiliye Nezaretinden vilayetlere «işgal muvakkattir, askerlerin bir tek silah atması bile sulh konferansında bizi müşkül vaziyete sokacak-

tır. İşgal kuvvetleri erkânı ile iyi münasebette bulununuz» yolunda tebliğler birbirini takip ediyordu.

Ferid Paşa Balıkesir cihetindeki Çerkezler üzerinde nüfuz sahibi olup Abdülhamid zamanında Zaptiye Tabur Ağalığı yapmış olan Ahmed Anzavur Bey ile Bursa'ya vali tayin ettiği Nemrut Mustafa Paşa'yı Milli Kuvvetler üzerine tasallut eylemişti. Fakat ne uhdesine «mirimiranlık» tevcih olunan Anzavur Paşa, ne Nemrut Mustafa Paşa evvelden pek emin buldukları muvaffakiyeti elde edememişlerdi.

Milli Hareket gittikçe kuvvetlenerek genişliyor, Ferid Paşa da sıkışık durumlara düşüyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki faaliyetlerinden gocunuyor, korkuyordu. Bu faaliyetlerden kuşkulanan İtilaf mümessillerinin nihayet kendi aleyhine kalkışmalarından endişe ediyordu. Ya bunlar Hünkar nezdinde tesir yaparak kendisini Sadarettin iskat ederlerse.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası ilk defa Paris Sulh Konferansına gidileceği sırada memlekette görülen ikiliğe – *İstanbul ve Anadolu ikiliğine* – Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya göndermek suretiyle doğrudan doğruya Ferid Paşa'nın sebep olduğunu ileriye sürerek, ağır ve şiddetli hücumlarda bulunuyordu. Damat Paşa'yı padişahın gözünden düşürmeye uğraşılıyor, Hünkarı kendine bağlamak istiyorlardı. Ferid Paşa'yı Sadarettin uzaklaştırmayı bir veçhile düşünmeyen Vahideddin de fırkanın kodamanlarını birer surette idare ediyordu.

Kısaca Damat Ferid Paşa böyle kuvvetli tehditler altında makamında tutunabilmek için, kendini her desiseye başvurmak mecburiyetinde hissediyordu. Hünkarından emin olduğu için Hürriyet ve İtilafçılara o kadar ehemmiyet vermese de olabilirdi. Tehlike ancak Mustafa Kemal ile İtilaf devleti mümessillerinden gelebilirdi. O da nefsi için bu muhatarayı karşılamak üzere, Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerini akim bıraktırmak, onu yakalamak, İstanbul'a getirmek, olmazsa vücudunu izale etmek, İtilaf Devletleri mümess-

sillerini Sait Molla riyasetindeki İngiliz Muhipleri Cemiyeti vasıtasıyla kendi lehine tamamiyle imale eylemek için tertipler alıyordu.

Bu didişmeler, meşgaleler arasında Vükelâ Heyetine memur eski Sadrazam Müşir Ahmed İzzet Paşa'nın istifası vaki oldu.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa ara sıra İzzet Paşa'nın kardeşi olup Süvari Tatbikat Mektebi Müdürüyetinde – *İstanbul Polis Müdürü Umumisi de olmuştur* – bulunan Esat Beye mahrem ve hususi istihbarata dair emirler veriyor, Esat Bey de bunları maharetle yerine getiriyordu.

Birgün Ferid Paşa'nın Baltalimanı sarayında durum hakkında müzakere cereyan ederken Ali Kemal Bey:

– Şundan katiiyen eminim ki, Vükele Meclisi kararları ait olduğu dairelere tebliğ olunmadan evvel İstanbul'daki mutemet adamları tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya ihbar edilmektedir, demişti.

Bu mecliste hazır bulunan Hariciye Müsteşarı İzzet Fuat Paşa bu sözden alınarak sert bir tavır ile, maksadını izah etmesini Ali Kemal Beyden istedi; o da izah etti:

– Geçenlerde Sadrazam Paşa hazretleri Vükelâ Meclisine memur zevâtı aliyeden birinin biraderi hakkında şüphe izhar buyurmuşlardı. Maksadım bu şüpheyi ima etmek ve bu vesile ile icabı ne ise onun yapılması lüzumunu anlatmaktır. Meselenin bu şekilde ortaya konulmasından pek memnun kalmayan Ferid Paşa, Esat Bey hakkındaki dedikoduyu tahkik ettirerek aslı olmadığına kanaat getirmiş olduğunu beyan ile, bu sözü kapatmak istedi. Fakat Ali Kemal ısrarla, Damat Paşa'nın aldatıldığını, Esat Bey'in Mustafa Kemal Paşa taraftarları ile sıkı münasebette bulunduğu muhakkak olduğunu ileri sürdü. Bu münakaşa İzzet Fuat Paşanın Esat Beyi müdafaa etmesiyle gittikçe şiddetlendiği sırada salon kapısı açılarak Müşir İzzet Paşa görüldü. Bunun üzerine bir an için münakaşa kesildi ise de, Ali Kemal Beye hiddetlenmiş olan İzzet Fuat Paşa, bahsi tazelemekten kendini alamadı

ve meselenin İzzet Paşa önünde halli münasip olacağını söyledi. Ali Kemal'i müşkül bir durumda bıraktı.

Müşir İzzet Paşa münakaşa mevzuunu anlayınca bunu bir izzeti nefis meselesi telakki etti. Demekki Vükelâ Meclisi'nin kararlarını kardeşine ihbar eden kendisi olmak yolunda bir zehap ve itham vardı. Teessür ve infiali sert ve Ferid Paşa kabinesinde bulunmaktan pek memmnun olmayan İzzet Paşa, hemen istifasını verdi, Ferid Paşa ile Ali Kemal Bey'e muhakkirane birer nazar atfederek çıktı, gitti.

İstemediği halde meydan alan bu hadise, ikinci kabinesi günlerinde Damat Ferid Paşa için yeni bir üzüntü kaynağı olmuştu !...

(Akşam, 9 Ekim 1943)

İzmir'in İşgali ve Siyaset Panoraması...

İzmir için Sultanahmet meydanında yapılan mitingden sonra halk tarafından İttihat ve Terakki mensuplarından olup Harbiye Nezaretindeki Bekirağa bölüğünde tevkif edilmiş kişiler ile garnizon kumandanlarını kurtarmayı teşebbüs edileceği hakkında söylentiler yayılmaya başlanmıştı. Bu söylentiler asılsız değildi. Hakikaten mevkuların hepsi mümkün olmazsa bazılarının geceleyin kaçırılması için tertibat yapılmakta idi. Ben de mevkuf dostum Hüseyin Cahit Bey'i (Yalçın) kurtarmak üzere bu tertibata iştirak etmiş ve gizleneceği yeri bile hazırlamıştım.

Damat Ferid Paşa hükûmeti ya bu söylentileri duydu yahut teşebbüsü haber aldı. Hükûmetin vaki olan müracaatı üzerine İngilizler tam kaçırılmanın kararlaştırıldığı geceye rastlayan gün tevkifhaneye bir muhafız bölüğü gönderdiler. Tevkifhane müdürüne almış yedi kişilik bir liste verdiler. Bu listeyi Ali Kemal'in hazırladığı işitilmiştir. İsimleri bu listede bulunanlar koyun sürüsü gibi kamyonlara doldurulduklar, bir İngiliz torpidosunu bindirilerek Malta'ya sevkedildiler.

Yunanlılar İzmir'in hinterlandını genişlete genişlete Bursa'yı da işgal ettikleri vakit genç bir Yunan subayı Osmanlı saltanatının kurucusu Osman Gazi'nin türbesine girerek, kılıcını kabrin başındaki kavuğa dayadıktan sonra:

– Ey Osman! Nihayet sana ve senin saltanatına muzaffer olduk! diye bağırmişti...

Osman Gazi'nin kurduğu ve Fatih Sultan Mehmed'in de

İstanbul'a naklettiği tahtında oturan Altıncı Mehmed Vahideddin ise, milleti Yunan istilasından ve ecnebi boyunduruğundan kurtarmak için hiçbir fedakarlıktan çekinmeyen Milli Kuvvetleri ezmek hususunda Yunanlılara «Kuva-yı İnzibatiye» ve «Hilafet Ordusu» ile yardım etmeyi, Milli Kuvvetler ve reisleri aleyhine fetvalar çıkarmayı kendine saltanat vazifesi biliyordu!

«Entellicens Servis» ile el birliği yapmış olan İngiliz Muhipler Cemiyeti gibi bir fesat unsurunun memlekette faaliyetini de hoş görüyordu. Ferid Paşa kabinesine kuvvet olmak üzere halk nazarında itibar sahibi oldukları için Vükelâ Meclisine memur edilen zevâtın kabine reisi ile teşriki mesaiyi kabul etmele-ri epey hayreti celbetmişti.

Bunlardan Abdurrahman Şeref Bey evvelce Vahdet-i Milliye grubuna girmiş olmasından dolayı Ferid Paşa tarafından senelerden beri uhdesinde bulunan Vakanüvislikten azledilmişti. Abdurrahman Şeref Bey eski Başmabeynci Lütfi Simavi Bey'e bu işte «bir hokkabazlığa geldiğini, bir emri vaki karşısında bırakıldığını» söylemişti. Müşir Ahmed İzzet Paşa da:

– Ferid Paşa bu memuriyeti telefonla teklif ettiği vakit nutkum tutuldu! Reddedemedim. Bu kabul hayatımın tarihçesinde bir kara nokta ve affolunmaz bir hatadır! itirafında bulunmuştu.

Bu zevât sonraları birer birer kabineden çekilmişlerdir. Damat Paşa İzmir'in işgali üzerine yapılan vatanperverane tezahürleri İttihatçılık hareketi gibi telakki ediyor, bunlardan fena halde sinirleniyor ve kuşkulanıyordu. İttihatçıların birçok «elebaşlarını» Malta'ya nefyettirmek suretiyle yaptığı «siyasi icraat» bile kendisinde emniyet uyandırmıyordu. İttihatçılığı kökünden kazımak istiyordu o... İstiyordu ama, Hürriyet ve İtilaf Fırkası erkani ile de iyi geçinmiyor, araları gittikçe açılıyordu.

Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey Anadolu'daki hareket ve teşebbüslerini şüpheli ve İstanbul hükûmetinin tuttuğu siyasi meseleğe muhalif gördüğü Mustafa Kemal Paşa'yı yakalatmak için

gizli tertibat almış ancak bu tertipler geçersiz kılınmıştı. Bunun üzerine artık makamında kalmayı muvafık bulmayan Ali Kemal istifasını resmen Sadrazama bildirdi. Padişaha hususi surette takdim ettiği bir arızada, «memleketin muhtelif mahallerinde ihtilal ve karışıklık (iğtişaş) zuhur etmiştir. Bu ateşi derhal söndürmek ve imha etmek maksadıyla tedbirler alınması makamıma ait idi. Fakat mazhar olduğum iltifat-ı şahaneyi çekemeyen bazı arkadaşlarım bir çok büyük yanlışlar yaparak ihtilalin genişlemesine sebebiyet vermektedirler. Ben de resmi memuriyetten çekilmek mecburiyetinde kaldım. Bununla beraber hususi surette hizmet ve sadakat arzında devam edeceğim».

Yolunda sözler sarfetti. Huzura kabulünde de:

– Resmi vazifeden ayrılmamı bir nimet vesilesi sayan hasımlarımın tehâcümünden kulunuzu muhafaza buyurunuz!, istirhamında bulundu. Buna karşılık Vahideddin de:

– Beni büsbütün yalnız bırakmıyacağınıza eminim. Sadakatiniz beni büyük ümit ve tesellilere sevketmişti. Saray her zaman size açıktır. Refik Bey’le – *Hazine-i Hassa Müdürü* – teşriki mesaiden ayrılmayınız, cevabını verdi.

Ferid Paşa Şeyhülislam Mustafa Sabri ve Konya mebusu Zeynelabidin Efendilerle, Maliye Nazırı Tevfik, Maarif Nazırı Filozof Rıza Tefvik Beyler, esbak Ticaret Nazırı Kostaki Vayani Efendi ile Hariciye Nezareti Müsteşarı Keçecizade İzzet Fuat Paşayı fırkanın görüşünü almadan Âyan Meclisi üyeliklerine tayin ettirmişti. Bu muamele Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında şiddetli kıskançlık uyandırmış, itirazları celbetmişti.

Bu suretle Hariciye Nazırı Ahmed Abuk Paşa da istifa etmiş, kabinde bazı değişiklikler yapmak zarureti doğmuş, Şevket Turgut Paşa Nafia Nezaretine alınmıştı. Bu durumlar firkada Ferid Paşa aleyhinde ortaya çıkan memnuniyetsizliği kuvvetlendirmiş, Ali Kemal’in yerine Dahiliye Nezaretine getirilen eski Konya Valisi Cemal Bey de istifa etmiş, firkada Damat Paşa’ya

karşı bir cephe kurulmuştu. Fakat Padişaha dayanan Ferid Paşa lüzum görülünce Hürriyet ve İtilaf Fırkasını dağıtmayı düşünüyor, bu sebeple fırkanın aldığı vaziyete ve cepheye aldırıyor, bildiğinden şaşmıyordu.

Cemal Bey'in yerine Dahiliye Nezaretine gene fırkanın arzusu hilafına Posta ve Telgraf Nazırı Mehmet Ali Beyi ve istifa eden Sıdkı Efendi yerine Adliye Nezaretine Cemil Molla'yı getirdi. Fırka tarafından Âyan üyeliğine tayinleri istenen Yozgat Mutasarrıfı Ali Muhiddin Paşa'yı Ankara'ya ve Gümülcineli İsmail Bey'i Bursa'ya vali tayin etti.

İstanbul'da Milli Kuvvetlere karşı cephe alan grupların erkanını birbirlerine düşürmek, mahvetmek için fesatlar, tertipler kurmayı hiç ihmal etmiyorlardı. Bu kuruluşlar arasında en kuvvetli görünen Hürriyet ve İtilaf da ikiye ayrılmıştı. Birisi Miralay Sadık Bey, diğeri Hoca Sabri ve Zeynelabidin Efendi grupları. Bu ikinci taraftakiler Mutedil Hürriyet ve İtilaf namını almıştı.

Bu mutediller fırkasının riyasetini Şeyhülislamlıkta bulunmuş olan Mustafa Sabri ifa ediyordu. Âyandan, ilmiye, mülkiye ve askeriye ricalinden, seyyidlerden, matbuat erkanından, avukat ve tüccarlardan tanınmış 169 kişi de bu fırkaya dahildiler. Fırkanın ikinci reisi sabık Dahiliye Nazırı Cemal Bey idi. Âyandan Kürt Seyyid Abdülkadir, ülemadan Zeynelabidin, Mustafa Asım, Hamdi Efendiler, Hadi ve Rauf Paşalar, Adil ve Naim Beyler, Cevdet Molla, Sabık Dersvekili Mehmet Zahid ve birçok dersiam hocalar da bu grubun içindeydiler.

Fırkanın üye listesinde bulunan askeri rical hakkında, « İttihat ve Terakki ve Kuvayı Milliyeye şiddetle aleyhtar olan, devletin ananeleri ve mukaddesatına samimiyetle bağlı bulunan muhtelif rütbeden dokuzyüz kadar zâbit aralarında tesanüt meydana getirerek fırkamıza her surette müzaheret etmeye amade bulunmuşlardır» kaydı görülüyordu. Bu listede Birinci Ferik

Reşid, Liva Ali Nadir, Liva Nazmi, eski Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşalarla muhtelif askeri sınıflara mensup erkân ve ümerânın, mülkiye ricâlinden eski Konya Valisi Ali Rıza, Ankara Valisi Muhiddin, Şehremini Salim Paşaların, Aydın Valisi Marcit Şevket, Elaziz Valisi Ali Galip, Trabzon Valisi Mehmet Galip, Kastamonu Valisi Sami, Bursa Valisi Ziver, Posta Telgraf Umum Müdürü Refik Halit, Rüsumat Umum Müdürü Mahir Sait, Emniyet-i Umumiye Müdürü Nurettin Beylerin, mutasarrıflardan, nezaretler ve şehremaneti müdürlerinden ve erkanından bir çoklarının, matbuattan Ali Kemal, Cenap Şahabettin, Refii Cevat Beylerin de isimleri mevcuttu.

Diğer yandan İstanbul'da Hürriyet ve İtilaf Fırkasından başka vakit muhtelif isimlerde diğer siyasi teşekküller de kurulmuştu. Bu listede isimleri görülenlerden bazıları bu teşekküllere de iştirak eylemiş bulunuyorlardı.

İstanbul'da böyle muhtelif siyasi gruplar, zümrelerin meydana aldığı sıralarda Mahir Sait Bey:

– Artık muhtelif unsurlar kalmadı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası programının da, tek unsur esası üzerine yeniden düzenlenmesi lazımdır.

Fikrini ortaya koymuşsa da, Hürriyet ve İtilafı bu esasa yanaştırmak mümkün olmadığını anlayınca Milli Ahrar Fırkasını kurmuştu. Topçu Ferid Paşa da *Sulh ve Selamet Partisini* kurmuştu. Bu ünvan daha Umumi Harp içinde Ankara'da iken Satvet Lütfi Bey ve arkadaşları Şehsuvarzade Hacı Bey, Hoca Müfit Efendi ile Dâvaâvekili Mustafa Kemal Bey tarafından gizlice kurulmuş bir fırkaya aitti. Bu teşekküle ait evrak ve resmi mühür Satvet Lütfi Beyde mahfuz idi. Araplar arasında «Lâ merkeziyye» ve Arnavutlar arasında «Başkım» kulüpleri faaliyette idi. Kürk büyükleri müstakil ve geniş bir Kürdistan tasavvur ediyorlardı, Milli bir bayrak yapmışlardı. Hamdi ve Nemrut Mustafa Paşalar, Bedirhani Emin ve Celadet Beylerle kardeşleri Doktor

Şükrü, Seyit Abdülkadir Efendi bu fikrin belli başlı taraftarları görünüyorlardı. Papaz Frew bu hareketin mihrakı idi. Fakat Kürt istiklaline taraftar olanlardan mürekkep olarak Bağdat'a giden bir heyet Süleymaniye'de başlı başına bir idare kuran Şeyh Mehmed'den yüz bulamamış, Diyarbakır'a giden Bedirhani Celalet Bey de aynı akibete uğramıştı.

Trakya'da bir İslam cumhuriyeti kurulmasına uğraşılıyordu. Şark hududu Ermeni tehdidi altında bulunuyordu. Anadolu'da yer yer Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kuruluyordu. İstanbul'da Karakol Cemiyeti Anadolu ile irtibatta bulunuyor, İstanbul - Anadolu arasında gizli bir menzil teşkilatı kurmaya çalışıyordu.

Rumlar Karadeniz sahillerinde eski Pontus hükûmetinin yeniden diriltilmesi hayaline kapılmışlardı. Patrikhane, Yunan hükûmeti, yerli Rumlar bu hususta büyük, hatta kanlı faaliyetler sarfediyorlardı. Giresun'da Rum mektebinde Pontus bayrağı çekilmişti. Bütün bu keşmekeşler arasında âciz, dar kafalı, inatçı Damat Ferid Paşa devlet dümenini nasıl idare edebilecekti? Sadrazamın yamalarla tamire çalıştığı kabinenin mevkii gittikçe sarsılıyordu. Bu sarsıntıyı yalnız Ferid Paşa hissetmiyor, eniştesi olduğu Vahideddin saltanat tahtında bulduğukça kendisinin de sadaret makamını işgalde devam edeceğini bütün gafletiyle zannediyordu!...

(Akşam, 12 Ekim 1943)

Sulh ve Selamet Fırkası Üzerine bir mektup...

Akşam gazetesinin 12/10/1943 tarihli nüshasında yayınlanan makalemde, Ankara'da gizli faaliyette bulunduğumdan bahsettiğim «Sulh ve Selamet Fırkası» hakkında Avukat B. Mustafa Kemal Olgun'dan aldığım mektupta şu izahat verilmektedir:

«Yakup Cemil vak'asında Ankara'ya nefyedilmiş olan Satvet Lütfü, akim kalan münferit sulh teşebbüsü düşüncelerini müsait bulunduğu arkadaşlarıyla devam ettirmeye çalışıyordu. 1917 iptidalarında Ankara'da Keçiören bağlarında vilayet daimi encümeni âzasından Hoca Müfit Efendi, Râdi Azmi, Nemlizade Nasit, Satvet Lütfü, Nemlizade Besim Beylerle ben bir toplantı yapmıştık. Bu toplantıda münferit sulh teminine çalışmak üzere «Sulh ve Selamet» adıyla gizli bir cemiyet tesis edilmişti. Bu cemiyetin kararları şifahi olacak, idare heyeti âzası ayrı ayrı faaliyette bulunacak, bu gayeye hizmet edebilecek imanlı vatansaverleri cemiyete kaydedecekti. Cemiyete alınanlar kendilerini tahlif eden âzadan başka kimseyi tanımayacak ve faaliyete ait emirleri ancak ondan alacaklardı. Her âza muhaberede ticari eşya ve fiyatlar esasına müstenit bir şifre kullanacaktı.

Cemiyet İsviçre Montreux'de bulunan Sabahaddin Beyle temas temin ettikten sonra, İsviçre'deki milletlerarası Kızılhaç Cemiyeti İngiliz delegesi ile münferit sulh müzakeresine başlamak üzere üç kişilik bir heyetin Rusya yoluyla İsviçre'ye gönderilmesine karar vermiş olduğundan, İstanbul'da bir motor temin olunacak ve bu moton Anadolu sahillerini takip ile muayyen bir günde bu üç kişiyi İnebolu civarında bir yerden alıp Rusya sahillerine çıkaracaktı.

Motor tedarikine giden Ragıp ile motoru kullanacak olan makinist Şekip İstanbul'da «Cenyo» gazinosunda işret ederken ağzlarından kaçırdukları sözler polisin kulağına gitmişti. İttihat ve Terakki hükûmeti bu haber üzerine şiddetli takibata girişmişti. İstanbul'a celbedilen Satvet Lütfü Bey Kadıköy'de muhafızların elinden kaçmıştı. Şehsuvarzade Osman, Sakallı Kemal, Ankara daimi encümen âzasından Radi Azmi, Hamitli Rıza, Nemli Ragıp ve Besim, Büyükcamlı köyünden Dekarkin zade Hüseyin Beylerle, Mecitözülü Piroğlu İbrahim Efendi Cenyo gazinosu patronlarından Aleko ve makinist Şekip ile ben tevkif edilmiştik. Polis Umum Müdürlüğünde yapılan tahkikat neticesinde Sakallı

Kemal, Dekarkinzade Hüseyin Beyler ve Piroğlu İbrahim Efendi ile ben serbest bırakıldık ve diğerleri Divanıharp tahkik heyetine sevk edilmişlerdi. İttihat ve Terakki hükümeti bu işte en ufak bir ipucu elde edememiş, Divanıharp mevkuların hepsini beraat ettirmişti. Ancak Hamitli Rıza Bey zâbit olmadığı halde işe zâbiti vesikasını taşımasından dolayı Satvet Lütfü Beyin muhafızları olan komiser ve polislerle birlikte adliye mahkemesine sevk olundular. Sakallı Kemal Ankara'ya gönderildi. Yüksek tahsil bulduğuna bakılmayarak benim de «hizmeti maksurem» refedildi. «İlkayı fesada muktedir» olamayacağım bir hizmette neferlikle istihdam edilmek üzere Gülcemal vapuruyla Batum'a gönderildim. Tahliye olanlardan İstanbul'da yalnız Râdi ve Nemlizade Besim Beyler kalmışlardı. Sulh ve Selamet Cemiyeti yine gizlice faaliyetine devam ediyordu.

Satvet Lütfü Bey bir müddet İstanbul'da saklanmış, aleyhindeki takibatın şiddetlenmesi üzerine Yalova ve Gemlik taraflarına savuşmuştu. Vahideddin'in cülusundan sonra ve harbin hıtamından dört beş ay evvel İstanbul'a dönmüş, her gün bir yerde saklanarak cemiyet maksadına hizmet etmişti. Bu faaliyetini bir arıza ile Vahideddin'e bildirmişti. Bunun üzerine Padişah Sabahaddin Beyin kızı Fethiye Hanımı babasını ziyaret vesilesiyle İsviçre'ye göndermiş, münferit sulh temini için gerek Sabahaddin Bey, gerekse İsviçre'deki Osmanlı elçisine gizli talimat vermişti. Bu yolda müzakerelere başlandığı zaman genel Despere Bulgar ordusunu bozmuş, Bulgarlar mütareke talebinde bulunduğu için münferit sulh teşebbüsleri de akamete uğramıştı. Mütarekeden sonra ise Sulh Selamet'in müessisleri, Cemiyetin resmi bir fırka haline getirilmesi işini esbak Amasya mebusu İsmail Hakkı ve topçu ferîği Ferid Paşalara devrederek sahneden çekilmişlerdir.

(Akşam 20 Kasım 1943)

Enişte Paşa'nın Yıldızı ve Vahideddin...

Damat Ferid Paşa'nın tuttuğu meslek ve siyasetle millete ve vatana hıyanet ettiğine kanaat hasıl getirmiş olan bazı hamiyet erbabı, onun ikbal mesnedinden düşürülmesine imkan göremediklerinden, vücudunu izaleye aralarında karar vermişler ve buna göre tertibat almışlardı. Fakat İngiliz Entellicens Servisine mensup birisi teşebbüsü haber alarak Ferid Paşa'ya bildirmiş, o da bu suikastin başında bulunduğunu öğrendiği Çolak İbrahim Beyi yakalatarak muhakkak bir ölümden kurtulmuştu.

İbrahim Bey'in tevkifi üzerine arkadaşlarından Dramalı Halil Bey firara muvaffak olmuştu. Halil Bey ile İttihatçılığı ve sile edilerek memuriyetinden çıkarılmış olan Bakırköy'ünde Serkomiser Cavit Bey hamiyetlerine güvendikleri diğer fikirdaşları ile onsekiz kişilik bir çete teşkil ettiler. Bir müddet İstanbul civarında dolaştıktan sonra Anadolu'ya silah sevkiyatı ile meşgul olmaya başladılar.

İstanbul'un her tarafında bu mühim işle uğraşanlar günden güne çoğalıyor, İstanbul'dan Anadolu'ya pek çok cephane ve mühimmat nakliyatı yapıyordu. Bu silah nakli meselesi Hürriyet ve İtilafçılarla Entellicens Servis ve Müttefikler polisi bir tarafta, Milli Kuvvetlere mensup olanlar diğer tarafta olmak üzere bir mücadele zemini teşkil etmişti. Bir taraf buna engel olmak, vasıtaları yakalamak için her gayreti sarfediyor, diğer taraf milli bir vazife saydığı bu işi başarmak için kahramanca her fedakarlıklardan çekinmiyordu. Muvaffakiyet çok defa bu fedakarların mükafatı oluyordu.

Eyüp karşısında Mezbaha ilerisinde sırtlarda cephanelikte tapa fabrikasının muhafazasına memur olan Şerefettin Bey, buralarda ne varsa, Mehmetciklerin yardımıyla Anadolu'ya aşırmakta idi. Nihayet İngilizler tarafından şüphe üzerine tevkif edilmişse de hakkında birşey sabit olmadığından tahliye olunmuş, Anadolu'ya geçmişti. Kuleli askeri idadisi de basılarak, geceleri orada gizlenen Kuvayı Milliye mensup bir subay da, tevkif edileceği sırada arkadaşlarının yardımıyla kurtulmuştu.

Zeytinburnu'ndaki mermiler de, işin içine bir Fransız karıştırılmak suretiyle Anadolu'ya nakledilmiş, Mahir Sait Beyin delaletiyle Maçka silah deposundaki silah ve cephanenin de nakline imkan hazırlanmıştı. Müttefikler polisi, Ferid Paşa ile Hürriyet ve İtilafçılar ne yapsalar bu işin önüne geçemiyorlardı.

Sabahaddin Bey'in dostlarından ve siyaset arkadaşlarından olup Avrupa'dan İstanbul'a dönmüş olan Ahmed Bedevi (Kuran) ötedenberi sarsılmaz bir kuvvetle İttihat ve Terakki hükûmeti aleyhine beslediği duyguların birçok İttihat- Terakki muhaliflerinde, hususiyile Hürriyet ve İtilafçılarda gördüğü nefsanî, harisane temayül ve hareketler karşısında günden güne kalybolduğunu hissediyor, İttihatçılara karşı muhalefet dahi nazarından düşüyordu.

Dahiliye Nezareti kendisini Gebze'ye kaymakam tayin etmişti. O da bu resmi vazifesi başında Kuvayı Milliye hizmet vermeyi kendine borç bilmiş, bu yüzden birçok maceralar geçirmişti. Nihayet kurban bayramında Hilafet lehinde tahrik edici vaazlarda bulunan bir hocayı İstanbul'a iade ettiği için Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendinin teşebbüsü ile memuriyetinden azledilmişti.

Ahmed Bedevi Bey Gebze'de Kuvayı Milliye mensup gönüllüler kumandanı Ruşen Beyle müzakerelerinde, İstanbul'da Sabahaddin Bey riyasetinde bir kabine teşkiline çalışmanın Kuvayı Milliye için hayırlı olacağını düşündükleri için bununla uğraşmak üzere İstanbul'a gelmişti.

Hürriyet ve İtilaf Fırkasındaki karmaşa devam ediyordu. Hoca Zeynelabidin Efendi nargilesini çekerken her tarafın eğilimlerine nümayişkar davranmak suretiyle fırkayı gönlünün istediği gibi idareye çalışıyordu. Miralay Sadık Bey, Hoca Sabri Efendi, Gümülcineli İsmail Bey de kendi ihtiraslarını tatmin için uğraşmakta ihmal göstermiyorlardı.

Hırçın mizaçlı olan İsmail Bey Damat Ferid Paşa'ya başlıca bir hasım kesilmişti. Ferid Paşa hükûmetinin zayıflamasını sağlamak için Ahmed Bedevi Bey de husumeti körüklüyor, İsmail Beyle Sabahaddin Beyi barıştırmaya gayret sarfediyordu.

Nihayet Ferid Paşa aleyhinde bir gurup teşkili için arada görüşmeler, müzakereler oldu. Yapılan temas ve teşebbüsler neticesinde Ferid Paşa'ya muhalefet erkânından sekiz on kişilik bir gurup vücuda getirildi. Bu gurup tarafından Padişaha takdim edilen bir arıza hazırlandı. Bunda Sabahaddin Beyin Sadarete getirilmesi isteniliyordu. Guruptan saraya giden iki murahhas evvela Vahideddin'in Seryaveri Reşat Paşa ile görüştü. Reşat Paşa:

– Sabahaddin Bey için «Cumhuriyetçidir» deniliyor. Vükelâ listesine Ferid Paşa ismi girmezse maksat hasıl olmaz! dedi.

Murahhaslar da arizaya Ferid Paşa'nın ismini dahil etmeyi zaruri gördüler, fakat bununla maksattan uzaklaştı. Prens Sabahaddin, Kütahya'nın Yunan istilasına uğradığı sırada Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta daima ümitvar olduğunu bildirmişti.

Jorj Skaliyeri – *Beşinci Sultan Murad'ın dostu Skaliyeri'nin akrabasından olup Sabahaddin Beyle münasebette bulunan bir Rum* – Sabahaddin Bey'e, Yunanlıların cephenin genişlemesine rağmen harbin uzamasından memnun olmadıklarını, bir isyan çıkarmak ihtimali ile işe bir an önce son vermek için Şarki Trakya ve İstanbul'u işgal arzusunda olduklarını söylemiş, Sabahaddin Bey bunu Ahmed Bedevi'ye nakletmekle, o da Akşam gazetesi sahip-

lerinden Kazım Şinasi Bey'e haber vermişti. Kazım Şinasi Bey de Anadolu'nun İstanbul'daki mümessili Hamit Bey vasıtasıyla Kuvayı Milliye erkanını haberdar eylemeyi deruhte eylemişti.

Sabahaddin Bey'i Sadarete getirmek için tertibat alınmak üzere topçu binbaşı İhsan Bey İstanbul'a gelmiş idi. İhsan Bey Çamlıca'da gizlendiği köşkten gönderdiği haber üzerine, zevcesinin eniştesi Hakkı Halit Beyle görüşmüş, Sadaretin inhilal ettirileceğini, Sabahaddin Bey'in kabinesine Sadık Bey, Gümülcineli İsmail ve Sait Molla gibi Kuvayı Milliye muhalefetle tanınmış olanlar dışında istediğini almakta serbest olacağını söylemişti. Hakkı Bey böbreklerinden rahatsız olduğu için Yeşilköy'e dönmüştü. Ancak kendisine İhsan Bey tarafından vaki olan davetten Mahir Sait Beyi evvelce haberdar etmiş, mülakatın tahmin etmiş oldukları gibi Sabahaddin Beyle ilgili olduğunu da sonra anlatarak hemen gidip Sabahaddin Beyi ikna eylemesini söylemişti. Mahir Sait Bey Sabahaddin Bey'e meseleyi Kuruçeşme'deki yalısında açmış, o da kabul eylemişti. Mahir Sait Bey o gün Hakkı Halit Bey'in bulunduğu Yeşilköy'e gitmiş orada hasta yatan Hakkı Bey'e neticeyi haber vermişti. Hakkı Halit Bey'in:

– İhsan Bey'e haber verdin mi? diye sorması üzerine Mahir Sait Bey, böyle bir şey yapması lazım geleceğinden haberi olmadığını bildirmişti.

Anlaşılmıştı ki Hakkı Halit Bey İhsan Bey'in, Sabahaddin Bey'in cevabını o gün ezani saat beşe kadar gizleneceği Fındıklı sarayında – Meclisi Mebusan dairesi – bekleyeceği, o saate kadar kendisini kimse aramazsa, Sabahaddin Bey'in kabul etmediğini anhyarak avdet edeceğini, hastalıklı haliyle Mahir Sait Beye söylemeyi unutmuştu. Bu teşebbüste bu yüzden akim kalmıştı.

Miralay Sadık Bey Vahideddin'den her ay yüz lira tahsisat alıyordu, Vükela Meclisine de memur edilmişti. Ancak o buni inanmıyor, Sadrazam olmayı kuruyordu.

Ferid Paşa ilk defa Paris Sulh Konferansına gittiği vakit, Sadık Bey her gün paşanın ve taraftarlarının kirli çamaşırlarını ortaya seriyor, Ferid Paşa taraftarları da Sadık Bey'i ezmek için paşaların Paris'ten avdetine intizar ediyorlardı.

Ferid Paşa Paris'te tutulmayarak ve Klemanso'dan siyasi bir sille yiyerek İstanbul'a avdet edince, Paris'te bir başarı kazanmış gibi bir tavır takınmaktan utanmamıştı. Bunu gören Sadık Bey taraftarları da hücumlarını bir kat daha şiddetlendirmişlerdi. Ferid Paşa'ya tehdit mektupları gönderilmeye başlanmıştı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası erkanından birçoğu Ferid Paşa'yı İzmir'in işgaline sebep olmakla itham ediyor, kabinesinin Hürriyet ve İtilaf kabinesi olmadığını, şubelerine tamim etmekle kalmıyarak, bu yolda gazetelere beyanat dahi veriyorlardı.

Sözün para etmediğini gören Ferid Paşa aleyhdarları işi silah oyununa bile döktüler. İşin garip tarafı evvela Hürriyet ve İtilaf Fırkasına istinat ile hükûmeti idare edeceğini söyleyen, sonra bazı erkanı ile münasebetini devam ettiren Damat Paşa'ya Hürriyet ve İtilafçılar tarafından suikast tertibine kalkışılmasıdır. Bir gece Ferid Paşa yalısının (şimdi Baltalimanı'nda bulunan Kemik Hastanesi) yatak odasında sultanı ile sohbet ederken Boğaz tarafından gelen bir sandalın içindeki iki kişi tarafından iki el silah atıldı. Pencere önünde duran ve hemen yere kapanan Paşaya bir şey olmadı. Polis harekete geçti. Müfrit İtilafçılardan olup Baltalimanı civarında oturan Mehmet Ali Bey ve arkadaşı Kemal Bey tevkif olundu.

Sadık Bey partisi resmi, hususi teşebbüslerle kıyameti kopardı. Ferid Paşa'ya gönderilen tehdit mektuplarının biri diğerini takibetti. Ferid Paşa ve Dahiliye Nazırı şaşırıldılar. İki günlük mevkufiyetten sonra iki genci serbest bıraktırdılar.

Bu hücumları boşa çıkınca muhalifleri Ferid Paşa'yı terziletmeyi düşündüler. Polis mesleğinde iken Sadık Beye intisabından dolayı çıkarılan Deli Hüseyin idaresinde yirmi kadar Sadık

Bey fedaisi ceplerinde limon kabukları ve yumurtalarla Galata Köprüsü üstünde Ferid Paşa'yı beklemeye koyuldular. Sabri ve Zeynelabidin gurubuna mensup Emniyeti Umumiye Müdür Muavini Kemal Bey, Deli Hüseyin'in Köprü üstündeki telaşlı hareketlerini, arkadaşlarının kulaklarına fısıltılarını görerek bir şeyler hazırladığını sezdi. Bâbîâliye koşup tam arabaya bineceği sırada Ferid Paşa'ya yetişerek, Sadık Bey adamlarının Anadolu'dan gelmiş fedailerle birleşerek suikast için kendisini beklediklerini haber verdi.

Ferid Paşa Sadaret odasına çekildi ve Bâbîâli muhafız bölüğü ile çevreyi muhafaza altına aldırdı. Köprüdeki suikastçılardan yakalanmasını Polis müdüriyetine emretti. Sonra Bâbîâlinin Soğukçeşme kapısından Topkapı sarayına giderek Sarayburnu'na getirttiği bir çatana ile Beşiktaş'a geçti.

Deli Hüseyin, Ferid Paşa'yı beklerken polis ve askerlerin süratle Köprüye doğru geldiklerini görünce, teşebbüsün meydana çıktığını anladı. Arkadaşlarına ceplerindeki atıp dağılmalarını tenbih etti. Kendisi de savuştu. Fakat Köprü'nün iki başı tutulduğu için, arkadaşlarından bir kısmı yakalandı, kendisi de evinde tevkif edildi.

Deli Hüseyin teşebbüsünü akim bıraktıran kişinin Ispartalı Kemal Bey olduğunu anlayınca, Kemal Bey'in bir külâh kapmak için yok yere ortalığı velveleye verdiğini iddia etti. Tahkikat esnasında mevkûflar aleyhine hiçbir delil elde edilememesi Kemal Bey'in görevden alınması sonucunu doğurdu.

İstanbul sokaklarına «Kızıl Haçer» imzalı beyannameler dağıtıldı. Bu beyannamelerde: « İttihatçıların Anadolu'da yadigar bıraktığı «eşkiya» zümresi kabine ile anlaşılabilir (!). Fakat vatanı kurtarmaya azmetmiş kahramanlar (!) ellerinde kızıl haçerlerle yakında ortaya atılacaklardır. Bu kızıl haçerlilerin karşısına çıkan, yahut onlara yardımda bulunmayanlar parçalanacaklardır» deniliyordu.

Hükümet tarafından tahkikata girişilerek Sadık Bey gurbundan iki genç yakalandı. Bunlara tazyik altında, beyanname-lerin evvelce Ferid Paşa'ya silah atan Mehmet Ali Beyle arkadaşısı Şevket tarafından tertip edilmiş olduğu söylettirildi. Bunlarla arkadaşlarından birkaç kişi daha yakalanıp Divanı Harbe verildiler. Fakat bu düzenden de tabii hiç bir netice çıkmadı!

İşte Ferid Paşa hükümetinin dayandığı bir fırka milletin istikbali en karanlık olduğu günlerde böyle fesat işlerle uğraşıyordu. Anadolu ile münasebetler tamamen kesilmişti. Bu hal İstanbul'u hakikaten gövdesiz bir baş gibi bırakmıştı. Durum böyle devam edemezdi. Milli Teşkilatın isteklerinin padişaha arzolanmasına Ferid Paşa engel oluyordu. Fakat araya Ferid Paşa kabinesi üyelerinden bazıları girdi, isteklerin bu vasıtalar tarafından padişaha bildirilmesi çaresi bulundu. Saltanat makamı için Milli Teşkilatla bir yakınlaşma olması mecburi görünüyordu. Bu ancak Ferid Paşa kabinesinin iş başından uzaklaştırılması ile olabilirdi.

Damat Ferid Paşa Sulh Konferansından eli boş ve hakaret görerek dönmüştü. Anadolu'da kendisinden nefret ediliyordu. İttihatçılardan sonra İstanbul siyaset sahnesinde en mühim roller kendine verildi. Kendi fırkası ile de arası fena halde açıldı. Yani iktidar mevkiinde tutulacak hali kalmamıştı. Vahideddin eniştesini feda etmek zorunda kaldı. Yıldızı geçici olarak kararan Ferid Paşa sükut etti (2 Teşrin 1919).

(Akşam, 1 Kasım 1943)

Biraz da Ali Rıza Paşa Kabinesi...

Vahideddin, Damat Ferid Paşa'nın 2 Ekim 1919 tarihinde istifasından dört gün evvel Tevfik Paşa'yı Çit Köşküne davet etmiş, Ferid Paşa'yı istifaya ikna ettiğinden bahisle sadareti kabul etmesini teklif etmişti. Tevfik Paşa, Vahideddin'in takibetmek istediği siyaseti ve kendisine tekrar Ferid Paşa sadaretine bir köprü vazifesi gördürmek emelinde olduğunu idrak ederek, bu defa mesuliyet kabul etmiyerek özür diledi. Halim selim ve uysal olduğunu beyan ile âyan âzasından olup evvelce Vükelâ Meclisine memur edilmiş olan Birinci Ferik Ali Rıza Paşa'yı tavsiye etti.

Bunun üzerin Ali Rıza Paşa yeni kabineyi kurmaya memur edildi. Ancak Vahideddin'in gönlü eniştesinden büsbütün ayrılmaya bir türlü razı olmuyordu. Ali Rıza Paşa'ya şöyle bir teklifte bulundu:

– Ferid Paşa, tahta cülusundan beri siyasi işlere karışmış ve bunları iyice kavramıştır (!). Memlekete hizmet şerefinden mahrum edilmemesini kendisi rica ettiği gibi hemşiremiz Mediha Sultan da Nişantaşı'ndaki Hariciye Konağı'nın havası ve mevkii romatizmalarına çok iyi geldiği için paşasının Hariciye Nezaretine getirilmesi suretiyle bu konaktan çıkarılmamasını iltimas ediyor. Bu sebeplerle Hariciye Nezaretini Ferid Paşa'ya verirseniz çok memnun olacağım.

Ali Rıza Paşa Anadolu'daki galeyanın Ferid Paşa yüzünden hasıl olmuş bulunmasına nazaran buna imkan göremediği, ancak Sultanın afiyetle Hariciye Konağında kalabileceği cevabını verdi.

Halbuki Vahideddin bu teklifi, hakikatte yeni kabinede kendi aleyhine bir fikir hasıl olursa bundan zamanında haberdar olabilmek için yapmıştı. Kurduğu tedbirlerin yürümediğini görünce kalben duyduğu infiali örterek Anadolu hakkındaki düşüncenin varid olduğunu tasdik ile teklifinden vazgeçmeyi uygun buldu. Fakat Damat Ferid yerine diğer bir damadı Şerif Paşa'yı kabineye ithal etti.

Uhdesine usulen vezaret ve müşüriyet tevcih olunan Ali Rıza Paşa kabinesini şu zevâttan teşkil etti:

Meşihat: Haydarizade İbrahim Efendi.

Harbiye: Sabık İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşa.

Dahiliye: Damat Şerif Paşa.

Hariciye: Mustafa Reşid Paşa

Bahriye: Âyandan Ferik Salih Paşa.

Maliye: Mehmet Tevfik Bey.

Adliye: Âyandan Mustafa Bey.

Nafia : Birinci Ferik Abuk Ahmed Paşa

Ticaret ve Ziraat: Birinci Ferik Hadi Paşa

Şûrayı Devlet: Abdurrahman Şeref Efendi.

Maarif ve vekaleten Evkaf: Sait Bey.

Ferid Paşa'nın düşmesi ve Sadaretin Ali Rıza Paşa'ya tevcihi üzerine, «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi» adına Mustafa Kemal Paşa tarafından Sivas'tan Padişaha şu telgraf çekildi:

« *Sadayı milleti boğmak suretiyle memleketin her tarafından yükselen umumi feryadın hak-i payı şahanelerine vüsulünü menederek hem milletini, hem padişahını iğfal etmekten çekinmemiş olan sabık kabinenin müracaat ve şikayet-i milliye üzerine iskati ile yerine metalib-i milliye dairesinde temsilyeti umur edecek bir heyet-i vükelâ ikame buyurulması milletin südde-i se-*

niyelerine karşı olan ubudiyet ve sadakat-i mevrusesini teyid etmiş olmakla şükran-ı umumiye bütün millet ve tebaları namına atabei felek mertebe-i şahanelerine ref'e cüreyyab oluyoruz. Kati-bei ahvalde emr ü ferman şevketlû, kudretlû, mehabetlû hilafet-penah efendimiz hazretlerindir» 7 Teşrinievvel 1335

Bunun üzerine sadaret makamı tarafımdan Heyet-i Temsiliye'ye verilen cevapta teyid edilen sadakat hissiyatı padişah tarafından memnuniyeti mucip olduğu ve hünkârın devlet ve milletin yakında selamet ve saadete vüsülü hakkında dualar ettiği bildirildi. Mustafa Kemal Paşa yeni Sadrazama:

« Kabinenin Erzurum ve sivas kongrelerinde tesbit edilen esaslara ve teşkilata, milletin meşru maksatlarına sadık kalınmasını, Millet Meclisi toplanıp murakabeye başlayıncaya kadar milletin mukadderatı hakkında resmi ve kati tahhütlere girişmemesini, Sulh Konferansına milletin emellerini müdrük ve itimadına mazhar olanların memur edilmesini, Milli Kuvvetlere muhalif olanların iş başında bulundurulmamasını» teklif eylemişti. Bu şartlar kabul edildiği takdirde Milli Teşkilatın kabineye yardımcı olacağını bildirmişti.

Vahideddin ise iki yüzlü bir siyaset takip ediyordu. Ali Rıza Paşa'yı Anadolu'daki galeyanı yatıştırmak için sadarete getirmişti. Sadaret hattı hümayununda: «Bir müddetten beri ahali arasında görülen tefrika ve şikâkın ortadan kalkacağını ümit ettiğini» yazmıştı. Fakat açık beyan edilen bu arzu arkasında başka teşebbüsler oluyordu.

Vahideddin'in enişte paşası Sait Molla ile elele vererek İngilizleri kıskırtmakla meşgul oluyordu. İngiliz Muhipleri Cemiyeti öncelikle eski Şehremini Hazım, sabık Tahran elçisi Sadrettin, Profesör Mehmet Ali Ayni, Samih Rıfat Beyler gibi maruf zevât tarafından mütarekenin ilk zamanlarında İngiliz dostluğunu temin ve mütarekenin ağır şartlarını hafifletmeye çalışmak maksadıyla teşkil edilmişti.

Damat Ferid Paşa sadrazam olunca Cemiyetin isminden istifade maksadıyla bu teşekkülü kendi fikir ve emellerine göre idare etmek istemişti. Cemiyetin erkani bunu kabul etmeyerek cemiyetin maksadını ve gayesini bir beyanname ile halka izah etmişlerdi. Buna öfkelenen Ferid Paşa cemiyetin merkezini bastırması ve «tetkikat icrasına» o zaman «İstanbul» gazetesini çıkaran Sait Molla'yı memur etmişti.

Sait Molla cemiyetin evrakını evine kaldırarak gazetesinde bu teşekkül aleyhinde yazılar yazmış, hükûmet de gûya bu cemiyeti murakabe ve ıslah etmek isteyerek başına Sait Molla'yı geçirmişti. Bunun üzerine cemiyetin kurucuları cemiyetle alakalarını kesmişlerdi. Bu mirasa konan Sait Molla, İngiliz Entellicens servisinin İstanbul'daki adamı Papaz Frew ile mesaisini birleştirerek cemiyete büsbütün başka bir veche vermiş ve bu teşekkülü Entellicens servisin aleti haline getirmişti.

Cemiyette bundan sonra biri açık diğeri gizli iki küçük teşkilat vücuda getirilmişti. Açık teşkilat Kuvayı Milliye aleyhinde propağanda ile, gizlisi Anadolu'da tahriklerle Milli Teşkilata karşı isyanlar çıkarmakla uğraşrdı. İşte Ferid Paşa dahilde fesat tertiplerinde bu cemiyetin parasıyla şeytanca işfal ve idlallerinden istifade etmek istiyordu.

Vahideddin de Anadolu'nun istiklal mücadelesinin sonuna kadar devam etmiş olan bu teşebbüslere bigane kalmamıştır.

Ferid Paşayı tutan gazeteler Anadolu hareketini ötedenberi İttihatçılıkla itham ediyorlardı. İlk defa Akşam gazetesi bu milli hareketle İttihatçılık arasında hiç bir münasebet olmadığını ortaya koydu.

Ali Rıza Paşa kabinesi açık bir hareket tarzı ortaya koyamıyarak tereddütle idarei maslahat yolunu tutmuştu. Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa başta olmak üzere kabinenin bazı üyeleri, «Anadolu'da Heyet-i Temsiliye adeta bir hükûmet gibi hareket ediyor. Kendisiyle resmi münasebette bulunmak onun bu şeklini

mesi, Aydın'daki milli kuvvetlerin takviyesi ve işçilerinin temini için yardımcı olunması, Milli Kuvvetlere katılmış memurların yerlerinden kaldırılmaması, Batı Trakya muhacirlerinin sevk ve naklinin temini gibi, vs...

Sulh Konferansına gidecek heyet bile müzakereler sırasında tayin olunmuştu: Reis: Tevfik Paşa; askeri murahhas: Müşir İzzet Paşa; siyasi murahhas: Hariciye Nazırı ile Reşat Hikmet Bey; mütehasıslar arasında Miralay İsmet Bey -İnönü- de bulunacaktır.

Bahriye Nazırı Salih Paşa tarafından kabul edilmiş olan bu maddelerin çoğu Mebusan Meclisinin ve bu Meclisin toplanma yeri de kabinenin tensip ve muvafakatine arz edilecekti.

Üzerinde uyuşulup anlaşılan bu maddeler Amasya'da müzakere edildiği sırada İstanbul'da Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Askeri Nigeşhan Cemiyeti, İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Milli Kuvvetlere muhalif bir blok teşkil etmişlerdi. Ali Kemal ile Sait Molla gayri müslümleri Milli Kuvvetler aleyhine tahrik ediyorlardı. Rum ve Ermeni patrikleri milli kuvvetler aleyhine İtilaf Devletleri mümessillerine müracaatlarda bulunuyorlardı. Adapazarı havalisinde milli kuvvetler aleyhine çeteler kurulmasına başlanmıştı. İstanbul polis müdürünün, Dahiliye Nazırı Şerif Paşa'nın menfi faaliyetleri göze çarpıyordu.

Milli Teşkilat muhaliflerince Ermeni Patrikhanesinde yapılan bir toplantıda, yeni bir kabinenin hükûmete geçmesi münasip görülüyordu. Yalnız nezaretlere getirilecek olanlar hakkında anlaşmak kabil olamıyordu. Muhtelif guruplardan kabuller, itirazlar, birbirini kovalıyordu. Üç gün süren bu müzakerelerden sonra nihayet bir liste tertibolunabildi.

Bu listeye göre sadaret eski Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa'ya, Harbiye Kiraz Hamdi Paşa'ya, Hariciye Sultanzade Prens Sabahaddin Bey'e, Adliye Mahir Sait, Dahiliye Tevfik Hamdi Beylere; Bahriye Seryaver Avni Paşa'ya, Maarif Ali Ke-

mal, Nafia Adil Beylere, Evkaf Hoca Hamdi Efendi, Şûrayı Devlet Sait Molla'ya verilecekti. Meşihate de Mustafa Sabri tavsiye edilecekti.

Listeyi Kiraz Hamdi Paşa, Sait Molla ve Adil Bey saraya götürdüler. Hamdi Paşa bizzat padişaha takdim etti.

Bu müzakerelerden haber alıp kendisinin liste dışı bırakıldığını öğrenen Ferid Paşa, bu heyetten önce davranmış, Vahideddin ile görüşerek:

– Listede Anadolu tarafından benimle bir tutulan adamlar var. Ben şahsı hümayunuza zarar gelmemesi için sadarettten feragat etmiş olduğum halde, şimdi gözlerini hırs bürüyen bu adamlarla hükümet teşkili zâtı şahaneleri için tehlike teşkil edecektir. Maruzatında bulundu. Listeyi alan Vahideddin:

– Ali Kemal, Adil Bey ve Sait Molla'nın bu sıralarda hükûmette görev almaları doğru olmaz. Anadolu ile mesele çıkar. Bir de onlardan mürekkep bir kabinede bizim enişteye de yer vermek lazım değil mi idi? Ne ise, düşünelim bakalım. Münasip görürsek Ali Rıza Paşa'ya istifa teklif ederiz.

Diyerek heyeti savuşturmuş, muhalif blok tarafından istenen şekilde bir kabine teşkili de böylece suya düşmüştü.

Ali Rıza Paşa kabinesi Anadolu'da başlayan isyanları bastırmak için milli kuvvetlere yardım etmek, bu isyanların İstanbul'daki tertipçilerini cezalandırmak yolunda hiç bir teşebbüste bulunmuyordu. İstanbul'daki polis teşkilatı, İngiliz gizli servisinin bir parçası haline getiriliyordu. Kabine üyesi olan Damat Şerif Paşa milli kuvvetler aleyhtarlığında gün geçtikçe ileri gidiyordu. İttihatçılık sıfatıyla taktik, nehb ve garet, zulüm ve işkençe, eşkiyaya yataklık gibi cürümlerle itham edilen Şeyhülislamdan, nazırlardan, valilerden, kumandanlardan, yüksek memurlardan ve sair sınıflardan 183 kişi hala mevkuf tutuluyordu.

Amma milli teşkilatın İstanbuldaki düşmanlarının bu kabineden memnun olmamaları, bir Ferid Paşa veya o ayarda birisi-

nin iktidar mevkiine getirilmesi ihtimalden uzak bulunmaması Heyet-i Temsiliyeyi Ali Rıza Paşa kabinesini şerin ehveni addetmeye sevk ediyordu.

Kabinede, sarayla İtilaf Devletleri mümessilleri ve Milli Teşkilat muhalifleri bir tarafta, Anadolu'da Heyet-i Temsiliye diğer tarafta iki muhalif cereyan ve kuvvet arasında bocalayıp duruyor, köhne idarei maslahat siyasetine saplanarak, iki tarafı da memnun edemiyordu!

(Akşam, 21 Kasım 1943)

*İki Mütareke Havârisi: Şerif Paşa
ve Prens Sabahaddin...*

Birinci Cihan Harbinde İttihat ve Terakkiye muhalefetleri ve Fransa'ya karşı dostlukları ile tanınmış birkaç Türk'ün Fransa'da ikametine Fransız hükûmetince müsaade edilmişti. Abdülhamid zamanında Şûrayı Devlet riyasetinde ve Hariciye Nezaretinde bulunmuş olan Kürt Sait Paşa'nın büyük oğlu Şerif Paşa da bu sıralarda Paris'te bulunuyordu. 1865'te Üsküdar'da doğmuş olan Şerif Paşa ilk tahsilini hususî hocalardan görmüş, bir zaman da Muallim Naci'den dersler almıştı. Bir müddet Galatasaray sultanisinde bulunduktan ve Harbiye mektebinden çıktıktan sonra Fransa'da Saint Cyr süvari mektebinde tahsilini ikmal ile Abdülhamid'in yaverliğine tâyin edilmiş, Paris'te ataşemiliter olarak bulunmuş, rütbeleri çabuk atlayarak ve hiç kıta hizmeti de görmeyerek ferikliğe kadar yükselmişti. Bu rütbede iken tâyin edildiği Stokholm sefaretinde Meşrutiyete kadar kalmıştı.

Babasından intikal eden büyük serveti, Sait Halim Paşa'nın kız kardeşi Mısırlı prenses Emine ile izdivac ederek birkaç kat daha artıran Şerif Paşa, Meşrutiyetin ilânından az sonra İttihat ve Terakki'den ayrılarak muhaliflerle el ele vermişti. Bütün Fransa, Türkiye'de vukua gelen teceddüdü alkışlarken o en ufak fırsatlardan istifade ile İttihat ve Terakki Cemiyeti ve fırkası aleyhinde makaleler neşrederek kendisine paye verdirmeye uğraşıyordu.

Paris'te zevku safa âleminde Beau Chérif «Güzel Şerif» diye şöhret kazanan Şerif Paşa İttihat ve Terakki mahfillerinde bu

lâkabının Fransızca telâffuzuna uygun tarzda (Boş Herif) diye anılırdı. Bu nükteyi bulan kişinin Müzeci Halil Bey olduğu söylenir.

1913 senesinde Paris'te Şerif Paşa'ya bir suikast teşebbüsü vaki olmuştu. Bu suikasttan «Saray ve Babîâlinin İçyüzü» makalelerimde bahsetmiştim.

B. Hikmet Nisan Yeni Sabah gazetesinde, «Fransa'da yerleşmiş Türkler» başlığı altında yazdığı makalelerde Şerif Paşa'ya Şerif Paşa'ya Paris'te yapılan suikasttan bahsettiği sırada şöyle diyordu:

«Siyasî bir suikast şeklini alan bu hâdisedeki esrar bir hayli istintak ve isticvaba rağmen karanlıkta kalmaktan kurtulamadı. Asıl alâkadar cezasını bulmuş olduğu – *Şerif Paşa'nın damadı tarafından katledildiği* – için dâvâ sâkit oldu. Fakat mânevî mesuliyet İttihat ve Terakki fırkasına yükletildi; işin içinde asıl onun parmağı olduğu, başlarına belâ kesilen Şerif Paşa'nın vücudunun ortadan kaldırılmasına karar verildiği ve Paris'e gelen adamın Şeref Efendi sokağından – *yani İttihat ve Terakki merkezi umumîsinden* – gönderilmiş olduğu söylendi.

Bu vak'a bir hayli dedi - kodu ve münakaşaya sebebiyet verdi. Şerif Paşa'nın mevkiini tahkim ile itibarını arttırdı. Gazeteler ilk sahifelerine resmini koydular; tercüme-i halinden, içtimaî mevkiinden, Fransa'ya karşı beslediği muhabbet ve sempati hislerinden bahsederek paşanın pek sevdiği bir şekilde methiyeler yağdırdılar. Bu neşriyatın bir kısmı aktüalite kabîlinden verilen normal havadis olmakla beraber, bunların lüzumundan fazla şişirilmelerinde paşanın maddî ve mânevî nüfuzunu kullandığı o vakit şayi olmuştu».

Umumî Harb esnasında Şerif Paşa İttihat ve Terakki'ye şiddetle muhalefette devam etmiş, aynı zamanda tahsilini Fransa'da ikmal ettiğini –eski bir Saint-Cyrien olduğunu!– hatırlıyarak (!) Fransa hükûmetine müracaatla Fransız ordusunda hizmet tekli-

finde bulunmaktan çekinmemiş, fakat Fransa hükûmetinin kabul etmemesi üzerine bu arzusuna nail olamamıştı.

Harb ilânına muhalif olduğundan dolayı kabineden çekilmiş olan sabık Maliye Nazırı Cavid Bey İsviçre’de bulunduğu sırada Şerif Paşa da oraya gitmiş ve İttihat ve Terakki namına hareket eden Cavid Bey’le bir «siyasî mütareke» akdederek muhalefet sesini kesivermişti.

Bu mütareke İttihat ve Terakki’nin ortadan kalkmasına kadar devam etti. Şerif Paşa bundan sonra siyasî faaliyetine yeni baştan girişti. O artık Hürriyet ve İtilâf Fırkası sayesinde Sadaret mevkiini elde edebileceğini ümidediyor, hazırlıklarda bile bulunuyordu. Kendisini islâm âleminde önemli bir şahsiyet olarak göstermek maksadıyla Hint Hilâfet Komitesiyle münasebetlere bile girişiyordu.

Paris’teki muhteşem apartımanında müstakbel kabinesine kabul edeceği zevâtı seçmekle uğraşiyor, Vahideddin tarafından İstanbul’a davet edilmeyi sabırsızlıkla bekliyordu.

Fakat nihayet Hürriyet ve İtilâf Fırkasının da kendisinin ihtirasını tatmin eylemeyeceğini anlayınca Türklükten yüz çevirerek, gayretini müstakil bir Kürdistan teşkili hususuna sarfeylemeğe koyulmuştu!

Avrupa geçirdiği müsrifane hayat ile Şerif Paşa’da paralar suyunu çektikçe bu ihtirası büyüyordu. Mütareke günlerinde muvaffakiyet ümidi de artmıştı. Ancak yeni Türkiye’nin teşekkülü üzerine bu büyük ümitler tamamiyle sönüp gitti.

Sultanzade olduğu için Prens diye yâdedilen Sabahaddin Bey’e gelince: Umumî Harb başladığı günlerde bu zât da Paris’te bulunuyordu. Etrafında toplananlar arasında Osmanlı Devleti’nin harbe girmemesi için Sait Halim Paşa kabinesine müracaat edilip edilmemesi hakkında münakaşalar cereyan ediyordu. Bu münakaşalar esnasında Şefik Esat Bey böyle bir müracaatın hiçbir faydası olamayacağını söylemişti. Fakat «Müracaattan za-

rar gelmez» mülâhazasıyle Sultan Reşad'a ve Sadrazama bîtaraf-
lığın muhafazasında devlet için düşündüğü faydaları gösteren bi-
rer telgraf çekmişti.

Osmanlı Devleti Umumî Harbe girdikten sonra münferit
sulh yapmak tasavvurunu besleyen Sabahaddin Bey, memleket-
le yakından temasa girebilmek üzere Atina'ya gitmişti. Bahriye
binbaşı Hasanpaşazâde Kemal, Şerif Paşa'nın damadı Nazmi
paşazâde Abdurrahman, menfası olan Sinop'tan kaçtıktan sonra
Paris'e gelen Ahmed Bedevî Beyler de onu takibetmişlerdi.

Sabahaddin Bey Atina'da Yunanistan'ın aleyhimize harbe
iştirak etmemesine çalıştı. Yunan ricali ile temaslarında İstan-
bul'un Rusya tarafından işgali Yunanistan'ın da mahvı demek
olacağını onlara anlatmaya uğraştı. Romanya ricali nezdinde de
bu yolda teşebbüslerde bulundu. Osmanlı hizmetinden ayrıldı-
ktan sonra Malta'da vazifede bulunan İngiliz amirali Gambel'e de
şu yolda bir müracaatta bulundu:

«Hükûmet Türk milletinin rızası hilâfına harbe girmiştir.
Hilâfet meselesi İngiltere hükûmetini kuşkulandırıyor. Türki-
ye'nin mülkî tamamîyetinin mahafazası şartıyla bu cihetin mus-
lihane halli mümkün olabilir».

Sabahaddin Bey bu müracaatında kendisince Hilâfet mese-
lesinin halli ne şekilde mümkün olabileceğini göstermemişti.
Bunun en kestirme şeklini bulan ancak Cumhuriyet hükûmeti
olacaktır.

Sabahaddin Bey Atina'da bulunan Galip Kemali Bey vası-
tasiyle İstanbul hükûmetiyle de münasebete girdi. Dahiliye Na-
zırı Talât Bey kendisine arzu ederse İstanbul'a gelebileceğini
tebliğ ettirdi. Hükûmet Sabahaddin Bey'e karşı mülâyemet ve
muhalâsat tavrı takınmıştı. Fakat emin olamadığı için Sabahad-
din Bey daveti kabul etmedi. Bu arada haberleşme de kesildi.

Bay Ahmed Bedevi hâtıratında, Atina'da iken Sabahaddin
Bey'e iki defa suikast teşebbüsü vâki olduğunu haber vermektedir:

«Boşnak Salih Efendi isminde bir yüzbaşı Atina'ya geldi. Bu yüzbaşı evvelce İttihat ve Terakki'ye muhalif iken son zamanda cephe değiştirmiş, Cemiyetin inatçı bir icra vasıtası olmuş idi. Salih Efendi'nin bu durumundan gerek Sabahaddin'in, gerek diğer muhaliflerin haberleri yoktu.

Boşnak Salih Efendi Sabahaddin'in validesi sultanın kâhyalığında bulunmuş olan Salih Bey'den bir tavsiye mektubu getirdiğini beyan ile prensen hususî şeyler söyleyeceğinden bahsetmiş, ilk mülâkat tabii şekilde cereyan eylemiş idi; bu mülâkatlar devam etti. Arada cereyan eden mübahaseler esnasında Salih Efendi Sabahaddin Bey'in fikirlerini pek makul ve hayırlı buldu. Nihayet deruhde ettiği hizmetten –suikastten– nedamet etti. Prens ayaklarına kapanarak affını istedi. Sonra ruhen perişan halde Atina'dan Selânik'e gitti.

Bundan sonra bir gece iki kişi Sabahaddin Bey'in oturduğu köşkün pencerelerini açmak isterken görüldüler, kaçtılar».

Kanaatimce malûmatın bu derecesiyle bu suikastler meselesinde esrar perdesi kaldırılmış sayılamaz. Ne sebep, ne şekil ve surette olursa olsun İttihat ve Terakki muhalifleri aleyhindeki teşebbüsler daima Cemiyete mal edilegelmiştir. Bu gibi tertiplerden her bahsedilişte İttihatçılar tarafından da bunların vehim ve hayal mahsulü yahut hiç bir vesikaya istinat etmiyerek muzmer fikirlerle ortaya atılmış iddialar veya suikastler hakikaten vâki ise şahsî garazdan mütevellit teşebbüsler kabîlinden olduğu yolunda müdafaalar görülür. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde böyle işlerle meşgul olmakla zan ve itham altında olanlardan bir çoğu bugün hayata vedâ etmiş bulunuyorlar. Hayatta kalanları var ise onlar da bu zan ve ithamlardan gocunmuş da kendilerini müdafaaya lüzum hissetmiş mevkiinde kalmak ihtimaliyle ve lâkaytlıkla sükûtu ihtiyar ve tercih ediyorlar. Bir neticeye varabilmek için ise bunların da düşüncelerini öğrenmek, hâtıralarını ve müdafaalarını dinlemek bedihî bir lazımdır ve

ancak bu suretledir ki efkâr-ı umumiye için hüküm verebilmek imkânı hâsil olur.

Bu imkânın ortaya çıkacak vesikalarla, verilecek izahat ile neşrolunacak hâtırat ile çok vakit geçmeden vücut bulması tarihî hakikatler namına pek temenni olunan bir keyfiyettir.

Sabahaddin Bey Atina'da iken İttihat ve Terakki muhaliflerinden bir çokları Selânik'te toplanmışlardı. Şerif Paşa'nın hususî kâtibi binbaşı Galip Bey de Selânik'e uğramış, sonra Mısır'a gitmişti. Bu muhalifler Selânik'te «iki lüle» şeyhini kendilerine iyi bir arkadaşı olarak bulmuşlardı. Fakat aralarında ihtilâf eksik olmuyordu. Gümülcineli İsmail Bey'in çıkardığı gazetede neşriyatı çoklarını müteessir ediyor, dargınlıklara sebep oluyordu.

Osmanlı hükûmeti bu sıralarda münferit sulha yanaşmadığı için, Sabahaddin Bey de Atina'da bir şeye muvaffak olamıyacağını anlıyarak Fransa hükûmetinin müsaadesiyle Paris'e avdet etti. Paris'teki İttihat ve Terakki muhalifleri Sabahaddin Bey'in riyaseti altında bir toplantı yaptılar. İttihaz olunan ve Babiâli'ye iblâğı tensibedilen kararların İsviçre'deki Türklerin de malumatına arz olunması muvafık görüldü. Nihat Reşad, Mabeynci Resid, Ahmed Bedevi Beyler bu karamameyi İsviçre'ye götürdüler ve orada bulunan bazı zevâtın mütalâalarını da aldılar. O günlerde muvakkaten İsviçre'de bulunmakta olan bir çasa bu kararları İstanbul'a götürmeyi deruhde etti. (Hatıratından yararlandığımız Ahmed Bedevi bu şaşanın ismini vermiyor)

Bu kararlarda zikredildiğine göre İtilâf Devletleri Babaâli münferit sulha muvafakat ettiği takdirde şu şartları yerine getirmeği taahhüt ediyorlardı:

- 1 – Osmanlı Devleti'nin mülkî tamamîyetinin temin edileceği,
- 2 – Garbî Trakya ile Osmanlı sahillerine yakın adaların Osmanlı Devleti'ne terkedileceği;
- 3 – Müsait şartlarla bir istikraz açılacağı.

Sabahaddin Bey'in bu şartları İtilâf Devletlerinin hangi mümessilleri ile, nerede ve ne yolda teşebbüs ve müzakerelerle kararlaştırıldığı, bu mümessillerin selâhiyetlerinin derecesi hakkında hiç bir malûmatımız yoktur. Birinci Cihan Harbinden gayri ciddî ve gayri müsmir münferit sulh teşebbüs ve teklifleri çok olduğuna göre bu vâit ve taahhütlerin ciddiyeti de tetkik ve teyide muhtaç görünmemek kabil olmuyor.

Gene Ahmed Bedevi Bey'in basılmamış hâtıratına göre:

Nihaî zaferi artık şüpheli görmeye başlamış olan Dahiliye Nazırı ve İttihat ve Terakki lideri Talât Bey münferit sulh teşebbüslerinde anlaşmak üzere Sabahaddin Bey'in mutemet arkadaşı Satvet Lûtfi Bey'i İsviçre'ye göndermeyi düşünüyordu. Ancak böyle bir sulh akdi maksadiyle Enver Paşa aleyhine mürettep Yakub Cemil vakasının patlak vermesi bu arzunun yerine getirilmesine mâni oldu. Çünkü bu yoldaki teşebbüslerin gizli bir teşkilâta istinat ettiği zehabı hâsıl olmuş, İstanbul'a getirilmiş olan Satvet Lûtfi Bey menfasına iade edilmişti.

Sabahaddin Bey artık ye'se kapılmış görünüyordu. Cenevrede pek zarurette kalmıştı. Prenslik unvanı büyük şehirlerde kendisini ziyade masraf ihtiyarına sevkettiği için köylerde vakit geçiriyordu. Şehirde buldukça mecburen bir büyük otelde kalıyor ise de zaten et yemediği cihetle:

– Rejim takibediyorum! diyerek odasında ekmek ve çay ile iktifa ediyordu.

Fransa hükûmeti «Eyvan»da kendisine bir köşk teklif etmiş idiyse de reddetmişti. Osmanlı Devleti'ni münferit sulha sevk ve imale için verebileceği temin edilen para ile bir gazete çıkarmak hakkında yapılan bir teklif de Sabahaddin Bey ve arkadaşları tarafından kabul edilmemişti. Avrupa'daki İttihat ve Terakki muhalifleri umumî harbin sonuna kadar böyle sıkıntılı durumda vakit geçirdiler. Tâ mütareke günlerinde İstanbul'da toplanıncaya kadar.

(Akşam, 25 Kasım 1943)

*Mustafa Kemal'in Kongresi,
Vahideddin'in Beyannameesi...*

Ordu müfettişliğiyle Anadolu'ya geçince tuttuğu millî siyaset icaplarını fiiliyat ile tatbik sahasına getirmeğe koyulan Mustafa Kemal Paşa, Ferid Paşa'nın ikinci kabinesi günlerinde müfettişlikten azlinden sonra uğradığı, uğrayacağı her türlü meşakate, tehlikeye ehemmiyet vermiyerek millî gayeye nefsinı vakfeylemişti.

Saltanat hanedanı arasında yaş arası iktizasınca Osmanlı tahtını işgal eden Vahideddin ise en vahim zamanlarda haremi hümayunda sürmekte olduğu zevklere hiç fasıla vermeğe kıyamıyor, hariçte de enişte Ferid Paşa vasıtasıyla en gayri milli bir siyaset takibediyordu.

Birbirine taban tabana zıd iki cereyan idi bu...

Padişahın bizzat seçtiği, haklarında teveccühler gösterdiği nazırlar da siyasi faaliyetlerinde Vahideddin'in ve Sadrâzamin tuttukları yolda geri kalmamağa gayret ediyorlardı. Bu siyaset erbabı İzmir'in işgalinden sonra Türk kuvvetlerinin âtil tutulmasını istiyorlardı.

Damat Ferid Paşa kabinesinin en nüfuzlu âzasından Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey 1 Haziran 1919 tarihli bir telgrafında şu tebliğde bulunmuştu:

«Hükûmet Yunanistan ile harb halinde değildir. Mütareke hükümlerine göre İtilaf Devletleri bütün teşkilât ve teçizatı tahdit eyledikleri için bu yolda vuku bulan tecavüzlere karşı tabi-

atiyle protesto etmekten başka çareye tevessül edilemez. Şayet Yunan işgal kuvveti tarafından böyle bir taarruz vukua gelirse tarafınızdan hükümet namına şiddetle protesto edilsin. Fakat fiilen mukavemet Sulh Konferansında Yunanlılara karşı ileri süreceğimiz efkâr ve müddeiyat-ı hukukiyeyi sektedar etmek demektir. Bu talimata göre hareket edilmesi».

Ali Kemal'in bu talimatının tam aksine harekettir ki Anadolu'yu düşman istilâsından kurtarmıştır. Mustafa Kemal Paşa ile Anadolu'da gündün güne taazzuv ve tevessü eden Kuvayı Milliye hakkında İstanbul hükümetinin neler düşündüğünü Ali Kemal Bey'in 23 Haziran 1919 tarihinde valiliklere şifre ile yaptığı şu tamim dahi iyice göstermektedir:

«Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla beraber zamanın siyasetine o derece agâh olmadığı için fartı hamiyet ve gayretine rağmen memuriyeti cedidesinde asla muvaffak olamadı, İngiliz mümessili fevkalâdesinin talep ve ısrarıyla azledildi ve edildikten sonra yaptıkları ve yazdıkları ile bu kusurlarını daha ziyade meydana vurdu. Redd-i İlhak cemiyetleri gibi Karesi ve Aydın havalisinde ahali-i İslâmiyeyi boşyere yere kırdırmaktan ve fakat bu vesileden istifade ile halkı haraca kesmekten başka bir iş görmeyen emirsiz, saygısız ve gayri kanunî teşkil eden bazı heyetler için ötedenberi çektiği telgrafnamelerle de siyasîsi hatalarını idareten de artırdı. Müşarünileyhin İstanbul' a celbi Harbiye Nezaretine ait bir vazifedir. Lâkin Dahiliye Nezaretinin size emri katisi artık o zâtın mâzul olduğunu bilmek, kendisiyle bir muamele -i resmîyeye girişmemek, hükümet umuruna müteallik hiç bir emrini yerine getirmemektir.

Bu talimat dairesinde hareket eylemekle ne gibi mesuliyetlerin mündefi olacağını takdir buyuracağınızdan ve bu mühim, vahim dakikalarda memur, ahali her Osmanlıya terettüp eden en büyük vazife Sulh Konferansınca mukadderatımıza karar verirken ve beş senedir yaptığımız cinnetlerin hesapları görülürken

artık aklımızı başımıza devşirdiğimizi göstermek, âkılâne ve müdebbirane hareketlere imtisal etmek ve fırka, mezhep, ırk ihtilâflarını gözetmeksizin her ferdin hayatını, malını, ırzını siyanetle medeniyet nazarında bu memleketi bir daha lekelememek değil midir?».

Mustafa Kemal Paşa 21-22 Temmuz gecesi askerlikten istifa ile Erzurum ve sonra Sivas kongrelerine riyaset eylemişti.

Damat Ferid Anadolu'da tebellür eden milli hareketin mahiyet ve kuvvetini bir türlü takdir edemiyordu. O İstanbul'da en büyük ve tehlikeli düşman bildiği İttihatçıları tamamiyle ezmek, bitirmek çareleriyle meşgul olurken Anadolu fedailerini Yunan kuvvetlerinin taarruzlarına, tasallutlarına mukavemet eylemek üzere ellerinden geleni yapmaya çalışıyorlardı.

Milliyetperverler 23 Temmuz 1919'da Erzurum'da ilk kongreyi akdetmişlerdi. On dört gün süren bu kongrede şu kararlar alınmıştı:

1 – Milli hudut dahilindeki bütün vatan aksamı bir küldür; birbirinden ayrılmaz.

2 – Her türlü ecnebi işgaline, müdahalesine karşı ve Osmanlı hükûmetinin inhilâli halinde millet müttehiden mukavemet ve müdafaa edecektir.

3 – Vatanın ve istiklâlin muhafaza ve teminine merkezi hükûmet muktedir olmadığı takdirde, maksadı temin için muvaffak bir hükûmet teşekkül edecektir. Bu hükûmet heyeti Milli Kongre tarafından intihap olunacaktır. Kongre münakit değilse intihabı kongrenin Heyet-i Temsiliyesi yapacaktır.

4 – Kuvayı milliyeyi âmil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak esastır.

5 – Hıristiyan unsurlara siyasi hâkimiyet ve içtimaî müvazenemizi bozacak imtiyazlar verilemez.

6 – Manda ve himaye kabul olunamaz.

7 – Millî Meclis'in derhal içtimanı ve hükûmetin icraatının Meclisin mürakabesine vazını temin için çalışacaktır.

1919 Ağustos'u'nun altısında kabul edilen bu esaslar bundan sonra takibedilecek millî siyasetin nüvesini teşkil etmiş, bunlarla milli istiklâl mücadelesinin temeli kurulmuştur.

Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa Sivas'ta umumî bir kongre daha toplanmasını münasip görmüştü. 29 Ağustos 1919'da Erzurum'dan Sıvasa hareket etti. Erzincan boğazının eşkiya tarafından tutulmuş olmasına hiç aldırmıyarak muayyen zamanda Sivas'a vardı.

Sivas Kongresi 4 Eylül 1919 tarihinde açıldı. Ferid Paşa hükûmeti bu kongreyi dağıtmak ve müteşebbislerini yakalamak için teşebbüslerde bulundu. İstanbul hükûmetinin bu teşebbüsleri temsil heyetince vaktinde haber alınarak akim bırakıldı.

Temsil heyeti Ferid Paşa'dan millete bir hayır olmadıktan başka çok zarar geleceğine de pek yerinde olarak kani bulunduğu için paşanın iktidar mevkiinde daha ziyade tutulmamasını istiyordu. Ancak bu yolda yazılan maruzatın padişaha verilmesine İstanbul hükûmeti meydan vermiyordu.

Bunun üzerine Umumi Kongre Heyetinden Sadrâzam Ferid Paşa'nın kendisine şu telgraf çekildi: (Aynendir):

« Vatan ve milletin hukuk ve mukaddesatını ve zâtı hazreti padişahinin şeref ve haysiyeti mülûkânelerini ihlâl ile teşebbüsât ve harekâtı gafilâneniz tahakkuk eylemiştir. Milletin padişahımızdan başka hiç birinize emniyeti kalmamıştır. (O günler için zaruri sir siyaset sözü). Bu sebeple hal ve istirhamlarını ancak zâtı hümayuna arz etmek ıztırarındadırlar. Heyetiniz gayri meşru harekâtının netayici vahimesinden korkarak millet ile padişah arasında hail oluyor. Bu baptaki temerrüdünüz daha bir saat devam ederse millet artık kendisini her türlü harekât ve icraatında serbest telâkkide mazur görecektir ve bütün vatanın heyet-i gayri meşruanızla suret-i katiyede alâka ve irtibatını katedecektir.

Bu son ihtarımızdır. Bundan sonra milletin alacağı vaziyet burada bulunan ecnebi zabitanı marifetiyle İtilâf Mümessillerine dahi mufassalan bildirilecektir». 11-12 Eylül 1335.

Ferid Paşa bu ultiimatom üzerine de bildiğinden şaşmadı. 20 Eylül 1919 tarihinde imzası altında bir Tamim ile padişahın da bir Beyannamesini neşretti. Vahideddin bu beyannamede şu noktaları halka bildiriyordu:

1 – Hükûmetin takibettiği siyaset İzmir fecialarının Avrupa mütemeddin devlet ve milletlerinin dikkat ve meveddet nazarlarını celbetmek neticesini verdi. Bir heyet-i mahsusa mahallinde bîtarafane tahkikata başladı. Hakkımız medeniyet âleminin enzarı önünde tezahür edecektir.

2 – Bize millî vahdetimizi ihlâl edecek hiç bir karar ve teklif vaki olmamıştır.

3 – Bazı kimseler tarafından gûya ahali ile hükûmet arasında muhalefet olduğu ilân ediliyor. Bu hal kanunun şartları dahilinde biran evvel icrasını arzu eylediğimiz intihabatı da tehire duçar ve sulhün tekarrüb eylemekte bulunduğu bir sırada vücudu mabûd olan Mebusan heyetinin içtimamı ta'vik eyliyor. (!)

4 – Büyük devletlerin nısfetkârane hisleri Avrupa ve Amerika efkâr-ı umumiyesinin itidalperverliği mevki ve haysiyetimizi temin edebilecek bir sulhe yakında nailiyet ümidimizi tevsik eylemektedir.

5 – Bugün millet efradından intizarım hükûmetin emirlerine ittiba'dır. Bu beyannamede İzmir fecialarını tahkik için teşekkül ettiğinden bahsolunan heyetin vardığı netice Türklerin mağduriyetini göstermesine rağmen bundan maddî hiç bir menfaat hasıl olmadı.

Millî vahdeti ihlâl edecek bir karar ve teklif yoktur, deniliyor. Bu söz doğru olmamakla beraber doğru diye kabul edilse bile İtilâf Devletlerinin İstanbul hükûmetine zerre kadar ehemmiyet vermediklerini göstermekten başka bir şeye delâlet edemez-

di. Çünkü İzmir'in Yunanlılarca işgali, İtalyanların Antalya'ya saldırması, Fransızların Kilikyaya yayılması bu vahdeti tamamen ihlâl edecek vakıalar idi!

Ahali ile hükûmet arasında muhalefet varidiyse bunun kabahati ahalide değil, milletin emel ve menfaatlerini hiçe sayan hükûmette idi.

Büyük devletlerin nisfetkârane hislerinden mevki ve haysiyetlerimizi muhafaza edecek bir sulh beklemenin ne derece doğru olduğunu da Müttefiklerin esaslarını hazırlamakta oldukları Sèvres Muahedesi tamamen gösterecekti! Hasılı Vahideddin bu beyannamesinde ne demiş ise hepsi de hakikatten uzak ve isabetsiz idi!

Hükûmetin ve padişahın intihaba davet yolunda Anadolu'dan yükselen seslere kulak asmadıkları ve milleti birbirine düşürmek yolundaki teşebbüslerinde devam arzusunda buldukları görülünce Sivas Umumi Kongre Heyeti, «milli emelleri hainane bir surette tevil ve tefsir ile milli teşebbüs ve hareketleri gayri meşru ilân ve padişah ile millet arasına sed teşkil eden, ahaliyi birbiri aleyhine teslih ve mukateleye sevk ve tahrik eyliyen hükûmet-i merkeziye ile münasebeti kesmek» mecburiyetinde kaldığını beyan ile «devletin umur ve muamelâtını padişah namına ve mevzu kanunlar dairesinde tedvir ve temşiyet eylemeye» karar verdi (12 Eylül 1919).

Bu suretle Anadolu ile İstanbul hükûmeti arasındaki gerginlik hâd bir dereceyi bulmuş oluyordu. Kendisine dahilde değil, hariçte istinadgâh arayan Damat Ferid Paşa artık siyaseten tamamiyle İngiliz taraftarı kesilmişti.

Ferid Paşa'nın ve efendisi Vahideddin'in bendelik etmeğe pek ziyade meyyal ve müsait bir hâleti ruhiyede bulduklarına şahadet eden ahval! ve muamelât arasında, üç İngiliz murahhasıyla 12 Eylül 1919 tarihinde aktolunduğu kuvvetle şayi olan gizli bir muahedenin bulunduğu dahi zikrolunur.

Bu muahedeye göre:

İngiltere kendi mandası altında Osmanlı Devleti'nin mülken tamamıyetini – *tabii Türklere bırakılacak kısım arazi için* – temin eyliyordu; müstakil bir Kürdistan'ın teşekkülüne Osmanlı hükümetince muhalefet edilmeyecekti; İstanbul hilâfetin makararı kalacaktı; fakat Boğazlar İngilizlerin nezareti altında bulunacaktı; Suriye'de, Mezopotamya'da ve İngiliz nüfuzu altındaki diğer yerlerde İngiltere otoritesinin hıfzı ve idamesi için Osmanlı padişahı hilâfetin ruhani ve manevî kudretini İngiltere'ye hâkim kılacaktı; buna mukabil İngiltere'de de Osmanlı diyarında çıkacak isyanları bastırmak için ne icabediyorsa yapacaktı.

Bu muahade gizli kalmakla beraber, saydığımız ana hatlarının şüyuu menedilmediği, bu da diğer devletlerin menfaatlerini ve besledikleri emelleri külliye ihlâl eyliyeceği cihetle tatbikine imkân olamayacaktı.

Yoksa tahtının bekasından, ikbalinin devamından başka şeye ehemmiyet vermiyen Sultan Vahideddin ile sadrâzamına kalısa idi; her ikisi:

– Bizden sonra isterse tufan olsun! diyecekleri belliydi.

(Akşam, 26 Kasım 1943)

Osmanlı Meclisi ve Misakı- Millî...

Damat Ferid Paşa'nın düşmesi üzerine yerine geçen Ali Rıza Paşa'nın sadaret hattı hümayununda Vahideddin: «Bir müddetten beri ahalinin efkârında hasıl olan suitefehhüm sebebiyle artmakta olan tefrika ve kargaşanın (şikâkın) izalesiyle, vifak ve vahdet ahenginin temini, memleket dahilinde sükun ve intizamın takriri ile intihabatın kanun dairesinde icrası ve Mebusan'ın ictimai katıyyen matlubumuzdur» demişti.

Milli ve mülki meselelere karar vermek üzere Mebusan Meclisinin toplanması zaruri görülüyordu. İntihapta Kuva-yı Milliye taraftarlarının kazanması Damat Ferid Paşa ile hempalarının bütün hayal ve ümitlerini mahvedecekti. Buna mani olmak için Ferid Paşa, Millî Teşkilâta muhalif teşekküllerin reislerini 17 -18 Ekim 1919 gecesi Baltalimanı sarayında toplantıya çağırıldı.

Bütün muhalif unsurların faaliyete geçmesine, etrafa muhahaslar gönderilerek intihapta ne pahasına olursa olsun millî teşkilât mensuplarına rey verdirilmemesine, Anadolu'da isyanlar çıkartılmasına, böylece intihabatın millî teşkilât muhaliflerine ve hususiyile Hürriyet ve İtilaf Fırkasına kazandırılmasına, Anadolu'da İttihatçılıkla bolşevikliğin hâkim olduğu yolunda propagandalar yapılmasına karar verdiler.

Mustafa Kemal Paşa, Mebusan Meclisinin Anadolu'da toplanması fikrini ileri sürüyordu. Ferid Paşa yârânı buna da kati surette muhalefet edeceklerdi.

İntihapta (seçimlerde) milli teşkilâta taraftar ve meyyal

olanların kazanması, Mebusan Meclisi'nin İstanbul'dan başka yerde toplanması Vahideddin'in de işine gelmiyor, düşünceleri ne uygun görünmüyordu. Kuva-yı Milliyeciler kazanırsa Mebusan Meclisi Heyet-i Temsiliye ile el ele verecek, hâkimiyet Millicilerin eline geçecek, saltanat makamı bu kuvvet karşısında başşemek mecburiyetinde kalacaktı. İntihabatın neticesi Vahideddin'in arzusu dairesinde çıkarsa Mecliste hâkimiyet kendi elinde kalacak, artık Sivas'taki temsil heyeti hükümden sakıt olacaktı.

Ali Rıza Paşa kabinesi Mustafa Kemal - Salih Paşalar mü-lâkatında ittihaz olunan kararları tatbikten âciz görünüyordu. Ancak milli teşkilâta muhalefet guruplarınca Ali Rıza Paşa kabinesine ıskat için teşebbüsler eksik olmuyordu. Bu teşebbüslerden haberdar olunca Heyet-i Temsiliye Ali Rıza Paşa'nın hiç bir sebep ve bahane ile mevkiini terketmemesi lâzım geleceğini, ederse Anadolu'nun Ferid Paşa zamanında olduğu gibi gene İstanbul ile alâkasını katiyen keseceğini kabinede millî teşkilât ile irtibatı temin eden Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya bildirdi.

Her meselede olduğu gibi Ali Rıza Paşa kabinesi intihabat işinde de ciddi bir cephe tutamıyordu. İstanbul'da intihap bile Kuva-yı Milliye muhaliflerinin ellerinde kalmıştı. Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa Anadolu'da milliyetperverlerin cebir ve tazyik ile intihabı kazanacaklarını pek muhtemel görerek: «Ahvali umumiyeyi tetkik ve intihabatın icra suruteni tahkik» eylemek üzere Anadolu'ya heyetler gönderilmesini teklif etti. Bu teklif temsil heyetine malûmat verilmeyerek kabinece kabul olundu.

Yola çıkarılan ve halkın gözlerini kamaştıracağı zannolunan bu heyetler hali ve halkın emellerini tahkikten ziyade Kuva-yı Milliye muhalif teşkilât yapmağa kalkıştıkları için ahaliden istiskal gördüler ve hiç bir şey beceremiyerek İstanbul'a döndüler.

Mebusların Anadolu'da toplanması fikrine karşı her taraf-tan, hattâ Mustafa Kemal Paşa ile birlikte çalışanlardan birçok-

ları tarafından bile gösterilen muhalefet üzerine nihayet Meclis 1920 Ocak ayının on dokuzunda İstanbul'da açıldı.

Vahideddin temaruz ederek Meclisi açmaya gelmedi; Ali Rıza Paşa'yı tevkil etti; nutk-u hümâyunu Damat Şerif Paşa okudu.

Mebuslar, padişah ile Meclis arasında muhadenet husulüne medar olmak üzere Meclis riyasetine ve reis vekilliklerine hünkârın arzusuna uyan zevâtın seçilmesini muvafık görüyorlardı. Mebuslardan Hüseyin Kâzım Bey – şeyh Muhsini Fanî – akra-basından olan hazine-i hassa müdürü umumisi Refik Bey'e mebusların bu arzusunu açmış, Refik Bey de bunu padişaha bildirmişti.

Riyasete ve reis vekilliklerine padişahın tensip ettiği namzetleri gösteren bir pusula tam seçim günü Meclise gelmişti. Bu saray pusulasında ismi yazılı olanlardan Reşid Hikmet Bey riyasete ve Hüseyin Kâzım Bey'le Abdülaziz Mecdi Efendi reis vekilliklerine intihap olundular.

Tedavi altında bulunduğu İsviçre'den İstanbul'a gelince İngilizler tarafından iptida tevkif, sonra tahliye edilmiş olan Reşid Hikmet Bey 1920 Martında kanserden öldü. Yerine Celâleddin Arif Bey seçildi.

Son Osmanlı Meclisinin yaptığı tek müsbet iş Erzurum ve Sivas kongrelerinde milletin emel ve maksatlarını ifade eyliyen esasları ihtiva eden Misak-ı Milli'nin resmen kabulünden ibaret kaldı. (28 Kânunusani 1336-1920).

Misak- Milli'de şu esaslar vardır:

« Devletin istiklâlini, milletin istikbalini temin edebilmek ancak haklı ve devamlı bir sulha nail olmak için azami ihtiyar edilebilecek fedakârlıkları mutazammın olan âtidedeki esaslara riayetle mümkün olabilir. Bu esaslar haricinde payidar olabilecek bir Osmanlı saltanatı ve cemiyetinin vücudu devam etmesine imkân yoktur.

1 – Mühassıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup mütareke-
nin akdinde düşman ordularının işgali altında kalan kısımların
mukadderatı ahalinin serbestçe beyan edecekleri reylere tevfi-
kan tâyin edilmek lâzım gelir.

Mütareke hattının dahilinde dinen, ırkan ve aslen müttehid,
birbirbirine karşı hürmet ve fedakârlık hisleriyle meşhun, ırkî ve
içtimaî haklarına tamamıyla riayetkâr Osmanlı - İslâm ekseriye-
tiyle meskûn bulunan kısımların heyeti mecmuası hakikaten ve-
ya hükmen hiç bir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

2 – Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda ârayı âmmele-
riyle ana vatana iltihak etmiş olan (üç sancak) için icabı halin-
de tekrar serbestçe arayı âmmeye müracaat edilmesini kabul
ederiz.

3– Türkiye sulhuna talik edilen Garbi Trakya'nın hukukî
vaziyetini tesbit, sekenesinin kemali hürriyetle beyan edecekleri
reylere tebaan vaki olmalıdır.

4 – İslâm hilâfetine makarrı ve Osmanlı saltanat ve hükû-
metinin merkezi olan İstanbul şehri ile Marmara denizinin emni-
yeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak
şarıyla Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının ticaret âlemine ve
münakalâtına açılması hakkında bizimle sair umum alâkadar
devletlerin mütefikane verecekleri karar muteberdir.

5 – İtilâf Devletleriyle muhasımları ve bazı müşarikleri
arasında takarrür eden ahdi esaslar dairesinde ekalliyetlerin
hukuku civar memleketlerdeki müslaman ahalinin de aynı hak-
lardan istifadeleri ümniyesiyle tarafımızdan teyid ve temin edile-
cektir.

6 – Millî ve iktisadî inkişafımız imkân dairesine girmek ve
daha asrî bir muntazam idare şeklinde işleri tedvire muvaffak
olabilmek için her devlet gibi bizim de inkişafımız esbabını temin
hususunda tam istiklâl ve serbestiye mazhar olmamız hayat ve
bekamızın üssü'l - esasıdır.

Bu sebeple siyasi, adli, malî inkişafımıza mâni kayıtlara muhalifiz. Tahakkuk edecek borçlarımızın tesviye şartları da bu esaslara mügayir olmayacaktır».

Meclis açıldıktan sonra Ali Rıza Paşa kabinesinin Anadolu'ya karşı durumunda bir değişiklik görülmeğe başlanmıştı.

İstanbul'da, « artık Meclis açıldı. Padişahımız kuvayı milliyeyi istemiyor». propagandası yapılmakta idi. Dahiliye Nezaretince bu propagandayı teyidedecek şekilde 14 Şubat 1920 tarihinde vilâyetlere gönderilen bir tamimde şu tebligat yapılmıştı:

«Meclis, milli emellerin münferit tecelligâhıdır; memleket dahilinde artık meşrutiyet hükümlerinin her türlü mâniadan ve tesirden âri olarak cereyan etmesi lâzım gelir; Meclisten başka yerde millî irade namına söz söylemeye ve talepler serdeylemeye mahal ve imkân kalmamıştır; hükûmet işlerine müdahale şeklinde her nevi hareket cezayı istilzam edecektir.»

Bu tamim açıktan açığa Millî Teşkilâta karşı idi. Ali Rıza Paşa âdeta bastığı dalı kesmek durumuna düşüyordu. Temsil heyeti bu tebliğe karşı vatanın her köşesinde millî teşkilâta kuvvet verilerek deruhde edilen vazifeye devam edilmesi emriyle mukabele etti.

Bu birbirine zıd iki tebliğ Heyet-i Temsiliye ile İstanbul hükümetinin arasının tamamen açıldığını gösteriyordu.

Damat Şerif Paşa haremi Emine sultanın vefatı üzerine Dahiliye nezaretinden çekilmiş, yerine Bursa Valisi Hâzım Bey getirilmişti.

Mebusan Meclisinde Millî Teşkilâta taraftar ve meyyal mebuslar Anadolu tarafından takibedilen umde ve gayeleri açıkça iltizam ile bir «Müdafaa-i Hukuk» gurubu teşkil edecek yerde Ali Rıza Paşa kabinesinin idare-i maslahat siyasetine uygun bir tarzda bir «Felâh-ı Vatan» gurubu tesis eylemişlerdi.

Bu günlerde Kürt Teali Cemiyetinin Avrupa'da mümessil-

liğini ifa eden Saitpaşazâde Şerif Paşa ile Ermeni mümessili Bogos Nubar Paşa İtilâf Devletleri'nce Londra'da aktedilmiş olan konferansa müştereken müracaat ederek Kürtlerle Ermenilerin anlaşıklarını, Kürdistan ile Ermenistan'ın istiklâllerinin tanınmasını istemişlerdi.

Osmanlı Âyan Meclisi âzasından olan Seyyit Abdülkadir bu Kürt Teali Cemiyetinin reisi idi; o da Kürdistan'ın istiklâlini istediğini beyan etmişti!

Mebusan Meclisi Riyasetine «memleketin bir kısmının parçalanmasına çalışan, bu suretle vatana hiyaneti sabit olan bu âyan âzâsının makamından kendi kendisini ıskat eylemiş bulunduğ» hakkında bir takrir verildi. Fakat ne Abdülkadir istifa etti, ne Mebusan ve Âyan Meclisleri buna dair bir karar ittihaz edebildi; ne de hükûmet ve padişah tarafından Abdülkadir'e bir şey yapıldı!

Gene bu günlerde idi ki Paris'te bulunan Ahmed Rıza Bey'den Vahideddin'e şu mealde bir telgraf gelmişti:

«İstanbul Osmanlı Devleti'ne bırakılacaktır; zâtı şahane İstanbul'da kalacaktır. Bu muvaffakiyet zâtı şahaneyeye sadakat ve ubudiyetim dolayısıyla Paris'te ve Londra'daki dostlarımız nezdinde yaptığım teşebbüsler neticesinde hasıl olmuştur.»

Bu himmet ve kiyaset eseri karşısında ve teşekkür yolunda Vahideddin'in Ahmed Rıza Bey'i devletin mukadderatını idare makamına, yani sadarete davet etmesi lâzım gelmez miydi?

Kabinede Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın Milli Teşkilât ile irtibatı temin eylemesi İtilâf hükûmetlerinin işine gelmiyordu.

Mebusan Meclisinin küşadından bir ay sonra İstanbul'daki ecnebi mümessiller tarafından verilen bir ültimatonda Kuvayı Milliyyeye müzaheret eyledikleri için, Harbiye Nazırı Cemal ve Erkân-ı Harbiye Reisi Cevat paşaların kabineden ihraçları istenildi. Devlet işlerine şimdiye kadar misli görülmemiş bir müdahale idi bu!..

İki paşa kabine buhranına meydan vermemek için – milli idarenin rey ve muvafakatını almadan – istifa ettiler.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası merkezi Konya’da bulunan Tealî-i İslâm Cemiyetiyle el ele vererek Anadolu’da Millî Teşkilâta karşı isyanlar tertibine koyulmuştu.

Biga taraflarındaki ilk muvaffakiyetleri üzerine uhdesine mirimiranlık tevcih edilen Ahmed Anzavur’dan gelen haberler Meclisteki Kuvayı Milliye düşmanlarının ağızlarını açtıyordu. Buna karşı Kuvayı Milliye taraftarı mebuslar da boş durmuyorlardı. Edirne Mebusu Şeref Bey Meclise; (Ferid Paşa’nın sadareti hengâmesinde Kanunu Esasî hükümlerini alt üst eden ef’al ve harekâtından dolayı Divan-ı Âliye sevki lüzumunu» bir takrir ile arzetmişti. Çorum Mebusu İsmail Kemal Bey de «Malta’ya sevkolan devlet ricaliyle vatan evlâtlarının ecnebilere ne suretle teslim edildiğinin ve bu meselede İngilizlerin protesto edilip edilmediğinin bildirilmesi» için bir sual takriri vermişti.

Meclisin Dördüncü Şubesinde yapılan tahkikat neticesinde Ferid Paşa’nın mefsuh Mebusan Meclisinden bazı evrakları aşırıldığıın anlaşılmasıyla isticvabına lüzum gösterilmişti. Bu ne cüretti?

Hürriyet ve İtilaf Fırkası faaliyete geçerek ve Ali Rıza Paşa kabinesini devirerek İstanbul’da duruma hâkim olmak gerektiğine inanıyordu. Yoksa işler fena renk alacaktı! İngiliz Muhipleri Cemiyeti de, tabii, bu fikirde idi!

Bu fırka ve cemiyet Kiraz Hamdi Paşa ile ordudan matrut bazı subaylar tarafından teşkil edilip Galata’da bir kahvede toplanan «Nigehbancılar» ile birleşti. Başta Kiraz Hamdi Paşa olmak üzere ikinci bir «Babîâli baskını» daha tertibedildi. Fakat bu tertibi haber alan Eyüp polis merkez memuru Levhi Bey Dahiliye Nazırına haber verdi. Teşebbüsün önüne geçildi.

Bu sırada Yunanlılar taarruza hazırlanıyorlardı. İtilaf Devletleri Millî Kuvvetlerin Yunan cephesinden üç kilometre geriye

çekilmesini Babîâli'den istediler. Kabinenin bu talebi yerine getiremeyeceği şüphesizdi. İtilâf Devletleri'nin tekerrür eden müdahalelerine karşı metanet ve mukavemet göstermekten âciz kalan Ali Rıza Paşa kabinesi istifadan başka çare göremiyordu. Sadrâzam saraya baş vurdu. Vahideddin kendisini iki saat beklettikten sonra rahatsızlığını vesile ederek huzuruna kabul etmedi. Ali Rıza Paşa yazıp takdim ettiği maruzatına hünkârdan yalnız bir «idare-i maslahat» cevabı aldı. Halbuki o işte bu idare-i maslahattan âciz kalmıştı! İstifa etti. (3 Mart 1920).

(Akşam, 28 Kasım 1943)

İngilizler İstanbul' u İşgal Ediyor...

Ali Rıza Paşa kabinesinin istifaya mecbur bırakılması, Damat Ferid Paşa'nın, yahut o takımdan birinin iktidar mevkiine getirilmesi ve İstanbul'da bir «Hilâfet Şûrâsı» teşkili esasları üzerinde ecnebi hükûmetler ajanları tarafından sarfedilen faaliyetin neticesi idi. Bu şûrâ tabîî idi ki ecnebi emellerine hizmet edecekti. Durum anlaşılınca, Anadolu'nun her cihetinden millî emelleri tatmin edemeyecek bir kabineye tahammül edilemeyeceği hakkında Atabe'ye, Mebusan Meclisi Riyasetine, matbuata telgraflar yağdırıldı. İki gün süren bu telgraf tufanı Vahideddin'i şaşırttı.

Mebuslardan Rauf Bey, – eski Bahriye Nazırı – münasip bir Sadrazam bulmak için yapılan teşebbüsler hakkında Sivas'tan artık Ankara'ya gelmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya 6 Mart 1920 günü – Harbiye Nezaretinin şifresiyle– şu malûmatı verdi:

« Dün gece İzzet ve Salih Paşalarla görüştüm. İkisine de Sadaret teklifi vaki olmamıştır. Esbak Dahiliye Nazırı Reşid Bey'in sarayla Fransa ve İngiltere sefaretleri arasında cevelân etmekte olduğu mevzuken istihbar ediliyor. Bir rivayete göre, makama o getirilecek. Evvelki gece Zâtı Şahane Tevfik Paşa'yı, sonra Ferid Paşa'yı kabul etti. Dünkü cuma günü Baltalimanında Ali Kemal ve esbak Dahiliye Nazırı Mehmet Ali dahil olduğu halde uzun müzakereler cereyan etti. Sonra rahip Frew'nun iştirakiyle Ali Kemal'in evinde müzakere devam etti. Celâleddin Arif Bey de dün dörtten sonra huzura kabul olundu. Buhramı ha-

zırın devama tahammülü olmadığından, dahilin ve mebusanın itimadını haiz bir kabinenin bir an evvel iktidar mevkiine getirilmesi için vaki olan mükerrer maruzatına, Zâtı şahane, vaziyetin nezaketini aynı suretle idrâk eylediğini, Kuva-yı Milliye'nin lüzumunu serdettikten sonra dahil ve haricin itimadını haiz olabilecek bir zâtı tâyin hususu pek acele kabil olamayacağı, pazara kadar teemmül lâzım geldiği tarzında cevap vermişler.

Şahsî ihtisasların padişahın İngilizlerle mükâleme ve muhaberede olduğu, Londra'dan cevap intizarında bulunduğu. Her halde vaziyet buhranlıdır. İngilizlerden ümitvar olurlarsa hattâ Ferid Paşa'nın iktidara getirilmesi istib'ad edilemez. Padişahın Ferid Paşa ile mülâkatı hafi olmuştur.

Saraya mensup ve itimadınızı haiz olduğunu bildiğim bir zât perşembe günü Zâtı şahanenin pek yakınları namına bendenizi sureti mahsusada gördü ve fikrimi sordu. Cevaben vaziyeti saltanat, devlet, millet lehine halledebilecek zâtın zâtı devletleri olabileceği, fakat bu sırada ecnebilerin kuvveti altında bulunan İstanbul'a avdetiniz mümkün olmayacağına nazaran, İzzet Paşa'nın iktidar mevkiine gelmesi lüzumunu açık bir lisanla söyledim. Salih Paşa Meclisin kapatılmasının da muhtemel olduğunu ima ediyor.»

Rauf Bey bu telgrafının sonunda Celâleddin Arif Bey'in padişah nezdinde bir teşebbüste daha bulunacağını bildirmişti.

Filvaki Meclisteki Felâh-ı Vatan gurubuna da riyaset eden reis Celâleddin Arif Bey reis vekilleri Hüseyin Kâzım Bey'le Abdülâziz Mecdi Efendi'yi yanına alarak saraya gitti. Millî emellere muvafık bir kabine teşkili lüzumunu padişaha arzedecekti. Vahideddin bu mebusan heyetini huzuruna kabul etmedi; kendilerine başkâtip ve başmabeynci ile görüşmeleri haberini gönderdi. Heyet tarafından başkâtip Ali Fuat Bey'e ziyaret mak-sadı izah olundu. Mecdi Efendi Ferid ve Tevfik paşalar riyasetinde teşekkül edecek kabinelere Meclisin itimad edemeyeceğini

ilâve etti. Ali Fuat Bey bu beyanatı padişaha arzetti ve Vahideddin'den: «Bütün mebuslara selâm ettiği, vaziyetin vahametini mebuslar kadar kendisinin de takdir eylediği, kabinenin teşkilini hal ve zamanın ihtiyaçlarına uygun bir zâta tevdi edeceği, bu zâta da Meclis'teki ekseriyet gurup ile anlaşmasını tavsiye edeceği» cevabını getirdi.

Anadolu'ya karşı millî emellere muhalif bir cereyan takibedecek bir kabine teşkiline durumu mütehammil göremeyen Vahideddin bir müddet daha suyun akıntısına gitmeyi zarurî buluyordu. Ferid Paşa ise bu fikirde değildi. O tekrar Sadarete geçmeğe can atıyordu. Konağında Papaz Frew ile birkaç İngilizin hazır buldukları bir içtima gece yarısına kadar sürmüştü. Yaptıkları müzakereler neticesinde padişah icbar edilerek kendisinin Sadarete getirilmesi, Milli Kuvvetlere karşı harekete geçilmesi, mebuslardan Millî Kuvvetlere iltihakları muhtemel olanların tevkifiyle Malta'ya gönderilmeleri kararları verildi. Yalnız Millî Teşkilâta karşı harekete geçmek için icabeden kuvvetlerin nereden tedarik edileceği noktası mühmel kaldı.

Müfrit Hürriyet ve İtilâfçılar da Miralay Sadık Bey'in Sadarete getirilmesi için padişaha müracaatta bulundular.

Sarayda müzakereler yapılıyor, fakat bu mütehalif cereyan ve müracaatlar karşısında Sadarete kimin getirilmesi münasip olacağına bir türlü karar verilemiyordu. Kendisini müşkül durumda gören Vahideddin eniştesini çağırtı. İki «yârı vefadar» beş saat sarayda hasbîhalde bulundular; fakat gene bir neticeye varamadılar.

Ertesi gün Ferid Paşa yâranını yalısında topladı. Bu defaki müzakerelerinden de bir netice çıkmadı.

Ali Kemal Bey'in evinde Papaz Frew ile birlikte yapılan bir içtimada dahi Hürriyet ve İtilâf Fırkasının tam işine yarayabilecek bir durum ihdas etmeğe imkân bulunamadı. Yalnız bu toplantıda Papaz Frew tarafından millî kuvvetleri ezmek için İs-

tanbul'da işsiz güçsüz güruhundan bir ordu toplanabileceği yolunda ortaya atılan fikir, bir gün sonra Ferid Paşa nezdinde de müzakereye konuldu. O gün Ferid ve Kiraz Hamdi paşalar tekrar saraya gittiler. Hünkâr bu ordu teşkili fikrini beğendi. Ancak bu fikir kuvveden fiile çıkıncaya kadar Sadaret meselesi ne olacaktı?

Vahideddin, Londra'dan arzusuna muvafık bir haber çıkarılsa Mebusan Meclisinden itimat reyi alamıyacağını bildiği Ferid Paşa'yı Sadarete getirmekten çekinmeyecekti. Fakat beklediği haberler gecikiyordu.

Anadoludan da telgraflar yağmakta devam ediyordu; huzuruna tekrar kabul ettiği Mebusan reisine bezlettiği iltifatlara rağmen, Meclis asabiyet gösteriyordu.

Artık kabine buhranına nihayet vermek iyi olacaktı. Tekrar Tevfik Paşa'ya başvurdu. Fakat paşanın ileri sürdüğü şartları kabul etmedi. Tevfik Paşa da kabine teşkilini deruhde etmediği için Vahideddin bir intikal kabinesi daha teşkil ettirmek üzere Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı çağırarak uhdesine Sadareti tevcih etti.

Salih Paşa, mebuslardan kabinesine Nazır almak imkânsızlığını anladı. Hariçten seçtiği zevât hakkında da Mebusan Meclisinde Müdafaa-i Hukuk mensuplarının reyini sormayarak kabinesini teşkil etti. (8 Mart 1920).

Salih Paşa'nın kabinesi Ali Rıza Paşa kabinesinden farklı değildi. Zeynelâbidin hoca gibi millî kuvvetlerin şiddetli muhalifleri Sadarete Ferid Paşa'yı getirmediğinden dolayı padişahi tahtie ve Anadolu'daki üç, beş İttihatçının – hâlâ İttihatçılık heyülâsı! – blöfüne pabuç bırakmış olmakla itham ediyorlardı.

İstanbul'da bir fırtına kopmak üzere olduğu hiss olunuyordu. Ali Kemal, Rıza Tevfik Beyler Ferid Paşa yalısında hazırlanmış gazete makaleleriyle fikirleri bu fırtınanın şiddetine tahammül göstermeğe sevk etmeğe çalışıyorlardı.

İngilizler Türkocağı binasını işgal etmişlerdi. Türkocağı

benim de uzun müddet çalıştığım Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti binasına nakletmişti. İngilizler Ocağı yersiz bırakmak üzere martın dokuzunda bu cemiyet merkezini de işgal altına aldılar; kapılarını kapatıp âzayı dağıttılar.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti, İstanbul'da tevkif edilmesi icabedenler hakkında tanzim ettiği isimler listesini İngiliz zabıtasına vermişti.

Son aylarda Anadolu'da teşkilâtını takviye ve genişletme imkânlarını bulmuş olan millî kuvvetleri şimdi artık mevcudiyetlerini yalnız İstanbul hükûmetine karşı değil, harice de iyiden iyiye ihsas ediyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'tan Ankara'ya yerleşmesi üzerine Ankara, bu kuvvetlerin ve millî siyaset makinesinin idare merkezi olmuştu.

İtilaf Devletleri millî kuvvetleri avutmak, aldatmak yolunda maksatlarla Ankara'da bazı siyasî müzakerelere bile girişmişlerdi. Ankara ise İstanbul'u kendi hususî vasıtalarıyla kontrol altına almış bulunuyordu. Cereyan eden ahvali ve çevrilmek istenilen entrikaları vaktinde öğreniyordu. İngilizler öyle bir durum ihdas etmek istiyorlardı ki bununla artık bu kontrolün devamına imkân bulunmasın! Ve Şarkın «güzel ve kıymetli incisi» İstanbul bu suretle kendilerinin faik nüfuz ve kudretleri altında kalsın!

Osmanlı Devleti Almanya yanında Umumî Harbe iştirâk edince, hususiyle muharebenin neticesinde Almanya ile müttefikleri mağlûp olunca, Türkiye Asyasının da taksimi zamanı geldiğine hükmedilmiş ve İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Londra'da akdedilen bir konferansta (26 Nisan 1915) Osmanlı Devleti'nin taksimini kararlaştırmışlardı.

Mütarekenin akdi üzerine ve Yunanlıların İzmir'i işgalinden evvel Fransızlar Kilikya'yı, İngilizler Musul havalisini Anadolu hattı güzergâhını ve Boğazları işgal eylemişlerdi; İtalya Antalya'ya asker çıkararak Anadolu içerilerine ilerliyordu. Şark vilâyetleri Rusya'ya verilecekti. Bu durum, Fransız - Rus münase-

betleri hakkındaki vesikalarda (1910-1914), İzvovlski'in Sazanof'a 25 Haziran 1913 tarihli telgrafında açıkça görülmektedir. Çarlık idaresinin devrilmesi üzerine Ruslar Brest-Litovsk Muahedesıyla (3 Mart 1918) bundan vazgeçmişlerdi.

Yunanlılar İzmir'i işgal suretiyle bu taksim ameliyesinde kendilerine pay çıkarmışlardı. Sulh işleriyle uğraşan heyetlerde Lloyd George en hâkim mevkide bulunuyordu. Şarkta mütefevvik bir durum elde etmek maksadını takibeden İngiltere, bu meclislere ittihaz ettirdiği kararlarla istediklerini temin etmişti: Filistin, Mezopotamya, Musul ve petroleri...

İngiltere 9 Ağustos 1919 tarihli bir muahede ile İran kontrolunu da ele geçirmişti. Akdeniz'in şark sahillerinden Hindistan'a kadar hegemonyayı temin yolundaki büyük İngiliz plânının tamamıyla tatbiki için yalnız bir eksiği kalmıştı: Umumî Harb iptidalarında Rusya'ya vadedilmiş olan İstanbul!

Şimdi Rusya yaptığı inkılâp ve akdetmiş olduğu muahedelerle İtilâf Devletlerinin hasmı mevkiinde bulunuyordu. Bu sebeple ona edilmiş vadin de zaten hükmü kalmamıştı. Bütün siyasî şartları kendisine müsait gören İngiltere 16 Mart 1920 günü İtilaf Devletleri namına ve resmen İstanbul'u işgal altına aldı. İşgal feci ve kanlı oldu. Türkleri matem bürüdü! Ancak Türkler arasında da bunda kendileri için pek mahzur ve zarar görmeyen birkaç kalbsiz yok değildi: Osmanlı sülâlesinin son padişahı Altıncı Mehmet Vahideddin ile eniştesi Damat Ferid Paşa ve yardakçıları!..

Sulh ve Selâmet Fırkası'nın nasıl tesis edildiği hakkında Ankara'da avukat bay Mustafa Kemal tarafından gönderilen mektubu Akşam'ın 20 Kasım tarihli nüshasında neşretmiştim.

Toprak mahsulleri ofisi Mübayaa komisyonu âzasından Bay Ahmed Bedevî'den aldığım bir mektupta Bay Mustafa Kemal'in mektubundaki bir fıkra hakkında şu izahat verilmektedir:

«Prens Sabahaddin Bey ve dostları İttihat ve Terakki hükûmetinin geçen cihan harbine girişini muvafık bulmamışlar ve münferit sulh akdi için birkaç defa teşebbüslerde bulunmuşlardır. Avukat bay Mustafa Kemal, bay Satvet Lûtfi'nin arizasıyla münferit sulh teşebbüsü hakkında aldığı malûmat üzerine Vahideddin'in, Sabahaddin Bey'in kızı Fethiye Hanım'ı, babasını ziyaret vesilesiyle İsviçre'ye gönderdiğini ve münferit sulh temini emrinde Sabahaddin Bey'le İsviçre Osmanlı elçisine talimat verildiğini yazıyorsa da Fethiye Hanım'ın İsviçreye giderken Vahideddin'i ziyaret etmesi münferit sulh teşebbüsüyle katiyen ilgili değildir. Vatanî bir fedakârlık olarak Fethiye Hanım'ın kabul ettiği bu gizli vazife hakkında Vahideddin'e bir şey söylenmemiştir.

Bu sebeple münferit sulh teşebbüsünü Vahideddin'e mal etmek tarihî vakaların yanlış tefsirine meydan açar kanaatindeyim».

Bu münferit sulh teşebbüsü hakkında şahsen ve ayrıca malûmat sahibi olmadığım için, bu hususta bir söz ilâvesine kendimce imkân göremiyorum.

Bay Ahmed Bedevî'den (Kuran) aldığım diğer bir mektupta, Akşam'ın 25 Kasım tarihli nüshasında Sabahaddin Bey'e suikast için Atina'ya geldiğinden bahsedilen şahsın yüzbaşı Boşnak Salih Efendi olmayıp, bu Salih Efendi tarafından aldatılarak gönderilmiş, medrese talebesinden bir boşnak olduğu da tashihen bildirilmiştir.

(Akşam, 1 Aralık 1943)

Meclisin Kapanışı ve Sultan Vahideddin...

İtilaf Devletleri İstanbul'a fetih suretiyle değil, mütareke şartlarına dayanarak gelmişlerken, sonra Osmanlı paytahtını askeri işgal altına almayı, geleceğe ait tasavvurları için muvafık görmüşlerdi..Fakat bu hareketlerine başka sebepler göstermek siyasetini de ihmal etmediler ve İstanbul'daki mümessilleri ile bu hususta bir beyanname neşrine gerek duydular.

İtilaf işgal kuvvetleri tarafından «Kuvve-i İşgaliye» namına gazetelerde neşredilen bu beyanname İttihatçıların memleketi sürükledikleri felaketten bahsedildikten sonra şöyle denilmiştir:

«Mütarekenin aktini müteakip İtilaf Devletlerine bir vazife tereddüp etti, eski Osmanlı memleketlerindeki bütün ahalinin cins ve mezhep tefrik edilmeyerek müstakbel saadetlerini, inkişaflarını, iktisadi ve içtimai hayatlarını temin edecek bir sulhun temellerini atmak.

Sulh Konferansı bu vâzifenin ifası ile meşgul ikin firari İttihat ve Terakki erkânının fikirlerini terviceden bazı şahıslar müstear Teşkilat-ı Milliye namı altında bir teşekkül vücuda getirdiler. Padişahla hükûmet-i merkeziyenin emirlerini hiç mesabesinde tuttular. Harbin elim neticelerinden büsbütün tükenmiş olan ahaliyi askerlik için toplamak, muhalif unsurlar arasında nifak çıkarmak, milli iane bahanesiyle ahaliyi soymak gibi fillere cüret ettiler. Bu veğhile sulh değil, adeta yeni bir muharebe devri açmaya teşebbüs eylediler.

Bu teşvik ve tahriklere rağmen Sulh Konferansı vazifesine devam etti ve nihayet İstanbul'un Türkler idaresinde kalmasına karar verdi. Bu karar Osmanlıların kalplerini müsterih edecektir. Ancak İtilaf Devletleri bu kararlarını Babıâliye tebliğ ettikleri zaman, icrasının ne gibi şartlara tabi olduğunu da ihtar ettiler.

Bu şartlar Osmanlı vilayetlerinde bulunan Hıristiyanların hayatlarını tehlikeye maruz bırakmamaktan ve İtilaf Devletleriyle müttefiklerinin askeri kuvvetleri aleyhine mütemadiyen vuku bulmakta olan hücumlara hitam vermekten ibaretti. Hükûmet-i merkeziye bu ihtara karşı bir dereceye kadar hüsnü niyet göstermişse de, Teşkilat-ı Milliye namı altında hareket edenler maateessüf teşvik ve tahriklerinden vazgeçmek istemediler; bilakis hükûmeti kendi hareketlerine iştirak ettirmeye teşebbüs eylediler.

Herkesin kemal-i hevesle beklediği sulh için büyük bir tehlike teşkil eden bu vaziyete karşı İtilaf Devletleri yakında karar altına alınacak sulh hükümlerinin tatbikini temin edebilmek üzere lazım gelen tedbirleri düşünmeye mecbur oldular. Bunun için tek çare buldular: İstanbulu muvakkaten işgal etmek.

Bu karar bugün (16 Mart 1920) icra mevkiine konulduğundan, efkâr-ı umumiyeyi tenvir için aşağıdaki noktalar tasrih olunur:

1 – İşgal muvakkattir.

2 – İtilaf Devletlerinin niyeti saltanat makamının nüfuzunu kırmak değil, bilakis Osmanlı idaresinde kalacak memleketlerde o nüfuzu takviye ve tahkim eylemektir.

3 – İtilaf Devletlerinin niyeti gene Türkleri İstanbul'dan mahrum etmemektir. Fakat taşrada umumi iğtişaş veya katliam gibi vukuat zuhur ederse bu kararın tadili muhtemeldir.

4 – Bu nazik zamanda müslim olsun, gyri müslim olsun herkesin vazifesi kendi işi gücüne bakmak, asayişin teminine hizmet etmek, Osmanlı Devletinin enkazından yeni bir Türkiye'nin

ihdası için, son bir ümidi cinnetleriyle mahvetmek isteyenlerin iğfallerine kapılmamak ve halen saltanat makarrı kalan İstanbul'dan verilecek emirlere itaat etmektir.

Yukarda zikredilen teşviklere iştirak eden şahıslardan bazıları yakalandılar. Bunlar kendi fiillerinden ve sonradan bu fiillerin neticesi olarak vukuu melhuz hallerden mesul tutulacaklardır».

Bu «Resmi Tebliğ»in altına İngiliz generali belki de mahsusan imza koymamıştı. Halk arasında bunun, Osmanlı hükûmetinin resmi bir tebliği olduğu zehabına kapılanlar çok olmuştu. Salih Paşa hükûmeti bunda kendisinin dahli bulunmadığını göstermek için İtilaf mümessilleri nezdinde işgali protesto eylemekle beraber, ayrıca şu Resmi Tebliğ'i de neşretmek mecburiyetini hissetmişti:

« İtilaf Devletleri siyasi mümessillerinin bu sabah hükûmete verdikleri notada ve bu akşam gazetelerde intişar ettiği görülen Resmi Tebliğde beyan olunduğu üzere, İstanbul bugünden itibaren ve muvakkaten askeri işgal altına alınmış ve hükûmetin uhdesine tereddüp eden vazifeler ifa kılınmakta bulunmuş olduğundan, cümlelerin kemali sükun ile iş ve güçleriyle meşgul olmaları tavsiye olunur».

Eğer Milli Teşkilat, İtilaf hükûmetlerinin neşrettikleri bu beyannamenin tehditlerinden çekinerek başladığı işe devam etmemiş olsaydı, «Osmanlı hükûmetinin enkazı» üzerine kurulacak yeni Türkiye için bir «esir devletten» başka bir şey olmayacaktı!

İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'nun her tarafında protesto mitingleri yapıldı; tarafsız devletlerin Mebusan Meclislerine, Hariciye Nezaretlerine telgraflar çekildi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti namına Mustafa Kemal Paşa tarafından tamim ve neşredilen bir Beynamede durum şöyle hülasa edildi:

« İtilaf Devletlerinin şimdiye kadar memleketimizi taksime yol bulmak için tevessül ettikleri muhtelif tedbirler malumdur.

Evvela; Ferid Paşa ile itilaf edilerek milleti müdafaasız bir halde ecnebi idaresine esir etmek ve memleketin mühim kısımlarını galip devletler müstemlekelerine ilave eylemek düşünülmüştü. Kuvayı Milliye'nin milletin umumi müzaheretıyla istiklalini müdafaa hususundaki gösterdiği azim ve metanet bu tasavvuru alt üst etti.

Saniyen; Kuvayı Milliye'yi işgal ve onun müsadeseyle Şarkta bir rüçhan siyaseti takip etmek için Heyet-i Temsiliyeye müraacaat edildi. Heyet, milletin istiklalini ve mülkün tamamîyetini temin etmedikçe, hususîyle işgal sahalarının tahliyesine teşebbüs olunmadıkça hiçbir müzakereye yanaşmadı.

Salisen; Kuvayı Milliye ile hareketlerini tevhid eden kabilelerin icraatına müdahale suretiyle milli vahdeti sarsmak, hainane muhalefetleri teşvik ve muhaliflerin cüretlerini tezyide sevk etmek yolu takip olundu. Milli vahdetin metanet ve tesanüdü karşısında bu savletler dahi eridi.

Rabian; memleketin mukadderatı hakkında endişe edici kararlar verildiğinden bahs olunmak suretiyle efkar-ı umumîyenin tazyikına başlandı. Namusu ve memleketin müdafaası uğrunda her fedakarlığı göze almış olan milletin azim ve iradesi önünde bu tehditler de fayda vermedi.

Nihayet bugün İstanbul cebren işgal edilmek suretiyle Osmanlı Devletinin yedi yüz senelik hayat ve hakimiyetine hitam verildi. Yani bugün Türk milleti medeni kabiliyetinin, hayat ve istiklal hakkının, bütün istikbalinin müdafaasına davet edildi. İnsanîyet aleminin istihsan nazarları, İslam dünyasının istihlas emelleri, Hilafet makamının ecnebi tesirlerden kurtarılması, milli istiklalın mazideki şevketimize lâyık bir iman ile müdafaa ve teminine mütevekkiftir. Giriştiğimiz istiklal ve vatan mücadelesinde Allah'ın avn ü inayeti bizimledir.»

Heyet-i Temsiliye bundan başka bütün İslam âlemine ayrıca bir beyanname ile hitabederek, yapılan tecavüzü protesto etti.

Altıncı Mehmed Vahideddin, böyle his ve emellerden uzak bulunuyordu. Payitahtın resmen ecnebi işgali altına geçmesi karşısında seyirci kalmış; 16 Mart faciası bile onu âdeta lâkayt bırakmıştı. O, ancak kendisinin ve adamlarının takibetmek istedikleri yolda engeller çıkarabilecek kuvvetlerin kırılmasını istiyordu. Anadolu'da İngilizlerden müzaheret gören Yunanlıların tecavüzlerine, bütün yoksulluklara rağmen bir avuç Türkün nasıl inanılmaz fedakarlıklarla mukavemet ettiklerini düşünmüyordu bile!

O'nun tek bir düşüncesi vardı: Kendisi ! İngilizlerle müttefikleri kendisine dokunmasınlar da, bundan ötesi nasıl olursa olsun!

Mustafa Kemal Paşa'nın Mebusan Meclisinin Anadolu'da güvenli bir yerde toplanması hakkında ileri sürdüğü görüşteki isabet ortaya çıkmıştı. İngilizler İstanbul'un işgali günü tevkif ettikleri kişiler arasında bazı mebusları da alıp götürmüşlerdi. Meclis Reisi Celaleddin Arif Bey başının çaresine bakacağından bahisle bir tezkere bırakarak saklanmaya başlamış, mebusların çoğu çil yavrusu gibi dağılmışlardı.

Bu vaziyette Mebusan Meclisi müzakerelere nasıl devam edebilecekti? İşgalin ertesi 17 Mart 1920 günü mecliste toplanan mebuslar tarafından verilen karar üzerine Reisvekilleri Hüseyin Kazım Bey ve Abdülaziz Mecdi Efendi, Sivas Mebusu Rauf Bey ile birlikte Meclisin meçhul akıbeti hakkında padişahın nazarı dikkatini çekmek için saraya gittiler. Vahideddin rahatsızlığını ileri sürerek heyeti kabul etmedi!

Böyle dakikalarda Vahideddin gibi bir hükümdar milletin vekilleri ile yüzyüze nasıl ve neyi görüşebilirdi! Üç mebus ancak Mabeyn Başkatibi Ali Fuad Beyle görüşebildiler. Ali Fuad Bey padişahın şu cevabı getirdi.

– Ben de vaziyete ancak kendileri kadar vakıf ve kendileri kadar müteessirim. Ancak bu anda bir şey yapacak iktidarda değilim!

Hüseyin Kazım Bey (Kadri), akrabasından olup Vahideddin'e intisabı bulunan Hazine-i Hassa Müdürü Refik Beyle görüşmek üzere sarayda kaldı. Mecdi Efendi ve Rauf Bey üzüntü içinde Meclise geri döndüler. Bu esnada İngiliz polisleri meclis polis komiserine başvurarak Sivas Mebusları Rauf ve Kara Vasıf Beylerin kendilerine teslim edilmelerini istediler. Mecdi Efendi aşağı inerek İngiliz polislerine şunları söyledi:

– Meclis karar vermedikçe buradan kimseyi alamazsınız. Arkadaşlarla yapacağımız müzakere neticesini bekleyiniz!

Meclisteki mebusların sayısı yirmi beşe kadar inmişti. Bu kişiler önce mukavemet fikrine düşmüşlerdi. Fakat buna imkan olamayacağı meydanda idi. Rauf ve Kara Vasıf Beyler meclisin korunmasına memur Osmanlı askerleri kıyafetine girerek kaçmayı kabul etmiyor, kendileri yüzünden meclise bir zarar gelmesinden ise teslim olmayı tercih ediyorlardı. Hazır bulunan mebuslar da bu görüşe mecburen muvafakat ettiler. Mecdi Efendi tekrar aşağıya indi. Öfkeli bir şekilde İngiliz polisinden iki mebusun meclisten zorla alındığına dair bir senet verilmesini istedi ve aldı.

Fakat senetli olsun, senetsiz olsun böyle tevkiflerle İstanbul'un bu durumu karşısında Mebusan Meclisi ne yapmalı idi?

Hüseyin Kazım Bey de meclise gelmişti. Onyediy mebus bir takrir hazırladılar. Tunalı Hilmi (Bolu), Hüsrev (Trabzon), Celal (Genç), Zeki (Sinop), Tahsin (Maraş), Halil (Erzincan), Zeki (Gümüşhane), Ali (İzmit), Kamil (İstanbul), Dr.Rıza Nur (Sinop), Osman Nuri (Lazistan), İlyas (Bursa), Hüseyin Avni (Erzurum), Şevki (Tokat), Fazıl (Şarkikarahisar), Ahmed (Tokat), Ali (İçel) imzalarıyla verilmiş olan bu tarihi takirde, Osmanlı Kanun-u Esasi'sininin yedinci maddesinin meclise verdiği yetkiler zikredildikten sonra şöyle deniliyordu:

«Harb-i Umuminin memleketimiz için pek namüsaid şartlar dahilinde hitam bulması hasebiyle elim bir tarihi vazife ifasına davet olunan Meclisi Mebusan, ahiren hilafet merkezi ve saltanat-ı seniyyede ahvali fevkalade tahaddüs etmesi ve meşrutiyetle idare olunan memalikin kaffesinde millet vekillerine temin edilen masuniyet ve muafiyetin ilcayı vakayı ile mütenezzi olması hasebiyle, vazaif-i mebusiyetin icabatını memleketin vaziyeti hazırasıyla telif imkanından mahrum kalmıştır. Her şeyden evvel hürriyet-i efkar ve istiklal-i vicdana vabeste olan bu vazife-i mukaddesenin emniyetle ifasına imkanbahş bir hal ve vaziyetin tahassülüne kadar umumi in'ikadların tehirini talep ediyoruz».

Celseye reisin yokluğu dolayısıyla Reisvekili Hüseyin Kazım Bey – Şeyh Muhsin Fâni – riyaset ediyordu. Evvela matemî bir sükut ile karşılanan bu teklif o saatte hazır bulunan ve miktarı otuza yaklaşan mebusların ittifakı ile kabul olundu. Bu takrir hakkında yapılan müzakere bu ömrü kısa Meclisin yaptığı son müzakere oluyordu.

Osmanlı Mebusan Meclisi 1920 Martının on yedinci günü aldığı bu «müzakereyi tehir» kararıyla kendi kendini fiilen kapamış oldu. Acz içinde protesto ancak bu kadar olabiliyordu! Bundan sonraki meclis, Vahideddin tarafından resmen kapatılıncaya kadar şeklen İstanbul'da kalmış birkaç mebus için hususi görüşme ve dertleşme mekanı olmaktan başka hiçbir işe yaramamıştır.

(Akşam, 5 Aralık 1943)

Dürrîzâde Abdullah'ın Ölüm Fetvaları...

İstanbul'un İtilaf Devletleri namına resmen işgal edilmesi ve Mebusan Meclisinin kendi kendini kapamaya mecburiyet hissetmesi gibi pek büyük darbeler karşısında Salih Paşa kabinesinin yerinde kalamıyacağı şüphesizdi. Salih Paşa İstanbul'un işgalinden yirmi gün sonra 5 Nisan 1920 tarihinde istifa etti. Yerine kimin getirileceği artık biliniyordu: Damat Ferid Paşa!...

Vahideddin pek ehemmiyet verdiği, bu kabine tebeddülü üzerine ısdar ettiği Sadaret hattı hümayununda «veziri mealisemiri» eniştesinin ehliyet ve reviyetini tasdikten sonra şöyle demişti:

«Mütarekenin akdinden başlayarak tedricen salâh noktasına yaklaşan siyasi vaziyetimizi milliyet namı altında ika edilen iğtişaşlar vahim bir hale getirmiş ve buna karşı şimdiye kadar ittihazına çalışılan muslihane tedbirler faydasız kalmıştır.

Ahiren tebarüz eden vekayie göre bu isyan halinin devamı maazallah daha vahim hallere masdar olabileceğinden, bu iğtişaşların malum mürettip ve müşevvikleri hakkında kanun hükmülerinin icrası ve fakat iğfal edilerek bu kıyama iltihak ve iştirak etmiş olanlar hakkında umumi af ilanı ve bütün memalik-i şahanemizde asayiş ve intizamın iade ve temini tedbirlerinin sürat ve katiyetle ittihaz ve ikmali, umum sadık tebaamızın bu suretle de Hilafet ve saltanat makamına muhakkak olan değişmez merburiyetinin teşyidi, muhtelif devletlerle samimi ve tatminkar rabitalar tesisine, devlet ve millet menfaatlerinin hak ve adalet esasına istinaden müdafaaasına ihtimam olunarak sulh şartları-

nın itidal kesbetmesine ve sulhun bir an evvel akdine makderet sarfedilmesi, o zamana kadar mali ve iktisadi tedbirlere tevessül edilerek müzayaka-i ammenin mehmâemken tehvini katiyyen matlubumuzdur. Cenabı Hak tevfikatı ilahiyesine mazhar buyursun!»

15 Recep 338 ve 5 Nisan 336 (1920)

Tabii idi ki Damat Ferid Paşa, malum olan hal ve mesleği ile Efendisinin bu hattı hümayunundaki iradelerini yerine getirmekle uğraşmaktan bir an geri kalmayacaktı! Nice zamandır Hürriyet ve İtilaf Fırkasının birbirine girmiş iki hizbi Milli Kuvvetler karşısında tek cephe teşkil etmiş görünmek için Ferid Paşa'nın yeni kabinesine müzaheret edeceklerini ilan ettiler.

Anadolu'da bazı Türk vatanseverleri memleketi kuvvetle müdafaa tertiplerine iştirakin mi, yoksa düşmanlara hoş görünmeye çalışarak sulh şartlarının hafifletilmesinin mi muvafık olacağı hususunda mütereddit bulunuyorlardı. İstanbul'un cebri ve kanlı işgali bu gibilerde dahi ikinci şıkkı beklemenin, yani düşmandan medet ummanın manasızlığı hakkında hiç şüphe bırakmadı.

Bu işgalin Türklük bakımından şu faydası oldu: Müteredditler de milletin menfaatine bir netice elde edilmesinin ancak kuvvet göstermekle mümkün olacağını takdir ettiler. Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin toplanması bu yüzden tacil edilebildi; Milli Hükümet bu suretle daha kolayca ve daha süratle kurulabildi.

Bu defa Damat Ferid Paşa'nın ilk işi Anadolu'muzun din-dar halkının maneviyatını bozmak, fikirleri milli kuvvetlerin başında bulunanlar aleyhine çevirmek için tertiplere tevessül eylemek oldu. Padişahla sadrazamı ilk evvel eski bir fesat silahını kullanmayı muvafık gördüler: Huruç alessultan fetvası!

9 Nisanın 1920 cuma günü selamlıktan sonra yeni Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi ile Hürriyet ve İtilafa, İngiliz

Muhipler Cemiyetine mensup ulema Yıldız Sarayına davet edildi. Bu ulemadan mürekkep bir meşveret meclisi toplandı. Bunlar «Anadolu'da isyan ederek ibadullaha zulmeden âsi ve bâgilere karşı şeriat hükümlerine göre amel edilmesinin vacip olduğuna» karar verdiler ve bu karara göre fetvalar tanzimini Şeyhülislama havale ettiler...

Dürrizade de, «Millî Kuvvetlerin bâği olduklarına, katl ve kıtalleri meşru ve farz bulunduğu, harp ve darba muktedir müslümanların « adil imam ve Halife Sultan Mehmed Vahideddin'in» davetine icabetle bu kuvvetlerle mukatele etmeleri eylemeleri vacip olduğuna, mukateleden çekinip kaçanların da dünyada şiddetli ta'ziri ve ahirette elim azabı celbedecek surette günahkar olacaklarına, millî kuvvetler efradını öldürenlerin gâzi ve bu uğurda ölenlerin şehid sayılacaklarına» dair dört fetva verdi. Bu fetvalar 11 Nisan 1920'de bütün gazetelerle ilan edildi. Sadrazam Ferid Paşa da şöyle bir fetva neşretti (!).

« Osmanlı Devleti bugün misli görülmemiş bir muhatara içindedir. En hakiki manasiyle vatan tehlikededir. Millet bilme-yerek, istemeyerek sürüklendiği o dehşetli muharebede mal ve canca en büyük fedakarlıklara katlandığı halde nihayet mağlup olmaktan kurtulamamış ve o zamanki hükümet tarafından akdolan mütareke ile galip devletlere teslimiyet arzedilmişti. Artık bu elemli neticeden ibret alınarak akla ve hale uygun bir selamet yolu tutulmalı idi. Fakat bu hakikat de layıkı veçhiyle anlaşıl-madı. Bazı kimselerin yalnız hırs ve menfaat sevkiyle Teşkilat-ı Milliye ünvanı altında meydana çıkardıkları fitne ve fesat bir taraftan siyasi vaziyetimizi son derece tehlikeli bir hale getirdi; di-ğer taraftan da muharebede uğradığımız zayıttan, hususiyle harp senelerinde yapılan türlü türlü suistimaller ve cinayetlerden dolayı derin bir surette yaralanan mukaddes vatanımıza yeniden yeniye yaralar açtı. Bir takım çirkin hadiseler de Avrupa ve Ame-rika efkârı umumiyesinde aleyhimize şiddetli bir cereyan peyda ederek sulh şartlarının bir kat daha şiddetlendirilmesi muhatara-

sını tevliid etti. Nihayet gene bu haller tesiriyle büyük devletler mütareke hükümlerini İstanbul'u muvakkaten askeri işgal altına almak suretiyle de tatbik ettiler.

Buna karşılık âsiler payitaht ile Anadolu arasındaki muhabere ve muvaredeyi kesmeye teşebbüs ettiler. Bu ise vatana en büyük hıyanettir. Bu halde Teşkilat-ı Milliye denilen bâgiyane hareketler hem Anadolu'yu korkunç bir istilaya uğratmak, hem devletin başını gövdesinden ayırmak felaketini hazırlıyor.

Bugün Osmanlı milletinin en büyük düşmanları yalnızca milliyet davasıyla şahsi ihtiraslarına vatan ve milleti feda edenlerdir. (Not: *Şahsi ihtiraslara vatan ve milleti feda etmek sözü Ferid Paşa ile Vahideddin'in hareketleri için tam bir «intak-ı hakk» (Allah'ın söyletmesi) kabilindedir! S.K.İ.*)

Bunların böyle felaketli bir akıbeti hazırlamak için buldukları çare ise ağır bir cinayet silsilesidir. Kanun-u Esasiyi ve devletin kanunlarını ayaklar altına alarak ahaliiden cebren para toplamak, zecren asker almak, para vermeyenlere ve böyle fena bir maksatla askerliği kabul etmeyenlere eziyet etmek, köyleri hatta kasabaları vurmak gibi fezâhatler tevâli ediyor.

Halbuki bu fiillerin Allah'ın emirlerine münafi ve şer'an merdud olduğu sureti merbut fetva ile müeyyettir. (Dürrizade fetvası) Osmanlı vatanının düçar olduğu türlü türlü musibetlerin tamiri, nüfus ve kuvvet itibariyle uğradığımız zayıatın telafisi vücubundan dolayı hükümet-i hazıra – *Ferid Paşa'nın kabinesi* – indinde bugün her ferdin hayatı ve sa'yi her zamandan ziyade kıymetlidir. Bu cihetle hükümet vasıl olmak istediği hayır ve sâlah maksadına kan dökmeden ermeyi her vechile tercih eder. Bununla beraber devletin ve milletin hakikaten tehlike içinde bulunan hayatını ve selametini kurtarmak için yola gelmeyenleri şeriat ve kanun mucibince ve hattı hümayun ile tebliğ olunan iradeye imtisalen tedip etmekte tereddüt etmeyecektir.

Buna binaen evvela; İsyân hareketlerinin mürettip ve mü-

şevviki olanların iğfal ve tehditlerine kapılarak ve yaptıkları neticesi ne kadar vahim olacağını düşünmeyerek onlara iştirak edenlerden bir hafta içinde nedamet gösterip padişahımıza sadakat arzedenler affa mazhar olacaktırlar.

Saniyen; Mürettip ve müşevviklerin ve onlarla beraber harekette devam edecek olan âsilerin şer'an ve kanunen tedip edileceği, memleketin hangi cihetinde olursa olsun gerek Müslümanlar tarafından sair ahaliye, gerek gayri müslümler tarafından Müslümanlara teaddi ve tecavüzler vukuu hükümetçe hiç bir veçhile tecviz olunmayacağından, böyle bir hal vukuunda mütecasirlerinin ve bu hususta müsamahası ve yahut müşareketi görülenlerin şahsan ve şediden cezaya çarptırılacakları ilan olunur».

Acaba cezayı kimin kime vermesi lazım geliyordu?

Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İngiliz Muhipleri Cemiyeti erkanı Anadolu'yu baştan başa nifaka ve Milli Teşkilata karşı isyana sevk etmek üzere elele verdiler. Etrafa dehşet salmak için büyük ölçüde tevkifler yapmayı, polis kuvvetini Milli Teşkilata mensup ve taraftar olanlardan temizlemeyi, İstanbul'u şiddetli bir askeri zapt u rapt altında bulundurmaya üzere müteakıt topçu livası Mustafa Nâlık Paşa'yı İstanbul Muhafızlığına getirmeyi, matbuatı sıkı bir sansüre tabi tutmayı, milli kuvvetlerle ilgisi bulunanları muhakeme için bir «Fevkalade Divan-ı Harp» teşkil ederek riyasete Bursa valisi iken Milli Teşkilat tarafından İstanbul'a iade edilmiş olan Nemrut Mustafa Paşayı getirmeyi kararlaştırdılar. Bu kararlar Ferid Paşa tarafından padişaha arz edildi. İradesi alındı. Damat Ferid Paşa kabinesiyle İstanbul'da Kuvayı Milliye muhalif teşkilattan meydana gelmiş blok ile bu blokun Anadolu içindeki tekmil isyan teşkilatı, Yunan ordusu, kısaca bütün şer kuvvetler Kuvayı Milliye aleyhine faaliyete geçtiler. «Huruç alessultan» fetvaları düşman tayyareleri de dahil olmak üzere her türlü vasıtalarla Anadolu'ya dağıtıldı.

Vahideddin, Mebusan Meclisinde alınan «müzakereleri tehir» kararı ile mebus dırılıtlarından kurtulduğuna kalben memnun olmuştu. Fakat o bu «inhalali» kafi görmüyor, bir korkuluk gibi resmen mevcudiyetini koruyan Mebusan Meclisini resmen kapatmak, mebusluk sıfatını haiz olanların Ankara'da toplanıp kararlar almalarını engellemek kastiyle kendilerini bu sıfatlarından koparmak istiyordu.

12 Nisan 1920 günü Vahideddin imza ettiği bir fesih iradesini okumak üzere İstanbul Muhafızı Mustafa Nâlık Paşa'yı Mebusan Meclisi dairesine gönderdi.

Padişah bu iradesiyle Kanun-u Esasi'nin yedinci maddesine istinat ettiğini zikretmişti. Kanun-u Esasinin bu maddesi ise Vükelâ Heyeti ile Mebusan Meclisi arasında zuhur eden bir ihtilafın ne şekilde çözüleceğini gösteren değişik otuz beşinci maddede istinat ile Mebusanın üç ay içinde seçilmesi ve içtima etmesi şartıyla ledel iktiza feshine padişaha yetki veriyordu.

Halbuki kabine ile Meclis arasında hiç bir ihtilaf çıkmış değildi. Vahideddin Kanun-u Esasinin yedinci ve otuzbeşinci maddelerindeki şart ve kayıtlar arasında yalnız bir «ledel iktiza» tabirinin kendisine mutlak bir fesih hakkı bahşettiğine inanacak kadar safdil ve bilgisiz değildi. Ancak hareketinde Kanun-u Esasinin bir hükmüne istinat ediyor gibi görünerek safdilleri aldatmak istiyordu!

Mustafa Nâlık Paşa iradeyi okuyup, Fındıklı Sarayı içinde bulacağı mebusları dışarıya çıkaracak, kapıları kilitleyip anahhtarlarını muhafızlık kasasında saklayacaktı. Evvelce İngiliz polisinin yaptığını, şimdi o tamamlayacaktı! Muhafız Paşa Meclis dairesinde Reisvekili Abdülaziz Mecdi Efendiyi buldu. Mecdi Efendi iradenin kendisine tebliğ edilmesini söyledi. Nâlık Paşa:

– Bu fesih iradesidir, şahsa tebliğ olunamaz. Mebuslara resmen tebliğine memurum, cevabını verdi. Bunun üzerine Mecdi Efendi de:

– Öyle ise umumi içtima salonuna giriniz. Kürsüye çıkıp boş sıralara tebliğ ediniz! dedi.

İçtima salonunda onbeş kadar mebus bulunuyordu. Mustafa Natık Paşa kürsüye çıkarak Vahideddin'in iradesini okudu. Meclisi kapayıp anahtarlarını almak istedi. Bu esnada Gümüşhane Mebusu Zeki Bey'den hayli hakaret gördü. Anahtarları almadan çekilip gitti...

Meclis binası Abdülaziz Mecdi Efendi ile Gümüşhane Mebusu Zeki Bey ve Meclis katipleri tarafından kilitlendi. Anahtarlar Meclis muhafazasına memur polis komiserine teslim edildi. Meclis binasındaki bayrak indirildi.

Vahideddin ile sadrazamı Damat Ferid Paşa'ya tarihte birer leke daha getirecek hazin tören!

Meşrutiyette Mebusan Meclisini fesih iradelerinin üçüncüsü oluyordu bu! Bu iradeler bizzat sadrazam, yahut Dahiliye Nazırı gibi Vükelâdan birisi tarafından Meclise tebliğ edilirken bu defaki fesih iradesinin İstanbul Kumandanına okutturulması bir tehdit manasını ihtiva ediyordu!

Suya kılıç vurmak kabilinden bir tehdit ki, feci olduğu kadar da komik idi!...

(Akşam, 12 Aralık 1943)

Hilafet Ordusu ve Mustafa Kemal...

Mustafa Kemal Paşa Mebusan Meclisinin İstanbul'da düşman kuvvetlerinin eli altında toplanmasını mahzurlu görerek arkadaşlarını ikaz etmek istemiş iken, bu isabetli görüş hilafında hareket edilmesi mebusları elim bir duruma düşürmüştü. Âzalarından bir kısmı tevkif edilen Meclis, evvela «müzakerelerin tehiri» kararı almaya mecbur kalmış, sonra Vahideddin ve Damat Ferid tarafından verilen karar üzerine feshedilerek kapısına kilit vurulmuştu.

Ankara'yı Milli Teşkilat için merkez kabul eden Mustafa Kemal Paşa, Mebusan Meclisinin uğradığı bu akıbet üzerine, askeri kuvvetlerle beraber siyasi ve idari diğer kuvvetleri de Anadolu'da teksif etmek üzere Ankara'da fevkalade salâhiyetli bir Meclis toplayarak, milli hakimiyeti bu mecliste tecelli ettirmeye azmetmişti. İsmet ve Fevzi Paşalar Ankara'ya gelmişlerdi. Mebuslar da Ankara'ya davet edildiler. Bu suretle toplanan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi adını alan bu Meclis 23 Nisan 1920 de açıldı ve şu kararları aldı:

- 1 – Hükûmet teşkili zaruridir.
- 2 – Muvakkat kaydıyle bir hükûmet reisi tanımak veya padişah kaymakamı ihdas etmek caiz değildir.
- 3 – Mecliste oluşan milli iradeyi bilfiil vatan mukadderatına hakim kılmak esas umdedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet mevcut değildir.
- 4 – Türkiye Büyük Millet Meclisi teşrii ve icrai salâhiyetleri

kendinde toplamıştır. Meclisten ayrılacak bir heyet Meclise vekil olarak hükümet işlerini yürütür. Meclis Reisi bu heyetin de reisidir.

Bu kararlara göre, bütün milli hakimiyet ve idar Büyük Millet Meclisinde toplanıyordu. Mustafa Kemal Paşa Meclisin ve İcra Vekilleri Heyeti'nin riyasetine intihap olundu (24-25 Nisan gecesi).

Büyük Millet Meclisi Saltanat ve Hilafet makamının durumunu, «padişah ve halife altında bulunduğu tazyikten kurtulduğu zaman Meclisin tanzim edeceği kanuni esaslar dairesinde vaziyetini alır» kaydıyla ilerde belirlemeyi münasip gördü. 2 Mayıs 1336 tarihli bir Kanun ile onbir vekilden mürekkep bir İcra Vekilleri Heyeti meydana getirdi. Bu heyet ertesi gün kuruldu ve iki gün sonra ilk toplantısını yaptı.

Fransız büyük inkılabının Convention meclisini andıran ve zamanı gelince Cumhuriyet ilan edecek olan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti bu suretle kuruldu.

Büyük Millet Meclisinin, milletin bütün işlerine merci kendisi olduğunu kabul ve ilan eylemesi Vahideddin ile Ferid Paşa'nın kalplerinde korku uyandırmıştı. Acaba bununla Meclis nereye varmak istiyordu? Millet namına Vahideddin'in hal'i yolunda bir karar mı alacaktı?

23 Nisan 1920 Cuma günü Ankara'da Meclis açılırken hutbe Vahideddin adına okunmuştu. Bundan şimdilik böyle bir endişeye mahal olmadığı anlaşılıyordu. Fakat ne de olsa Ankara'da İstanbul hükümetinden başka bir hükümet kurulduğu muhakkaktı. Bu Ankara hükümeti bugün padişahın şahsı aleyhinde bir harekette bulunmuyorsa, yarın kararını değiştirmeyeceğine nasıl inanılabilirdi?

Anadolu Büyük Millet Meclisinin idaresi altında kalınca İstanbul hükümeti, İstanbul ve civarından alınacak varidatla nasıl geçinebilecekti? Baltalimanında Ferid Paşa yalısında ve Yıldız sarayında uzun süren toplantılar, müzakereler yapıldı. Vahided-

din, Damat Ferid Paşa'yı büyük devlet mümessilleri nezdine göndererek, onların ne düşündüklerini anlamak istedi, fakat mümessillerin hiçbirinden sadra şifa verecek bir cevap alamadı. Hepsi bekleyiş içinde idiler.

Vahideddin ve sadrazamı bu şartlar altında kendileri için yapılabilecek ancak bir şey kaldığına hükmettiler: Kuvayı Milliye-i asker kuvvetiyle tenkil ve imha!

Bunun için Ferid Paşa İngilizlerin İstanbul'daki kumandanları ile anlaştı. Kuva-yı İnzibatiye denilen « tedip kuvvetlerinden» iki fırkalık bir ordu teşkil edildi. Bu kuvvetlerin teşkili ve umumi idaresi Abdülhamid zamanında Dördüncü Ordu Müşiri olan Zeki Paşa'ya tevdi edildi. Zeki Paşa bu kuvvetlerin teşkilinde Kiraz Hamdi Paşa ve İngiliz işgal kuvvetleri kurmay subaylarıyla birlikte çalıştı. Donanma da Zeki Paşa'nın emrine verildi ve paşa münasip gördüğü yerde örfi idare ilanına bile salâhiyettar kılındı. Bu adeta bir askeri diktatörlüktü.

Zeki Paşa bir beyanname neşretti. Bunda kendisinin kırk senedenberi devam eden hizmetini ve ahde vefasının bütün arkadaşlarınca malum bulunduğunu hatırlattıktan sonra şöyle bir tehdit savurdu:

«Hilkattenberi gelip geçmiş kavimler arasında mağlubiyet acısını tatmamış yoktur. Biz bu felaketlerin acısını duymamak için padişahımızın etrafında sınıksız toplanmalıyız. Askerden, memurdan, esnafa, reñçbere kadar bütün vatandaşlarıma doğru yolu hatırlatmaya cesaret ediyorum. Vicdanımdan kopan felah nidasından müteessir olmayıp da şu felaketli günlerde gene ihtiraslar peşinde koşanlar mutlaka bir ihanet emeliyle Osmanlılığın izmihlaline çalışanlardır. Bu gibileri memleketin selameti namına hiç vakit geçirmeyerek kanunun pençesine teslim edeceğim»

Zeki Paşa bu diktatörlüğünü – *tavrını takındığı gibi* – cidiye alıyor idiyse ihtiraslar peşinde koşanlardan ilk önce Sadrazam Damat Ferid Paşa'yı yakalamalı idi!

Kurulan orduya fiilen Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa kumanda edecekti. Bu işler için üçyüz bin lira tahsisat verildi.

Kuvayı İnzibatiye Anadolu'da milli idare aleyhine hazırlanacak isyanlarda hizmet edecek muhalif kuvvetlerle de mesaisini birleştirecekti. Padişah ve sadrazamı için en sıkıntılı iş Kuvayı İnzibatiyeye para yetiştirmektir. Ziraat Bankasından Maliye Nezareti adına yarım milyon lira istikraz edildi. Bununla Vahideddin biraz rahat nefes almıştı.

Ferid Paşa, Milli Teşkilata meyillerinden şüphelenilen polis memurlarını vazifelerinden çıkarırken, faaliyetinden istediği gibi istifade edilemeyeceğini gördüğü İstanbul Polis Umum Müdürü Nureddin Beyi de değiştirerek yerine, Balkan Harbi arefesinde Manastır'da dağa çıkmış zabıtlardan İttihatçı düşmanlığı ile tanınan Beyoğlu askeri inzibat memuru Arnavut Tahsin Bey'i tayin etti.

Artık padişah ve Ferid Paşa kuvvetleriyle Milli Kuvvetler arasındaki mücadele bütün şiddetini göstermeye başladı.

Büyük Millet Meclisi hükûmetinin padişah ile İstanbul hükûmetinin düşmanlarla müşterek tecavüz politikasına ve umumi hainane savletlerine karşı fevkalade tedbirler alması zaruri ve tabii idi. Büyük Millet Meclisi İstanbul'dan gönderilip Anadolu'ya yayılan münafıkların halk arasında saçtıkları fesat tohumlarını engellemek için «Hıyanet-i Vataniye Kanunu» nu kabul etti.

Milli Teşkilatın emrinde bulunan Kuvayı Milliye güçleri büyük direniş göstererek demiryolu boylarında, şurada burada bulunan ecnebi asker kıtalarını Anadolu'dan çıkarttılar. Bazı köprüleri tahrip ettiler. İstanbul'da çıkarılıp neşredilen fetvalara mukabele için Anadolu'nun dindar ulemasının görüşlerine başvuruldu. Bu ulema her tarafta Belediye dairelerinde toplandı. Dürrizade fetvalarını şeriat hükümlerine istinaden red ile Milli Kuvvetlerin âsf ve bâğf olmadığını, milletin istiklal ve selameti-

ni temine çalışan «mücahidler zümresi» olduğunu aklî ve şer'î delillerle ortaya koydular.

Durum, milli idarenin bir taraftan harici mütecavizlere, diğer taraftan İstanbul hükûmetinin hazırladığı asker kuvvetlerine ve teşebbüs ettiği siyasi entrikalara karşı koymaya çalışması, Anadolu'da çıkarılan isyanları yatıştırmakla uğraşması şeklinde tebarüz eylemekte olduğu bu sıralarda Damat Ferid Paşa, Milli Kuvvetleri hâlâ «İttihatçı çeteleri» göstermekte ısrar ediyordu!

Lütfi Simavi Bey'in hatıratında belirtildiğine göre, Eski Erkan-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa ile Damat Ferid arasında cereyan eden şu konuşma, Ferid Paşa'nın kör hırsını göstermek itibarıyla ne kadar dikkat çekicidir:

Ferid Paşa 13 Ağustos 1920 günü Cevat Paşa'yı Bâbiâliye davet ederek ona, Anadolu'daki iğtişâşlardan, Kuvayı Milliye adı altında teşekkül eden İttihat çetelerinden, bunların hükûmete gösterdikleri müşkülattan bahis açmıştı.

Cevat Paşa – Biz Anadolu'da çetelerin varlığından haberdar değiliz. Bildiğimiz bir şey varsa, o da, ailelerinin ırz ve namusunu müdafaa, yurtlarını muhafaza için silaha sarılan ve kalpleri din ve vatan hisleriyle titreyen hamiyet erbabının kıyamıdır...

Ferid Paşa (hiddetli hiddetli) – Bu garip içtihadı iştirak edenler bizce malûmdur. Vatanperver dediğiniz kumandanlar, paşalar, beyler Enver kılıcını şakırdatıp mecnunane hareketlerle memleketi batırır ve câhil Talat da tehcir ve taktik siyasetiyle bu felaketi tacil ederken nerede idiler? Niçin böyle milli kuvvetler teşkil edip o delilerin taşkınlıklarına ve bu yüzden vatanın izmihlaline mani olmadılar?

Cevat Paşa – Beyanat-ı âsafanelerinden bendenize bir hisse ayırdığınızı istidlâl ediyorum. Dört buçuk sene cepelerde buldum. Asker olmak itibarıyla vatani vazifemi ifadan başka şey düşünmezdim. Bahsettiğiniz ümera dahi tabii aynı vaziyette bu-

lunuyorlardı. Bugün cinnet ve cehaletlerine hükmolunan Enver ve Talat'ın icraatı Âyan Meclisinde bile alkışlanmıştır. Kâsirane fikrimce tecrübeli ve güngörmüş (kârazmûde) âyanın cümlemizi ikaz etmesi lazım gelirdi.!

Ferid Paşa'nın mantık ve akli selim ile yola gelir ve saplandığı fikirden vazgeçer takımdan olmadığı için Cevat Paşa böyle hem tarizli, hem müskit mütalaalar ortaya koyarak boş yere yorulmuştu! Kuvayı Milliyenin Ferid Paşa'nın zerre kadar ihtimal vermediği kahhar ve ezici galebesi idi ki onun – olsaydı – aklını başına getirecekti.

Kuvayı İnzibatiyenin Milli Kuvvetlere saldırılması Milli Teşkilatın hakikaten müşkül durumda bulunduğu günlere tesadüf etmişti. Milli Kuvvetler Anadolu'nun ötesinde berisinde çıkan isyanlarla, bir taraftan müstevli Yunan kuvvetleri, diğer taraftan aynı zamanda Hilafet Ordusu ile uğraşmak mecburiyetinde kalmıştı. Fakat tahrikler ve mürettep isyanlar, iki cepheden sataşma ve savaşmalar Kuvayı Milliye üzerinde padişahın ve Sadrazamının bekledikleri tesiri yapmadı.

İstanbul hükûmetinin neşrettiği beyannamelerde tayin edilen müddet çoktan geçtiği halde, Kuvayı Milliye kimse padişah ve sadrazam tarafından istenilen «nedameti» göstermiyordu. Milli kahramanlar bütün müşkülata göğüs gererek mücadeleye devam ediyorlardı.

Yunanlılara karşı «İnönü» muzafferiyetlerini kazandılar. Dahili isyanları bastırdılar. Kuvayı İnzibatiyeyi bozdular. Maraş ve Adana taraflarını işgal eden Fransızları ve Antalya'dan ileriye yürüyen İtalyanları tazyik ede ede kendileriyle anlaşmaya, nihayet bu mıntıklarını tahliye etmeye mecbur bıraktılar. Rusya, Fransa, İtalya ile muahedeler, itilaflar aktederek kurmuş oldukları hükûmetin mevcudiyetini bu devletlere resmen tanıttılar. Sakarya muharebesinde Yunan taarruzunu durdurdular. Nihayet Başkumandanlık Meydan Muharebesinde Yunan ordusunu kesin

bir hezimete uğratarak ve büyük bir kısmını esir ederek İzmir'i geri almaya muvaffak oldular. Ne mutlu bu milli kahramanlara ki, bu uzun mücadele sonunda İstanbul'u da muhafaza ederek Türk'ün vatanında toplu, milli, müstakil, şür bir Türkiye yaratılar ve yaşattılar!

(Akşam 15 Aralık 1943)

Sulh Konferansı Öncesi Damat Ferid Paşa...

Damat Ferid Paşa, Sadrazam Kamil Paşa'dan Balkan muharebesi neticesinde sulh aktedileceği ve Ahmed İzzet Paşa'dan Cihan Harbinde mütareke kararlaştırıldığı sıralarda murahhaslık istemişti; fakat bu iki devlet adamı Ferid Paşa'da böyle önemli bir vazifeyi görebilecek kabiliyet bulmadıkları, hatta böyle bir talepte bulunmasını biraz da kaçıklığına verdikleri için, Damat Paşa o günlerde siyasi kudretinin ne olduğunu göstermek fırsatını bulamamıştı.

Sadrazam olunca kendisinde siyasette zan ve tevehhüm ettiği maharet ve dirayetle kazanacağını umduğu muvaffakiyetler için hayal meydanını geniş açılmış gördü. Dahilde Hürriyet ve İtilaf Fırkasına istinat ediyordu. Fakat bu istinatgahın ne kadar dayanaksız ve çürük olduğu fırkanın içinde yuvarlandığı kargaşa ve ihtilaf ile pek aşikar bir surette, her gün her türlü meselelerde meydana çıkıyordu.

Paşanın ikinci istinatgahı da Sait Molla'nın fiilen riyaset ettiği İngiliz Muhipler Cemiyeti idi. Bu Cemiyet de ona haricen İngiliz siyasetinin yardımını temin edecekti! Bu da siyasi entrikalara, para dolaplarına alet olmaktan başka netice vermiyordu!

Damat Ferid Paşa harikulade siyasetinde kendini aklınca Koca Reşid Paşa'nın muakkibi sayıyordu! Hakikatte ise Mustafa Reşid Paşa'nın Rusya karşısında takip ettiği siyaseti, İngiltere karşısında Mahmut Nedim Paşa gibi aciz bir halde takip ediyordu.

Uğranılan felaketlerden sonra bu siyaset, meşum Sevr Mu-

ahedesine zemin hazırladı. Vahideddin ile gözde sadrazamı Ferid Paşa'nın acz ve meskenetlerinin bu muahedenin o kadar ezici (kahhar) hükümler ihtiva etmesinde büyük tesiri oldu.

Napoleon, «Politikanın kalbi yoktur, kafası vardır» demişti. Ali Rıza ve Salih Paşaların kabinelerindeki hükümet adamları Avrupa Politikacılarının kalplerine müracaatla Osmanlı Devleti hakkında merhamet dilenerek mümkün olanı kurtarmak yolunda boş yere yorulmuşlardı. Onlar Anadolu'da harekete gelen kan ile demirin bir iş görebileceğine inanmıyorlardı! Avrupa ise haka karşı kuvveti, kuvvetin haktan evvel yürüdüğünü kati delillerle gösteriyorlardı. Ferid Paşa ile Vahideddin bu kuvvete karşı tamamen eğilmek, yaltanmakla mevkilerini, saltanatlarını muhafaza ve idame edebilecekleri düşüncesine kapılmışlardı.

Damat Ferid Paşa 4 Mart 1919 da sadarete getirildikten sonra umumen ve her an için sulh daveti haberini bekliyordu. Tam bu günlerde İzmir'in feci ve kanlı işgali ile Türklerin can damarına basılmıştı. Nefret ve heyecan içinde kan ağlayan Türklerde milli müdafaa tertipleri başlamıştı. Bu hareketi söndürmeye uğraşan Damat Ferid Paşa Paris Sulh Konferansına müracaat ederek durumun açıklığa kavuşturulması lüzumunu bildirmişti.

İtilaf Devletleri Osmanlı Devletinden başka muhasımlarıyla sulh muahedeleri imzalamışlardı. Osmanlı Devleti de hakkın da verilecek kararı bekliyordu. Ancak müttefik hükümetler arasında Boğazlara verilecek statü ile Anadolu'da ihdas edilecek nüfuz mıntıkları hakkında cereyan etmekte olan müzakereler uzun sürüyor, içinden çıkılmaz hale geliyordu. Bu müzakereleri kısa kesmek bir an için en iyi çare görünmesi üzerine, Babîâliyi sulh konferansına davet etmeyi kararlaştırdılar. İstanbul'da Fransız siyasi mümessili Mösyö dö France Ferid Paşa'yı ziyaret ederek, «Osmanlı Devletinin haklarını müdafaa» için Parise hareket edebileceğini tebliğ etti. Bâbiâli de resmi bir tebliğ ile sulh konferansında «milli haklarımızı» müdafaa edeceğini halka ilan etti!

Ferid Paşanın yârânı bu daveti Paşalarının bir başarısı gibi göstermeye çalıştılar. Hatta gazetelerden biri, «İtilaf Devletlerinin kararları Almanya ile Avusturya - Macaristan'a dikte ettirildiği, bu iki devlet emri vaki karşısında bırakıldığı halde, biz kendi müracaatımız üzerine davet edildik» diye böbürlendi!

Artık Sadrazam Damat Ferid Paşa için Fransız siyasisi meşhur Taleyran'ın Viyana Kongresinde Fransa hesabına oynamış olduğu önemli rolü, Paris'te düşman diplomatlar karşısında Osmanlı İmparatorluğu hesabına oynamak zamanı ve fırsatı gelmişti! Ne fayda ki fitratta mevcut olmayan bir kudret hayal ile vücuda gelemez!

Ferid Paşa'nın riyaseti altında konferansa gidecek heyetin teşekkül sureti birçok itirazlara hedef oluyordu. Saray, Bâbü'lî, Hürriyet ve İtilaf Fırkası hep bununla meşgul bulunuyordu.

Evvelce sadaret dairesinde bir İstihzaratı Sulhiye Komisyonu teşkil edilmiş, bu komisyonca ne gibi şartlar dahilinde sulh aktolunabileceği hakkında tetkikler yapılmış, projeler hazırlanmıştı. Ferid Paşa bu evrakı gözden geçirmek istedi. Eski elçilerden Osman Nizami, Hariciye Müsteşarı İzzet Fuat Paşalar ile Umuru Siyasiye Müdürü Ahmed Reşid, Muhtelit Mütareke Komisyonu Reisi Galip Kemali Beyler bu iş için birkaç akşam sırayla Ferid Paşa konağına davet edildiler.

Ferid Paşa Paris'e giderken yanına önceleri Osman Nizami Paşa ile Ahmed Reşid ve Galip Kemali Beyleri almayı düşünüyordu; fakat diğer mütehassıslar hakkında karar veremiyordu. Bir gece Ahmed Rıza Beyin de heyete alınması bahis konusu oldu. Ferid Paşa:

– Orda da bize muhalefet etsin diye mi?, sözleriyle buna rıza göstermedi.

İstanbul'dan ayrılışında sadaret kaymakamlığında kimin bırakılacağı da Ferid Paşa için pek mühim bir nokta idi. Bu zât kendi aleyhinde padişaha telkinlerde bulunabilecek ve kendisi-

nin rey ve fikirlerini iptal edebilecek birisi olmamalı idi. Bu hususta en ziyade Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendiye itimad ediyordu.

Muhtelif Nezaretlerden mütehasısların seçimi hayli keşmekeşe sebep oluyordu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası Ali Kemal ve Sami Evrenos Beylerin murahhaslar arasında bulunmasını iltizam ediyorlardı. Bir taraftan sadrazam, diğer taraftan padişah üzerinde tesir yaparak kendi meramlarını yürütmek için teşebbüslerde bulunuyorlardı. Ferid Paşa Ali Kemal Bey'den çekindiği için onun da murahhaslar arasında bulunmasına karşı itiraz edemiyordu. Ali Kemal de murahhas olmak, memleketin mukadderatında çok önemli bir rol oynamak arzusunda olduğu için, yazılarında Galip Kemali Bey'in murahhaslar heyeti arasında bulunmasına şiddetle karşı çıkıyordu.

Darülfünun gençleri, milli cemiyetler mensupları ise yaptıkları toplantılarda Ali Kemal'in murahhaslığı aleyhinde bulunuyorlardı.

Fransız mümessili de hususi bir müracaatla Ali Kemal'in Paris'e gitmesinin iyi bir tesir icra etmiyeceğini anlatmıştı.

Ferid Paşa, yanına ilk düşündüklerinden büsbütün başka adamları almak mecburiyetinde kaldığını takdir ediyordu. Lütfi Simavi Bey Sarayda gördüklerine dair neşrettiği hatıratında bu meseleye müteferri olarak şu hadiseyi naklediyor:

«Konferansa gidecek heyet hakkında Vükelâ Meclisine memur âyandan Topçu Rıza Paşa bazı mütalaalarda bulunmuştu. Çürüksulu Mahmut Paşa da devletin son necat ümidi olan bu fırsattan tamamiyle istifade edilmek neye mütevakkıf ise ona tevessül olunması, Fransızcaya hakkiyle âşına ve diploması mesleğinde tecrübe ve vukuf ile temayüz etmiş zevâtın da heyete refakat etmesi reyini ileri sürdü ve teati edilecek notaları kimin kaleme alacağını sordu. Damat Ferid Paşa bu sözlere ve suale çok kızdı ve bilinen acayip tavrıyla:

– Abdi aciz!, cevabını verdi. Fakat hiddetini yenemiyerek damdan düşercesine:

– Bundan böyle hükûmet İttihatçı ruhu ile idare edilmeyecektir!

Sözlerini de ilave etti. Çürüksulu Mahmut Paşa da:

– Sözlerinizdeki maksadı anlayamadım. Bu telmihinizle beni murad ediyorsanız, yanlış kapı çalılıyorsunuz!

Mukabelesinde bulduktan sonra, Ferid Paşa ile çalışamayacağımı beyan ederek istifa etti»?

Murahhaslar ve müşavirler heyetini teşkil edecek kişiler hakkında ortaya konulan isimler pek çok itirazlar davet ediyordu. Bu itirazlar saltanat makamına kadar yükseldi. Cemiyetlerin, Milli Heyetlerin imzalarını havi olarak Zât-ı Şahaneye takdim edilmek üzere Mabeyn Başkitabetine şu telgrafname çekildi:

«Osmanlı Devletinin mâruz bulunduğu müthiş tehlike karşısında son ümit Sulh Konferansında icra kılınacak makul teşebbüsler ve müdafaalardan ibarettir. Haklarımızın yolunda müdafaası murahhaslar heyetinin Zât-ı Şahanelerinin emniyetine ve umumun itimadına mazhar, dünyanın hali hazır siyasetini müdrik bulunmasına mütevakkıftır. Halbuki murahhaslar heyetinde bulunanların çoğunun bu meziyet ve kabiliyeti haiz olmadığı hakkındaki umumi kanaat, milleti derin bir karamsarlık ve ümitsizliğe düşürmüştür.

Evvelce birkaç mütegalibin hodserane hareketleri yüzünden devletimizin düşer olduğu musibetin, bu defa da yer yer tezahür eden milli iradeyi nazarı itibara almayan birkaç Nazırın hodserane ve anudane hareketleriyle daha elim bir neticeye müncer olması muhtemeldir.

Buna binaen Zât-ı Hazret-i Padişahinin milli hakların müdafaası mukaddes vazifesini umumun itimadına layık bir murahhaslar heyetine tevdi buyurmaları hakkındaki istirhamımızla be-

raber, aksi takdirde memlekette husule gelecek galeyanın mühim hadiseler tevlidine bâis olacağımnın atebe-i seniyye-i müluûkane-ye arzını istirham eyleriz!»

Ferid Paşa bu müracaata telgrafnamede imzaları bulunanlardan birkaç zâtı tevkif ettirecek cevap verdi.

Nihayet kendi riyaseti altında Vükelâ Meclisine memur Tevfik Paşa ile Maliye Nazırı Tevfik, Filozof Rıza Tevfik ve Reşat Halis Beylerden mürekkep bir murahhaslar heyeti teşkil etti. İsviçre'de bulunan sabık Dahiliye Nazırı Reşid Bey de heyete müşavir olarak Paris'e davet edildi.

Heyetin hareketinden bir gün evvel murahhaslardan tanıdığım bir zâta yolculuk tedariklerini yapmak üzere dolaşırken Yenipostane tarafında tesadüf etmiş, Sulh Konferansında esaslı hangi noktaların müdafaa olunacağını merak ile sormuştum da:

– Hareketimiz aceleye geldi. Bunları giderken hazırlayacağız!

Cevabımı alınca şaşırılmışım! Böyle bir şeye nasıl meydan verilebilirdi? Ben o anda öyle zannetmişim ki:

Ayaküstü intervyu yapmak isteyen bir gazeteci سوالini pek andıran bu سوالim üzerine murahhas bey hemen ağzına geliveren böyle bir cevap ile beni baştan savmak, atlatmak istemişti. Çünkü Ali Paşa gibi yüksek siyasiler bile gidecekleri kongrelerde müdafaa edilecek esaslı maddeleri evvelden Vükelâ Meclisinde müzakereye koyarak kararlaştırırlar, ancak bu suretle hazırlanan talimat ile yola çıkarlar, kongrede konuşma ve müzakereler esnasında da Babiâli ile müdavele-i efkar eylemekten kendilerini müstağni görmezlerdi.

Büyük felaketten mümkün olduğu kadar az zararla çıkmanız için elbet şimdi de büyük Vükelâ Heyeti vargücünü sarfederek uzun ve derin tetkiklerde bulunmuşlardı! Bu murahhas Bey de bana hükümet sırlarını mevsimsiz açmak istememişti!

Böyle hareket etmiş olsa belki haklı olacaktı! Ne yazık ki, işin doğrusu bana verdiği cevap idi! Çünkü murahhaslar Konferansta hangi esasların müdafaa edileceği hakkında aralarında hiç bir müzakereye davet edilmemişlerdi!

Ankara'da Yenişehir Yüksel sokakta Bay Radi Azmi Yeğenoğlu'ndan aldığım bir mektupta, Birinci Cihan Harbinde münferit sulh teşebbüsü hakkında Avukat Bay Mustafa Kemal Olgun'un, Akşam gazetesinin 20 Kasım nüshasında neşrettiğim mektubuna Bay Ahmed Bedevi tarafından gene Akşamın bir Aralık günü nüshasında verilen cevaptan bahisle deniliyor ki:

«Prens Sabahaddin'in müttefiklerin Çanakkale'ye taarruzlarından evvel Yunanistan'da Faler'den münferit sulh teşebbüsü hakkında Beşinci Sultan Mehmed Reşad'a yazdığı telgraf müta-rekeden sonra Dr. Abdullah Cevdet'in İçtihat mecmuasında aynen neşredilmiştir.

Bu telgraftan sonra Yakup Cemil'in idamı ile neticelenen münferit sulh teşebbüsü ve sureti teşekkülü, faaliyeti, yazılan Sulh ve Selamet Komitesinin yapılan tevkifler sebebiyle tehhüre uğrayan gayretleri ve gene bu komitenin ikaziyle Vahideddin'in giriştiği münferit sulh faaliyeti vukua gelmiş birer tarihi hakikattir.

Bu hususta Avukat Bay Mustafa Kemal Olgun'un anlattıkları da tamamen doğrudur. Büyük harbin sonlarında Sulh ve Selamet Komitesinin münferit sulh için maksat ve gayeleri hakkında Vahideddin'e yazılan mektup halen Mısır'da Kefrüddavar'da bulunan Dr. Selahaddin Ali eliyle ve o zaman Vahideddin'in seryaveri bulunan Kamil Paşa damadı bulunan Orgeneral Naci vasıtasıyla takdim olunmuş, bundan sonra da Prens Sabahaddin'in kızı Fethiye Hanım huzura kabul olunarak İsviçre'ye gönderilmiştir. Bir çeyrek asır evvel meydana gelmiş ve tarihe

*karışmış bulunan bu münferit sulh teşebbüsünden dolayı ikisi de ebediyete kavuşmuş olan Vahideddin ile Prens Sabahaddin' i öğ-
mek veya tenkit etmek maksadında değil, Sulh ve Selamet Cemi-
yetinin komite halindeki faaliyetini anlatmak ve tarihe hizmet et-
mek emelindeyim. Canlı şahitleri henüz yaşamakta olan bu faali-
yeti şuna buna maletmemek düşüncesiyle inkar etmenin doğru
olmayacağı şüphesizdir».*

Sayın Bay Radi Azmi Yeğenoğlu'na hakkımda gösterdiği
teveccühten dolayı teşekkür ederim. Yalnız şurasını arzetmek is-
terim ki, Akşam'ın 1 Aralık nüshasında Bay Ahmad Bedevi'nin
mektubunun altındaki «bu münferit sulh teşebbüsü hakkında
şahsen ve ayrıca malumat sahibi olmadığım için...» sözleri bu
mektuptan hariç ve doğrudan doğruya kendime râci'dir! Kendi
tarafımdan serdedilmiş bir mülahazadır.

(Akşam, 21 Aralık 1943)

Enişte Paşa Muhtıra Hazırlıyor!...

Damat Ferid Paşa sulh konferansına davet edilince, Vükelâ Heyetine, Osmanlı Devleti muharebede mağlup olmamış gibi, «İmparatorluğun harpten evvelki durumunu muhafaza eylemesi esasının müdafaa edilmesi, hatta Yunanlılar tarafından yapılan kaçakçılığa nihayet verilmek üzere Anadolu'ya yakın Adalar'ın Osmanlı hakimiyetine iadesinin» talep olunması yolunda müttefiklere kabul ettirilmesine imkan olamayacak bir karar ittihaz ettirmişti.

Damat Paşanın Paris'e müteveccihen hareketinden evvel kendisini ziyaret eden bir ecnebi siyesi memur, «Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a celbi, Kafkas Fırkası Kumandanı Halit Bey'in diğer bir yere nakli, İzmir etrafında devam eden mukavemet teşebbüslerinin önlenmesi, Paris Konferansında iyi bir tesir hasıl ederek Osmanlı hükûmeti lehinde müsait bir cereyan uyanıdıracağından» bahseylemişti.

Bu telkin Ferid Paşa'ya da padişaha da muvafık görünmüştü. Gereği icra edilecek, Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti vasıtasıyla İstanbul'a davet edilecek, Ferid Paşa'nın İstanbul'dan hareketi arkasından icraata geçilecekti. Hükûmetin bu kararının kulaktan kulağa yayılması için Ferid Paşa, Sultanının Baltalimanı sarayında ecnebilerle levantenlerden mürekkep kadınlı, erkekli mükellef bir veda ziyafeti verilmesi münasip görüldü. Âyan Reisvekilleri Aristidi Paşa ile Azaryan Efendiye bu hususta talimat verildi.

Bu parlak ziyafetten ve bu esnada hükûmetin ecnebi telkin-

lerini hüsnü kabule ne kadar müheyya olduğunu gösteren tezahürlerden beklenen semere hasıl olmadığı gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın iğfal edilerek İstanbul'a celbinin de mümkün olamayacağı çok gecikmeden anlaşıldı.

Damat Ferid Paşa ile arkadaşları 6 Haziran 1919'da Fransız «Demokrasi» kruvazörü ile İstanbul'dan hareket ettiler. Yalnız Tevfik Paşa bunlardan bir gün sonra bir İngiliz kruvazörü ile Toulon'a gitti.

Tevfik Paşa konferansa memuriyeti meselesi ile Ferid Paşa hakkındaki fikrini Paris'e hareketinden evvel kendisini ziyarete gelmiş olan Başmabeynci Lütfi Simavi Bey'e şöyle anlatmıştı:

«Mevkii sallanan Ferid Paşa'ya bir dirsek lazımdı. Zâtu Şahane bana çok ısrar etti. Misal olarak fevkalade durum münasebetiyle Fransa kabinesine de dışardan Jules Ferry'nin memur edildiğini ilave etti. Hünkara Jules Ferry'den Damat Ferid Paşa bahsetmiş. Anlaşılan Damat Paşa bu devlet adamının bir buçuk sene evvel vefat ettiğini bilmiyor. Vükelâ Meclisine memuriyeti bu ısrar üzerine kabul etmiştim. Konferansa gitme meselesine gelince, Ferid Paşa'nın göze batacak derecede ittihaz ettiği Fransız politikasına karşı bir sıklet merkezi bulmak icabeyledi. Siyatikten rahatsız olduğumdan, Sadrazamla birlikte gidemedim; daha doğrusu gitmek de istemedim. Konferans meselesi için Ferid Paşa iki gün sıra ile evime gelerek ısrar ve ibramlarda bulundu. Murahhaslar heyetine itirazım olduğu takdirde heyeti yeni baştan seçeceğini, zaten gazetelerde görülen isimlerin resmi olmadığını, halen kimseyi arzetmediğini söyledi. O gittikten sonra Mabeyn Başkitabetinden keyfiyeti tahkik ettirdim. Gazetelerin yazdığı zevâtın tayinlerine dair Sadaret makamından gönderilen arzın yirmi dört saat evvel iradeye iktiran etmiş olduğunu hayretle öğrendim. Bunun üzerine dayanamayıp Şevki Beyi Ferid Paşa'ya gönderip istizah ettim. Her ne kadar irade çıkmış ise de, daha görmediğini cevaben bildirdi. Halbuki arzeden kendisi idi.

Murahhaslar heyetinin şimdiki şekli ilk sadır olan iradenin şiddetli itirazlar üzerine yok hükmünde tutulması neticesidir.

Bu adam (Ferid Paşa) açıktan açığa yalan irtikap eder. Pa-dışahı kandırmış. Güya Fransa'da, İngiltere'de birçok diplomatlar ve devlet adamları tanırılmış; hepsi yalan! Göreceksiniz Ferid Paşa Paris'te apışıp kalacak, İstanbul'a dönmeye mecbur kalacaktır. Sadarete kalacağını da hiç ümid etmiyorum. Bu ciheti Zâtu Şahaneye arz ile ihtiyaten şimdiden bir kabine hazırlamasını tavsiye ettim. Bunu nereden istidlal ettiğimi sordular. «Meclisi Vükelâdaki müşahadatımdan» cevabını verdim. Dün veliahtı ziyaret ettim. Ferid Paşa hala kendilerine tazimat arzına gitmemişti. «Veliaht'e gidersem beni tahkir edecektir. Bu da Şevketmeab Efendimize dokunur» dediğini Mecid Efendi hikaye etti. Zâtu Şahanenin vaktiyle ismini anmak istemediği bu adama bu derece meclûp olmasını bir türlü anlayamadığımı da teessürle ilave etti».

Tevfik Paşa'nın bu uzun beyanatını buraya aynen almamız sebepsiz değildir. Tevfik Paşa gibi birkaç defa sadaret mesnedini ihraz etmiş, ihtiyatlı, mütedil düşünceli bir zâtın, Damat Ferid Paşa'nın yalancılığı, dirayetsizliği hakkındaki şahadeti tarihen kayda değer husustur. Bu sözleri nakleden Lütfi Simavi Bey de umumen namusuna güvenilen bir zâttır.

Yalnız şurasına şaşılır ki bu halleri görüp bilen Tevfik Paşa gibi devlet ve hükûmet işlerinde pişkin bir zât, Ferid Paşa ile birlikte bulunmaya nasıl muvafakat etmiştir? Buna padişahın sözü-nü ve hatırını kırmamak arzusundan ve itiyadından başka bir sebep gösterilemez.

Damat Ferid Paşa bütün seyahati esnasında İtilaf Devletleri ricalinin kendisine ve arkadaşlarına karşı iltifat göstereceklerine emin olarak böbürlenip duruyordu. Halbuki Paris'e varır varmaz gerek kendisi, gerek heyet âzâları Paris Civarında Vokreson köyüne yerleştirilerek, mihmandarlıklarına bir Fransız binbaşı

verildi. Refakatlerine bir İngiliz bir de İtalyan subayı tayin olundu. Bu refakat subaylarının vazifeleri adeta murahhaslara nezaretten başka bir şey değildi. Çünkü Osmanlı murahhaslarına Paris'e gitmek yasak edilmişti.

Damat Ferid Paşa ilk gece otomobile Paris'te şöyle bir cavelan yapmak istemiş idi de müsade alamamıştı!

Bir vakitler Osmanlı Devleti harp ettiği devletin elçilerini ya Yedikule'de yahut muayyen bir yerde muhafaza altına almıştı. Şimdi Osmanlı sulh murahhasları Fransa'da buna yakın bir muamele görüyorlardı. Sanki murahhas değil, birer siyasi mevkuf idilir! Damat Ferid Paşa büsbütün afallamıştı.!

Kendine ve arkadaşlarına gösterilen bu muameleden dolayı Fransa Hariciye Nezaretine şikayette bulunmak istedi. Sulh murahhas heyetlerinin «Üçler Meclisi» emrinde olduklarından (Wilson, Loyd Corc, Klemanso) başka cevaba nâil olmadı.

Avrupa'da bulunduğu müddetçe siyasi cereyanları takibetmiş olan sabık Dahiliye Nazırı Reşid Bey Ferid Paşa ile ilk mülakatta Vükelâ Meclisinin, bu makalenin başında zikrettiğimiz kararına vukuf hasıl edince, şimdilik böyle bir kararın ileri sürülmesine lüzum olmayacağını ve yapılan davetin sulhun imzası için olmadığını Sadrazama söylemişti.

Koca bir Sadrazamın hafif bir sebeple yerinden kıpırdatılacağına kani olmayan Ferid Paşa:

– Nasıl olur? Benim elimde ferman var! (Salahiyetname demek istiyor olmalı!) Sulh Konferansı Ermenileri, Rumları dinledi; şimdi de Türkleri dinleyip kararını verecektir, dedi. Reşid Bey:

«– Siz bugün bir hakkı müdafaa edecek avukat vaziyetindedesiniz. Rumlar ve Ermenilerden, büyük devletlerin bir takım iddiaları ve emelleri var. Bunların hepsine birden meydan okurcasına davaya kalkışacak olursanız, büyük devletlerce de antipatik olacaksınız.

Elde Wilson prensipleri var.Mütareke talebi de bu esasa istinat ettirildi. İmparatorluğun eski haliyle muhafazası müdafaa olunabilecek bir şekil değildir. İmparatorluğu teşkil eden milletlere de hak tanımak zaruridir. Biz bütün kuvvetimizle Türklerin ekseriyetle sakin buldukları yerler için ısrar etmeliyiz; diğer tarafları hafif geçmeliyiz. Hatta harbe girmemiz mesuliyetinin İttihatçılara ait olduğunu zikretmeye bile lüzum yoktur».

Tavsiyesinde bulundu. Ferid Paşa soğuk soğuk:

– Müdafaa lâzım olanı yaparız!, cevabıyla sözü kesti. Zira Paşa Pariste büyük işler göreceğine inanıyordu!

Osmanlı murahhasları «Onlar Meclisi» huzurunda ancak on dakika kalabildiler.Murahhasların salahiyetnamelerinin tetkiki biter bitmez Klemanso, sulh hakkında düşüncelerini on gün içinde mücmel bir muhtura ile bildirmelerini Osmanlı murahhas heyetine tebliğ etti.O gün celseye bununla nihayet verildi. Osmanlı murahhasları otomobillerle villalarına gönderildiler.

Reşid Bey murahhaslarla birlikte oturuyordu.Paris'te serbest dolaşıyor, siyasi rical ile temaslarda bulunuyordu. İngilizler bundan kuşkulandılar. «Reşid Bey resmi bir vazifeyi haiz ise Osmanlı murahhasları ile birlikte oturmalı;değilse Paris'te niçin bulunuyor?»

Diye söylenmeye başladılar. Zaten Ferid Paşa de Reşid Beyin Paris'te bulunmasından memnun değildi. Fransa Hariciye Nezareti Osmanlı murahhaslarının müşavirini nezaketle İsviçre'ye iade etti.

Murahhaslar tayin olunan müddet zarfında başbaşa vereerk güya vaziyeti tetkik edeceklerdi. Tebliğden iki gün geçtiği halde Başmurahhas Damat Ferid Paşa arkadaşlarını çağırılmıyordu. Odasına kapanmıştı.Yalnız yemek zamanında çıkıyor, arkadaşlarıyla birkaç kelime konuşup odasına çekiliyordu.

Nihayet murahhaslar işe başlamak için Ferid Paşa'ya müracaatta bulundular.

– Son derecede meşgulüm. Şimdilik birlikte müzakerelere başlamamıza vakit ve imkan yoktur!

Cevabını aldılar. Başmurahas Paşa hakikaten çok meşguldü! Mihmandarı Fransız binbaşısı ile başbaşa vermişlerdi.

Günler geçiyordu. Murahhaslar işsizlikten, durumdan fena halde sıkılıyorlardı. Bir gün yemekte Başmurahası sıkıştırdılar. Damat Ferid Paşa bunun üzerine, «bir şeyler karalıyorum!» deyiverdi. Murahhaslar hayrette kaldılar:

– Yazdıklarınızdan bizim de haberdar olmamız icabeder. Bizi buraya boşuna mı getirdiniz?

– Muhtıra müsveddesi hazırlıyorum. Biter bitmez muhakkak size okuyacağım. Bittabi itirazınız olursa münakaşa eder, sâlim görülecek cihetleri ihtiyar eyeriz...

Osmanlı murahhasları arasında sulh meclisine verilecek muhtıra hakkında yapılacak müzakere bundan ibaret kaldı!

Ferid Paşa derhal odasına çekildi, orada yine Fransız binbaşısı ile kapandı; hastalığını bahane ederek o akşam ortalarda görünmedi; ertesi ve daha ertesi günlerde de meydana çıkmadı. Odasında bir daktilo durmayıp çalışıyor, muhtıranın metnini teyiz ediyordu.

Ferid Paşa'nın arkadaşları, cevabi muhtırayı aralarında münakaşa etmek üzere daha ısrarlı şekilde yeni teşebbüste bulundular. Fakat Ferid Paşa buna da aldırmadı. O, ötekilerin siyasi mütalaalarından ve behrelerinden istifade edecek kadar züğürt mü (müftikir), idi ki...

Fransız subayı meğer ne kadar Osmanlı muhibbi imiş! Gerçi hizmetine mukabil ücretini de alacaktı amma, işte günlerce hiç yorulmayarak, usanmayarak Sadrazam Paşa ile birlikte Osmanlı muhtırasını hazırlayıvermişti!

Bu Fransız subayı Ferid Paşa'ya Türk murahhaslarından daha kıymetli görünmüş ve mahrem itihaz edilmişti!

Kendisince pek mühim siyasi bir vesika addeylediği muhtırayı hazırlayınca Ferid Paşa arkadaşlarına lütfen:

– Bir şeyler hazırladık! Salı günü Konferansa vereceğiz, dedi.

Arkadaşlarının muhtıranın bazı mühim noktalarına itirazları olsa bile Ferid Paşa üzerinde tartışmaya vakit bırakmamıştı!

Fakat onlar da, Başmuraahhasın kendilerine karşı takındığı tavırdan, yaptığı muamelelerden derhal padişaha şikayet etmek, muhtıra kendi tetkiklerine arzedilmeden Sulh Konferansına takdim edilecek olursa, bunun mesuliyetine iştirak edemeyeceklerini gerek Ferid Paşa'ya, gerek Vahideddin'e arzetmemek, Ferid Paşa'nın hodserane hareketine boyun eğmek suretiyle muhtıranın muhteviyatındaki sakat fikirlerin mesuliyetini kabul eder durumda kaldılar!

(Akşam, 23 Aralık 1943)

Kurtlar Sofrasında Bir Sadrazam...

Damat Ferid Paşa Paris Sulh Konferansına verilecek muhtırayı tam hodbin ve mağrur bir adam sıfatıyla yalnızca hazırlamıştı. İtikadınca kendisinin dirayeti, dehası yanında başkalarının fikirlerinin, görüşlerinin ne kıymeti olabilirdi! Murahhas arkadaşlarının beyan edebilecekleri şeyler, olsa olsa kendi bilgisinin bu mahsülündeki ahengi bozabilirdi. Mademki Osmanlı Devletinin siyasetinin idaresi kendi iktidarına tevdi edilmiş bulunuyordu, artık başkalarını buna karıştırmakta ne mâna ve lüzum olabilirdi!

O muhtırasında işte Vükelâ Meclisine ibraz ettirdiği statüko ante belluna (*muhasamâttan önceki durumun muhafazası*) kararının ve esasının haricine çıkmış değildi. Arkadaşları bu kadarını kâfi görmezler ise hadnaşinaslık etmiş olmazlar mıydı?

Hakikatte bu ruhsuz muhtıra hiç de diplomatça ve mahirane bir vesika olamamıştı. Ferid Paşa'nın bu muhtırasında şu esaslı noktalar bulunmaktaydı:

« Türklerin gönüllerinde İngiltere ve Fransa'ya karşı husûmet yoktur; fakat İstanbul hakkında Rusya'nın ötedenberi beslediği hârisane emeller Osmanlı milletine mahirâne bir surette tahakkuku yakın bir tehlike gibi gösterilmiştir ve bu sebeptendir ki, milli mevcudiyet endişesi ile harbe girilmiştir.

Türkler kuvvet ve şiddetin hakka karşı mücadele edebildiği tarihi bir devirde bile hakimiyetleri altındaki hıristiyan kavimlerin mevcudiyetine, ırz ve namusuna, mukaddesatına hürmet

eylemişlerdir. Harp esnasında bir takım taşkınlıklar meydana gelmiş ise, bundan dolayı Türk milleti idama mahkum edilemez. Çünkü İtilaf Devletlerinin de bildikleri veçhile bu gibi taşkınlıklar ancak ve ancak hususi bir cemiyete mensup efradın – yani *İttihatçuların* – eseridir. Muharebeden bunlar mesuldürler. Bizzat muhtıranın imzacısı – yani *Ferid Paşa* – İtilaf nazırları derecesinde İttihat ve Terakki Cemiyetine düşmandır.

Senelerden beri İttihat ve Terakki komitesinin tahakkümü altında kalmış olan Türklerin hali, terhipkar bir bolşevik idaresi altında bulunan Rusların durumuna benzer. Tarafgirlikten tecerrüd edince, Avrupa siyasi ricâlinin Ruslar hakkında gösterdikleri insaniyetkaârane ve hayırhahane meveddeti Türklerden de esirgememeleri lazımdır.

Hükümetimiz vaadlerine, muahedelere riayetkardır. Osmanlılar ne harp, ne de sulh olmayan ve hayli zamandır süren gayri tabii bir durumun doğurduğu keşmekeşin artık sonu gelmesini, bir intizam devrinin tesisini, mütarekeye rağmen arazisinin mütemadiyen işgal altına alınmasına nihayet verilmesini arzu ediyorlar. Hakikaten bu işgal keyfiyeti İzmir’de müdafaa vasıtalarından mahrum Müslüman ahali aleyhine en müessif cinayetlerin vukuuna sebebiyet vermiştir.

Muharebe dolayısıyla Hıristiyanların çektiklerini fazlasıyla Müslümanlar da çekmişlerdir. Türkler aleyhinde senelerden beri yapılan propağandalardan ve kendilerine isnat olunan cinayetlerden habersizdirler. Türkiye’ye isnat olunan töhmetler ne doğrudan doğruya ne dolayısıyla kabul edilemez. Biz hakkın nihayet tezahür edeceğine kaniyiz.

Bir takım müessif hadiselerin Türkiye’yi bugün müsait olmayan bir mevkie koyduğu tamamıyla malumumuzdur. Fakat ahvalin hakikati aleniyet sahasına isal edilmesi medeniyet alemini ve müstakbel nesilleri bizim için haksız bir hüküm vermekten menedeceğine de kanaatımız vardır».

Muhtıra bundan sonra Osmanlı Devletinin hudutları meselesini ele alıyordu:

«Milletimizin masumiyetinden, Avrupa siyasi ricaliyle Mister Wilson'un namusundan, vicdanından emniyetle şu tahminlerimizi arzediyoruz: *Skatüko Ante bellum* esasına müsteniden devletin harpten evvel mevcut hudutlarıyla mülki tamamiyeti temin edilsin; Trakyanın Müslüman ahalişi büyük bir ekseriyet teşkil eden kısmı bize iade olunsun; Edirne'nin müdafaasını temin eyliyecek bir hudut tayin edilsin. Ancak bu surettedir ki Osmanlı payitahtı emin bir surette müdafa edilebilecektir. Zaten bu prensiplerimiz Wilson prensiplerine tamamen uygundur. Bu prensiplerin dünya sulhunu iade için siyanen tatbik edileceği kanaatıyladır ki, mütareke talabinde bulunmuşuk.

Osmanlı Devleti yeniden inkisama düçar olduğu takdirde şarkta siyasi muvazene altüst olacaktır. Toros dağları silsilesi dünyanın tekvininde tesadüfen husule gelmiş tabii bir arızadan başka bir şey değildir. Akdeniz'den Arabistan'a kadar bu dağların öte tarafında her ne kadar halkın büyük bir kısmı Türk dilinden başka bir dil tekellüm ederse de, buraları milliyet esasından daha derin hislerden dolayı ayrılmaz bir surette İstanbul'a bağlıdır.

Toros'un her iki tarafında aynı gaye ve emel, aynı fikirler, aynı maddi ve manevi menfaatlar, bu halkı o derece meczetmiştir ki, bunların teşkil etmiş olduğu kütlenin cezalandırılması şarkın sulh ve müsalemelerini bozabilir. Hatta bu memleketler halkının reylerine müracaat bile meseleyi halle kâfi değildir. Zira bu mesele beşer nev'inin heyeti mecmuasında mühim bir kısmını teşkil eden üçyüz milyon Müslümanın umumi menfaatlerine müteallik ve onlara aittir. Âlemin vicdanı ancak hakka, milletlerin emellerine, ezeli adalete muvafık olan sulh şartlarını tasvip edebilir»

Beyanatın bu kadarı da gösteriyor ki, Ferid Paşa galiplerin emel ve kararlarından bîhaberdir. Toros dağlarını Türklük ve

Araplık âlemlerinin fasl-ı haddi sayması da coğrafya ve etnoğrafyaca malûmatının derecesini inkar kabul etmez bir delildir. Şüphesiz ki cehlin bu mertebesi kolay bulunmaz (sehlolmaz) ! Ancak işin bu derecesi de olmaz!

Türk Tarih Kurumu âzasından Bay Yusuf Hikmet'in «Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti» isimli eserinde de meydana konulduğu üzere, Ferid Paşa muhtırasında belâhetine pek vâzih diğer deliller de ilave etmiştir.

Cengiz ve Timur devletlerini birer kasırga ve beşeri felaket gibi tarif eden Ferid Paşa, Osmanlı Devleti muharebeden galip çıkmış gibi Edirne vilayetinin şimalinde Bulgarlar elinde bulunan toprakları, Yunanlılar elinde bulunan Garbi Trakya'yı istemeyi kafi görmüyor, Adalar'ın da Osmanlı Devletine iadesini talep ediyordu. Arapların ayrılık emellerine hiç ehemmiyet vermiyor, Hicaz'da bir emaret, Asir ve Yemen'de birer muhtar vilayet teşkil edilmek üzere bütün Arabistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda kalmasına lüzum gösteriyordu. Diğer taraftan Erivan Ermeni Cumhuriyeti ile Osmanlı hudut işini münakaşa edeceğini ileri sürmek suretiyle, Şark vilayetlerimizin bir kısmını Ermenilere vermeye razı olacağını anlatıyordu. Arap vilayetlerini muhafaza ederken halis Türk topraklarını Ermenilere vermek Ferid Paşa siyasetinin dâhiyane bir buluşu olacaktı!

Muhtırayı, Türklerin sakin olduğu kıtanın cenup hududunu Toros dağlarının tabiaten tefrik eylemekte bulunduğunu gösterecek surette coğrafya malumatı – *daha doğrusu cehaleti* – sokuşturması da, bu dağların ötesindeki yerlerde Türklerin artık bir hak iddiasında bulunmalarının münasebet alamıyacağı manasını tazammun edebilirdi. Bununla Ferid Paşa, Fransa'nın Adana, İtalya'nın Antalya havalisi hakkındaki müddeiyatını kabul etmiş gibi olduğunun farkında bile olmamıştı!

Konferans günü gelip çatmıştı. Muhtırayı Ferid Paşa'nın hazırladığı şekliyle Konferansa vermeyi artık zaruri bulan mu-

rahhaslarla Ferid Paşa 17 Haziran 1919 günü otomobillere bindiler. Onlar Meclisi'nin toplandığı binaya gittiler, toplantı salonuna girdiler.

Onlar Meclisi'ne riyaset eden Fransız Başvekili Klemanso, sözü Osmanlı Başmurahtasına verdi. Ferid Paşa bir nutuk irad etti. İrtikap edilmedik siyasi hata kalmamasını istiyormuş gibi Ferid Paşa, bu nutkunda, Ermeni tehcirinden bahsetti. Harp esnasında isyan çıkarmak, Türk ordusunun gerilerini tehdit etmek suretiyle işe evvela Ermenilerin başladıklarını zikre lüzum görmeyecek tehciri, sırf o günlerin Osmanlı hükûmetinin bir «vahşet eseri» diye tasvir etti. Osmanlı İmparatorluğunun harpten evvelki vüsatte kalması için hilafeti ve islami hisleri ileri sürdü. Bu sözleri dinledikçe Klemanso'nun kızdığı yüzünden belli oluyordu.

Ferid Paşa muhtırasını okuyup bitirdikten sonra, Klemanso da kısa ve mütehakkimane bir nutuk ile cevap verdi. Muhtıraya ayrıca cevap verilecek ise de, Osmanlı murahtalarının şimdi kendilerine dikte edilecek maddeleri tebellüğ etmekten başka yapacakları şey olmayacağını bilmeleri lazım geldiğini ihtar etti!

Bu söz Ferid Paşa'nın bütün geniş hayallerini kıran şiddetli bir siyasi darbe idi! Osmanlı murahtaları yine otomobillerle Vokerson'a iade olundular. Klemanso'nun göndereceği cevabı alınca Ferid Paşa'nın ayakları tam suya erecekti.

Birinci Cihan Harbinde münferit sulh teşebbüsler hakkında şimdiye kadar Akşam'ın birkaç nüshasında yazdıklarımıza son bir cevap olarak Bay Ahmed Bedevi'nin gönderdiği bir mektupta şu izahat veriliyor: «Birinci Cihan Harbi başladığı sıralarda Türkiye'den muhtelif kanallarla Paris'e gelen haberlerde memleketimizin Almanya ile birlikte hareket edeceği anlaşılıyor; Fransız matbuatı da bu yolda neşriyat yapıyordu. Bunun üzerine

Paris'te bulunan İttihat ve Terakki muhalifleri Prens Sabahaddin Bey'in nezdinde toplanarak bu husuta ittihazı mümkün tedbirleri müzakere ettiler. Neticede harbe iştirak edilmemesini temenni zımında Sultan Reşad ile Talat Bey'e Sabahaddin Bey imzasıyla telgraflad çekildi. Bunlardan biri Bay Radi Azmi'nin mektubunda belirttiği telgraftır. Bu toplantıda Dr. Nihad Reşad, Şefik Esad ile ben ve daha bir çokları hazır bulunduk. Aynı zamanda Sabahaddin Bey, dostu eski Fransa Maliye Nazırı Şarl Demon vasıtasıyla Hariciye Nazırından mülakat isteyip gördü. Mülakatta hülâsaten şunları söyledi:

« –Türklerde Fransız milletine karşı hiç bir husumet olmasından sarfınazar her muhitte Fransa hakkında sempati vardır. Fransız kültürü Türk münevveri ile Fransa arasında kuvvetli dostluk bağı teşkil etmektedir. Bazı yüksek milli menfaatlerin vikayesi kaygısı ile hükümetimizin Almanya'nın yanında harbe girmesi muhtemeldir. Bunu önlemek için şimdiden Türkiye'nin istiklalinin ve mülken tamamîyetinin masuniyeti hakkında dostlarımız nezdinde tavassutta bulunmanızı ve keyfiyetin Osmanlı hükümetine iblağı zımında Fransa'nın İstanbul'daki elçisine bu fikirlerden mülhem talimat gönderilmesini rica ederim».

Sabahaddin Bey Osmanlı Devleti harbe girdiği takdirde Boğazlar dolayısıyla müttefiklerin bir çok müşkülata uğrayacaklarını da ilave etti. Buna mukabil Hariciye Nazırı:

– Aldığımız malûmat Osmanlı Devletinin Almanya ile birlikte hareket edeceği merkezindedir. Tarafımızdan yapılacak teşebbüslerin fayda vermeyeceğinden eminim, cevabını verdi.

Bu suretle muhaliflerin harbe girilmemesi temenni ve teşebbüsleri akamete uğradı. Osmanlı Devletinin harbe iştirakinden sonra Çanakkale'nin kahramanca müdafaasının ruhlarımızda uyandırdığı fahr ü gurur ile mütenasip münferit bir sulh akdi için Sabahaddin Beyle birlikte Atina'ya gelmiştik. O sırada Atina'da elçi bulunan Galip Kemali vasıtasıyla Talat Beyle muha-

bere edildi. Sefarethaneye ben gidip geliyordum. Neticede Talat Bey:

– Sabahaddin Bey müsterih olsun! Türkiye'nin istikbali emindir.

Cevabını verdi. Bu teşebbüste böylece kapandı. Lakin memleketimizi harp badiresinden bir an evvel kurtarmaktan ve sulha kavuşturmaktan bir türlü vazgeçmeyen Sabahaddin Bey, Atina'dan Paris'e avdetimizde yeni teşebbüslerde bulundu. Muharebe durumu, tekliflerimizin müttefikler nezdinde dikkate alınacağı ümidini veriyordu.

Buna istinaden Fransa Başvekili Briyan'ın kalemi mahsus müdürü, Hariciye Nezaretinde Şark Bürosu Şefi Viyen, Kleman-so'nun hususi katibi Mandel ve Briyan'ın bazı hususi dostlarıyla temasa geçildi. İstiklal ve mülki tamamiyetimizin garantisi şartıyla memleketimizle müttefikler arasında münferit bir sulh akdi için hususi ve tabiatıyla gizli görüşmeler yapıldı. Bu durumdan hükûmetimizi mahremane haberdar etmek üzere Dr. Nihad Reşad ve Sultan Reşad'ın sabık mabeyncisi Reşid Beyle birlikte yine İsviçre'ye geldik.

Cereyanı halin İstanbul hükûmetine iblağı ricasiyle heyetimiz namına Nihad Reşad Bey tarafından o sırada İsviçre'de Osmanlı elçisi bulunan Fuad Selim Bey ile anlaştık. Hatta operatör Cemil Paşa da bu hadise etrafında Talat Beyle görüşmek vaadiyle İsviçre'den İstanbul'a döndü. Ancak bu teşebbüsten de bir şey çıkmadı. Sulh ve Müsalemet Komitesinin teşebbüsüne gelince: Bu da yine Sabahaddin Beyin dostları tarafından yapılmış bir harekettir. Şu kadar ki, Sabahaddin Bey'in kızı Fethiye Hanımın İsviçre'ye gelmesi Sulh ve Selamet Komitesi adınadır. Lakin bu seyahat dolayısıyla Fethiye Hanımın Vahideddin ile görüşmesinde münferit sulhu ilgilendiren hiçbir nokta yoktur. Bu cihetin tasrihi tarihe hizmet maksadıyladır».

(Akşam, 5 Ocak 1944)

Türkler Cengiz ve Timur Sürüleri Değildir!..

Fransa Başvekili ve Onlar Sulh Meclisinin reisi Kleman-so'nun Osmanlı Başmurahtası Sadrazam Damat Ferid Paşa'nın bu meclise takdim ettiği muhtıraya verdiği cevap sert ve tahkir edici bir üslupla yazılmıştı. Bu cevapta Ferid Paşa'nın muhtırasındaki mütalaaları ve talepler tamamen reddediliyor ve şöyle deniliyordu:

«Osmanlı Devleti meşru hiç bir sebep olmayarak ve İtilaf Devletleri tarafından harbe girmeyi icap ettirecek bir muamele görmeyerek, bilerek ve isteyerek (amden) İtilaf Devletlerine hücum etmiş ve mağlup olmuştur. Bu sebeple İmparatorluğu teşkil eden bir çok milletlerin mukadderatını tanzim vazifesini galiple rin deruhte etmesi tabiidir.

Muhtırada beyan edilen bazı mezhebî mülahazaların da hakikate uyduğu kabul olunamaz. Harbin cereyan safhaları böyle iddiaların hilafını isbat ediyor. Protestan Almanya, Katolik Avusturya, ortodoks Bulgaristan ile müslüman Osmanlı Devletinin komşu memleketleri yağma ve tâlan (nehp ve garet) maksadıyla bilittifak girdikleri bu mücadelenin dini şümülü ne olabilir?

Tantanalı bir tarihi (müşa'sa') olan ve büyük bir müslüman devletin arazisini tenkis keyfiyetinin bütün müslüman memleketlerini rencide edeceği iddiasını da hakikate muvafık bulamıyoruz. Zira İstanbul'daki hükûmetin, modern tarihi fikir ve em'an sahibi müslümanlarca fahr ü gururu câlip değildir». (*Yalnız bazı fıkralarını naklettiğimiz bu uzun cevabın resmi tercümesi, o zamanki Vakıf gazetesinde yayınlanmıştı. S.K.İrtem).*

İşte Damat Ferid Paşa'nın bilgisizlik, inat ve gurur mahsulü olan muhtırası Klemanso'dan garazkar ve kızgın bir dimağın mahsulü olan böyle bir cevabı adeta dâvet etmişti.

Galibin pervasız, insafsız ve gaddarca fikirlerini, hükümlerini ihtiva eden bu cevabı aldıktan ve mağlup için galiplerce dikte edilecek maddeleri tebellüğ etmekten başka yapacak şey bulunmadığını yine Klemanso'nun ağzından öğrendikten sonra, müttefiklerce Osmanlı Murahhas Heyetinin Paris'te daha ziyade durması için bir sebep kalmamıştı! Çünkü müttefikler, dâvetin yapılmasıyla bu cevabın verilmesi arasında geçen müddet içinde, Osmanlı Devletinin mukadderatı hakkında aralarında ve istedikleri şekilde uyuşmamışlardı!

Bunun için Ferid Paşa'ya, «Osmanlı devletinden başkalarına da taalluk eden şark işlerinin şimdilik halline imkan bulunmadığı için Osmanlı Devleti ile sulhun ileriye taliki zaruri görüldüğü» tebliğ edildi ve istiskalden ziyade kovmaya benzeyen bir tarzda Damat Ferid Paşa murahhaslar heyetiyle birlikte İstanbul'a iade olundu (3 Temmuz 1919).

Paris Konferansı hakkında İstanbul'da pek çok dedi-kodular olmuştu. Bu meseleye dair Tevfik Paşa ile eski Başmabeynci Lütfi Simavi Bey arasında cereyan eden enteresan bir konuşmayı, Lütfi Simavi Bey'den naklen ve sırf hakikatlerin tezahürü namına buraya ilave etmeyi uygun buluyorum.

Lütfi Bey – Paris Konferansı hakkında bir çok dedikodular var. Zâtîâlinizin muvasalatından önce Damat Ferid Paşa'nın konferans riyasetine verdiği notayı müşavir sıfatıyla refakatinde bulunan Maliye Nazırı Tevfik ve Şarayı Devlet Reisi Rıza Tevfik Beylere göstermeyip Fransız irtibat zabıtine tashih ettirdiğini, notaların Türkçe gazetelerde neşrolunan tercümelerinin tahrif edildiği iddia olunuyor.

Tevfik Paşa – Evet, Ferid Paşa'nın birinci notayı Tevfik ve Rıza Tevfik Beylere göstermediğini kendileri bana söylediler.

Notanın irtibat zabıtine tashih ettirildiği de maalesef doğru imiş. Tercümelerin tahrif edilmiş olduğunu tamamiyle tasdik ederim. Paris'e varışından (muvasalat) bir gün evvel Ferid Paşa'nın nota vermekte gösterdiği acelecilik (istical) umumun hayretini mucip olsa yeri var. Beraberimde götürdüğüm bir takım vesikalarla ihtisas erbabının iki aylık çalışmaları semeresi olup 12 Şubatta muhasım ve bitaraf devletlere gönderdiğimiz istatistiklere istinat ederek istişare ettikten sonra nota vermek lazım gelirdi. Sadrazam ikinci notayı kötü bir Fransızca ile sekiz sahife olarak kaleme almıştı. Bunda neler yazmamıştı? Mesela hududumuzu bir taraftan Hint denizine, diğer taraftan Rumeli'nin nihayetine götürmüş, Kıbrıs ve Mısır hakkında müzakereye hazır olduğumuzu beyan etmiş. Biz Türklerin Cengizhan ve Timurlenk sürüleri gibi vahşi olmadığımızı ilave etmiş. Her sene Haremeyne sürre alayı gönderme hakkını da istemiş. Sürrenin saltanat makamından Haremeyne her sene hediye edilen akçe vesaire olup irsalinin kimse tarafından menedilemeyeceği meydanda iken, Ferid Paşa bunu bir imtiyaz ve hak şeklinde istemekle büyük bir gaflet daha ihtiyar eylemiştir. Klemanso'nun Ferid Paşa'nın bu notasına verdiği cevabı tabii Paris gazetelerinde gördünüz..

Lütfi Bey – Büyük mesuliyeti davet eden bu halleri padişaha arzlatmediriz mi?

Tevfik Paşa – Hepsini söyledim. Otuzbeş sene evvel Paris'te Süveyş Kanalı Konferansına birinci murahhas sıfatıyla gönderilmiş olduğum halde, bu defa mahza fermanı hümayuna imtisalen Ferid Paşa maiyetinde bulunmaya muvafakat ettiğimi, fakat Paris'te konferans âzasıyla katiiyen temasta bulunmadığımı, hareketimizin bir seyahatten ibaret kaldığını da ilave ettim. Hünkar cevaben «*Ferid Paşa hata etmiş*» demekle iktifa etti.

Tevfik Paşa'nın bu beyanatı Ferid Paşa'nın hareket tarzına karşı bir ithamnamedir. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümetini milli teşebbüslere karşı koymaktan vazgeçirmek

için Ferid Paşa'ya – memlekete avdeti üzerine – yazdığı bir telgrafta şu yolda ikaz ve ihtarlarda bulundu:

« Klemanso'nun zâtı fahimanelerine mufassal cevapnamesini okudum. İstanbul'a nasıl bir yeis ve elem hamûlesi ile döndüğünüzü takdir ediyorum. Taksim ve imha kanaatini bu kadar açık ve haysiyet kırıcı şekilde gösteren bir ifade karşısında titremeyecek hassas bir fert tasavvur edemem. Allaha binlerce hamd ü senâki, milletimiz ruhundaki azm ü celadetle hayat ve mevcudiyeti tarihini ne tevekkülle, ne de böyle cellâdane hükümlere hiç bir zaman kurban etmeyecektir. Şimdi pek eminim ki, bu günkü umumi vaziyet ve devletin, milletin sahih menfaatlerini üç ay evvelki nazarla görmüyorsunuz. Dokuz aydanberi iş başına gelen kabinelerin daima birbirinden fazla zaafa uğraması, nihayet artık mefluç bir menzileye inmesi milletin yüksek haysiyeti karşısında cidden pek hazin oluyor.

Muhakkak ki vatan ve milletin mukadderatı için dahilen ve haricin mesmu ve sahibi kelam olmak milli iradeye istinat ile megruttur. Hayat ve istiklal hakkı için çalışan milletin maksadındaki nezahat ve ciddiyete mukabil hükûmeti merkeziye hasım vaziyeti almak cihetini iltizam ediyor. Bu tarzı hareket tabii büyük esefi muciptir; milleti hükûmeti merkeziyeye karşı arzu edilme-yen hareketlere sevkedecek mahiyettedir.

Gayet samimi arzede-yim ki, millet her türlü iradesini yerine getirmeye muktedir-dir. Teşebbüslerinin önüne geçebilecek hiç bir kuvvet mevcut değildir. Hükûmeti merkeziyenin menfi teşebbüsleri hiç bir tarafta ve hiç bir kimse tarafından tatbik edileme-meğe mahkumdur. Millet çizdiği program dairesinde gayet kati ve sarîh adımlarla maksadına yürümektedir. Hümumeti merkeziyenin şimdiye kadar mümanaat yolundaki teşebbüslerinin hiç bir tarafta, hiç bir tesir yapamamakta olmasıyla vaziyetin hakikati takdir buyurulmuş olacağına şüphe yoktur.

İngilizlerin gösterdikleri yolda kurtuluş çaresi aramak da-

hi abestir ve netice itibariyle hüsrânı muciptir. Bununla beraber İngilizler de en nihayet kuvvetin millette olduğunu takdir ederek hiç bir istinadı olmayan ve millet namına hiç bir taahhütte bulunmayan, bulunsa bile milletçe itaat edilmeyecek olan bir hükûmet heyetiyle neticeli bir işe girişmek mümkün olamayacağına kani olmuşlardır. Bütün temenniler şu merkezdedir ki, hükûmet meşru olan milli cereyana karşı koymaktan feragatle, milli kuvvetlere istinat ve her türlü teşebbüslerinde milli emelleri rehber ittihaz eylesin!».

Fakat heyhat... Varâk-ı mihri vefayı kim okur, kim dinler!...

Sadrazam Ferid Paşa tuttuğu yolda böyle ikazlarla intibaha gelebilecek istidatta olmadığı gibi, Padişah Vahideddin de Enişte Paşa'dan başka dayanacak kimse bulamıyordu!...

(Akşam, 9 Ocak 1944)

Pervasız Galipler, Gâfil Mağluplar...

Sadrazam Damat Ferid Paşa'nın Paris Sulh Konferansından muvaffakiyetsizlikle ve adeta muhakkar bir surette dönüşü, mevkiini hayli sarsmıştı. Kendine hücumlar günden güne artıyordu. O da bunlardan müteessir olmuş gibi görünmeyi muvafık buldu; naz ve istiğna şeklinde istifasını verdi. Fakat eniştesinden mahrumiyete katlanamayan Vahideddin yeni bir kabine kurmak görevini yine ona verdi.

Vahideddin'in Damat Ferid Paşa'yı iktidar mevkiinde tutmakla gösterdiği bu ısrar Ferid Paşa ile birlikte halkın itibar ve itimat nazarından büsbütün düşmek istemeyen Hürriyet ve İtilaf Fırkasını hiç memnun etmemiştir.

İcraatiyle milletin itimadını tamamen kaybetmiş bir adamın hükümet başında kalmasını vatanın yüksek menfaatleri namına muhataralı gören siyasi cemiyetlerin murahasaları Ferid Paşa'nın bu üçüncü kabinesini teşkilinin ertesi günü Hürriyet ve İtilaf merkez-i umumisinde toplandılar. İttihaz ettikleri şu kararları saltanat makamına ve matbuat vasıtasıyla efkarı umumiyeye arz ettiler:

1 – Dün teşekkül eden Ferid Paşa kabinesi gayrı meşru bir kabinedir.

2 – Bu kabine devletin harici siyasetini ve dahili işlerini tedvir itibarıyla ehliyetsiz ve kifayetsizdir.

3 – Damat Ferid Paşa şimdiye kadar mukaddes milli haklarımızın muhafaza ve müdafaası hususunda gösterdiği acz ve takirden dolayı katiyyen itimada layık değildir.

Bu sebeplerle bu kabinenin iskatı ile yerine âmmece itimada mazhar ve milli menfaatleri müdafaaya kâdir bir kabinenin teşkili vücûbunda bütün fırkalar müttehî ve müttefiktirler.

Bu kararlar yalnız Ferid Paşa'yı değil, onu iktidar makamına getiren ve burada tutmakta devam ve ısrar eyliyen padişahı da itham ediyordu. Bu tezahürlere rağmen Vahideddin eniştesini feda etmiyordu.

Müşir İzzet ve Tevfik Paşalar Ferid Paşa kabinesinde kabul ettikleri Meclisi Vükelâ memuriyetinde kalmayı muvafık bulmadılar. Siyasi fırkaların bu kararı açıklamalarından bir kaç gün sonra Müşir İzzet Paşa ve onu takiben Tevfik Paşa kabineden çekildiler. Tevfik Paşa çekildiğinin ertesi günü görüştüğü eski Başmabeynci Lütfi Simavi Beye şu beyanatta bulundu:

« – Zâtıshahanenin ibram ve ısrarı ile deruhte ettiğim bu vazifeden bir kaç defa istifa eylemiş idiysem de, kabul buyurulmamıştı. Kabinede Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ile Dahiliye Nazırı Adil Bey'den başka bütün arkadaşları Ferid Paşa'ya karşı bulunuyorlardı.

Ben onbeş gün evvel Ferid Paşa'nın kötü idaresine dair huzurda maruzatta bulunmuştum. Hünkar bu sözleri sadrazamın önünde tekrar edip edemiyeceğimi sordu.

– Kulunuz entrikacı değilim. Arzettiklerimi Ferid Paşa huzurda iken de söylemekten çekinmem! cevabını verdim.

Bu sırada saraya gelmiş olan Ferid Paşa huzura davet olundu. Maruzatımı onun önünde de tekrar ettim. Ferid Paşa müşkül mevkide kaldı. Ne diyeceği hakkındaki sual üzerine padişaha:

– Ya derhal istifamı kabul, yahut İttihatçılara galebe çalmak için kulunuzu fevkalade iktidar ve salahiyetle teçhiz buyurunuz! dedi.

Ben huzurdan çıktım. Hünkar Ferid Paşa'yı alıyordu. Ne konuştuklarını tabii kestiremem. Ancak bu hadiselerden sonra

onbeş gün geçtiği halde vaziyette bir değişiklik görmedim. Evvelki gün Dahiliye ve Harbiye Nazırları arasında Vükelâ Meclisinde hak ve salahiyet meselesi hakkında çirkin bir kavga oldu. Bu gibi hallerden de son derece rahatsız oluyordum. Bu şartlar dahilinde şahsımdan ve görüşlerimden katıyken istifade edilemeyeceğine kanaat getirdim. Vicdanıma karşı mesuliyet taşımayı muvafık bulmadım. Kati ve tahriri olarak istifa ettim».

Tevfik Paşa bu ifadesi sırasında şunu da ilave etmişti:

Davet üzerine saraya gitmiştim. Hünkar bana:

– Velihaht bu günlerde gayet asabi. Ferid Paşa'nın memuriyette devamı benim nefsimi de tehlikeye koyacağını beyan ediyor. Kendini ziyaretle beyanatının neye müstenit olduğunu anlatınız.

İradesinde bulundu. Abdülmecid Efendi nezdine gittim. Velihaht istizahıma şu cevabı verdi.:

– Asabiyetim vatanın bulunduğu tehlikeden ve Sadrazamın cehaletinin mahvımızı hazırlamakta olmasından neşet ediyor. Ferid Paşa ile Şeyhülislam Sabri Efendinin icrası lazım gelen mebusan intihabının aleyhinde bulduklarını işitiyorum. İntihabat yapılırsa mebusların yüzde doksanı İttihatçılardan çıkacağını ileri sürüyorlarmış. Eğer iddiaları veçhile memleket halkının yüzde doksanı İttihatçı ise geri kalan yüzde on da hiç bir şey yapmaya muktedir olamaz. Bu halde hepimizin İttihatçı olmamız iktiza eder!».

Tevfik Paşa veliahdın bu beyanatını tabii münasip tarzda Vahideddin'e arzetmiştir. Ancak Vahideddin böyle sözlerle eniştesinden ayrılmaya razı olacak istidatta değildi.

Damat Ferid Paşa son sadâretinde Hariciye Nezaretini de üzerine almıştı. Onun koltuğu altına sığmayacak karpuz yoktu ve bu sadareti ancak altı buçuk ay sürebilecekti.

İngiltere hükûmeti, müttefiklerinin aralarında anlaşamama-

ları halinde bunun kendi planlarının tatbikine mani olmasını istemiyordu. Bu sırada Türkiye'nin Amerika mandası altına verilmesi meselesi, dahilde ve hariçte bahis konusu oluyordu. Ancak bu mesele hariçte İngiltere'nin emellerine uymuyordu. Anadolu'da istiklal elde etmeye savaşan Mustafa Kemal ve Milli Kuvvetlerin esas programı da buna katiyyen muhalifti. Bu suretle manda projeleri artık terkedilmişti.

Loyd George'un artık İngiltere'nin yakın şarkta hakim vaziyette kalmasını temin edecek kati muahede metnini hazırlama zamanı gelmişti. İngiltere artık istediklerine nail olabiliirdi. Fransız mandası altına girecek Suriye ve Lübnan haricinde şarki Akdeniz, ile Ege denizi, Kızıl deniz, Bağdat, Irak, Hicaz, Yemen, Filistin, İstanbul gibi iktisadi, siyasi dini mıntıklar ve merkezler müslüman hilafeti, siyonizm hep İngilizlerin himayesi yahut kontrolü ve hegemonyası altında kalacaktı. (Bkz: Jacques Kayser, L'Euope et le Turquie nouvelle).

Anadolu'da Fransa'ya, İtalya'ya nüfuz mıntıkları için haritalar çizilmişti. İtalya'nın harbe girmesinden evvel başlayan müzakerelerle İngiltere, Fransa, Rusya Osmanlı Devletinde kendilerine ayrılacak yerler ve nüfuz mıntıkları hakkında en sonuncusu 15 Mayıs 1916 da imzalanmış üç siyasi vesika ile anlaşmışlardı. Fakat sonra İtalya'nın da harbe girmesi sırasında ona da hisse ayırmak lazım gelmiş, evvelki taksim planında tadilat yapmak zarureti hasıl olmuştu.

Bu suretle evvelki üç taraflı taksim uyuşması «Accord tripartite» dört taraflı bir uyuşmaya müncer olmuştu. Ancak Rusya'da ihtilal çıkması, Bolşeviklerin iktidarı ele geçirerek Brest Litovsk muahedesini akdetmeleri (3 Mart 1918), garp devletlerinin Rusya ile yapmış oldukları itilâfı suya düşürmüş, Rusya taksim planı haricinde bırakılmıştı.

Diğer taraftan Yunanistan'ın İtilaf Devletlerine iltihakını temin eden Venizelos'u memnun etmeyi muvafık bulan Loyd

George, evvelce İtalya'ya bırakılmasına karar verilen İzmir havalisini bu defa Yunanlılara vermeyi tercih etmekte idi. Bu suretle İngiltere Boğazlara en yakın bir mıntukanın bir büyük devlet elinde bulunması endişesinden kurtulacaktı. Bir denizle ikiye ayrılmış küçük Yunanistan'ın Akdeniz'de en kuvvetli donanmaya sahip İngiltere'nin devamlı nüfuzu altında kalmamasına imkan olamazdı.

Bu mesele müttefikler arasında epey müzakere ve münakaşalara kapı açmış, nihayet İngiliz Başvekilinin arzusuna muvafakat zaruri görülmüştü. Loyd George ile Venizelos başbaşa vererek anlaşmışlardı.

Müttefikler arasında kararlaştırılan ağır şartlarla tahmil edilebilecek bir muahedenin Osmanlı hükûmetine askeri hareketlerle kabul ettirilmesini Yunanistan üzerine almıştı. İzmir bu fedakarlığın mükafatı olacaktı! Yunanlılar İzmir'i işgal etmişlerdi. Fakat Venizelos bu kadarla iktifa edemezdi.

Bir taraftan Pontus'un, diğer taraftan Ermenistan'ın teşekkülü, belki Türklerin İstanbul'dan uzaklaştırılması ve Yunanistan'ın Edremit sahillerine kadar yayılması ihtimallerini pek kuvvetli görüyor, her halde Yunanistan için Türkiye'de büyük devletlere ayrılan paylara eşit bir coğrafyayı işgal ve boğazların nezaretini istihsal eylemeyi umuyordu. (Bkz: *Venizelos'un 15 Haziran 1920 tarihinde Londra'dan Atina'ya çektiği telgraf*)

Lev lel hulya lehekel fukara !.

Ancak Venizelos'un istinat ettiği başka hesaplar da yok değildi.

Vahideddin ile Ferid Paşa'nın acz ve gaflet içinde besledikleri hırslara, İstanbul ile Anadolu arasındaki ikiliğe, bu ikiliğin doğurduğu münafakerle kuvvetlerinin bölüneceğine, hatta hilafet ve padişahlık nüfuzunun terazide kendi kefesinde ağır basacağına da güveniyordu. O hemen katiyetle tahmin ediyordu ki, padişahla sadrazamı kendilerinin kör ihtiraslarına hizmet edecek, fa-

kat Türk milletinin varlığını yıkacak bir muahedeyi imzalamaya karar vermekten çekinmeyeceklerdi.

Venizelos belki bu tahmininde aldanmıyordu. Vahideddin ile Damat Ferid İngiliz Başvekili Loyd George ile Türk milletinin hayat suyunu (nüşg) doya doya emmek için tertibettikleri enternasyonal cinayet vesikasının ihtiva ettiği idam hükmüne boyun uzatacaklardı! Çünkü harpte galibiyet kaftanını müttefikler giymiş, kılıcını onlar kuşanmışlardı..

Yalnız Anadolu'da bu kaftanla kılıç karşısında eğilmeyen, irkilmeyen bir milli varlık kudreti görünüyordu. Ancak ne müttefikler, ne Venizelos, ne de padişah ile enişte paşası Kuvayı Milliyedeki Türk gücünün azim ve kudretini takdir edemiyorlardı!

(Akşam, 11 Ocak 1944)

San Remeo Kararları ve Venizelos...

Birinci Cihan Harbinin sonunda mütareke yapıldıktan beri aylar ve aylar geçtiği halde sulhun bir türlü kararlaşmadığını gördükçe Vahideddin'in endişesi artıyordu. Tahtında istikrarını görmek için artık ne pahasına olursa olsun sulhun başlamasını istiyordu. Ancak bunun bir engeli olan Anadolu'daki Milli Teşkilat ve kuvvetlerinin ortadan kaldırılması lazım geldiğini de biliyordu.

Vahideddin işte buna muvaffak olamadığına yanıp duruyordu. İngiltere hükûmeti Osmanlı hükûmetini bir çıkmaza sokmak, ne yapıp yapılarak dostane veya hasmane, Yunanlıları Anadolu'ya yerleştirmek istiyordu. Bunun için milli kuvvetlere – *İngiliz hükûmeti nezdinde âsilere!* – karşı durumunu açıkça tayin eylesin diye ultimatolar mahiyetinde bir nota ile Babıâli'den istedi. Babıâli kaçamaklı bir cevap ile geçiştirmek yolunu tuttu. Fakat müttefikler Anadolu hareketinin hükûmet ve padişah tarafından «desavouer» tasvip edilmediğini ve merdud görüldüğünü beyan hususunda ısrar ettiler ve «evet veya hayır»dan ibaret kestirme bir cevap aradılar.

Babıâli Anadolu'daki Milli Teşkilatı ve hareketleri tasvip etmediğini, tanımadığını bildirirse, müttefikler «öyleyse bu kuvvetleri tedip ve imha ediniz» diyeceklerdi. «Kuvvetimiz, paramız yok» denilse, «öyleyse meselenin hallini bize bırakınız, biz bu işi Yunan ordusuna gördüreceğiz» cevabını vereceklerdi.

Babıâli Anadolu'da Kuvayı Milliye ve Milli Teşkilatın vücudunu Yunan işgaline karşı milletin bir cevabı gibi haklı gördü-

günü bildirse, ötekiler Osmanlı hükûmetinin mütareke şartlarına uymadığını ileri sürecek ve bunun hasıl edeceği vahim akıbetin – yani *Vahideddin'in saltanatına dokunabilecek tarafının* – mesuliyetini de Bâbîâliye yükleyeceklerdi.

Nihayet Vahideddin ile Ferid Paşa İtilaf hükûmetlerini oyalayıp vakit kazanmak imkan ve ihtimalini hesap ederek, daha doğrusu böyle bir ihtimal ile kendi kendilerini avutmaya çalışarak, Mütteliklerin notasına müsbet cevap vermeyi, yani Anadolu milli hareketinin «dezavue» edildiğini, bu hareketin Zâtışahane ve Babîâlice merdud olduğunu Mütteliklere bildirmek şikkını tercih ettiler.

Ancak bu tercihin mantıki neticesi, Anadolu kuvvetlerini «tedip ve imha» idi. İngilizler bu tedip ve imha için Padişahın hazır Yunan ordusundan istifade edebileceği tavsiyesinde bulunuyorlardı. İngilizlerin fikrince padişah, bu «âsileri» tedip kuvvetine sahip olmadığı için Yunan kuvvetlerini bu işe «memur» edebilirdi.!

Vahideddin de esasen bu «dost yardımına» hiç muarız değildi! Ancak istilacı Yunanlılarla kendi milletine karşı açıktan açığa müttelik görünmeyi halifelik sıfat ve siyasetine uygun bulmuyor, böyle bir ittifakın İslam âleminde yapabileceği fena tesirden endişe ediyordu. Kendisi tarafından teşkil olunacak kuvvetlerle milli kuvvetleri ezebilmek için ise paraya ihtiyaç vardı. Halbuki hazine tamtakırdı.

Böyle bir ordu toplamak için İngilizler kendisine yardım etmeliydiler. İngilizler ve diğer müttelikleri bu fikre meylettirmek için bir tedbir bulundu:

Vahideddin gûya düştüğü müşkül mevki karşısında saltanatı terketmekten başka çare göremiyordu. Bu şayia ortaya atıldı. Müttelikleri hakikaten bin endişe sardı. Vahideddin sulhun imzasından evvel böyle bir harekette bulunacak olursa Mütteliklerin durumu ne olacaktı? Zaten kendi kendilerini çekemiyor, ze-

vahiri kurtarmaya çalışmakla beraber nüfuz yarışında biri ötekini emelini baltalamak üzere alttan alta elinden gelen her şeyi yapıyorlardı.

Nihayet Müttefikler Anadolu kuvvetlerini «tedip» için Padişahın bir «Halife Ordusu» ve «Kuvayı İnzibatiye» teşkil etmesine muvafakat ettiler. Bir taraftan Yunanlılar kendi hesaplarına Anadolu'da iş görerek içerlere doğru ilerleyecekler, diğer taraftan Kuvayı İnzibatiye milli kuvvetleri ezmeye çalışacaktı.

Kuvayı İnzibatiyenin muvaffakiyeti de, muvaffakiyetsizliği de İngilizlerin gizli emel ve planlarına hizmet edecekti. Muvaffak olursa, istedikleri gibi bir sulhun yapılmasına artık ortada bir engel kalmayacak, muvaffak olmazsa İngilizler müttefiklerine karşı Anadolu hareketini bastırmak için Yunan kuvvetlerini kullanmanın zaruri olduğunu kati şekilde isbat eylemiş buluncaklardı.

İstanbul'da milli kuvvetlere karşı Kuvayı İnzibatiye hazırlanırken, San Remeo'daki Beşler Konferansı da şu kararları almıştı:

- 1 – Padişahın İstanbul'da bırakılması.
- 2 – Boğazların enternasyonal bir hale getirilmesi.
- 3 – Osmanlı hükûmeti maliyesinin kontrol altına alınması.
- 4 – Müstakil bir Ermenistan teşkili ve Kürt işinin halledilmesi.
- 5 – İzmir'in Yunan hakimiyeti altında hususi bir tarzda idaresi.

Venizelos bu konferansta kazandığı muvaffakiyet haberini Atina'ya tebliğ edince bütün Yunanistan'da sevinç gösterisi ve nümayişler yapılmıştı.

Zaten Avrupa'da köhne bir İmparatorluğun – yani altı asırlık Osmanlı Devletinin – daha ortadan kaldırıldığını tesbit edecek olan sulh muahedesine umumi surette büyük ilgi gösterilmi-

yordu. Hele Paris'te etin kilosunda fiyatça en ufak bir azalmanın bu muahedenin imzasından ziyade şevk uyandıracığında şüphe edilemezdi. Paytahtı işgal edilmiş bir padişah neye muktedir olabilirdi?

Anadolu'da ayaklananların da elbette koca Yunan ordusu haklarından gelecekti! Bu halde artık nüfuz mıntıklarına ayrılmış, büyük bir kısmının «manda»lara bırakılması kararlaştırılmış Osmanlı ülkesi hakkında ele imzalı ve tasdikli bir vesika geçirmekten başka bir iş de kalmıştı. Uğradığı her başarısızlıktan sonra Vahideddin, kendinin ve tahtının selametini Anadolu'ya tevcih etmekte değil, İngilizlerin eteklerine bir kat daha ziyade yapışmakta görüyordu.

Almanya tamamen ezilmiş, Avusturya İmparatorluğu dağılmıştı. Almanya ve Avusturya İmparatorları tahtlarını terketmek zorunda kalmışlardı. O ise hala paytahtında yaşıyor, tahtında oturabiliyordu. Bu kendisine İngilizlerin bir «lûtfu» gibi idi. Bu lûtfu karşı o da «İngiliz sulhunu» kabul edecekti!

San Remeo Konferansının kararları duyulunca İstanbul ve Anadolu'da halkın elem ve ızdırabı artıyordu. Türkleri bu kararlara boyun eğerek, muahede şartlarını kabule mecbur etmek üzere Venizelos'un yapmayı Loyd George ile kararlaştırdığı Yunan taarruzu 22 Haziran 1920 de başlamıştı. Bursa Temmuzun sekizinde Yunan kuvvetleri tarafından işgal olunduğu gibi İngilizler de birbirini müteakip Mudanya ve Bandırma'ya birer askeri müfreze çıkarmışlardı. Artık Türkler hiçbir şeye muktedir olamazlar sanılıyordu. Tahmil edilecek ağır şartların kabul edilmesine imkan görülüyordu.

Türklerle yapılacak sulh anlaşması projesi hazırlanmıştı. Babıâli sulh müzakeresine murahhaslarını göndermeye davet olundu. Sadrazam Damat Ferid Paşa sulh için yapılan ilk davet üzerine Paris'ten nasıl tahkir edilerek döndüğünü unutmamıştı. Bu defada bir muvaffakiyet ihtimali göremediği için, sulh mu-

rahhasları heyetinin riyasetini almak cüretini kendinde bulamadı. Birinci murahhaslık yükünü Bâbıâlide sulh hazırlıkları için tetkikat yapmaya memur heyete riyaset eden eski sadrazam ve Âyan Reisi ihtiyar Tevfik Paşa'nın sırtına yükletti. Bu heyetin masrafları için Hükümetçe ikiyüz bin lira tahsis edildi. Diğer murahhaslar Dahiliye Nazırı Reşid Bey, Nafia Nazırı operatör Cemil Paşa, Maarif Nazırı Fahreddin Bey idiler.

Heyet 1 Mayıs 1920'de Sirkeci'den hareket etti. Seryaver Avni Paşa istasyonda Padişah namına kendilerine muvaffakiyet temennisinde bulundu. Murahhasların yanına birer İngiliz, Fransız, İtalyan irtibat subayı verilmişti. Bu subaylar murahhaslar heyetinin seyahati esnasında gûya yardımda bulunacaklardı. Hakikatte ise bunlar birbirine güveni olmayan Müttefikler tarafından tayin edilmiş gözetleme memurlarından başka şeyler değillerdi. Fransız irtibat subayı İstanbul'da Le Temps gazetesi muhabirliğini yapan yüzbaşı La Valetta idi.

Osmanlı sulh heyeti böyle göz hapsine alınmış olduğu halde Paris'e vardı. Fakat murahhasların Paris'e çıkmalarına müsaade edilmeyerek, bindikleri tren Versailles'e sevkolundu. Murahhaslara Versaille'de, masraflar kendilerine ait olmak üzere Reservoirs otelinin eski kısmı, Markiz dö Pompador'un dairesi tahsis olundu. Otelin kapısına süngülü bir asker nöbetçi dikildi. Alman murahhas heyeti de zaten bu otelde ikamet ettirilmişti.

Osmanlı murahhasları buradan, değil Paris'e gitmeye, yarındaki Versailles bahçesine çıkmaya bile mezun değillerdi! Harıçten hiç kimse ile münasebette de bulunmayacaklardı! Ancak bu esaret hayatı yirmi dört saat devam etti. Heyet, «buraya hap-solmaya mı geldik? yoksa sulh konferansında bulunmaya mı?» diye vaziyeti protesto etti ve bir lütûfkarlık olarak serbest bıraktılar!

İşte Osmanlı sulh heyeti Fransa'da böyle karşılanmıştı!

(Akşam, 18 Ocak 1944)

Kuva-yı İnzibatiye Nasıl Dağıldı?

– Dr. Cemil Topuzlu'nun mektubu –

Bay Kâni İrtem'in muteber gazetenizde ara sıra çıkan çok enteresan makalelerini seve seve okuyorum. Bunların arasında 18.1.1944 tarihli nüshadaki «ikinci sulh murahhaslar heyeti konferans huzurunda» başlığı altında çıkan makalelerinde bazı türlü ufak tefek noksanlar gördüğümden ve bu kıymetli hâtıraların bilâhare müverrihlerce vesaikten addedilmesi ihtimalini düşünerek yirmi dört sene evvel bilfiil içinde bulunduğum vakayie ait olan mühim kısımlarını hulâsa olarak bildirmek istiyorum.

Bay Kâni İrtem yukarıda ismi geçen makalesinde «murahaslar heyeti âzasından bazıları! Kuvayı inzibatiyenin lâğvını bile münasip görüyorlar» ve sonra da «sadaret kaymakamı Şeyhülislâm efendi telgrafla Paris'e gitmiş olan Ferid Paşa'ya Kuvayı inzibatiyenin tedricen ilgasına mecburiyet hâsıl olduğunu bildirmişti» yazıyordu.

Halbuki Tevfik Paşa'nın riyaseti altındaki Reşid, Fahreddin Beyler ile benim dahi bulunduğum dört murahhas arasında bu hususta hiç bir şekilde ikilik yani Kuvayı İnzibatiyenin bekasını isteyen hiçbir kimse yoktu.

Hakikat halde Kuvayı inzibatiye şu suretle dağıtılmıştı:

17.6.1920'de Dahiliye Nazırı Ahmed Reşid Bey'le beraber Paris'te düveli itilâfiye tarafından bize verilen muahedeye karşı hazırladığımız cevabı İstanbul'da Ferid Paşa'nın riyaseti altında-

ki Vükelâ Meclisinde müzakere ve padişaha tasdik ettirmek üzere muvakkaten İstanbul'a dönüyorduk. Tarant şehrine muvasalatımızda Sadrâzam Ferid Paşa'nın İstanbul'da bizi beklemeyerek Paris'e gitmekte olduğunu hayretle haber aldık. Ferid Paşa'nın apansızın İstanbul'daki bütün mühim işleri bırakarak Paris'e gelmesindeki hakikî sebebi son zamanlarda Paris gazetelerinin Türkiye lehinde makaleler yazmalarından ve muahedenin lehimizde tadil olunmak üzere bulunduğu zahip olarak bu muvaffakiyeti üstüne mal etmek istemesine hamletmek pek doğrudur.

Paris'te bulunduğumuz esnada Fransız ricali ve mebusları ve gazete sermuharrirleriyle gizli surette yaptığımız temaslarda ve Roma ve Paris matbuatında ezcümle Temps gibi ağır başlı yarı resmî gazetelerde bile Türkler lehindeki yazılarda itilâf devletlerinin aralarında bizim için ihtilâflar çıktığını, birbirlerini çekemediklerini, hattâ birbirlerini aldattıklarını görüp anlayınca, itilâf devletlerinin ve hasseten İngilizlerin idamesine şiddetle arzu keş buldukları Kuvayı İnzibatiyeyi o esnada Ferid Paşa'nın İstanbul'da bulunmamasından istifade ederek hemen bir emri vâki ile dağıtmaya karar verdik. İstanbul'a gelince ilk işimiz Şeyhülislâm Efendinin tahtı riyasetinde Heyet-i Vükelâyı toplamak oldu. Mecliste verdiğimiz izahattan sonra birkaç rey muhalife karşı derhal Kuva-yı İnzibatiyenin tahsisatını kestirdik ve birkaç gün sonra da bu teşkilât büsbütün lağvedildi ve bir az güçlüğüle de olsa bu bapta irade-i seniyesi istihsal olundu.

Gizli tutulan bu kararımız heyeti murahhasamız arasında bulunup bizimle Paris'ten İstanbul'a dönen ve Anadolu'ya geçmek isteyen yüksek rütbeli bir zabite (şimdi bir generaldir) Mustafa Kemal Paşa hazretlerini görür iseniz «dâvasına bizim de hâdim olmak için çalıştığımızı, hattâ Ferid Paşa'nın İstanbul'da bulunmamasından istifade ederek Kuva-yı İnzibatiye tahsisatının kesildiğini söyleyiniz» demiş idik.

Bundan başka Ferid Paşa'nın bir türlü selâhiyeti olmadığı

nalde Paris'te kendi başına hareket edeceğini, işleri karıştıracağını da bildiğimizden, buna dahi meydan bırakmamak için, yine Reşid Bey'le birlikte Meclis-i Vükelâda yaptığımız teklif üzerine Paris'teki murahhaslardan hiç birinin sulh muahedesi hakkında münferiden teşebbüsatta bulunmamasına karar aldık ve yine güçlülkle hünkârdan alınan irade-i seniye-yi sadaret kaymakamlığı tarafından telgrafla Paris'teki heyeti murahhasa riyasetine tebliğ ettirdik.

Bu sırada itilaf devletleri bize verdikleri sulh muahedesinin bir an evvel tasdik ve imza edilmesini arzu eylediklerinden İngiltere hükûmeti Fransa'ya âcilen dönmek için bize «Karaduk» denilen büyük bir kruvazör tahsis etti. 30.6.1920'de Versay'a avdetimizde, derhal murahhaslar heyetini tophıyarak hazır bulunmasına lüzum olmadığı ve İtilâf Devletleri nezdinde Osmanlı İmparatorluğu tarafından resmen gönderilen murahhaslar arasında bulunmadığı halde Paris'e ne maksatla geldiğini Ferid Paşa'dan sorduk. Devlet tarafından Hicaz'a gönderilen Sürr'e'nin idamesini (?) istemek ve hilâfeti kurtarmak için olduğunu söyleyince hepimiz şaşırarak kaldık. Reşid Bey tarafından gördüğü haklı tenkidten canı sıkılan, daha doğrusu Kuva-yı İnzibatiye teşkilâtının lâğvedilmesinden ve ezcümle Paris'teki murahhaslardan hiç birinin münferiden teşebbüsatta bulunmaması için sadaret kaymakamlığı tarafından çekilen telgraftan dolayı fevkalâde muğber olan Ferid Paşa, birdenbire ayağa kalkarak Tevfik Paşa'ya hitaben: «devlet ne halde. Biz hâlâ ikilik, Bizantizm yapmakta devam ediyoruz» diyerek eliyle Reşid Bey'i gösterdi. Münakaşa yavaş yavaş kızıştı. Ortalık karıştı.

Bereket versin Tevfik Paşa araya girdi ve «bundan böyle murahhas heyetinin burada ikametine mahal yoktur. Hiçbir iş görmek ihtimalimiz de kalmadı. Hemen hepimiz İstanbul'a dönelim. İster iseniz Reşid Bey'le burada bir iki kâtip kalsın. İşlerimizi takip ve lüzum göreceği tedbirleri ittihaz etsin» dedi. Tevfik Paşa'nın bu teklifi kabul edildi. Hareket için kararlaştırıldığı-

mız gün Ferid Paşa resmen itamatnamesini vermiş murahhaslar meyanında olmadığı ve hiç bir salâhiyeti bulunmadığı halde yalnız başına yine Paris'te kalmak istedi. Fakat tarafımızdan gördüğü tazyik üzerine üç gün sonra Ferid, Tevfik Paşalar ile heyetin diğer âza ve mütehasısları Paris'i terketti. Reşid Bey'le şimdiki Vaşington sefiri Münir Bey'i iki kâtiplerle beraber Versay'da bırakarak Tulon'da Ferid Paşa'nın pek çok para sarfiyle bilhassa rükûbuna tahsis ettirdiği koskocaman Gülcemal vapuruyla İstanbul'a döndük. (13.7.920) O zaman Versay'da geçen bu acıklı vakayı şimdi Vichy'de sefirimiz olan Şevki, yine Vaşington'da sefirimiz olan Münir Bey'ler pekâlâ hatırlarlar.

İstanbul'a avdetimde Ferid Paşa'nın yeniden Kuva-yı İnzibatıyeyi teşkil etmek için gizliden gizliye uğraştığını ve bahusus itilâf devletlerinin verdikleri sulh muahedesini aynen kabul ve imza edeceğini anlayınca, İstanbul'a döndükten bir hafta sonra yani 20.7.920 tarihinde Ferid Paşa'ya hitaben yazdığım gayet tahkirâmiz bir istifaneme ile Nafia Nezaretinden çekildim. Ertesi günü Ferid Paşa da sadareten istifa ederek kabine sükût etmiş ise de padişah yine sadaret mesnedini Ferid Paşa'ya verdi. Hakaretâmiz istifadan dolayı az kaldı Divan-ı Harb kararıyla tevkif olunuyordum. Nasılsa bir kolayını bularak Avrupa'ya kaçtım kurtuldum.

Eski Nafia Nazırı ve Şehremini
Dr. Cemil Topuzlu

(Akşam, 26 Ocak 1944)

Osmanlı Heyeti İkinci Sulh Konferansında...

Sulh müzakeresi için ikinci defa olarak Paris'e davet olunan Osmanlı murahhas heyeti reisi eski Sadrazam ihtiyar Tevfik Paşa, arkadaşlarıyla Versailles'ya varır varmaz yorgunluktan rahatsızlanmış, üzüntüler içinde bir kaç gün odasından çıkamamıştı. Bu sırada Ahmed Rıza Bey de Paris'e gelerek Jön Türklük hayatında uzun seneler oturduğu iki buçuk odalık bir apartmanda yerleşmişti. O İstanbul'dayken de bu küçük apartmanını bırakmadığı için, kirasını muntazaman gönderirdi.

Bu defa Paris'e gelir gelmez, eski dostlarından âyan ve mebuslar, nazırlarla hususi ve gayri resmi temaslara başlamıştı. Paris'in ücra bir köşesinde olan apartman dairesine misafir davet etmesine imkan olmadığı için, Lotti otelinde haftada bir gün için bir salon kiralayarak misafirlerini orada kabul ediyordu. Âkil Emrullah Bey kendisine katiplik ediyor, eski Paris elçisi Naum Paşa'nın oğlu Sait Bey de yanında bulunuyordu.

Diplomatlıkta kendisini hiç olmazsa Tevfik Paşa ayarında gören Ahmed Rıza Bey, şahsi teşebbüslerinin sulhun aktinde büyük tesiri olacağına inanıyordu. Türklük lehine neşriyat sahasında hayli gayretler sarfetti.

Evvelce ve şimdi Osmanlı İmparatorluğunun parçasından olan milletlerin hemen hepsi Paris'e heyetler göndermişlerdi; hatta bazılarının ikişer heyeti vardı.

Suriye'nin biri İslam, diğeri hristiyan heyetinin ortaya sürdükları sulh şartları birbirine uymuyordu. Arnavutluk'tan bir he-

yet gittiği gibi, İstanbul'daki Arnavutlar da Dahiliye Nezareti müdürlerinden Süleyman Fehmi Bey de dahil olmak üzere eski valilerden Halil Paşa riyasetinde başka bir heyet göndermişlerdi. Bu heyetin masraflarını Debreli müteahhit Fuat Bey üzerine almıştı.

Mısır delegeleri Sâd Zağlul Paşa riyasetinde çalışıyorlardı. Ermenilerin başında Bogos Nubar Paşa ile eski Osmanlı Hariciye Nazırı Noradunkyan Efendi bulunuyordu.

Tevfik Paşa heyeti Paris'e varışından birkaç gün sonra Sulh Konferansına davet edildi. Konferans, 11 Mayıs günü Hariciye Nezaretinde Horloge salonunda açılmıştı. Bu salonun bu işe tahsisini acaba, Osmanlı İmparatorluğunun son saati geldiğine bir ihtar ve îma mı idi?

Osmanlı murahhaslarına salonun bir köşesinde yer gösterildi. Mahkeme huzurunda sanıklara tahsis olunan yer gibi bir şey!

Konferansa Fransa Başvekili ve Hariciye Nazırı Mösyö Millerand riyaset ediyordu. Müttefik devletler murahhaslarından ve Venizelos'tan başka Ermeni murahhası Bogos Nubar Paşa da toplantıda hazır bulunuyordu.

İtilaf devletleri murahhasları yerlerine oturduktan sonra Miralay Hanri ile bir İtalyan subayının refakatinde Osmanlı murahhasları da salona geldiler. Bütün murahhaslar ayağa kalktılar.

Almanlara karşı böyle hareket edilmemiş imiş!

Osmanlı murahhasları kendilerine tahsis edilen yere geçtiler. İtimatnameleri tetkik olunduktan sonra reis celseyi şu nutukla açtı:

«Osmanlı murahhasları baylar; Müttefik devletler sulh şartlarını havi projeyi size vererek tarafınızdan kabul edilmesini istediklerinin tebliğine beni memur ettiler. Müttefik devletler müzakerelerin tahriri olmasını kararlaştırdıklarından fikirlerinizi lütfen böyle bildireceksiniz. Bunlara yine böylece cevap verilecektir.

Bunun için bir ay mühletiniz vardır. Bu babta bize vermek istediğiniz her türlü vesikaları şimdiden almaya hazır bulunuyoruz.

Osmanlı murahhasları baylar, haricin tazyiklerine dayanmıyarak Osmanlı Devleti 1914 di itilaf devletlerine karşı harbe girmişti. Osmanlı devletinin sebepsiz harbe girerek ihtiyar ettiği hata ve yüklendiği mesuliyet o kadar genişti ki, bu mesuliyet Müttefiklerin Osmanlı ordularına karşı kazandıkları muvaffakiyetin getirdiği fedakarlıkla ölçülemez. Büyük bir deniz ulaşım yolunu – *Çanakkale boğazını* – yıllarca kapatarak bir taraftan Rusya ile Romanya'nın, diğer taraftan bu iki devletin Batıdaki Müttefiklerinin ulaşımını kestiniz. Bu suretle Türkiye harbin en az iki sene uzamasına ve Müttefiklerin milyonlara varan insan hayatıyla yüzler ve milyarlık zayiata uğramalarına sebep oldu.

Müttefik devletler kendileri için bir daha böyle muhataralı bir durumun tekerrür etmemesini temin eylemek üzere bir takım kati tedbirler almak mecburiyetindedirler.

Teklif etmekte olduğumuz muahede şartları çok ağırdır. Bununla beraber projede Boğazların serbestisi temin edilmektedir. Devletler İstanbul üzerinde padişahın hükümranlık haklarının devamına karar vermişlerdir. Bu karar, hakkın hürriyet ve adaletin tesisi için harbeden Müttefik devletlerin hak ve menfaatlerine ve meşru temayüllerine riayet eylemekle beraber, Osmanlı İmparatorluğu ile alicenabane bir sulh imzalamak istediklerinin delilidir.

Projedeki maddeleri ayrı ayrı asla müzakere ve münakaşa etmiyeceğiz. Bunları bir bütün halinde ve aynen kabul etmenizi istiyoruz. Birkaç gün içinde tetkik edip cevap veriniz...»

Serzenişlerle dolu bu nutuk bitince teşrifat müdürü hazırlanmış muahede projesinin bir nüshasını Tefvik Paşa'ya verdi. Reisin sert sözlerine cevap vermek üzere Tefvik Paşa muahede projesini teşkil eden bir deste kağıt elinde olduğu halde ayağa kalktı. Zaten titrek olan vücudunun zangır zangır oynamaya baş-

ladığı görülünce, Reşid Bey ve Cemil Paşa yardım ederek yerine oturtular.

Karşıda Venizelos ile Bogos Nubar keyif ve neşe ile Osmanlı murahhaslarına bakmakta idiler! Manzara feci idi. Kendilerini tutmasalar yeis ve ızdıraplarından Osmanlı murahhaslarının gözlerinden yaşlar dökülecekti!

Tevfik Paşa heyecanı biraz sükunet bulduktan sonra, eli bu müthiş siyasi vesika üstünde olduğu halde birkaç kelime sarfedebildi:

– Heyetimiz bu sulh şartlarını dikkat ile tetkik edecektir. Cevabımızı bitince vereceğiz.

Salonu ortada bir cenaze varmış gibi derin bir sükut kapladı. İtimatnamelerin tetkikinden sonra toplantı ancak beş dakika sürmüştü, celse nihayet bulmuştu. İtilaf murahhasları hep birden ayağa kalktılar. Osmanlı murahhasları da selamlıyarak salondan çıktılar. Osmanlı murahhaslarının Hariciye Nezaretine gelecekleri bir gün evvel ilan edilmiş olmasıyle murahhasları görmek için bir çok halk Nezaret binasının kapısı önünde toplanmıştı. Damat Ferid Paşa Pariste fes ile bulunduğu için dikkatleri çekmişti. Tevfik Paşa heyeti ise şapka giydikleri için gelirken ve çıkarken tanınmadı ve hiç bir nümâyişe maruz kalmadan yerine döndü. Osmanlı murahhasları Paris'te bir buçuk ay kaldılar.

İtilaf Devletlerince hazırlanan muahede projesi 433 maddesi ihtiva ediyordu. Tevfik Paşa 17 Mayıs'ta Sadrazam Ferid Paşa'ya yazdığı tahriratta muahede projesi hakkında mütalaasını şöyle bildirdi:

«Teklif edilen sulh şartları Osmanlı Devletinin inhilâlinden ve Padişahımızın mukaddes haklarının imhasından başka bir şeyi tazammun etmiyor. Bu şartlar müstakil bir devlet mefhumu ile katiyyen telif edilemez. Devlet mevcudiyetinin temini ancak muahedenin esaslı hükümlerinin tadiline bağlıdır.

Sulh muahedesinin şekli hâzırına nazaran devletimiz Mütte-

fik devletlerin müşterek hakimiyeti altında her türlü istiklal hakından mahrum bir müstemleke haline ifrağ edilmektedir. Sulh şartları bu vaziyeti tamamıyla bertaraf edecek bir surette tadil ve memleketin istiklali devlet ve hakimiyeti itibariyle tabii hudutları dahilinde temin edilmedikçe sulh akti imkanı mefkuttur»

Bu sulh projesinin basılıp çoğaltılmış nüshaları tetkik olunmak üzere murahhaslar yanına terfik edilmiş mütehassıslara tevzi olundu. Projenin yirmi maddesi hayati meselelere taalluk ediyordu. Hazırlanacak cevapta en ziyade bu maddelere önem vermek icab ediyordu.

433 maddenin her birine ayrı ayrı cevap vermeye kalkışmak tehlikeli olabilirdi. Çünkü galip Müttefikler projede beyan edilen şartların ağırılarını ibka ile hafiflerinden bir kaçına yapılmış itirazları kabul ederek mağlup bir devletin murahhas heyetini çok şey istemekle kolayca itham edebilirlerdi. Bu yola gidilmeyerek, «biz Wilson prensiplerine istinad ediyoruz. Evvela bu prensiplerin Osmanlı Devletine ne şekildi tatbik edileceği kararlaştırılmalıdır. Bu esas kabul edildikten sonra muahede projesindeki maddelerin birer birer tetkikine girişilebilir» diye umumi bir teklifte bulunulması, bu teklif kabul edilince maddeler hakkında müzakere ve münakaşalara girişilmesi şıkkı tercih edildi. Ancak sulh konferansının bu teklifi kabul etmemesi ihtimali de vardı. Bu sebeple en önemli yirmi madde ile beraber projenin iki yüz kadar maddesi hakkında mukabil teklifler de hazırlandı. Bu iki türlü teklife dair evrakı hamilen Reşid Beyle Cemil Paşa'nın İstanbul'a gönderilmesi, verilecek cevap Vükelâ Meclisince müzakere olunarak iradesi alınması kararlaştırıldı.

Reşid Beyle Cemil Paşa Paris'ten İstanbul'a müteveccihen hareket ettiler. Yanlarına yine irtibat subayları verildi. Ellerinden gelse Müttefikler, Osmanlı murahhaslarına serbest nefes aldırmayacaklardı!

(Akşam, 19 Ocak 1944)

Sevr Andlaşmasa Nasıl İmzalandı?...

Birinci Cihan Harbinde Osmanlı Devletiyle mütareke akdinden sonra yapılan sulh teşebbüsleri arasında Paris'e giden ikinci Osmanlı Murahhas heyetine riyaset eden Tevfik Paşa ile sonradan kendisini bu heyete başmurahas tayin ettiren Damat Ferid Paşa'nın bir netice alamıyarak İstanbul'a avdetleri üzerine Paris'te kalan diğer murahhaslar sulh konferansından şu sert ve menfi cevabını almışlardı: «Konferans kararlaştırdığı şartların ayrı ayrı tetkik ve tağyirini muvafık görmez; murahhasların sulh muahedesini ya heyeti umumiyesiyle kabul, yahut reddetmesi lazım gelir».

Paris'teki murahhaslar konferansın bu kararının kabul edilmemesini Bâbiâliye arzetttiler; kendileri de Tulon limanında bekliyen Gülcemal vapuruyla İstanbul'a dönrüler.

Bâbiâli konferansın son cevabında bildirdiği veçhile projenin heyeti umumiyesiyle kabulünün Osmanlı devletinin idam hükmünü kabulden farksız olacağı yolunda bir cevap verdi. Bunun üzerine müttelikler 27 Temmuz gece yarısına kadar kabul veya red hakkında kati bir cevap istediler; reddolunduğu takdirde Terklerin İstanbul'dan da mahrum bırakılacakları tehdidini de ilave ettiler.

Bunun üzerine Vahideddin kendi riyaseti altında bir saltanat şûrası topladı. Damat Ferid Paşa bu şûrada sulh projesinin metnini kabulden başka çare kalmadığına dair bir nutuk söyledi. Bu beyanattan sonra ulemeden ve âyandan Mustafa Sabri, Mustafa Asım Efendiler, Hadi Paşa, Müşir Kazım, Rauf Paşa ve

Abdurrahman Şeref Beyler de konuştu. Hiç birisi açıkça reddetmeye yanaşmadı. Bu nutukları müteakip Vahideddin proje metnini kabul edenlerin ayağa kalkmasını istedi. Kendisi ayağa kalkmış olmasıyla diğerleri de kalktı; yalnız Topçu Feriki Rıza Paşa müstenkif kaldı.

Bu karar üzerine âyandan Hadi Paşa ile Filozof Rıza Tevfik Bey, İsviçre’de Osmanlı elçisi Reşad Halis Bey muahedeyi imza etmek üzere murahhas tayin edildiler.

Hadi Paşa ile Rıza Tevfik Bey İstanbul’dan bir İtilaf gemisi ile Fransa’ya gittiler. Üçüncü murahhas Reşad Halis Bey Paris’te heyete iltihak etti. Bunların yapacakları iş neydi? Galipler tarafından dikte edilmiş, Ferid Paşa ile Vahideddin tarafından kabul olunmuş Saltanat Şûrasına da kabul ettirilmiş sulh şartlarının altına bir kaç imza koymak!

Bu da İtilaf Devletleri için bir şekil meselesinden ziyade önemi haiz değildi!

İmza töreninin 20 Ağustos 1920 tarihinde yapılması kararlaştırıldı. Osmanlı İmparatorluğunun indirias ve inhidam vesikası Sevres’de imzalanacaktı. İdam hükmü ölüme mahkumun kendisine burada tebliğ edilecekti. Bu 10 Ağustos 1920 tarihini Türk milleti bir matem günü ilan etti.

Sevr muahedesinin İstanbul hükûmeti murahhasları tarafından imza edileceğinin anlaşılması üzerine, gazetelerde neşredilen beyannamelerde o gün bütün İslam müesseseleri esnaf ile işçilerin işlerini terkederek mateme iştirak edecekleri, öğle vakti bütün minarelerde salatü selam verileceği, İstanbul limanında işleyen Şirketi Hayriye ve Seyri Sefain, Haic vapurlarının bu anda yerlerinde duracakları, her tarafta Osmanlı bayraklarının yarıya indirileceği ilan edilmişti.

Osmanlı hükûmetinin muahede metninin kabulüne razı olmuş bulunduğu anlaşılmış olmasıyla beraber üç Osmanlı murahhasının bir gün evveline kadar muahedeyi imza etmemeleri ihti-

mali biraz zihinleri kurcalamamaktan hali kalmıyordu.Hatta bugün bile öğleye kadar bu şüphe devam etmekteydi.

Fakat nihayet kati surette anlaşılıştı ki, imza edeceklerdi! O gün Osmanlı murahhasları oturdukları Hotel des Reservoirs'ten otomobille Sevres'e geldiler. Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Reşad Halis Beyler başlarında fesleri, üstlerinde siyah retingotları ile yavaş yavaş merdivenleri çıktılar; nöbette hareketsiz duran Fransız neferleri önünden geçerek tören salonuna ilerlediler.

Bu salondaki vitrinler Çin'in, Saksın, Fransa'nın bazıları muhteşem, bazıları narin, hepsi ince bir zevk ile imal edilmiş porselleriyle dolu idiler.

Mösyö Millerand etrefında yaldızlı sandalyeler dizilmiş nal şeklinde bir masada riyaset makamında bekliyordu.Sağında Fransız heyetinden Marsal ve Paeologue ile Jules Cambon; salonda İngiliz heyetinden Sir Georges Graham ve İngiliz dominyonlarının murahhasları, Japon Büyükelçisi, refakatinde çehresi bir madalyonu andıran Romanos olduğu halde beyaz elbisesiyle Venizelos,İtalya Büyükelçisi, Belçika, Polonya, Rumen, Portekiz, Çekoslavak ve Ermeni murahhasları. İşte dram sahnesindeki aktörlerin başlıcaları.

Üç «mahkum» en derin bur sükut ortasında içeri girdiler.

Tavır ve hali ile müttefiklerin kudretini teksil eden Millerand ayağa kalktı. Salonda iyi akseden açık sesiyle şu cümleleri söyledi:

– Baylar! celse açıldı. Gerek Türk murahhas heyeti âzasına, gerek müttefik devletlerin murahhaslarına, imzalarına arzolanacak olan muahede metninin kendilerine tebliğ edilmiş olan nüshaya tamamen ve aynen mutabık olduğunu tasdik ederim.

Teşrifatçı, soğuk bir nezakete Osmanlı murahhaslarını ortada duran küçük bir masaya doğru götürdü.Bu masada, eli mızraklı, başı miğferli, sert tavırlı bir kadın tasviri bulunan çift göz-

lû büyük bir porselen hokka vardı. Bu hokka, Almanya İmparatoru İkinci Wilhelm tarafından, harbdan birkaç ay evvel Sévres fabrikasına ısmarlanmıştı. Harb dolayısıyla teslimi geciktirilen bu hokka, şimdi önemli ve tarihî bir hizmet ifa edecekti!

Osmanlı murahhasları «Almanya ile birleşmek cinayetini» irtikâbetmiş imparatorluklarının sükûtunu imza edecek kalemlerini bunun içine batıracaklardı!

Hokka, bu iş için mahsusan intihap olunmuş derin hesaplı bir intikam aleti olarak ortaya konulmuştu!

Ne âlîcenabane, ne yüksek ve nazik bir buluştu bu!

Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Reşat Halis Beyler, bu Almanya'ya gönderilmemiş Sévres hokkasına kalemlerini batırdılar; yedi muahedenameye imzalarını koydular. Dönüp yerlerine oturdular. Aralarında alçak sesle kısa, konuşuyorlardı.

Diğer murahhaslar da sıra ile imza ettiler.

Üzerlerinde kırmızı mühürler sıralanmış sahifeler bütün masalarda yayılıp duruyordu.

Yarım saatten az bir zaman içinde her şey bitti!

Saat on altı buçuk!

Mösyö Millerand'ın mâdenî sesi gene çınladı:

— Baylar! Celse kapandı!

Heyetler birer birer çıktılar.

Bundan sonra dünya haritasında küçülmüş, son günlerinde Bizans imparatorluğu kadar zayıf ve dayanıksız, azametli namına rağmen, yalnız kontrol ve baskı altında yaşamasına müsaade olunmuş bir Osmanlı İmparatorluğu kalmıştı!

Büyük Okyanus sahillerinden garba doğru ilerliyerek asırlar ve asırlar içinde en muazzam devletleri kurmuş, en son teşekkülü olan Osmanlı Devleti ile Atlas denizi sahillerine kadar büyük kıtalara hükmetmiş, bir ara bütün Avrupa'yı ve Hıristiyan

âlemini titretmiş olan Türklerin Sèvres muahedesiyle esir gibi yaşatılabileceği zehabı hasıl olmuştu!

Anadolu'nun millî istiklâl dâvasında gösterdiği metanet ve zehabı kökünden yıktı.

Hayat mücadelesine girişini, kendi yurdunda hür ve müstakil yaşamak isteyen Türk'ün azmi ve iyi idare edilince gösterdiği kabiliyet ve kudreti, koca imparatorluğu ve âciz ve elîm duruma sokan Sèvres muahedesinin, bu imparatorluğun son günlerinde olduğu kadar, dayanıksız olduğunu ispat etti.

Bu muahedenin imzalanması, Vahideddin saltanatının ve Damat Ferid Paşa Sadaretinin en şeametli lekesi olarak kaldı! Sèvres'in porselen hokkasının mürekkebiyle Türk'ün haklarına siyah bir çizgi çekilmişti. (Lausanne) bu müstakim alâmetini sildi!

Umumî harb ile Osmanlı imparatorluğu yıkılmıştı. İstiklâl harbiyle Türk'ün millî varlığı ve vatani kurtuldu!

(Akşam, 25 Ocak 1944)

Bilecik Buluşmasının Perde Arkası...

İzmir'in feci işgalinin, Yunanlıların Anadolu içerilerine yayılmalarının Vahideddin'de ciddî bir üzüntü uyandırdığı hiç his ve müşahede edilmiyordu. Ona ecnebî devletlerce İstanbul'da padişahlık ve halifelik unvanlarının bırakılması ve «tahsisatı seniyesini» muntazaman alması kâfi görünüyordu! Padişah bu sıralarda günlerce haremde mabeyne çıkmıyordu. Babîâlî maruzatını takdim için mutat olan vakit ve saatler artık belli değildi. Vahideddin harem dairesine bir telefon yaptırmıştı; bununla haricte istedikleriyle konuşuyordu.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin erkânı padişahın en samimî dostları görünüyordu! Bunlar hünkârın haremdeki dairesine kabul olunuyorlar; burada ne fitneli plânlar kurulmuyordu!

Vahideddin'de, dağılan İttihat ve Terakki'ye düşmanlık yerine şimdi Anadolu'da varlığını mükemmelen göstermekte olan millî kuvvetlere düşmanlık kaim olmuştu; daha doğrusu bu iki husumet birbirini takviye ediyordu.

Osmanlı padişahı ve islâm halifesi altıncı Mehmet Vahideddin Anadolu millî kuvvetlerini siyasetine istinadgâh ve mihver ittihaz edecek yerde onları tenkil ve mahvetmek için «Kuva-yı İnzibatiye ve Hilâfet Ordusu» teşkiline yürümüştü; «isyân ve huruc alessultan» fetvaları çıkarmıştı. Kuva-yı Milliyeyi ezmek için düşmanlarla, Anadolu'yu istilâya kalkan Yunanlılarla mesaisini teşrik eylemekten çekinmiyordu.

Damat Ferid hükûmetinin her nevi düşmanlarla müşterek

olarak millî kuvvetlere karşı kurduğu (silâh ile netice alma) plânını tatbikatta muvaffak olamamıştı. Millî kuvvetler Anadolu'da çıkartılan isyanlara muvaffakiyetle mukavemet eylemişti. İstanbul hükûmetinin Anadolu'ya tecavuz politikası iflâs etmişti. Yunan taarruzu da kırılmıştı.

Dahilden, hariçten gelen silâhlî hücumların Ankara'daki millî hükûmeti sarsamayacağı anlaşılıyordu. Amma Ferid Paşa Sevr Muahdesiyle sulhu akdetmiş olmağı kendisine bayağı bir muvaffakiyet addeylemekte idi! Bu muahedenin Muteliflerce tasdik olunup katiyet kesbetmesine şiddetle intizar ettiğini gizlemiyordu. Muahedenin murahhaslarca imzasından iki gün sonra Hâdi Paşa'ya şu telgrafi çekmişti:

«Muahedenin ne vakit tasdik edileceğini yarı resmî ve mahremâne surette öğrenmek üzere Paris'te Hariciye nezaretine muktedir bir kâtip gönderiniz. Maslahatgüzarlar tâyin ederek İtilâf Devletleriyle âcilen diplomatik münasebetleri yeniden tesis edebilip edemeyeceğimizi anlamak üzere salâhiyettar mahfilleri mahremâne yoklayınız». Osmanlı murahhasları Sevr muahdesini imza etmiş olmakla beraber Mutelifler acele adım atmaya muvafık görmüyorlardı. İstanbul'daki Osmanlı hükûmeti muahdeyi kabul etmiş ise de Anadolu'da bunun tatbikine silâh ile mukavemet eden ve edecek olan bir kuvvet vardı. Bu kuvvetle anlaşmadan veya bu kuvvet imha edilmeden milliyetperverlerin nefretini celbetmiş bir hükûmet namına konulmuş imzaların ne hükümü olabilirdi?

Ankara'da Millî Teşkilâtın başında bulunanlar bu muahdeyi yok addediyorlardı. Bu sebeple idi ki itilâf devletleri de murahhaslarının imza ettikleri muahdeyi imzasıyla tasdik eylemesi için Osmanlı padişahını tazyik etmedikten başka murahhaslar tarafından imzasından çok vakit geçmeden tadili lüzumunu zarurî görmeye başlamışlardı.

Muahedenin imparatorluğu tahrip ve elde kalan mülkü nüfuz

mintakalarına taksim eden, devleti müttefikler elinde istenildiği vakit kırılıp dökülecek bir oyuncak haline getiren hükümleri arasında yalnız bir madde var idi ki Vahdeddin'e endişe veriyordu:

139'uncu maddenin ilk fıkrasında, «Türkiye diğer bir devletin hâkimiyet veya himayesine tabi müslümanlar üzerinde her ne mahiyette olursa olsun icrayı hâkimiyet ve salâhiyet-i kazaâiye hususundaki bilcümle hukukundan tamamen feragat eyler.»

Denilmişti. Bununla Osmanlı padişahı müttefik devletler tabiiyetinde veya mandası, himayesi altında bulunan müslümanlara Halife sıfatıyla da olsa ilgi göstermek hakkından feragate mecbur edilmişti.

Müslümanlara ilgi gösteremeyen bir halifenin halifelik sıfatını taşıması ne mâna ifade edecekti? Bu, müslümanlar nazârında hilâfetten sâkit addedilmeyecek mi idi? Fakat memleket harici müslümanlar kendi hakkında ne düşünürlerse düşünsünler, ne vaziyet alırlarsa alsınlar, onun ehemmiyet verdiği yalnız bir şey var idi: Tahtı!

Padişahlık itibarıyla hükmü Bizans İmparatorlarının son senelerindeki durumlardan farksız bir halde Anadolu'da İzmit'e kadar bile uzanmayan bir hinterland ile İstanbul'dan ötede cari değildi; İstanbul içinde bile itilâf kuvvetlerinin esiri bulunuyordu.

Muahede ona Anadolu'nun bir kısmında lâfzı murat bir hükümlerlik tanıyordu. Millî kuvvetler onun bu hakkını kullanmasına da silâhla mümanaat ediyorlardı. ve edeceklerdi. Şimdi bir de hilâfetin hariçte, muhayyel dahi olsa, nüfuzundan resmen ve katiyen mahrum ediliyordu. Bu halde kendisine ne kalmıştı? İstanbul'da tahtı üstünde vakit geçirmek!

Bu temin edildikten sonra müttefik devletler, hususiyle İngiltere karşısında, şairin dediği gibi o;

Ne verseler ona şikâr eder, kılsalar ana şâd!

olacaktı!

Müslümanlar tarafından akdolunan protesto mitingleri Sevr muahedesinin ağır şartları yüzünden hâsıl olmuş memnuniyetsizliği pek açık gösteriyordu. İtilâf hükûmetleri artık Anadolu millî hükûmetiyle bu muahede şart ve hükümlerinde fedakârlık etmek suretiyle de olsa anlaşmaya razı idiler. Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ise bu muahedeye yalnız bir noktada ilgi gösteriyordu: Millet efradı arasında hâlâ hakikati görmeyenler var ise muahedenin zalimane ve imha edici hükümlerini anlatarak onların da gözlerini açmak! Millî hükûmet bu vesikaya bundan başka bir kıymet atfetmiyordu. Türk vatanını parçalayan Türk milletine hayat hakkı bırakmayan, yalnız düşmanlar tarafından taleplerini, emellerini tesbit eden bu siyasî vesikanın hükümlerini hiç bir vakit, hiç bir hükûmetle veya şahıs ile münakaşaya yanaşmıyordu.

İstanbul'da mevcudiyetleri ve serbest bulunmaları itilâf hükûmetlerinin işine gelmiyen Türkler, Nemrut Mustafa Paşa divanı harbine yahut işgal altındaki yerlerde kendilerinin teşkil ettikleri divanı harblere sevk ediliyor, mülkiye kaymakamlarından Kemal Bey gibi bazıları padişaha hain oldukları, Ermenilere zulüm ve işkence ettikleri gibi bahanelerle mahkûm, hattâ idam ediliyorlardı.

Anadolu'daki millî hükûmet bu hallerin devamın mâni olmak için zorlu bir tedbir ittihaz edeceğini İstanbul'a bildirmişti:

«Her ne bahane ile olursa olsun ve hüküm hangi taraftan verilmiş bulunursa bulunsun idam edilecek her Türke mukabil elde bulunan İngiliz ve Fransız esirlerinden misliyle mukabelede bulunulacaktır.»

Bu tehdit üzerine bu yolda idamlar durmuş, birçok Türk vatandaşı felâketten kurtarılmıştı. Anadolu'nun İstanbul hükûmeti üzerine tazyiki böyle tezahürlerle günden güne artıyordu.

Vahideddin İngiliz Entellicens Servisi ile münasebeti dolayısıyla siyasî cephede İngiltere hükûmetinin müzaheretini temin

edebileceğini zannettiği İngiliz Muhipler Cemiyeti'nden umduğu faydayı elde edemeyeceğini artık açık olarak görüyordu. O kadar uğraştığı halde Anadolu'nun sebat ve metanetini sarsamamıştı.

Bu halde siyaset vechesini değiştirmekten başka çaresi kalmamıştı. Bu zaruret karşısında evvelce bir kere tecrübe ettiği siyaseti yeni baştan takip etmeyi, Damat Ferid'in birinci sukûtundan sonra Ali Rıza Paşa kabinesini hükûmete getirdiği gibi, şimdi de millî kuvvetlerce bir anlaşma yolu tutmayı, bunun için de eniştesini ikinci defa feda etmeyi münasip gördü.

Tevfik Paşa'yı tekrar sadarete getirdi. (8 Sefer 1339 - 22Teşrinievvel 1920) bu kabinede Müşür Ahmed İzzet Paşa Dahiliye ve Salih Paşa Bahriye nezaretlerini deruhte ettiler.

Tevfik Paşa hükûmete geçer geçmez Anadolu ile temas ve münasebet aradı. İtilâf hükûmetlerinin Sevr muahedesi hükümlerinden bazılarını hafifletmeye razı olacakları anlaşılıyordu. Saray erkânı harbiyesinden bir subay bu tâdillere dair Ahmed İzzet Paşa tarafından dikte edilmiş notlarla Ankara'ya gönderildi. İzzet ve Salih Paşalarla Mustafa Kemal Paşa arasında Bilecik'te bir mülâkat kararlaşdı. Bu mülâkat 18 Aralık 1920'de vaki oldu. Ziraat Nazırı Hüseyin Kâzım, elçilerden Cevat, hukuk müşaviri Münir Beylerle Hoca Fatin Efendi bulunduğu halde Bilecik'e geldiler. Bir gün sonra Mustafa Kemal Paşa da İsmet Paşa ile birlikte onlara mülâki oldu. Mustafa Kemal Paşa ilk söz olarak:

— Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükûmeti reisi.

Diye kendisini takdimden sonra:

— Kimlerle müşerref oluyorum?

Sualini irad etti. Salih Paşa iptida bu sualden maksad ne olduğunu kavrayamıyarak kendisinin Bahriye, İzzet Paşa'nın Dahiliye nazırları oldukları cevabını verdi. Mustafa Kemal Paşa derhal, «İstanbul'da bir hükûmet ve kendilerini o hükûmetin ricali olarak tanımadığını, eğer İstanbul'da bir hükûmetin nazırla-

rı sıfatıyla kendisiyle görüşmek istiyorlarsa mülâkata devam edemeyeceğini» bildirdi. Bunun üzerine sıfat ve salâhiyet karıştırılmıyarak fikir müdavelesinde bulunulmak tensip olundu.

Mükâlemenin bazı safhalarına Ankara'dan gelmiş bazı mebuslar da iştirak ettiler. Bir kaç saat süren bu mülâkattan sonra Mustafa Kemal Paşa, İzzet ve Salih Paşalara Ankara'ya gideceklerini tebliğ etti. Hazır bulunan trenle hep birlikte Ankara'ya hareket ettiler.

Bu muamele İstanbul'dan gelen iki nazırın avdetlerine müsaade edilmemek suretiyle Ankara'da tevkiflerinden başka birşey değildi. Ancak gelenlerin haysiyetleri muhafaza edilmek fikriyle ajans vasıtasıyla resmî bir tebliğ neşrolundu. Bu tebliğde bu zevâtın Büyük Millet Meclisi hükûmetiyle temas etmek vesilesiyle İstanbul'dan çıktıkları ve memleketin hayrına, selâmetine daha müsmir bir surette çalışmak üzere millî kuvvetlere iltihak ettikleri ilân olundu.

İzzet ve Salih Paşalar Ankara'da bu mecburî ikametden sıkılıyorlar ve İstanbul'a avdet etmek istiyorlardı.

Ankara'da durmalarından millî emellerce bir fayda husulüne intizar edilmek lüzumsuz olacağına kanaat edilince, kendilerinden İstanbul'da kabineden istifa edeceklerine dair söz ve taahhütname alınmak suretiyle avdetlerine müsaade olundu. Onlar da İstanbul'a gelince istifa ettiler. Ancak bir müddet sonra kabinede yine başka birer nezaret kabul ettiler. Bu yolda hareketler İstanbul'da Sadaret makamında bulunmuş, Tevfik, İzzet, Salih paşalarla Anadolu'da millî idarenin başında bulunan Mustafa Kemal ve İsmet paşalar arasında duygularda, millet işlerinin tedviri meselesinde telâkkilerde, siyaset düşüncelerinde ve mevcut farkı ortaya koydu. Bu fark Vahideddin'in son günlerine kadar daha bir çok misallerle kendisini göstermiştir.

(Akşam, 1 Şubat 1944)

Osmanlı Saltanatının Son Günleri...

Sakarya Harbinden altı ay kadar sonra itilaf Devletliri Türkiye ile Yunanlılara mütareke teklifinde bulunmuşlardı (22 Mart 1922). Bundan maksat milli orduyu gevşetmek suretiyle bir sulh taarruzu yapmaktı. Ve bu esnada Paris'te bir konferans toplanması tasavvuru meydan almıştı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi «tenvir ve tenevvür» maksadıyla Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beyi bir heyetle Paris ve Londra'ya gönderdi. Bunun üzerine Bâbîâli de Anadolu ile anlaşmaya lüzum görmeyerek Hariciye Nezaretini deruhte eden Müşir Ahmed İzzet Paşa riyasetinde bir heyeti Londra, Paris ve Roma'yı dolaşıp Avrupa siyasi ricali ile temaslarda bulunmaya memur etti.

Anadolu ve İstanbul'un bu suretle bir kere daha gösterilen ikiliğinden düşmanlara istifade ümidi verilmiş oldu. Müttefiklerin mütareke teklifinde takip ettikleri maksadı idrak eden Büyük Millet Meclisi hükûmeti bu teklifi reddetmeyi muvafık görmeyerek müzakereye girişti. Mütareke ile beraber İzmir de dahil olmak üzere tahliye ameliyesine başlanmasını istedi; müttefikler bunu reddettiler. İzmit'te bir konferans teklifi de müttefikler tarafından aynı şekilde redde uğradı.

Siyasi müzakereler maksadı temin etmiyordu. Ancak bu müzakereler milli kuvvetlere büyük bir muharebeye girişmek üzere vakit kazandırmıştı. Gayeye ancak bu muharebe neticesinde varılacaktı.

Düşmanlarca hiç umulmayan bir zamanda 22 Ağustos

1922 de başlayan büyük Türk Taarruzu nihai zaferi temin etti. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği:

– Ordular! ilk hedefiniz Akdeniz'dir ileri!

Emri kahramanca icraya konuldu. Bu ilk hedefe varıldıktan sonra durulmayacaktı. Bursa ve Çanakkale ile Marmara denizinin bütün güney sahili, İzmit sancağı ile Karadeniz boğazı, İstanbul, Trakya ve Gelibolu ile Marmara denizinin bütün kuzey sahili elde edilecekti. Bununla da hız kesilmeyecek, Lozan sulh taarruzunda muvaffakiyetle beraber inkılaplar silsilesi başlayacak, nihayet tam ve müstakil Türkiye Cumhuriyeti kurulacaktı. 30 Ağustosta Başkumandanlık meydan muharebesi ile Yunanlılar kesin mağlubiyete uğratıldılar. 2 Eylülde Yunan başkumandanı Trikopis ve maiyeti esir edildi. 9 Eylülde İzmir geri alındı. 18 Eylülde Anadolu tamamıyla Yunan askerinden temizlenmişti. 23 günde ikiyüz bin kişilik Yunan ordusu imha edilmişti.

Müttefikler için artık sulh müzakeresine girişmek kati bir lüzum haline gelmişti. Arada cereyan eden müzakereler üzerine Mudanya'da mütareke şartlarının kararlaştırılmasında mutabakat hasil oldu.

Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın idare ettiği çetin müzakereler neticesinde Edirne dahil olmak üzere Şarki Trakya'nın da Yunan kuvvetlerinden tahliyesi müttefiklere kabul ettirildi. Mütareke 1 Ekim 1922 tarihinde imzalandı. Trakya'nın tahliyesine ve Türk jandarmalarına teslimine dair muameleler tamamlanınca Trakya Fevkalade Komiserliğine tayin olunan Refet Paşa 19 Ekimde büyük ve parlak gösterilerle İstanbul'a girdi.

Sevr muahedesiyle Osmanlı Devletinin istiklali ortadan kaldırılmıştı. Osmanlı İmparatorluğu resmen değilse de hakikaten inkıza uğratılmıştı. Halifelikle «Allah'ın yeryüzündeki gölgesi» dahi sayılan Osmanlı padişahı Altıncı Mehmed Vahideddin sırf taç ve tahtını muhafaza kaygısıyla buna katlanmış, devletin paytahtında ecnebi kontrolü altında yaşamaya razı olmuştu.

Milleti esaretten vatani istiladan kurtaran, İstanbul hükûmetince âsi sayılarak idamlarına fetvalar çıkartan milli kuvvetler ise bir mümessilinin böylece bir görünmesiyle İstanbul'u ele geçirmişlerdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin İstanbul ve Trakya idaresinde hakim olması üzerine Bâbîâli hükûmeti ancak bir heyula durumunda kalmıştı. Fakat İtilaf Devletleri hâlâ bu hükûmete bir mevcudiyet tanımakta ısrar ediyorlardı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetiyle cereyan eden müzakereler neticesinde sulh konferansını Lozan'da toplanması kararlaştırılmış ve milli hükûmet bu konferansa davet edilmiş idi. Müttefikler bu daveti Bâbîâli ile TBMM.hükûmetine birlikte yapmışlardı. Padişah ile sadrazam Tevfik Paşa bu daveti kabul eylediler.

Tevfik Paşa Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği bir telgrafta, kazanılan zaferin İstanbul ve Ankara arasında ihtilafı, iki-liği kaldırmış, milli vahdeti temin etmiş olduğunu bildirmişti. «Payi âdayı kat' ve levsi istilayı izâle yolunda seyfen mesali cansiperane ve hudpesendanede bulunanların tercih edileceği» beyaniyle de şu talepte bulunmuştu:

« Konferansa iştirak keyfiyeti hakkında müzakerede bulunmak üzere Büyük Millet Meclisince tayin olunacak bir zâtı, talimat-ı mahsusa ile hemen İstanbul'a gönderiniz». Tevfik Paşa bu yazdıkları ve ileri sürdüğü taleple, «memlekette düşman kalmadı, padişah yerinde, hükûmet de onun yanında. Bundan sonra Saltanat makamından verilecek emirlere itaat gerek!» demek istiyordu. Yalnız Ankara bir hizmet daha ifa etmeli, Sulh Konferansına İstanbul ve Ankara birlikte davet edildiğine göre, gizli talimat ile Ankara'dan İstanbul'a bir memur gönderilmeli idi!

Sadrazam bu talebin Ankara tarafından kabul edilmeyeceğine ihtimal vermiyordu. Bunun için pek mühim mesele hakkında

kati bir karar verilmek üzere İstanbul vükelâsından birinin Ankara'ya gönderilmesinin de mümkün olabileceğini bildiriyordu.

İstanbul vükelâsı hâlâ Ankara'nın zihniyet ve gidişini kavramaktan âciz ve gafil bulunuyorlardı!

Evdeki hesap çarşıya hiç uymadı. Gazi Mustafa Kemal İstanbul'da Ankara mümessili Hâmit Bey'e yazdığı bir telgrafta, «Tevfik Paşa ve rüfekasının devlet riyasetini teşviştten mücanebet eylemeleri büyük mesuliyeti badi olacağını» bildirdi. Hamit Bey bu telgraf muhteviyatı dairesinde Tevfik Paşa'ya üç günde beş kere tebliğlerde bulunmuş iken, Tevfik Paşa yine Sadrazam unvanıyla Büyük Millet Meclisi riyasetiyle haberleşmeye devam etmek istiyordu...

Bu müşterek davet meselesiyle bu teşebbüsler fiilen hüküm ve nüfuzu, mevcudiyetinin sebep ve hikmeti kalmamış olan Osmanlı saltanatının ve ona sarılmış Bâbîâli hükûmeti heyûlasının ilga edilme zamanının geldiğini Milli Hükûmete artık iyice hissettirmişti. Türkiye Büyük Millet Meclisinde bu konuya ait müzakereler 30 Ekimde açıldı. Mecliste beliren heyecan arasında İstanbul hükûmeti nam ve şiarını takınanların Hıyaneti Vataniye Kanunu'na tevfikan cezalandırılmaları hakkında tavriler verildi. Gazi Mustafa Kemal'in imzasını da ihtiva eden seksenden fazla imzalı bir tavrilerle, artık «Osmanlı İmparatorluğu'nun munkariz bulunduğu, yeni Türkiye devletinin doğduğu, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile hükümlerlik haklarının tamamen millete ait olduğu» gösterildi.

Meclisteki müzakere ve tartışmalar ertesi günü de devam etti. Bu meseleye dair verilen tavrilerle müzakere etmek üzere bir odada toplanan üç encümenin âzaları arasında ilmi, siyasi esaslardan münakaşalar uzayıp gidiyordu. Bundan bir fayda hasil olmayacağını gören Gazi Mustafa Kemal Paşa nihayet şu konuşmayı yapmak zorunda kaldı:

«— Hakimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye

«ilim icabıdır» diye müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hakimiyet ve saltanat kuvvetle zorla alınır. Osmanlıları zorla Türk milletinin hakimiyet ve saltanatına elkoymuşlardı. Bu tasallutlarını altı asırdan beri devam ettirmişlerdir. Şimdi de Türk milleti bu mütecevizlere hadlerini bildirerek, isyan ederek, hakimiyet ve saltanatı bilfiil eline almış bulunuyor. Bu bir emri vakidir. Bu bahis mevzuu olan «millete saltanatını, hakimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız?» meselesi değildir. Mesele zaten emri vaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu mutlaka olacaktır. Burada ictimâ edenler, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır, fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir».

Bundan sonra Gazi, münakaşalara iştirak eden Hocaefendilerin merak ve endişelerini izale için ilmi izahat da verdi. Hocalardan biri:

– Biz meseleyi başka noktalardan mütalaa ediyorduk. İzahatınızdan tenevvür ettik, dediler.

Mesele Müşterek Encümen tarafından böylece halledilmiş oldu. Hemen tanzim edilen bir kanun layihası ile Osmanlı saltanatının ilga olunduğu ve yalnız hilafetin Osmanlı hanedanında bırakıldığı kabul edildi. Bu layiha iki maddeden ibaretti:

Madde 1 – Teşkilatı Esasiye Kanunu ile Türkiye halkı hakimiyet-i hükümrânisini hakiki mümessili olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti maneviyesinde gayri kabili terk ve tecezzi ve feragat olmak üzere temsile ve bilfiil istimal ve iradei milliyeye istinad etmeyen hiç bir kuvvet ve heyeti tanımamağa karar verdiği cihetle, Misak-ı Milli hudutları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinden başka şekl-i hükümet tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı hakimiyet-i şahsiyeye müstenid olan İstanbul'daki şekl-i hükümeti 16 Mart 1336 dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addetmiştir.

Madde 2 – Hilafet Hanedanı Âli Osmana ait olup halifelîğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlaken erşed ve aslahı olanı intihap olunur. Türkiye devleti makamı hilafetin istinatgahıdır.

Kanun layihası 1 Kasım 1922 tarihinde Mecliste kabul olundu. Yalnız reyler verilirken:

- Ben muhalifim! diye bağırın tek bir ses:
- Söz yok! sadalarıyla karşılandı.

Bu karar üzerine İstanbul hükûmetinin son sadrazamı Tevfik Paşa Vahideddine istifasını verdi (13 Rebiülevvel 1341- 3 Teşrinisani 1922). İstanbulun idaresi de bu tarihten itibaren Türkiye Büyük Millet Meclisinin idaresi altına girdi. Osmanlı saltanatının tam inhidam ve inkirazı işte böyle vaki oldu. Hariçten değil dahilden, millet vekillerinin kararı ile !...

(Akşam, 5 Şubat 1944)

Vahideddin Kaçmaya Karar Veriyor...

Milli hükûmetçe Trakya Fevkalade Komiserliğine tayin edilen Refet Paşa 19 Ekim 1922 Ekim günü İstanbul'a girmişti. Milleti esaretten, memleketi istiladan kurtaran milli kuvvetler bir mümessilinin böyle bir görünmesiyle İstanbul'u ele geçirmişlerdi. O kadar ve öyle bir surette ele geçirmişlerdi ki, Ankara'dan milli kuvvetlerin en şiddetli hasımlarından Ali Kemal'in tevkifi hakkında verilen hususi bir emir üzerine, Şehzadebaşı merkez memuru Cem'i, Serkomiser Mazlum Beylerle sivil polis memurlarından Bâbîâli muhafazasına memur ikinci komiser Bekir Sıtkı, Sivaslı Mehmet, Kastamonulu Emin, Tekirdağlı Tahsin, Selanikli Neşet Efendiler, İngiliz polisinin egemen olduğu Beyoğlu'nda bu emri güpe gündüz ve Serklidoryan gibi en kalabalık cihetinde yerine getirebilmişlerdi.

Polisin resmen bu işte gûya hiç bir haber ve malumatı olmayacaktı. Bu fedakar polis memurları, İngiliz zabıtası işe müdahale ederse her mesuliyeti kendi üzerlerine almışlardı. Bu polis memurları tarafından gözetlenen Ali Kemal, Serklidoryan altındaki berber dükkanında bulunduğu bir sırada, Cem'i Bey yanına yaklaşarak, polis müdürünün kendisini görmek istediğini söyledi. (*Bazı rivayetlere göre de Refet Paşa'nın görmek istediği söylenmiş*). Bundan şüphelenen Ali Kemal, önce davete icabet etmek istedi. Fakat yapılan ısrar üzerine traş olduktan sonra gidebileceğini beyan ile muvafakat gösterdi.

Bu muvafakat bir desise idi. Çünkü tıraş biter bitmez fırlayıp Serklidoryan merdiveninden yukarı kaçmaya teşebbüs etti.

Fakat tam zamanında memurlar tarafından yakalandı; yan sokakta bekletilip Serklodyan'ın kapısı önüne getirilmiş olan otomobile sürüklenerek sokuldu. Bu sırada kapıda duran Kafkas kıyafetli muhafızın alınına bir memur tarafından revolver dayatılarak kırırdamasına meydan verilmemişti. Ali Kemal Serklodyan'dan böyle cebren çıkarılırken, kapıcıya:

– Telefon et! Beni haydutlar götürülüyorlar! diye bağırmıştı.

Ali Kemal Galatasaray yanındaki yokuştan Tophane'ye indirildi; oradan İstanbul'a geçirilerek, Beyazıt yoluyla Samatya'da Mazlum Beyin evine götürüldü..Bütün gece orada tutuldu; sabaha karşı yanında yalnız Cem'i ve Mazlum Beyler olduğu halde, tedarik edilen bir motorla İzmit'e sevk edildi.

Yolda kendisine Ankara'ya götürüleceği, orada muhakeme edileceği söylenmişti. Motor, tam İngiliz torpidolarının arasından geçerken bozuldu! Ali Kemal'in ses çıkarmasına, teşhir edilen rovelverler meydan vermedi. Motor tamir edilerek gene yoluna devam etti. Fakat gene bozulduğundan, yolcular saatlerce denizde çalkandılar. Nihayet görülen bir yelkenli, havaya sıkılan bir el tabanca ile imdada çağırıldı. Bu yelkenli ile Değirmendere'ye çıkıldı. Oradan İzmit'e telgraf çekildi. Gelen vapur mevkufu İzmit'e götürdü. *(Bu beyanat Mazlum beyindir.)*

Ali Kemal'in tevkifi sırasında Serklodyan'ın kapısı önünde halk toplanmıştı. İngiliz polisi vaktinde yetişmiş olsaydı, muhakkak kan dökülecekti. Fakat tesadüf, memurların cesurane gayretlerine hizmet etmiş, İngiliz polisi neden sonra işi haber alarak, otomobilin izini bulmaya çabalamıştı.

Nihayet otomobilin geçtiği yol tesbit edilerek, izi Samatya'ya kadar götürülmüş, fakat orada yapılan araştırmalar kendileri için müsbet netici vermemişti. İzmit Kumandanı Nureddin Paşa, Ali Kemal'i mevkuf bulunduğu yerden yanına yayan olarak karargahına celbetti. Yollarda galeyana halinde bulunan halk sopalarla hücum ettiler. Ali Kemal böylece ahali tarafından linç edildi.

Ali Kemal'in bu suretle yakalanması, sonra İzmit'te öldürülmesi İstanbul'da bütün Kuvayı Milliye düşmanlarını son derece korkutmuştu. Millete karşı hesap verme günü geleceğini akıllarına getirmemiş olan bu muhaliflerden her biri, uğradıkları dehşetle kendilerine birer sığınak aramaya koyuldular.

Sevr Muahedesiyle millete vurduğu esaret damgasını Türk kanıyla silen Milli Kuvvetlerin kalbine düşürdüğü korku ile Damat Ferid Paşa da Avrupa'yı boylamakta gecikmedi. Kaçmak sırası artık Vahideddin'e gelmişti.

O evvela tereddüt içindeydi. Acaba millet kendi hakkında ne hüküm verecekti? Şiddetli mi davranacaktı? Fransa kralı XVI.Luis'nin akıbetine mi uğrayacaktı. Abdülhamid gibi hal' ile iktifa edilip bir sarayda oturmasına müsaade edilse, belki talihine razı olabilirdi. Amma millete karşı ihtiyar eylediği hareket tarzının bu kadar hafif ceza ile karşılanmasına ihtimal vermiyordu!

Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Kasım 1922 tarihinde Osmanlı saltanatının ilgasına karar verince, hükümdarlık hakkından mahrum edilen ve uhdesinde yalnızca sünni İslam âleminin halifeliği kalan Vahideddin, mevkiinin vahameti pek ziyade arttığını görüyordu. 10 Kasım 1922 Cuma günü yapılan selamlık, halife sıfatıyla yapılan son selamlık töreni oluyordu. Onun eski tantanaya alışmış gözlerine, o günkü törenin sönüklüğü pek hazine görünürdü.

Selamlıkta maiyet bölüğünden başka bir bölük askerle bir komiser refakatinde yirmi polisten, bir teğmen kumandasında yirmi askeri inzibat memurundan başka nümayiş kuvveti bulunmadı. Arabasının yanında Başmabeynci Yaver Paşa, Başkatip Rifat Bey, Baştabip Reşad Paşa ile saray katiplerinden ve bir kaç yaverden başka kimse yoktu. Ortada yalnız Merkez Kumandanı Ferhat Bey dolaşıyordu. Ne vükelâ, ne rical, ne teşrifatçılar... Ne de halktan seyirciler... Yalnız ecnebilere mahsus kısımda bir kaç ecnebi..

Sırtındaki müşir apoletli kaput ve başındaki koyu kahve rengi kalpakla bu hal ne derin bir tezat teşkil ediyordu. Törende marş ve selam havası bile çalınmamıştı.

Vahideddin en acı teessürü, Hamidiye camiinde iradedilen hutbede adındaki saltanat lakabının çıkarıldığını duyunca hissetti.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin kararıyla hutbede namı yalnız «Emirül- müminin ve Halife-i Resulü Rabbülaâlemin» olarak geçmişti. Hutbenin bu noktasında Vahideddin, oturduğu seccade üstünde iki büklüm olmuş, ağlıyacak hale gelmişti!

Halbuki O saltanatı ne kadar hırsla beklemişti! Sultan Reşad zamanında tahta çıkma zamanının yaklaştığını herkese anlatmak, kendisine de bir iftihar ve gurur payı çıkarmak üzere «Veliâhd-ı sâni» diye yâd olunması için ne kadar ısrarlarda bulunmuştu! Veliâht olunca, saltanat günleri için ne projeler kurmuştu.

Padişah olunca, bir gölge gibi de olsa, saltanat makamında tutunabilmek için ecnebiler, düşmanlar ne istemişlerse hepsine rıza göstermişti. Mülk, şeref ve haysiyet... Bu uğurda her şeyi feda etmişti. Şimdi millet onu bu gölgeden de mahrum bırakıyordu!

O, belki buna da katlanacaktı. Kuru bir halife namı ve tahsisatıyla, bir sarayı ve haremi ile yaşamaya da belki razı olacaktı; fakat içine düşen korku...

Hayatı tehlikeye düşmek korkusu kalbini bastırınca, artık İstanbul'da nasıl kalabilirdi! Ali Kemal'in başına gelenden sonra kendi sarayında bile kendini emniyette göremiyordu. Hayatının selametini artık memleket haricine çıkmakta buluyor, gizlice İngiltere'ye sığınmayı düşünüyordu...

Son selamlığından üç gün sonra, eski mutemedi ve kayınbiraderi Zeki Beyle Hazine-i Hassa Nazırı Refik Bey'i Osmanlı Bankasına gönderdi. Bu bankada mevcut yetmiş bin İngiliz lirasını çekti. Eli altındaki mücevherleri de rehin suretiyle bir miktar daha para tedarik etti. Ve Zeki Bey'i gizlice İngiliz kararga-

hına gönderdi... (Bazıları bu ilk iztimzacın ve yardım talebinin, sarayın muzika şefi vasıtasıyla olduğunu yazarlar.)

General Harington padişahın memurunu hayli beklettikten sonra nezdine kabul etmişti. Bu ilk müracaat şifahi olmuştu. Heyecandan titreyerek, kelimeleri bulamıyarak söylenen perişan sözlerden Harington şu neticeyi çıkarmıştı:

«Vahideddin kendisinin yardımını, İngiltere devlet-i fahi-manesinin hayırhahlığını diliyordu; hayatının tehlikede olduğuna emin bulunuyordu; memleketten çıkmaya karar çvermişti; ne kadar çabuk uzaklaşırsa o kadar iyi olacaktı...»

15 Kasım 1922 Çarşamba günü İngiliz karargahından sivil bir memur saraya gelerek Zeki Bey ve Başmabeynci Yaver Paşa ile görüştü. Vahideddin'in müttefik ordular kumandanı general Harington'a şu mealde bir mektup ile tahriri müracaatta bulunması icabeylediğini tebliğ etti. «Son hadiseler üzerine hürriyetim ve hayatım tehlikeye düşmüştür. Be padişah ve halife sıfat ve haklarımdan katıyyef feragat etmedim ve bu sıfatlarla size müracaat ediyorum. İngiltere en çok müslüman tebaya malik bir devlettir. Ben de İngiliz hükûmetinden himaye ve muavenet bekliyorum. Cuma sabahı İstanbul'dan çıkarılıp memleket harici bir yere naklimi rica ediyorum».

Vahideddin istenilen mektubu yazıp imza etti. General Harington bunu alınca hemen cevabını gönderdi:

«Arzu buyurduğunuz himaye diriğ edilmeyecektir. Cuma sabahı İstanbul'dan hareket edebilmeniz neye mütevakkıf ise hepsi hazırlanacak, temin olunacaktır»

İşte kaçış bu surette kararlaştı ve bu suretle tarih, Osmanlı hanedanının sakıt padişahı ve sünni İslam âleminin Halifesi Mehmed Vahideddin'in memleketinden ve milletinden kaçma zilletini de ihtiyar eylediğini kaydetti!...

(Akşam, 9 Şubat 1944)

Vahideddin' in İstanbul' dan Kaçışı...

Vahideddin, İstanbul'dan kaçmaya karar verip İngiliz generali Harington ile de gizlice anlaşınca, sarayda sessiz, sedasız yol hazırlıklarını görülmeye başladı. Cuma sabahı olacak firar çarşamba günü kararlaştığı için, arada ancak iki gece, bir gün vardı. Acele davranmak, fakat tertipli olmak icabediyordu.

Paralar, kıymetli eşya el çantalarına yerleştirildi. Vahideddin birçok evrakı kendi eliyle yaktı; bir kısmı da bavullarda sakladı.

Bu hazırlıklardan, haremde yalnız dördüncü kadın Fatma Nimet'in haberi vardı. Vahideddin, onun da kendisine refakat etmesini istiyordu. Bu fikrini Dr. Reşad Paşa'ya açtı. Reşad Paşa, bunun ancak erkek kıyafetiyle mümkün olabileceğini söyledi. Vahideddin, Fatma Nimet «Nevzâd» kadına bu suretle hareketi teklif ettiyse de, kadını kandıramadı.

Vahideddin'in firar için cuma sabahını ihtiyar etmesi sebepsiz değildi. O gün selâmlık yapılacağı ve selâmlık olacakmış gibi, tertip bozulmayacağı için böyle bir hareketin vukuuna kimse ihtimal veremez, firardan kimse şüphelenemezdi.

Vahideddin'in İstanbul'da geçireceği son gece... Evvelâ başkadını Nazikeda'yı yanına çağırıldı. Kısa bir seyahate çıkacağını ve oğlu Ertuğrul'u da birlikte götürüleceğini haber verdi. Sonra Müveddet ve Nevvare kadınları da kabul etti. Son olarak Fatma Nimet kadın efendi ile geç vakte kadar kaldı.

Firar teşebbüsü, kimseye hissettirilememek için, o akşam

sarayda mûtat zamanda yemek yenilmişti. Yemekten sonra, Zeki Bey'le saray erkânı Başmabeyinci Yaver Paşanın odasında toplanmışlar, saat on buçuğa kadar öteden, beriden konuşmakla vakit geçirmişlerdi. Bu sırada Zeki Bey:

– Efendimiz biraz fazlaca rahatsız! Yarın selâmlığa çıkmayacaklar sanırım...

Sözünü ortaya attı. Sonra Mabeyn İkinci Müdürü Kâmil Bey'e:

– Bununla beraber yarın bir defa istizan edersiniz!

Sözlerini ilâve etti. Sonra herkes yerli yerine çekildi. Sabahın saat dördünde sarayda ses sada işitilmezken, Vahideddin'in odasında son hazırlıklar yapılıyordu.

Vahideddin giyinmiş görünmeğe başladığı dakikalarda birkaç otomobille bir İngiliz hasta ambulansı sarayın talimhane kapısına yanaştı. Saray kapıcılarından biri İngiliz otomobilleri geldiğini haber verdi.

Vahideddin, kendisi gibi, gözlerine uyku girmemiş olan Zeki Bey'le Yaver paşayı çağırdı. Ertuğrul Efendi, Meveddet kadının dairesine bitişik kapıdan sessizce hünkâr dairesine geçirildi.

Geceden emir almış olan bir İngiliz taburu, Talimhane meydanı karşısına gelmiş duruyordu. General Harington da Talimhane kapısı önünde otomobil içinde bekliyordu. Vahideddin, bir elinde, yarıya kadar içilmiş uzun bir sigara, arkasında yakası kürklü bir palto olduğu halde, dokuz yaşında oğlu Ertuğrul'un elinden tutarak, abanoz bastonuna dayana dayana bir gölge gibi merdivene doğru ilerledi. Merdiven başında, gene bütün geceyi uykusuz geçirmiş Fatma Nimet kadını gördü. Merdivenin alt sahanlığında birkaç saraylı, efendilerini böyle erkenden uyanmış, gidiyor görmekten mütevellit bir hayretle eğildiler, Vahideddin'in geçmesini beklediler.

Vahideddin, titrekle sesle, Fatma Nimet kadına:

– Ben gidiyor isem de, korkmayın. Hayatınız, istirahatiniz İngiliz kumandanlığınca taht-ı temine alınmıştır. Size kimse fenalık yapamayacaktır. Allaha ısmarladık! diye veda ederek geçti.

Başmabeyinci Yaver paşa, Hünkâr dairesinin bahçeye açılan kapısı önünde bekliyordu. Para çantalarından birini Zeki Bey, diğerini Yaver paşa taşıyordu. Hava hafif yağmurlu idi. Vahideddin eline siyah bir şemsiye almıştı.

Ertuğrul Efendi, sırtında kukuletalı bir pelerin, ayaklarında lâstik ve fotin, başında fes babasının yanında gidiyordu.

Vahideddin ile oğlundan başka yolcu kafilesi Başmabeyinci Yaver, sertabip Reşat Paşalar'la kaymakam Zeki, esvapçıbaşı İbrahim, tütüncübaşı Şükrü Beyler'den, berberbaşı Mahmut, üçüncü müzahip Hayreddin Ağalar'dan terekükbediyordu. Yolcular harem dairesinin kapısı önüne kadar ilerlediler.

Ne aksilik! Akşamdan açık bırakılması tembih edilmiş olan kapı kilitli! Acaba bir ihanet mi olmuştu? Hepsinin benizleri ki-reç haline girdi!

Üçüncü Musahip Hayreddin, Berberbaşı Mahmut Ağalar, esvapçıbaşı İbrahim ve tütüncübaşı Şükrü Beyler birer tarafa anahtarı aramaya koşuştular. Heyecan içinde birkaç dakika geçirildi. İkinci müzahip Mazhar Ağa, dili fırlamış, koşa koşa geldi.

– Anahtar bendenizdedir, efendim!

Karardan haberi olmayan Mazhar Ağa, bu saatte, efendisini böyle hal ve kıyafette görünce, şaşakalmıştı... Arkadaşı Hayreddin Ağa'yı bir kenara çekerek:

– Ne var? Ne oluyor? Efendimiz nereye gidiyor?

Diye sordu. (1) Artık saklamak kabil değildi. Hayreddin Ağa vaziyeti anlattı. Mazhar Ağa, hemen gidip efendisinin ayaklarına kapandı.

– Aman efendimiz! Beni burada bırakmayın!

Diye yalvardı. Vahideddin Yaver paşaya baktı. Paşanın müsait bir tavırla baş eğdiğini görünce, Mazhar Ağa'ya:

– Peki... Sen de gel!

Diyerek müsaade etti. Hayreddin Ağa, Mazhar Ağa'nın en lüzumlu bazı eşyasını getirmeğe gitti. Mazhar Ağa, arkadan:

– Benim siyah çekmecedeki paraları da unutma! diye bağırdı.

Kafile merasim köşkünün arka kapısından çıktı; beş dakika kadar yürüdükten sonra poligon karşısındaki silâhane kapısına vardılar.

Dışarıda general Harrington sabırsızlanıyordu. Belirlenen vakit geldiği halde, Vahideddin görünmüyordu. Acaba içeride beklenilmedik bir hâdise mi olmuştu? Bu sırada kapı açıldı. Vahideddin, yanında oğlu, bir çanta ve hafif bagajı taşıyan harem ağasıyla görüldü. Kendisine doğru ilerliyen İngiliz generalinin elini sıktı. Birinci otomobile doğru ilerledi. Vahideddin arabaya girerken, şaşkınlıkla açık tuttuğu şemsiye içeriye adım atmasına mâni oldu. Bir İngiliz zabiti, sabık padişahın elinden şemsiyesini aldı; arabaya binmesine yardım etti. Ertuğrul Efendi ile Başmabeyinci Yaver Paşa da bu arabaya bindiler. Zeki Bey'le, Vahideddin'in maiyetindeki diğerleri öteki arabalara girdikten sonra en arkada Harrington olduğu halde, kafile biribirinden fasıllı otomobil konvoyu halinde hareket etti. Sarayı muhafaza altına almış olan İngiliz taburunun selâm vaziyetinde duran efradı arasından geçerek süratle ve Balmumcu, Nişantaşı, Maçka, Beşiktaş yoluyla Dolmabahçe saat kulesi önündeki rıhtıma bir çeyrek saatte vardı.

Buharlı bir İngiliz şalopesi rıhtımda bekliyordu. Harrington, Vahideddin'in elinden tutarak şalopeye atmasına yardım etti. Bütün maiyeti de bindikten sonra şalope hareket ederek birkaç dakikada, firarileri İngiliz «Malaya» zırhlısına götürdü.

Vahideddin, zırhlıda teşrifatla karşılandı. Küpeşteye dizilmiş bir habriye silâhendaz müfrezesi tarafından selâmlandı. İn-

giltere'nin Akdeniz filosu kumandanı ile geminin süvarisi de kendisine hürmetlerini arzettiler.

Vahideddin bitkin, perişan bir halde idi. Sendeler gibi adım atıyordu. Fakat nefesine hâkim olmaya çalıştığı görülüyordu. Ancak birdenbire içinden bir ses çıktı. Hemen geminin iskelesine doğru ilerlerken, kendini takibeden haremağasına sövüp saymaya başladı. Harem ağası da bir küçük kız sesine benzer sesiyle bir şeyler söylüyordu. Bütün bu telâş, Vahideddin'in çantasının şalopedede unutulmuş olmasından ileri gelmişti. Çanta bulunup getirilince, Vahideddin, açtı; içindikileri tetkik etti. Anlaşılan İngiliz gemicilerine pek de emniyet edemiyordu. Çanta içinde altın kahve fincanları, elmas taşlar yerlerinde duruyordu. Vahideddin teselli buldu, hiddeti yatıştı! Vahideddin geminin salonuna girince, İngiliz Akdeniz filosu kumandanı kendisine:

— Şu andan itibaren İngiliz bayrağının himayesi altında bulunuyorsunuz. Müsterih olunuz. Hayatınız her türlü tehdit ve tehlikeden masundur!

Diye teminat verdi. Bu sırada İngiltere'nin İstanbul fevkalâde komiser vekili Henderson da gemiye gelmişti. O da:

– Artık İngiltere hükûmetinin himayesindedesiniz. Kral George hazretlerine arzedecek bir arzunuz var mı? diye sordu.

Vahideddin – Karar mucibince Malta'ya gideceğim; değil mi?

Komiser vekili – Evet. Orada Malta Valisi Mareşal Plümer'e misafir olacaksınız.

– Teşekkür ederim. İngiltere hükûmeti namına gösterilen misafirperverlikten dolayı pek mütehassisim. Yalnız saltanat ve hilâfetten fenragat etmemiş olduğumun Kral Hazretlerine arz edilmesini sureti mahsusada rica ederim.

Vahideddin, zırhlıda kendisine tahsis edilen şeref kamara-sına «cabinet d'honneur» yerleşti.

Artık kalbinde metanetten eser kalmamış bir ihtiyar halini almıştı!

Bir saat sonra, sabahın sekiz buçuğunda, İngiliz harb gemisi İstanbul limanından hareket etti.

General Harington, Vahideddin'in firarı hakkında o gün bir beyanname neşretti ve bu beyanname suretini bir mektupla Refet Paşa'ya gönderdi. Mektupta kısaca şöyle denilmiştir:

Bir nüshasını leffettiğim resmî beyannameye söylendiği veçhile, Zâtı Şahane, kendisini İngiltere'nin zîri himayesine vaz'ederek bir İngiliz sefine-i harbiyesiyle İstanbul'dan müfarkat etmiştir.

17 Kasım 1922

Harington

Beyanname de şu cümleleri ihtiva ediyordu:

«Resmen beyan olunur ki, Zâtı Şahane; vaziyet-i hazıra neticesinde hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünden, bütün İslâmların halifesi sıfatıyla İngiltere'nin himayesini ve aynı zamanda İstanbul'dan başka bir yere naklini talebetmiştir.

Zat-ı Şahanenin bu arzusu bu sabah ifa olunmuştur.

Türkiye'deki İngiliz kuvvetlerinin başkumandanı General Sir Charles Harington, Zât-ı Şahaneyi almaya giderek bir İngiliz harb sefinesine kadar kendisine refakat etmiş ve Zât-ı Şahane gemide Akdeniz Filosu Umum Kumandanı Amiral Sir Dürok tarafından istikbal edilmiştir. İngiliz fevkalâde komiser vekili mister Nevil Henderson Zât-ı Şahaneyi sefinde ziyaret ederek Kral Beşinci George'a bildirilmek üzere arzularını sormuştur».

Abdülhamid'e «Kızıl Sultan» lâkabı takılmıştı. Kendisi için de «Kara Sultan» lakabı pek münasip olan Vahideddin, düşman işgali altında bıraktığı paytahtını milletinin düşmanlardan tamamen kurtarmasını bekleyemedi; hareketlerinin hesabını mil-

letine vermekten ise, İngiliz himayesinde vatandan uzaklaşmayı tercih etti!

Endülüs'te Abdullah Es-sağır, Garnata'yı düşman elinde bırakıp çekilirken, hiç olmazsa, karşıdan ağlamıştı. Vahideddin İstanbul'dan ayrılırken bir damla gözyaşı bile dökmedi! Milletinin birçok münevverini Malta'ya nefyettiren kendisiydi. Şimdi milletinden korkusu, onu da bu Ada'ya kaçırıyordu...

Osmanlı saltanat hanedanının bu son padişahı, Fatihlerin, Yavuzların, Kanunîlerin halefi, Malta'ya vardığı vakit, acaba 358 sene evvel Türk donanmasının Akdeniz'de hâkimiyetini, bu Ada'yı muhasaraya gelecek dereceye vardırması olduğunu hatırlamış mıydı? O, bir bir firari olarak Malta'ya ayak bastığı anda, Ada'nın muhasarasında şehit düşen Turgut Reis'in kanlı hayali, Vahideddin'i acaba bağrına basarak mı, yoksa nefretle mi karşılamıştır?!...

(Akşam, 10 Şubat 1944)

Türk Mûcizesi Lozan...

Büyük Millet Meclisi'nin Osmanlı saltanatının ilgası hakkında verdiği karar üzerine Babıâli'nin Lausanne sulh konferansına iştiraki meselesi tabiatıyla ortadan kalkmıştı. Büyük Millet Meclisi hükûmeti reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Lausanne'a gönderilecek heyeti murahhasa riyasetini, Mudanya'da mütareke müzakerelerini o kadar iyi idare etmiş olan İsmet Paşa'ya tevdi eylemeği arzu ediyordu. Bunun için Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey istifa ile yerini İsmet Paşa'ya terketti. İsmet Paşa murahhaslar riyasetine seçildi. Sıhhiye ve İçtimâî Muavenet Vekili Dr. Rıza Nur Bey ikinci, sabık Maliye Vekili Hasan Bey üçüncü murahhas oldular. Sabık İktisat Vekili Celâl Bey iktisadî, Asım Paşa askerî müşavirliklere, Diyarbakır mebusu Zülfi, Burdur mebusu Veli, Zekâî, eski Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Şeref, Hariciye hukuk müşaviri Münir, Umuru siyasiye müdürü Hikmet, Adliye müşteşarı Tahir, Muhtar, Mustafa Zühtü, Seniyüddin, kaymakam Tevfik, Bahriyeden Şevket Beyler de mesleklerine göre, diğer müşavirliklere intihap ve tâyin olundular. Reşid Saffet Bey, heyeti murahhasa kitabetine alındı.

Konferans, 1922 Kasımınının 13'ünde açılacaktı. Heyetimiz bir gün evvel Lausanne'de hazır bulundu. İngilizler, İngiltere'de yapılacak mebusan intihabı dolayısıyla toplanma tarihinin tehiri ni istediler. İsmet Paşa, bundan istifade ile Paris'e giderek Fransız Başvekili Poincaré ile diğer Fransız Nazırlarına, Ankara'nın sulh gayesi ve istekleri hakkında izahat verdi.

Konferansın, kasım ayının yirmisinde açılması ve müzakerelere ertesi günü başlanması kararlaştı.

Konferansta Türk murahhasları İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırbistan, Bulgaristan murahhasları ile karşılaştılar. Rusya, yalnız Boğazlar meselesinin müzakeresinde hazır bulunmak üzere murahhaslar göndermişti.

Konferansın Umumî Kâtipliği Fransız mösyö Massigli'ye tevdi olundu. Reşid Saffet Bey de kitabet heyetine dahil oldu.

Heyetler lüzum gördükçe yanlarına başka müşavirlerde celbedeceklerdi Kasımın (Teşrinisaninin) yirminci günü Lausanne'da Ouchy Şatosunda konferansın ilk celsesi açıldı. Bu celseyi İsviçre Cumhurreisi açtı. Riyaset kürsüsünden, sulh için toplanan murahhaslara:

— Hoş geldiniz.

Hitabiyle sulhun çabuk neticelenmesi hakkında samimî temennilerde bulundu.

Asıl müzakerelere ertesi günü başlandı. Bu müzakereler, çetin siyâsî mücadeleler şeklinde devam etti. Anlaşmalar, gerginlikler oldu. Nihayet müttefikler 31 Ocak (kânunusani) 1923 tarihinde Türk murahhaslarına bir muahede metni verdiler. Bu metnin bazı maddeleri heyetimizce istiklâl ve hâkimiyete aykırı görülerek, aynen kabul edilmesi milli menfaatlere uygun görülmedi. Müzakereler tâlik edildi; heyetler, birer, birer memleketlerine döndüler. İsmet Paşa da irtibatı muhafaza için Mustafa Şerif Bey'i Lausanne'de bırakarak Ankara'ya avdet etti.

Konferans'ın kesilmesi (inkıtâ) mesuliyetini Türklere atfetmek isteyen Lord Kürzon şöyle demişti:

— Türk murahhasları son dakikada ya buhranın ehemmiyetine vakıf olmadıklarından veya aynı nispetle ehemmiyetten ârî olduğunu takdir edemediklerinden yahut pazar alışverişlerinde olduğu gibi, on birinci saatin son dakikasının son saniyesinde

taleplerini elde edeceklerine kani olduklarından, Türkiye'nin hâkimiyet ve istiklâli sözlerini yüzüncü defa tekrar ederek muaheydeyi imzadan istinkâf gösterdiler. Türkler pişman olacak ve konferansın mukadderatını kabul edeceklerdir!

Lord Kürzon aldanyordu. Türk murahhas heyeti sulhu gayet samimi olarak temenni ediyordu; fakat Türk milletinin hakkına ve kuvvetine istinat ile hâkimiyet ve istiklâlden fedakârlık etmeyi kabul etmiyordu.

Bu kesinti (inkıtâ) ile beraber hükümetler arasında hususî müzakereler devam etti ve konferansın yeniden işe başlaması kararlaştı. İki buçuk aydan fazla süren bir kesintiden sonra 23 Nisan 1923 günü yine Lozanda müzakerelere başlandı.

Muharebe meydanlarında mükemmel bir tabiiyecî olduğu kadar haricî siyaset sahasında da dikkatli, sabırlı, ince bir diplomat olduğunu ispat eden İsmet Paşa'nın mücadelede mahareti ve himmetiyle sulh müzakereleri böylece milletin hayatî menfaatlerine uygun bir şekilde neticelendi.

Temmuzun on altısında mukarrerat ikmal edildi; bu mukarreratın tebyizi bir hafta sürdü. Muahede 1923 Temmuzunun yirmi dördüncü Salı günü saat on beşte Lozan Üniversitesi salonunda imzalandı.

Bu celseye yine İsviçre Cumhurreisi riyaset etti. İçtimada murahhas heyetlerden başka İsviçre hükümeti erkânı, bitaraf devletler ricali, gazete muhabirleri hazır bulundular.

Lozan şehri imza töreni şerefine baştan başa donandı. Muahedenin imza merasiminin icra edildiği salona iptida Yunan Başmuraahhası Venizelos girdi. İsmet Paşa bitaraf hükümetler ricali tarafından hararetle istikbal ve tebrik edildi.

Ortada duran imza masasının üstü kırmızı çuha ile örtülmüştü. Masanın bir tarafında müttefikler, diğer tarafında Türk murahhas heyeti yer aldı. Köşedeki kürsüde İsviçre Cumhurreisi oturuyordu. Cumhurreisinin iki tarafında İsviçre hükümeti erkânı

ni, Lozan belediye reisi ile Lozan memurları bulunuyordu. Evvelâ İsviçre Cumhurreisi bir nutuk iradederek Türk murahhaslarını imzaya dâvet etti. İsmet Paşa ile Rıza Nur ve Hasan Beyler Türkiye adına imza koydular.

İsmet Paşa'nın muahedeyi imzaladığı altın kalem kendisine Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın hediyesi idi; İsmet Paşa imzadan sonra bu kalemi Lozan üniversitesine hediye etti.

Murahhas heyetimizin muahede vesikalarını imza etmeleri beş dakika sürdü. Muahedenin imzalanması kırk beş dakika içinde tamam oldu. [Yalnız Sırp lar kendilerine ayrılan düyunu umumiyeye hissesinden dolayı imza etmediler. Ruslar da sonra imza edeceklerini söylediler ve Ağustos içinde imzaladılar.]

İmza işi sona erince İsviçre Cumhurreisi sulhun İsviçre toprağında imzalanmasından dolayı kendisini bahtiyar addeylediğini beyan ile şark memleketlerinin saadet ve terakkisi temenilerini tazammun eden bir nutuk söyledi. Murahhaslar birbirini takiben Cumhurreisinin elini sıkarak ve gördükleri hüsnü kabulden dolayı teşekkürler ederek salonu terk ettiler. Bu esnada kiliselerde çanlar çalınıyor, Lozan ahalisi Üniversite etrafında şenlik yapıyordu. Cumhurreisi İsviçre hükûmeti namına murahhaslara Lozanpalas'ta bir ziyafet verdi.

Murahhas heyetler Lozan'dan ayrıldılar. İsmet Paşa hareketi sırasında İsviçre hükûmet erkânıyla İsviçre'deki Türk talebeler tarafından alkışlarla uğurlandı. İsviçre zabıta memurları hududa kadar kendisine refakat ettiler.

Lozan muahedesinin imzalandığı gün memleketimizin her tarafında yüz birer pare top atıldı, şenlikler yapıldı. İsmet Paşa huduttan itibaren Ankara'ya kadar fevkalâde tezahürlerle karşılandı. Lozan'da imzalanan sulhun Almanya, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan ile yapılan sulhlardan esaslı farkları vardır. Bu devletlerle mütelifler arasında akdedilen sulhlar zorla ve hiç münakaşasız kabul ettirilmişti. Nitekim Osmanlı hükûmetiyle

akdedilen Sevr Muahedesi de böyle olmuştu. Türkiye hükûmeti ise Lozan'da yine ötekiler gibi cihan harbi galipleri karşısında bulunmakla beraber, onlarla müsavi şartlar dairesinde müzakere etti. Bu münakaşalar ve gergin durumlar, hattâ bir inkıta bile vâki oldu.

Müzakerelere başlandığı sırada düşmanlar Türkiye'nin yeni durumunu, yeni zihniyetini kavramamış gibi görünüyorlardı.

Türkiye ile Yunanistan'a ait meselelerde Türkiye'yi galip addederek buna göre şartlara razı oluyor idiyse de, Türkiye ile müttefikler arasındaki meselelerin hallinde Türkiye'yi mağlûp sayarak ona göre şartlar koymağa çalışıyorlardı. Fakat bir taraftan Türk murahhas heyetinin âkilâne ve mahirane mukavemeti, diğer taraftan müttefikler ricali için yeni bir harbe meydan vermekten memleketlerine hâsıl olacak kötü tesirleri hesaba katmak zarureti nihayet onları da hakikî duruma göre harekete sevkeyle-mişti.

Bu itibarla Lozan en büyük bir siyasî zafer olmuştur.

Milletin idam kararını tazammun eden Sevr muahedesinin imza merasimi ile bizi millî istiklâl ve hâkimiyetimize kavuşturan Lozan Muahedesinin imza merasimi karşılaştırılınca birincisi mahkûmiyeti, ikincisi galebeyi temsil eden bu iki tören arasında görülecek fark ilk istihkâr ile sonraki itibar ve hürmeti tamamen tebarüz ettirir.

Lozan Muahedenamesi yeni Türk devletinin tam istiklâl ve hâkimiyetini bütün dünyaya tasdik ettiren bir vesika ve senet oldu. Bununla Osmanlı saltanatının dağılmasından inhidamından doğan millî devletlerin en sonucusu olmak üzere bir Türk millî ve müstakil devletinin doğum vesikası bütün devletler tarafından imza edilmiş bulundu.

Bu vesika Türk milleti aleyhinde asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr muahedesi ile ikmal edildiği zannedilmiş suikastın akamete uğradığını ifade ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu Mond-

ros'tan Sevr'e düşmüş, Millî Türk devleti ise Mudanya'dan Lozan'a yükselmişti!

Lozan müzakerelerinde muvakkat ara verme esnasında ve 1 Nisan 1923 tarihinde milletin en son sözü ve kararı konferansa bildirilmek üzere birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerin yenilenmesine karar vermişti.

Toplanan ikinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Ağustos 1923 tarihinde Lozan muahedesini tasdik etti. Muahede hükümlerine göre itilâf kuvvetleri bu tasdikten sonraki altı hafta içinde memleketimizi tamamen tahliye edeceklerdi.

6 Ekim 1923 Salı günü itilâf generalleri ve son itilâf askerleri Dolmabahçe önünde Türk bayrağını ve askerini selâmlayarak İstanbul'dan uzaklaştılar.

İtilâf donanmasının Akdeniz ve Karadeniz boğazlarına girişini, bir Fransız generalinin İstanbul'da bir Roma İmparatoru tavrıyla yaptığı gösterişi, İzmir'in ve İstanbul'un işgalini itilâf kumandanlarının tegallüp ve tahakkümünü, itilâf askerlerinin tavır ve hareketlerini bir hatırlayınız; bir de bu şekilde İstanbul'dan ayrılışı gözönüne getiriniz!

İşte o gelişin bu gidişi... Bu vaziyet akıl, cesaret ve kan ile hazırlanmış bir Türk mucizesidir!

(Akşam, 12 Şubat 1944)

Abdülmecid Efendi ve Sultan Vahideddin...

Sultan Abdülaziz'in oğlu olan Abdülmecid efendi H. 9 safer 1285 - 1 Haziran 1868 tarihinde doğmuştur. Babasının saltanatında daha sekiz yaşında iken topçu kolağası rütbesine kadar terfi etmiştii!

Fransızcaı muallim mösyö Bertrand Barielles'den tahsil etmiştii. Resme, güzel sanatlara, edebiyata meraklı idi. Büyük muntazam bir kütüphanesi vardı. Bu yoldaki iştigalleriyle münevverler zümresinin teveccüh ve hürmetini celbetmek kalbinin derin bir emeli idi.

İttihad ve Terakki'ce bir zaman büyük biraderi veliahd Yusuf İzzeddin Efendi'ye karşı gösterilen teveccühe Abdülmecid Efendi varis olmuşt gibi idi. İttihatcılar nezdinde Vahideddin ne kadar sevilmiyor idiyse Mecid Efendi'ye o kadar mveddet besleniyordu. Hele Enver Paşa damat olduktan ve Şehzadelerle daha sıkı münasebetlerde bulunmağa başladıktan sonra Mecid Efendi'ye hepsinden ziyade meyil ve muhabbet gösteriyordu. Açılan resim sergilerine reis ve hmi oluyor, Beyoğlu caddesinde yaya geziyor, ötede, beride arabasını durdurarak fukaraya sadaka tevzi ettiriyordu. Gördüğü teveccüh ve itibar kendisindeki gururu arttırmıştı. O artık kendi Őahsında diğer Şehzadelere bir üstünlük görmekle kalmıyor, kendinde fevkaldelikler tahayyül ve tevehhüm eyliyordu.

Bu hayal ve tevehhm de onu başkaları için caiz olmayan bazı hareketlerde kendisini mazur görmeğe sevk ediyordu!

Meselâ Ayvazovski gibi maruf ressamların hünkâr sarayındaki en kıymetli tablolarını kopye etmek için aldığı halde sonra iadeye lüzum hissetmemişti! Böyle güzel şeylerin kıymetini hünkâr sarayındakilerden ziyade kendisi takdir ettiği için bunları da kendisi muhafaza ve teşahüb etmeliydi!

O herkesi, her tarafı idare etmeye, memnun etmeye çalışırdı.

Meselâ Ahmed Rıza Bey'e de, Ahmed Rıza Bey'in en şiddetli ve kuvvetli hasımlarından Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa'ya da iltifatlar, hürmetler gösterirdi. İttihad ve Terakki'ye mensup zevât ile muhalif temayüllerde bulunanların ziyaretlerinden birbirinin haberdar olmasına çalışmasını maiyetine her vakit tenbih ederdi. Cemiyet rüesasına kendisini «Cemiyet-i mukaddeseye» tamamen merbut gösterir, Ahrar, sonra Hürriyet ve İtilâf fırkaları erkânına da «İttihadı anasır» siyasetinin isabet ve lüzumundan bahsedirdi!

Aksilik olacak! Bir gün bir musahibinin hatasıyla Ahmed Rıza Bey'le mebus İsmail Hakkı Paşa «Efendi hazretlerinin» kabul salonu kapısı önünde yüz yüze, gelmişlerdi. Orada aralarında az kaldı, bir münazaa çıkacaktı. Efendi o günü ne kadar ıztırap içinde geçirmişti!

Abdülmecid Efendi kendisini Osmanlı hanedanı arasında modern hayata en ziyade temessül ve intibak etmiş bir ferd gibi göstermekten zevk alırdı. Meselâ yalnız bir zevcesi olduğunu söyler dururdu. Halbuki kızı Dürrüşehvar Sultan ikinci karısından doğmuştu.

Sultan Reşad zamanında hanedan meclisinde hanedan âzasının sicil defteri tanzim edilecekti. Gerek Vahideddin, gerek Abdülmecid Efendiler haremlerine ait istenilen malûmatı bildirmekten içtinabediyorlardı. Nihayet bu malûmat verilmezse hanedan âzası arasında görünmiyecek çocuklarının saltanat hakları kaybolabileceği kendilerine izah olunmuştu da bunun üzerine

istenilen izahatı çarnaçar vermişlerdi. Fakat şehzadelerden evlâdı olmayan odalıklar bu tescil kaydından hariç tutulmuşlardı.

Hükûmet köylerde, kasabalarda kayıt dışı (mektum) nüfus ararken saltanat hanedanının oturdukları saraylarda kayıtlara geçmemiş nüfus öyle bir iki değildi! Ben Üsküdar mutasarrıfı iken – *Meşrutiyetten yedi sene sonra* – saraylarda yaşayıp hüviyet cüzdanlarının her işte lâzım olduğunu nihayet anlıyan geçkin, ihtiyar kadınların dörder, beşer takım halinde müracaatlarını görmüş, ellerine cüzdanlarını verdirmiştim.

Hanedan saray ve köşklerinde odalıkların teksirine şer'an cevaz vardı. Abdülmecid Efendi de şer'in bahşettiği bu kolaylıktan (teshilâtan) bol, bol istifade ederdi!

Mecid Efendi haremde cariyelerden bir incesaz takımı teşkil etmişti. Fakat bu takım tamam olarak hiç devam edemiyordu. Çünkü kızlar yetiştikçe چراغ edilmek için müracaat ediyorlardı; Efendi de red için bir sebep bulamıyordu. Nihayet veliahd olduğu günlerde Mecid Efendi bu saz takımı kadrosunu tamam tutmak çaresini keşfetti: Takıma dahil kızların hepsini odalık edinmek!

Bu «tedbirden» sonra saz takımından hiç bir kadın veliahd efendinin dairesinden ayrılmak istememiştir!

Beşinci Sultan Murad'ın oğlu Salâhaddin Efendi:

— Bizler kırk yaşlarımıza kadar hava ve hevesle vakit geçirir, bu yaşa varınca taht ve tac düşünçesine, kaygısına düşeriz!

Derdi. Abdülmecid Efendi de Salâhaddin Efendi'nin dediği gibi kırk yaşından sonra artık taht ve tacı düşünmeğe başlamıştı. Halbuki Vahideddin Osmanlı hanedanının kendisinden sekiz yaş büyük bir uzvu sıfatıyla saltanat tahtını işgal ediyordu. Mecid Efendi de her veliahd gibi ölümünü beklemeğe mahkûm olduğu gibi, hastalıklı da görünmediği için saltanata yaklaşma müddetinin çok uzaması ihtimalden hiç de hariç değildi!

Acaba bu müddeti kısaltmanın, Vahideddin'i bir fende getirerek yuvarlayıp saltanat tahtına hemen oturabilmenin bir çaresi bulunamaz mıydı? Bu hırs ve emeline Anadolu'da beliren hareketleriyle Millî Teşkilât ve kuvvetleri âlet edemez miydi?

Padişah Vahideddin bütün varlığı, kuvveti ile bu teşkilât ve kuvvetlerin aleyhinde bulunuyordu. Kendisi Vahideddin'e muhalif bir hattı hareket takibederek Anadolu ile münasebete girer, Millî Kuvvetlere istinadetmek istediğini gösterir, Millî Teşkilâtın emniyetini kazanırsa maksadına bir an evvel kavuşamaz mıydı? Bir şehzadenin, hele o şehzade kendisi gibi veliahd olursa, Millî Kuvvetlerle birleşmesi, hattâ o kuvvetlerin başında görülmesi Anadolu halkını İstanbul ve Vahideddin hükûmetinin tezvirlere ehemmiyet vermekten uzak tutacak bir âmil olurdu! Bu noktaya Millî Teşkilâtın kıymet vermemesine imkân tasavvur edilemezdi! Kendisi bir defa Anadolu'ya geçince ve Anadolu padişahı gibi bir mevki tutunca bütün İslâm âlemi onu bir kahraman gibi telakki edecekti! Millete hıyanet ederek düşmanlarla birleşen Vahideddinin karşısına kendisi milletle beraber ayaklanmış bir şehzade sıfatıyla dikilecekti!

Vaziyet saltanat hanedanından iki uzvun, padişah ile veliahdın aralarında bir kavga şeklini alsın da Osmanlı hanedanında saltanat kavgası ilk evvel kendisinden çıkmış, görülmüş bir şey olmayacaktı ya!

Çelebi Sultan Cem, Yavuz Sultan Selim ile kardeşleri arasında saltanat kavgalarında az mı kan dökülmüştü!

Abdülmeccid efendi saltanat hırsının kendisine telkin ettiği bu hülyaların Anadolu'da Millî Teşkilâtın ve bu teşkilâtın başında uğraşanların takibettikleri Millî İstiklâl davasıyla ve prensipleriyle ne münasebeti olabileceğini, büyük kan ve can fedakârlıklarına katlanan Millî Kuvvetlerin kendisi nam ve hesabına yapılmamasını düşündüğü böyle bir teşebbüse âlet olamayacağını hiç düşünemiyordu; ilk teklifinde Anadolu'nun kendisini hiç intizar

edilmeyen, ele geçmez bir nimet ve kuvvet gibi karşılayacağına emin bulunuyordu!

Veliahd etrafındakilere bu tasavvuratlarını ima edecek bazı sözler sarfetmiş miydi? Sadrâzam Damat Ferid Paşa bunlardan bir suretle koku almış mıydı?

Bunu tayine imkân bulamamış isem de katî olarak bilinen nokta Ferid Paşa'nın İngilizlere ve Vahideddin'e Mecid Efendi'nin Milli Kuvvetlerle münasebette bulunduğu hakkında jurnaller verdirdiğidir.

O vakit İngilizler yaptıkları tahkikat neticesinde veliahdın Anadolu ile münasebette bulunduğu dair bir serrişte elde edememişler ve aldatılmak istenildiklerine kanaat getirmişlerdi. Bununla beraber Mecid Efendi oturduğu köşkten saraydaki veliaht dairesine naklettirilmişti.

O günler için bu kanaatlerinde haklı idiler; çünkü Abdülmecid Efendi o vakit daha bir teşebbüste bulunmuş değildi. Veliahd dairesine kapandıktan sonradır ki tasavvurunu fiile çıkarmaya koyulmuştu.

Dairesinden çıkamadığı bu günlerde veliahd kararını vermişti: Ne yapıp yaparak Anadolu'ya geçecekti! Mecid Efendi, Millî Kuvvetler tarafından nasıl kabul edileceğini anlamak için yaverlerinden birinin kardeşini Bursa'ya gönderdi. 56'ncı Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey vasıtasıyla Heyet-i Temsiliye ile münasebete girişmek istedi. Fakat Bekir Sami Bey veliahdın bu adamıyla doğrudan doğruya temas etmeği muvafık bulmadı. Mecid Efendi'nin fikirlerini hususi surette anlamaya yaveri mü-lâzım Salâhaddin Bey ile Ertuğrul gazetesi Başmuharriri Müdafaa-i Hukuk irşad ve istihbarat şefi Ziya Şakir Bey'i memur etti. (*Bakz: Ziya Şakir'in Tan gazetesinde yayınlanan tefriksı: Osmanlı saltanatının son günleri.*)

Veliahdın düşünce ve tekliflerinin şunlar olduğu nlaşıldı:
«Padişah ve Halife Vahideddin düşmanlarla elele vermiştir;

hükümdarlık şeref ve haysiyetini payimâl eylemiştir. Bu sebeple saltanat makamından def'edilmelidir. Veliahd Anadolu'ya gelecektir. Şark milletleri hükümdarsız yaşayamazlar. (*Böyle bir zaman Büyük inkılaptan önce Fransa'da bile vardı. Bu zehabın ne kadar yanlış olduğunu Türk milleti işte bu kadar sene sonra isbat ediyor. S.K.İ.*) Düşmanla çarpışarak kanlarını döken hamiyet sahipleri başlarında veliahd görürlerse Yunanlıları hezimete uğratmak kendileri için işten değildir. Anadolu ülemasının verecekleri fetva üzerine din ve devlete hain Vahideddin saltanat ve hilâfetten iskat edilerek veliahd efendi eski Osmanlı payitahtı Bursa'da taç giyer. Vahideddin buna uyarsa (inkıyat) ne âlâ, uymazsa bizzat Abdülmecid Efendi bir ordu başında Üsküdar'a yürür; Vahideddin'i tahtı terketmeye icbar eder».

Abdülmecid Efendi namına söylenen bu sözlerin, yapılan bu teklifin neticesi nereye varacağı hesap edilmediği görülüyor!

Marmara sahillerinden Anadolu'nun Akdeniz cenup sahillerine kadar cephe yangın yerine dönmüş bulunuyordu! Kilikya Fransız istilâsından kurtulmak için boğuşuyordu; Maraş, Antep, Urfa durmayıp çarpışıyordu; Antalya İtalyanlar, Trakya Fransızlar ve Yunanlılar elinde idi. Böyle bir sırada çoluğunu, çocuğunu aç, perişan bırakarak düşmanlar karşısında yurdu korumaya canla, başla uğraşan vatanseverler bu büyük, ağır vazife ve hizmetten ayrılacak, uzaklaştırılacak, sanki iş vatan dâvası değilmiş de saltanat kavgası imiş gibi Abdülmecid Efendi'yi Osmanlı tahtına oturtmak için İstanbul üzerine yürüyeceklerdi!

Abdülmecid Efendi nazarında ve hesabında bu hizmetin kıymeti pek yüksek olabilirdi. Fakat millet ve vatan vazifeleri bakımından değeri sıfır olmakla kalmazdı pek büyük zararları da intaç ederdi.

Bu sebeple Abdülmecid Efendi'nin hayalinde canlanmış olan bu garip emel Anadolu'da alâkadarlar tarafından tam lâyük

olduğu mükabeleyi gördü. Millî hükûmet tarafından veliahdın bu hususî müracaatına zerrece önem verilmedi!

Mecid Efendi uğradığı bu hayal sükutundan hasıl olan te-essürünü gizlemeye muvaffak oldu. Ancak o kendisinin Anadolu'ya geçmek fikrine meyilli olduğu, Millî Teşkilât ile münasabette bulunduğu yolundaki şayiaların şahsına hükümdar sarayınca bir kat daha kıymet verdireceğini ve Vahideddin'i korku içinde bırakacağını takdir etmez değildi! Bu durumu istismar etmek kendisini popüler yapacağını hesap ederek Vahideddin'e hanedan ile millet arasında günden güne artmakta olan gerginliğin hasıl etmesi muhtemel vehameti gösterecek lâyhalar gönderiyordu.

Bundan fena halde sıkılan Vahideddin, Veliahdı susturmak için çare ararken kızı Sabiha Sultan ile Abdülmecid Efendi'nin oğlu Faruk Efendi arasında yaşanan aşk imdadına yetişti. Padişah ile Veliahd dünür oldular. Anadolu'dan ümidi kesilmiş olan Abdülmecid Efendi de sustu! Tâ ki Vahideddin'in İstanbul'dan firanına kadar!..

(16 Şubat 1944, Akşam)

Londra Konferansı ve İstanbul Hükûmeti...

Yunanlıların birinci İnönü mağlûbiyetlerinden sonra İhtilâf devletleri millî kuvvetlere ve millî hükûmete bir kat daha önem vermek zaruretini hissetmeğe, Sèvres muahedesinin «ölü doğmuş» olduğunu nihayet takdir etmeye başlamışlardı.

25 Ocak 1921 tarihinde Paris'te in'ikadeden itilâf meclisinde «Şark meselesinin hallini müzakere için Müttefik devletler murahhaslarıyla Osmanlı ve Yunan murahhaslarından mürekkep bir konferansın toplanmasına ve mevcut muahdede – yani Sèvres muahdesinde – hâdisat dolayısıyla, zarurî görülecek tadilâtın icrasına» karar verilmişti.

Babîâliye gönderilen davette «Anadolu'dan Mustafa Kemal Paşa'nın, yahut mezuniyeti haiz murahhasların Osmanlı murahhasları arasında bulunması da» şart koşulmuştu.

Müttefik devletlerin İstanbul'daki mümessilleri tarafından bu hususta vaki olan tebliğ üzerine Sadrazam Tevfik Paşa keyfiyeti Türkiye Büyük Millet Meclisi riyasetine telgrafla bildirdi.

Bu davet ve bunun ihtiva ettiği vait, sırf Millî Mücadele sayesinde vaki olmuştu. İstanbul hükûmetinin de bunu takdir ederek, Müttefikleri millî hükûmetle baş başa bırakması ve onu resmen Müttefiklere tanıttırması için gayet müsait bir fırsat zuhur etmişti. Halbuki Tevfik Paşa kabinesi bu fırsattan istifade etmeyi bilemedi.

İstanbul hükûmet ricali hâlâ, memleketin kendini şeref ve salâbetle müdafaa eden hür kısmını düşmanların elinde âlet ola-

rak ihtiyar ve iradesini kaybetmiş esir kısmına tabi tutmak istiyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa'nın telgrafına şu cevabı verdi:

İstanbul'da Tevfik Paşa hazretlerine:

*Millî iradeye müsteniden Türkiye'nin mukadderatına vâzi-
ülyed olan yegâne meşru ve müstakil hâkim kuvvet Ankara'da
müstemirren mün'akid Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Türki-
ye'ye müteallik bütün meselelerin haline memur ve her türlü ha-
ricî münasebetlerde muhatap ancak bu Meclisin hükûmetidir. İs-
tanbul'da herhangi bir heyetin her vecihten meşru ve hukukî bir
vaz'ı yoktur. Böyle bir heyetin kendine hükûmet namını vermesi,
milletin hâkimiyet haklarına sarahaten mugayirdir. Bu nam al-
tında memleket ve milletin hayatına ait meselelerde harice karşı
kendini muhatap göstermesini tecviz kabil değildir. Heyetinize
teveccüh eden vatanî ve vicdanî vazife, derhal vaziyetin hakika-
tine uyarak millet ve memleket namına meşru muhatap hükûme-
tin Ankara'da olduğunu kabul ve ilân etmektir.*

*Millet ve memleketimiz namına meşru salâhiyete sahip hü-
kûmetin Ankara'da olduğu İtilâf Devletlerince takdir edildiği
şüphesizdir. Ancak bu devletlerin bu noktai nazarı izharda tered-
düt etmeleri, İstanbul'da mütavassıt bir heyetin bulunması ken-
dileri için istifadeli olabileceğini zannetmelerinden neşet etmek-
tedir. İtilâf devletleri Londra'da akdedecekleri konferansta Şark
meselesini adil ve hak dairesinde halletmeğe karar vermişler ise,
davetlerini, millî haklarının tanınmasından başka talebi olma-
yan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetine doğrudan doğru-
ya tevcih etmelidirler. Bu şartların ötesinde vuku bulacak davet
Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti tarafından hüsnü kabul
edilecektir.*

Bundan başka Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa'ya hususî bir telgraf da çekti: «Padişahın, millî iradeye yegâne tecelligâh

olan Türkiye Büyük Millet Meclisini resmen tanıdığını ilân etmesi, bu suretle İstanbul'un memlekete mütevaliyen zarar ıka eden vaziyetine nihayet vermesi, Tefvik Paşa'nın da Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin vaz' ve ilân ettiği esasları kabul ve esasların düşmanlar tarafından tasdikini teshil için millî hükûmete iltihak suretiyle vaziyetini tashih ve tesbit eylesini» tek-lif etti.

Birlikte hareket ve millî emelleri âzamî kuvvetle müdafaa fikriyle vaki olan bu teklif kabul olunmadığı takdirde saltanat ve hilâfet makamında câlis bulunan padişahın vaziyeti mütezelzil olmak tehlikesinden korkulacağını ve bundan tevellüd edecek mesuliyetin tahmini kabil olamayacak âkıbetleriyle doğrudan doğruya zâtı şahaneye ait olacağını da bildirdi. Üçüncü bir telg-rafname de şu şartları yazdı:

1 – Zâtı şahane Türkiye Büyük Millet Meclisini tanıdığını kısa bir hatt-ı hümayunla ilân edecek, bu hatt-ı hümayun hilâfet ve saltanat makamının masuniyetini ve saltanat makamının masuniyetini esas olarak kabul etmiş olan Büyük Millet Meclisini hali hazırdaki şekil, mahiyet ve salâhiyetiyle kabul buyurduklarını ihtiva edecektir.

2 – Bu madde kabul olunduğu takdirde ailevî olan dahilî vaziyetimiz şöyle tanzim olunabilir:

Zat-ı şahane gene İstanbul'da ikamet buyururlar. Her türlü tecavüzden masun, her türlü istiklâl şartlarını câmi, salâhiyet ve mesuliyet sahibi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti, şimdilik Ankara'da bulunur. Tabîî İstanbul'da artık kabine namı altında heyet kalmaz. Ancak İstanbul'un vaziyeti mahsusası ilca-sıyla zâtı şahane nezdinde Büyük Millet Meclisinden vazife ve salâhiyeti haiz bir heyet bulundurulabilir.

3 – İstanbul şehri ile havalisinin idare işlerinin tanzimi sonra teemmül ve tatbik olunabilir.

4 – Büyük Millet Meclisince tanzim olunan bütçede esasen

mevcut tahsisatı seniye ve saltanat hanedanı tahsisatiyle memur maaşları temin ve tediyeye edilecektir...

Tevfik Paşa bu üçüncü telgrafa hiç cevap vermedi. Yalnız emellerde ikilik olmadığından bahisle Londra'ya müşterek heyet göndermekte ısrar etti. Büyük Millet Meclisi de ayrı ve müstakil bir heyet göndermeğe karar verdi.

Bu heyet Londra konferansına sureti mahsusada davet vukuunda icabet ve iştirâk etmek üzere Hariciye Vekili Bekir Sami Bey riyasetiyle Roma'ya gönderildi. Millî Heyet İtalya Hariciye Nazırı vasıtasıyla resmen konferansa çağırıldı.

İstanbul'dan Tevfik, Osman Nizamî ve Mustafa Reşid Paşalardan mürekkep ayrı bir heyet Londra'ya gitti. Konferansın ilk celsesinde Lloyd George, Tevfik Paşa'ya söz verdi. İhtiyar vezir, iki heyetin bir emele hizmet ettiğini göstermek üzere:

— Ben, sözü, Türk milletinin hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisi başmurahtasına bırakıyorum.

Dedi. Bekir Sami Bey söz söylerken, murahhaslardan Reşid Paşa da:

— Bekir Sami Beyefendi bütün Türkiye namına söz söylüyor diyerek, Türkiyeyi asıl temsil hakkının Büyük Millet Meclisi murahhaslarında olduğunu teyidetti.

Bu konferans on üç gün sürdü. (27 Şubat - 12 Mart 1921). Bir gün konferansta hoş bir hâdise cereyan etti:

Yunanlılar, Trakya'da ekseriyetin Rum unsuruna ait olduğuna, sahte istatistiklerle İngiliz Başvekilini kandırmışlardı. Bekir Sami Bey, bu istatistiklerin hiç de hakikate uymadığını iddia ile, muhtelit bir heyet tarafından mahallinde resmî tahkikat yapılmasını teklif etti.

Yunanlılardan aldığı teminata inanan Lloyd George, bu teklifi hemen kabul ediverince, Bekir Sami Bey ayağa kalkarak:

— Trakya'nın bize iadesi hakkındaki kararınıza teşekkür ederim!

Dedi. Şaşırın Lloyd George:

— Yanılıyorsunuz! Ben öyle bir şey söylemedim. Yalnız istediğiniz tahkikatın bir muhtelit heyet (Karma Komisyon) tarafından yapılmasını kabul ettiğimizi bildirdim.

Cevabını verdi. Bekir Sami Bey de:

— Hayır, yanlış anlamadım! Ancak bu teklifimin kabulü, Trakya'daki Türk ekseriyetinin kahir olduğunu ispat edecektir. Neticede Trakya'nın bize geleceğinden tamamen emin olduğum için size teşekkür ettim.

Mukabelesinde bulunarak Lloyd George'un şaşkınlığını bir kat daha artırdı. Yunanlıların böyle bir tahkikata rıza göstermeleri üzerine Lloyd George, hakikati anlamış olmak lâzım gelirdi. Ancak o Yunanlıların itirazı üzerine kararı tehir eylediğini bildirdi.

Mütelifler, Sèvres muahedesinin esaslı hükümlerini muhafaza ederek teferruatta müsaadekâr davranmak istiyorlardı. Bu yüzden konferanstan müspet bir netice elde edilemedi. Ancak bundan millî hükûmet için şöyle bir fayda hasıl olmuştu:

İtilâf Devletleri Büyük Millet Meclisi mümessillerini konferansa davet ederek onlarla müzakereye girişmek suretiyle Millî Hükûmeti tanıdıklarını fiilen tasdik etmiş oldular.

Bekir Sami Bey Avrupa'da İngiltere, Fransa, İtalya Hariciye Nazırlarıyla üç mukavelename imza etti. Fakat bunların üçü de Büyük Millet Meclisince, Misakı Millîye muhalif görüldüğünden, kabul ve tasdik olunmadı.

Tam bugünlerde Yunanlılar bir taarruza daha başlamış, ancak İsmet Paşa'nın kumandasındaki Türk kuvvetlerine ikinci defa mağlûp olmuşlardı. Bu ikinci İnönü zaferi (31 Mart - 1 Nisan 1921 gecesi) üzerine Büyük Millet Meclisi riyasetince İsmet

Paşa'ya, «siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs tâlihi- ni de yendiniz» diye tebrik telgrafı çekilmişti.

İkinci İnönü muharebesinden üç ay kadar sonra Yunanlılar bir taarruza daha geçtiler. Bu defa Mustafa Kemal Paşa «ordunun maddî ve mânevi kuvvetini âzamî surette tezyit, sevk ve idaresini bir kat daha kuvvetlendirmek hususunda Büyük Millet Meclisinin buna müteallik salâhiyetini Meclis namına fiilen istimalle mezun olmak» yani bu hususta vereceği emirler kanun kuvvet ve mahiyetinde bulunmak üzere meclisçe üç ay için Başkumandanlığa intihap olundu.

Türk ordusuna bağlı birlikler hakikaten hârikalar gösteriyorlardı. Anadolu kadını, çoluğu, çocuğu kağnısıyla en uzak yerlerden, yalnız Türk kadınına mahsus azim ve tahammül ile cephe- dedeki ordusuna cephane, levazım taşıyordu.

Yirmi iki gün ve gece (23 Ağustos - 13 Eylül 1921) mütemadiyen devam eden Sakarya Muharebesinde Türk ordusuna nispetle iki misli kuvveti olan Yunan ordusu yüz kilometrelik bir cephe üzerinde mağlûp ve geri çekilmeye mecbur edildi. 13 Eylül 1921'de Sakarya'nın şarkında düşman ordusundan eser kalmamıştı. Bu muharebededir ki Mustafa Kemal Paşa, meşhur «Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır, bu sath bütün vattandır» vecizesini ortaya koymuştur.

İstanbul hükûmeti Mustafa Kemal Paşa'nın rütbesini refetmiş «Mustafa Kemal Efendi'yi» idama mahkûm etmişti. (11 Mayıs 1920) Büyük Millet Meclisi ona Müşir rütbesiyle Gazi unvanını tevcih etti. (9 Eylül 1921) İkinci İnönü galebesinden biraz evvel Ruslarla Moskova muahedesi akdolanmış (16 Mart 1921) ve Ruslar tarafından Misakı Millî şartları kabul edilmiş idi. Bundan evvel Kâzım Karabekir Paşa taarruz eden Ermenileri mağlûp etmiş, onlarla Gümrü muahedesini imzalamıştı. (3 Kânunuevvel 1920) Ruslarla yapılan Kars muahedesi (13 Teşrinievvel 1921) bu hükümleri teyideylemişti. Ankara'ya gelen Franklen Buyyon

ile Sakarya muharebesinden otuz yedi gün sonra Misakı Millî dairesinde bir anlaşma hâsıl olmuş ve 2 Teşrinievvel 1921'de imzalanan Ankara itilâfnamesiyle Fransızlar Kilikya'yı tahliye etmeyi, İskenderun mıntakasına hususî bir idare vermeyi kabul etmişlerdi. Bununla Türkiye ile Fransa arasında harb haline nihayet verilmişti. Bu itilâfname ile şimdiye kadar itilâf devletlerinin Türkiye'ye karşı göstermekte oldukları tek siyaset cephesi yarılmış, bozulmuş idi.

(Akşam, 3 Şubat 1944)

Abdülmecid' nin Halife Seçilmesi...

Vahideddin firar ettiği cuma selâmlığı zamanlarına kadar sarayda mabeyin memurlarınca anlaşılammıştı. Muayyen vakitte selâmlık hazırlıklarına başlamak lâzım geliyordu. Mabeyin ikinci müdürü Kâmil Bey saat on buçukta Başmabeyinci Yaver paşanın odasına geldi. Odacıdan:

— Dün gece buradalardı. Fakat sabahleyin kendilerini göremedim.

Cevabını aldı. Sarayda bulunan musahiplere de baş vuruldu. Onlardan da net bir cevap alınmadı. Kâmil Bey musahipler dairesine gitti; orada başmusahip Amber Ağa, hazinekar Mukbil ağa ve diğer bir kaç musahibin perişan yüzlerini gördü. Artan merakı ile:

— Bugün selâmlık yok mu? diye sordu.

— Yok! dediler.

— Niçin?

Bu sual iptida cevapsız kaldı. Sonra tekrar edince dökülen gözyaşları arasında ağızlarından şu sözler döküldü:

— Kaçtı... Kaçtı... Efendimiz firar etti! Bizi böyle kimse-siz bırakıp gitti!

Kâmil Bey derhal Babiâli'ye koştu. Durumdan Refet Paşa'yı haberdar etti. Refet Paşa sarayı askerle kuşattı. (Vahideddin'in saray halkı kırkbeş gün dışarı ile görüşmekten memnu bırakılmıştır)

Refet Paşa, Vahideddin'in saraydan gaybubet ettiğini saraya gönderdiği İstanbul kumandanıyla polis müdürü tarafından yapılacak tahkikat neticesini arzedeceğini telgrafla Ankara'da İcra Vekilleri Riyasetine bildirdi. Vahideddin'in hareketi hakkında general Harington tarafından neşredilen beyanname suretini de Ankara'ya gönderdi.

Bunun üzerine Vekiller Heyeti «Hilâfet makamının münhal olduğuna» karar vererek yeni halife seçimi için Büyük Millet Meclisi'ne müracaat etti. Büyük Millet Meclisi 18 Kasım 1922 günü üç gizli celse akdetti. Mecliste hilâfet meselisini çok ciddi ve mühim telâkki edenler vardı. Hususiyle ulema bunda kendi ihtisaslarına müteallik bir mevzu bulduklarından, çok dikkatli ve müteyakkız idiler.

Bir halife kaçmıştı... Onu hal'etmek, yenisini seçmek lâzım geliyordu. Bu vesile ile yeni halifenin halife ünvanıyla saltanat icra etmesi imkân ve şartlarını ihzar ve temin edebileceğini mülâhaza edenler eksik değildi! Millet namına Meclisin lâğvettiği şahsî saltanatı Hilâfet makamından idame ve padişah yerine halifeyi ikame sevdasına düşünenler, yeni halifeyi İstanbul'da bırakmayıp Ankara'ya getirmeyi düşünenler, evvelki halifenin firarı yüzünden, Türkiye ve islâm âleminde teşevvüşler vukua gelecek diye durumda vahamet tevehhüm edenler ve buna karşı tedbirler alınması lüzumunu ileri sürerek endişe gösterenler oluyordu. Bazı hatipler de halife olacak zâtın sıfat ve salâhiyetlerinin hududu üzerindeki münakaşalar, gürültüler hayli büyüdü. Mebuslar arasında: «Halife makamında olan şahsın uhdesine mevdu vazifeyi bırakarak firar ânını irtikâbeylemiş olmasından dolayı idamına karar verilmesini» istiyenler de çıktı.

Nihayet beyan edilen bütün bu mülâhazalara, endişelere, taleplere karşı Gazi Mustafa Kemal şu katî beyanatıyla Meclisi temin etti; dağdağaya mahal olmadığını gösterdi:

— Mevzu bahis meseleyi çok münakaşa ve tahlil etmek

mümkündür; fakat münakaşalarda, tahlillerde ne kadar ileri gidersek meseleyi halletmekte o kadar müşkülâta, tehhürlere uğrarız. Bu Meclis, Türkiye halkının Meclisidir. Bu Meclisin sıfat ve salâhiyeti yalnız ve ancak Türkiye halkının, Türk vatanının hayatına, mukadderatına şamil ve nafiz olabilir. Meclisimiz kendi kendine, bütün islâm âlemine şamil bir kudret iktisabedemez.

Türk milleti ve onun mümessillerinden mürekkep Meclisimiz kendi mevcudiyetini halife ünvanını taşıyan bir zâtın eline veremez ve vermeyecektir. Bundan dolayı islâm âleminde teşevvüş varmış, yahut olacakmış! Bunların hepsi mânasız ve yalan sözlerdir. Bizim cihan nazarında en büyük kuvvet ve kudretimiz yeni şekil ve mahiyetimizdir. Hilâfet makamı esaret altında olabilir; halife namını taşıyanlar ecnebilere iltica edebilirler; fakat yeni Türkiye'nin idare tarzını, siyasetini, kuvvetini asla sarsamazlar.

Türkiye halkının bilâkaydû şart hâkimiyetini sahip olduğunu bir defa daha ve katiyetle tekrar ediyorum. Hâkimiyet hiçbir mâna, hiçbir şekil ve hiçbir renkte ve delâlette iştirâk kabul etmez. Ünvanı halife olsun, ne olursa olsun, hiç kimse bu milletin mukadderatında ortak olamaz. Millet buna katiyen müsaade edemez. Bunu teklif edecek hiçbir millet vekili bulunamaz. Binaenaleyh firarî halifeyi hal'de, yenisini intihapta ve bu mevzu müteallik bütün muamelelerde söylediğim nokta-i nazarlar dahilinde hareket zarurîdir; başka türlüüne imkân yoktur.»

Mecliste üçüncü gizli celsede yapılacak muamele üzerinde ekseriyetle mutabakat hasıl oldu. Gene o gün akdedilen alenî celsede Şer'îye Vekili Konya Mebusu Mehmet Vehbi Efendi şu fetvayı verdi:

«İmamül - müslimin olan zeyd, düşmanın umum müslimin aleyhinde mucibi mahv olan tekâlifî şedidesini bilâzarure kabul il hukuku islâmiyeyi müdafaadan aczini izhar ve müsliminin mudafaa-i mücahidanelerinde düşmana müvafakatte müsliminin ihtilâl ve intikasını mucip harekâta fiilen teşebbüs ve harekâtı ih-

tilâlkâranede devam ve ısrar ve bâdehu ecnebi himayesine iltica ederek makamı hilâfeti terk ve firar ile hilâfetten bilfiil feragat etmekle şer'an münhali olur mu?

Elcevap: Allahu âlem bissavap olur.

Bu suretle hukuk ve menafii islâmiyeyi sıyaneten makamı hilâfete lâıyk bir zâta erbabı hal ve akit tarafından biat olunmak vacip olur mu? Elcevap: Allahu âlem olur.»

Bu fetva okunup Vehbi Efendi'nin beyanatı da dinlendikten sonra reye müracaat olunarak, Vahideddin'in Hilâfet makamından sükût ettiğine ve yeni bir halifenin intihabına karar verildi.

148 rey ekseriyetle Sultan Abdülâziz'in oğlu Abdülmecid Efendi halife intihap olundu. Hazır bulunan 162 mebustan doku zu müstenkif kalmıştı. Abdülhamid'in oğullarından Selim Efendi üç, Abdürrahim Efendi de iki rey almışlardı. Vahideddin'in halifelikten hal'edildikten sonra ve Abdülmecid Efendi'nin halifelige intihabından evvel Hilâfet makamına seçilecek zâtin padişahlık sevda ve dâvasına kapılarak her hangi bir devlete iltica etmesi ihtimali bertaraf edilmek üzere Büyük Millet Meclisi riyasetinden İstanbul'da fevkalâde komiser Refet Paşa'ya Abdülmecid Efendi ile görüşerek, elinden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin saltanat ve hilâfet hakkında ittihaz ettiği kararları tamamen kabul ettiğine dair senet alması bildirilmişti; Refet Paşa da bu senedi almış ve Ankara'ya göndermişti.

Büyük Millet Meclisi Riyasetinden 1922 Kasımının on dokuzu tarihiyle Abdülmecid Efendi'ye yazılan açık bir telgrafname ile: «Türkiye Devleti'nin hâkimiyetini bilâ kaydü şart millletin uhdesinde mahfuz tutan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na tevfi kan icra kudreti ve teşri salâhiyeti kendisinde mütecellî ve müte merkez bulunan milletin yegâne ve hakikî mümessillerinden mürekkep Türkiye Büyük Millet Meclisininin 1 Kasım 1338(1922) tarihinde müttefikân kabul ettiği esbabı mucibe ve esasat daire-

sinde Meclisi âlice 18 Kasım 1338 tarihinde münakit celsede Hilâfete intihab buyurulmuş olduğu» tebliğ olundu.

İntihap muamelesi hitamında Gazi Mustafa Kemal, İstanbul'da Refet Paşa'ya şu telgrafi çekmişti:

«Abdülmecid Efendi, Halife-i müsliminin ünvanını kullanacaktır; bu ünvana başka sıfat ve kelime ilâve edilmeyecektir. Âlemi islâma iblâğ olunmak üzere ihzar edeceği bir beyannameyi delâletinizle evelâ şifre olarak bildirecektir. Tasvip olunduktan sonra tekrar şifre ile delâletinizle kendisine bildirilecek, ondan sonra neşrolunacaktır. Bu beyannamenin metnini şu noktalar teşkil edecektir:

A – Türkiye Büyük Millet Meclisinin kendisini Hilâfete intihabından sarahaten memnuniyet beyan olunacaktır.

B – Vahideddin Efendi'nin tarzı hareketi mufassalan takbih edilecektir.

C – Teşkilât-ı Esasiye Kanununun onuncu maddesine kadar olan mevaddının muhteviyatı, tarzı münasip ve mühim mâna mefadı aynen zikredilmek suretiyle Türkiye Devletinin ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin ve hükûmetinin mahiyeti mahsusası ve usulü idaresinin Türkiye halkı ve bütün islâm âlemi için enfa' ve evfak olduğu zikir ve tesbit kılınacaktır.

D – Türkiye millî halk hükûmetinin hidemat-ı mesbuka ve mesai-i meşkûresinden takdirkârane bir lisanla bahsolunacaktır.

H – İşbu beyannamede nukat-ı mesrudeden maada siyâsî addolunabilecek bir nokta dermeyeran edilmeyecektir.»

Bu tebliğler üzerine Abdülmecid Efendi imzasının bâlâsında «Halifei müslimin ve Hâdimülharemeyn» ünvanının bulunmasını, cuma selâmlığında hilât giymeyi ve Fatih Sultan Mehmet'e ait şekilde sarık takmayı istemiş, islâm âlemine yazacağı beyannamede Vahideddin aleyhinde bir şey söylemekten itizar

etmiş, beyannamenin İstanbul gazetelerinde Türkçesiyle beraber bir de Arapça suretinin neşrettirilmesi mütalâasında bulunmuştu.

Refet Paşa bu talep ve mütalâyayı Ankara'ya bildirdi. Gazi Mustafa Kemal telgraf makinesi başında 20 Kasım'da verdiği cevapta:

«Halifei müslimin ünvanıyla beraber Hadimül-harameynüş-şerifeyn tâbirinin kullanılması tensibedildiğini, cuma selâm-lığında Fatih'in kıyafetine girmesi ayrı tabii görüldüğünü, halifenin redingot veya istanbulin giyebileceğini, askerî üniformanın tabii mevzuubahis olamayacağını; beyannamede Vahideddin'in ismi zikrolunmadan, sabık halifenin mânevî şahsiyetinden ve zamanında düşülen derekeden bahsedilmesi lüzumlu olduğunu» tebliğ etti.

Halbuki «vaki olan ikazı hüsnü telâkki ettiğini» beyan eden Abdülmecid Efendi, 29 Rebiülevvel 1341 tarihli tahriratına «Halifei resulillâh, Hâdimülharameynüşşerifeyn Abdülmecit bin Abdülâziz Han» imzasını koydu; beyannamede, nerede yazıldığını göstermek üzere İstanbul demiyerek «Dürülhilâfetilaliyye» tâbirini kullandı. Başka birisinin «ef'âli rediesini» mevzuubahis etmek suretiyle bile olsa, bu kabil beyanatın meslek ve seciyesine ağır geleceğini ileri sürerek, Vahideddin hakkında beyanatta bulunmadı.

Gazi Mustafa Kemal Abdülmecid Efendi'ye Hilâfete intihabını Büyük Millet Meclisi Reisi sıfatıyla tebliğ eylemişti. Abdülmecid Efendi ise buna yazdığı cevapta:

«Ankara'da Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine» diye Gazinin şahsına hitabetmişti. Gazi, 21 Kasım'da verdiği cevap ile «Halifei müslimin» tâbirinin kullanılmasını, muharreratında siyasî ve umumî hususlara şamil kelimeler bulunduğundan, bunlardan ihtiraz edilmesini tekid ile beraber, Hilâfet makamınca kendi şahsına değil, Büyük Millet Meclis Riyasetine hitabedilmek lâzım geleceğini de ihbar etti.

Abdülmeçid Efendi bu ihtarlardan hiç hoşlanmamıştı!

Fakat bugünlerde kendisi için «Ya Sabur!» virdini çekmek-
ten başka çaresi de yoktu! «Bugünleri geçirelim de... Allah ba-
kalım neyler!» diyordu...

(Akşam, 22 Şubat 1944)

Abdülmecid Efendi Cumhuriyet Karşısında ?

Sultan Abdülâziz'in oğlu olan Abdülmecid Efendi, saltanat hırsıyla yanıp tutuştuğu sırada, Vahideddin'in takibettiği siyaset Osmanlı hanedanının saltanattan ıskatını davet ve intaceylemişti. O, bundan dolayı Vahideddin'i kalben tel'in ediyordu; amma Büyük Millet Meclisi'ni de Osmanlı hanedanının bütün âzasını, bu arada hususiyle veliaht iken kendisini saltanat hakkından mahrum etmek kararını ittihaz etmekte haklı görmüyordu!

Böyle durumlarda Osmanlı hanedanında hükümdarın hal'i bir anane idi! O, «hanedanın bir uzvunun tuttuğu fena yoldan dolayı diğer âzasını da mahkûm etmek olur mu?» diye düşünüyordu!

Yalnız Mecid Efendi üç asırdan ziyade bir müddette Osmanlı hanedanı âzasının milletin hayrına bir işe yaramadıklarını hiç hesaba katmıyor, muhakemesini sırf kendi şahsî menfaati bakımından yürütüyordu. Vakıâ Vahideddin'in firarı üzerine Ankara Büyük Millet Meclisi tarafından hanedanın diğer âzasına tercihan halifelîğe intihap edilmiş bulunuyordu; amma bu makamın hak ve salâhiyetleri ne olacağı malûm ve muayyen değildi.

Babanzâde İsmail Hakkı Bey evvelce bir münasebetle hilâfeti bir tarihi hatıra (bergüzari tarihî) diye tavsif etmişti. Bu «bergüzar» şimdi kendi eline geçmişti!

Madem ki ona yalnız bu sıfat bırakılmıştı ve makamının hüküm ve salâhiyetleri da tahdit ve tâyin edilmemişti, bu halde bu sıfatına ve makamına kıymetler kazandırmayı kendisine terettüb eden bir vazife atfediyor, hilâfet makamının saltanat erkân ve

âdabının muhafazasına kâfil ve salih olabileceği zehabına kapılıyordu!

İdrak edemiyordu ki, zaman kendisinin Mısır hükümdarları yanındaki Abbasî halifeleri derecesinde tutulmasına bile müsait değildi.

Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı hiç de samimî hisler beslemiyordu. Yalnız zahiren mümaşaat etmeyi kendisi Efendinin Büyük Millet Meclisine karşı duygularını nefesine hitap ile söylediğini muhakkak olarak bildiğim şu sözler en iyi tasvir eder:

– Kırk yıldan sonra padişah olacak iken, şimdi seni köy imamına benzettiler!

Demek, Abdülmecid Efendi nazarında hilâfetin ancak köy imamlığı kadar önem ve haysiyeti var idi! Halifelik bu kadar aşağı ve bayağı bir makam idiye bunu niçin kabul etmişti? Bir ümidi mi vardı? Fikirlerin, emellerin, şartların değişmesini mi bekliyecekti? Şimdilik zevahiri muvakkaten idare ile yeni durumdan Büyük Millet Meclisi'nin kararına ittiba şeklinde kendisine fiilen bazı müktesep haklar temin eylemek ona tutulacak yolların en salimi, en uygunu görünüyordu.

Cuma selâmlıklarında gösterdiği şahane tavırlarla, yaptığı mülâkatlarda sarfettiği sözlerle «kazaya rızasının» göstermelik (ca'î) olduğu pek belli oluyordu!

«Halife-i Müslimin» sıfatı yerine «Halifei Resûlullah» tâbirini kullanması, makamının kutsiyet ve azametini bir kat daha tebarüz ettirmek maksadıyla idi. «Abdülmecid ibni Abdülâziz Han» imzasını kullanması da babasının Han'lığı mülâbesesiyle kendisine de bir Han'lık izâfesi arzusunu tazammun ediyordu. Cuma selâmlığında İstanbul'un fatihi ikinci Sultan Mehmed'in kıyafetini kullanmak istemesi de, kalbindeki saltanat emellerinin zaptedemediği bir tezahüründen başka bir şey değildi.

Millî hâkimiyet esası ve rejimi altında hilâfet makamının

münasebetleri, sıfatları, durumu ne olduğu ve ne olacağı hakkında halkta da merak uyanmıştı. Büyük Millet Meclisi 1 Kasım 1922 tarihli kararıyla şahsî hâkimiyete müstenit hükûmet şeklinin 16 Mart 1920 tarihinden itibaren ve ebediyen tarihe intikal ettiğini ilân etmişti. Fakat bundan sonra ulemâdan bazıları «İslâm âleminde efkâr-ı umumiye tereddüt ve ıstıraplara düşmüştür» diyerek hareket ve faaliyete geçmişler ve «hilâfet aynı hükûmettir. Hilâfetin hak ve vazifelerini iptal etmek, hiç kimsenin, hiç bir meclisin elinde değildir» dâvasını ortaya atmışlardı. «Halife Meclisin, Meclis halifenindir» safsatasıyla Millet Meclisini halifenin bir meşveret heyeti gibi göstermek ve kabul ettirmek isteyen mürteciler, cehil ve taassuptan istifade ile şahsî menfaatlerine dini âlet ittihaz etmek siyasetini takipten hâli kalmayan din oyunu aktörleri, bütün İslâm âleminin işlerinde «tasarrufa kadir» olacak bir halife tasavvurunda bulunan hayalpe-restler ve panislamistler fikir birliği etmiş bir zümre halinde görünüyordular.

«Halifenin vazifesi ruhanî değildir. Hilâfetin üssül-esası maddî kuvvet ve hükûmet kuvvetidir» diyenler hilâfetin devletten, halifenin devlet reisinden başkası olamayacağını ispat ile maksatlarının halife unvanında bir zâtı Türkiye devletinin riyasetine geçirmek istiyorlardı. Onlara göre demokratik Türkiye Devleti gittikçe daha koyu bir teokratik devlet halini alacaktı! Abdülmecid Efendi elbette bu cereyanlardan gâfil olamazdı. Fırsat gözecek demektir!

Ancak o karşısında bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki zihniyeti lâyıkıyla kavrayamamıştı. Meclisin temsil ettiği millî hâkimiyet umdesine ne suretle olursa olsun hâlel getirebilecek her şeyi kırmak, ezmek azminde olduğunu anhyamamıştı! Bu yüzden yeni bir kararla ezilmesi gecikmiyecekti!

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Halk Fırkası'na inkılâp eylemişti. İkinci Büyük Millet Meclisi 13 Ekim

1923'de Ankara'nın yeni Türk Devletinin idare merkezi olmasına karar verdi! Bu karar Cumhuriyet ilanı kadar önemli idi...

29 -30 Ekim 1923 gecesi Türkiye Büyük Millet Meclisi ferdî saltanatın kalkmış olduğunun sarıh, katî bir ifadesi olmak ve bu karar umumun enzarı önünde sabit ve sarsılmaz bir şekilde tecelli ettirilmek üzere Türkiye Devleti'nin hükûmet şekli Cumhuriyet olduğunu, Türkiye Devleti'nin Büyük Millet Meclisi tarafından idare edildiğini ilân ile Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal'i müttefikan yeni Türk Devleti'nin ilk Cumhurreisi intihap etti.

Bu karar yüz bir pâre topla bütün memleket halkına duyuruldu; tesbit olundu. Meclisin sekiz, dokuz saat süren müzakereyiyle verilmiş olan bu karar hilâfetçilerin canını sıkmuş, kalblerini telâş ve endişe ile doldurmuştu. Bunlar aynı suretle verilecek bir karar ile hilâfetin ilgası gayesine de varılabileceğini, bir emri vâki yapılabileceğini ihtimal dahilinde görüyorlardı. Ve korktukları da başlarına geldi! Böylece Abdülmecid Efendi'nin hilâfeti, 18 Kasım 1922 karar tarihinden 3 Mart 1924 tarihine kadar bir sene ve 107 gün sürdü.

Abdülmecid Efendi'nin gösterdiği hırs, halifeliğin de ferdî saltanat gibi ilgası lüzumunu tahmin edildiğinden daha az zamanda meydana koydu. O kadar büyük ve ağır hâdiselerden sonra Abdülmecid Efendi milletin kendisine verdiği mevki ve makam ile iktifa etmiyerek eskisi gibi saltanat meyilleri izharına başlayınca Osmanlı sülâlesinden Türk milletine artık hiç bir hayır gelmesi mümkün olamayacağı hakkındaki kanaat de kuvvetlendi.

Abdülmecid Efendi durmadan gazetelere verdiği beyanatta, Türkiye işlerinden bahsediyordu. Sözleri arasına «ceddim Sultan Selim, babam Abdülâziz Han» ve «milletime rehber olanlar» gibi saltanat mefâhirine ait cümleler sıkıştırmayı hiç ihmal etmiyordu. Yapılan ihtarlardan mütenebbih olmıyarak 23 Aralık

1923'de Finlandiya müslümanlarına yazdığı telgrafı «Halife-i Resul-i Rabbülâlemin» diye imzalamıştı.

İstanbul'da muntazam cuma alayları tertip ile halkın nazarlarını kendi üstüne celbetmeye çalışıyordu; İstanbul'daki ecnebî mümessiller nezdine memur göndererek haricî münasebetler kurmaya çabalıyordu. «Hilâfet hazinesi» meselesini müzakerelere üzere Başmabeyincisini murahhas olarak Ankara'ya göndermişti.

Bu haller Abdülmecid Efendi'nin hiç olmazsa Roma'daki Papa gibi hem ruhanî, hem cismanî bir hükûmet kurmak yolunda müzmer fikirler beslediğinin alenî delilleri idi. Hele Cumhuriyetin ilânından sonra Abdülmecid Efendi'nin «halifelik mülâbesesiyle saltanat» ümitlerine en katî darbenin indirildiğini hissetmemesi kâbil değildi.

Hilâfet taraftarları, Abdülmecid Efendi'nin istifa ettiği veya edeceği yolunda haberler yaymaya başladılar. Sonra bu haberler tekzip olundu. Fakat onlara göre Cumhuriyetin ilânı ile yeniden bir hilâfet meselesi ortaya çıkmış bulunuyordu.

Halifenin bütün müminlerden teveccüh eserleri gördüğü, Asya'nın en hücre köşelerine varıncaya kadar İslâm âleminde mektuplar, telgraflar aldığı, bir çok yerlerden heyetler geldiği beyan edilerek hilâfet mevkiinin kolay kolay sarsılamıyacağı anlatılmak isteniyor ve İslâm âlemine karşı hilâfet makamına ait vazife ve salâhiyetlerin tesbiti elzem gösteriliyordu.

Bu haller Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni gittikçe daha ziyade sinirlendiriyordu. Mecliste bir kaynaşma, bir kan kabarma alâmetleri görünüyor ve belli oluyordu ki, hilâfet artık son günlerini yaşıyordu!

Akşam'ın 12 Şubat 1944 tarihli nüshasında «O gelişin bu gidişin» başlığı altında intişar eden makalemde Büyük Millet

Meclisi hükûmeti tarafından Lozan'a gönderilen sulh heyetinde bulunan murahhasların ve müşavirlerin isimlerini derceylemiştim. Sayın Profesör Doktor Nihat Reşat Belger'den aldığım bir mektupta kendisinin de bu heyette müşavir ve matbuat müdürü sıfatıyla heyete iştirak etmiş olduğu bildirilmektedir. Bu zühulden dolayı affımı rica ederim.

Muhterem profesör bu vesile ile şu malûmatı da ilâve ediyor:

«Lozan Konferansından evvel muhtelif tarihlerde Londra'da toplanan diğer iki konferansa dahi müşavir sıfatıyla iştirak ettim. Birincisinde Türk dâvasını resmî celsede müdafaa ettiğim gibi istiklâl harbinin zaferle neticelenen en son askerî harekâtından evvel İngiliz devlet adamlarıyla doğrudan doğruya temas etmek üzere Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından Londraya sureti mahsusada gönderilmiş olan merhum Fethi Bey'in refakatinde bulunmuş ve müşavirlik vazifesini ifa etmiştim».

Verdikleri bu izahattan dolayı da kendilerine teşekkürlerimi arz ederim.

(Akşam, 29 Şubat 1944)

Hilâfet ve Abdülmecid Efendi'nin Sonu...

Büyük Millet Meclisi'nin Halifelğe seçtiği Abdülmecid Efendi kendisiyle Meclis arasındaki münasebetlerde tutması icabeden ihtiyatlı durumu bir türlü takdir edemiyordu. Meclis riya-setinden yapılan ihtarlara lüzumu gibi ehemmiyet vermiyor, hilâfeti kuvvetlendirmek yolunda bazılarınca vücuda getirilmek istenilen cereyanı ciddiye alarak kendisini Ankara'ya kafa tutacak kadar kudretli görüyordu. Kendisine ve makamanına el sürüle-meyeceğini, aksi takdirde islâm âleminde kıyamet kopacağını, buna da hiç bir hükûmetin cesaret edemeyeceğini tevehhüm ediyordu.

Halifenin Büyük Millet Meclisindeki zihniyeti kavrayama-yışı ve ihtiyar ettiği hareket tarzı yüzünden fırtına kopmak üzereydi.

Başvekil İsmet Paşa Meclisteki bir hitabesinde:

– Millet ayağa kalkmak istediği zaman bir hilâfet fetvası-nın o düşmanlardan eşna' bir surette hücum ettiğini unutmayaca-ğız! Türk milletini en elim ıstıraplarını halife ordusundan çek-miştir; bir daha çekmeyecektir. Bir Halife zihninden bu memle-ketin mukadderatına karışmak arzusunu geçirirse o kafayı behe-mehal koparacağız.

Tehdidinde bulunmuştu. Hilâfet makamını kuvvetlendir-mek yolundaki teşebbüsler ve bu meseleye müteallik beyanat Meclisin ve hükûmetin sabır ve tahammülünü gün geçtikçe çâk edecek dereceye varıyordu.

Hilâfet makamının Başkâtibi olan zât, Halife Abdülmecid

Efendi'nin bazı şikâyetlerini Ankara hükûmetine iblâğ eylemişti. Bu şikâyetler şu noktalara taalluk ediyordu.

«Bir müddetten beri gazetelerde Hilâfet makamının durumu ve Halifenin şahsı hakkında suitelakkilere müsait neşriyata tesadüf olunuyor; hürmetşikenâne bir surette vaki olan bu neşriyat için hiç bir sebep yoktur. İstanbul'a gelen hükûmet erkânı ve resmi heyetler Halife ile temastan mütebait ve müctenib bulunuyorlar. Halife bundan büyük bir teessür duymaktadır. Hilâfet tahsisatı meselesi hâlâ halledilmemiştir. Hilâfet hazinesinin istitaati fevkinde ve mükellefiyeti haricinde masraflar için maliye hazinesince yardımda bulunulacağı hükûmetçe 15 Nisan 339 tarihinde bildirilmiş idi. Hâlâ bir netice hasıl olamadı».

Halife Başkâtibi, Halifenin bu noktalara ait hissiyat ve temennilerini anlatmak üzere serkârinini Ankara'ya göndermeyi yahut itimadı şayan bir zâtın İstanbul'a nezdine gönderilmesini Ankara hükûmetinden rica etmeye teemmül etmiş ise de, suitefsire uğraması ihtimalinden dolayı bundan da vazgeçtiğini ilâve eylemişti.

İsmet Paşa harb oyunları münasebetiyle İzmir'de bulunan Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal'e 22 Kânunusani 1924 tarihinde çektiği bir telgrafname ile bu hususları bildirmiş ve keyfiyetin Heyet-i Vekilece tezekkür edileceğini de göstermiş idi.

Gazi Mustafa Kemal, İsmet Paşa'nın bu telgrafına makine başında ezip kırıcı bir baltayı andıran şu cevabı verdi:

«Hilâfet makamının ve Halifenin şahısları hakkında sui-telekkiyat ve sui-tefsirat zemini Halifenin kendi tarz ve tavır ve hareketinden neşet etmektedir. Halife dahili ve bilhassa haricî hayatiyle ecdadı padişahların mesleğini muakkip görünmektedir. Cuma alayları, ecnebi mümessilleri nezdine memurlar izamı suretiyle münasebetler, tantanalı gezintiler, saray hayatı, sarayında ihtiyat zabitlerine varıncaya kadar kabul ve onların iştikâlarını istima, onlarla beraber ağlamak gibi hareketler bu kabildendir.

Halife Türkiye Cumhuriyeti ve Türkiye halkı ile karşı karşıya vaziyetini mütalâa ettiği zaman İngiltere Krallığı ile Hindistan Müslüman aalisine veya Afgan devleti ile Afgan halkına karşı Hilâfetin ve Halifenin vaziyetini vahidi kıyasi olarak nazarı dikkatte tutmalıdır. Halife ve bütün cihan katî olarak bilmek lâzımdır ki, mevcut ve mahfuz olan Halifenin ve Hilâfet makamının hakikatte ne dinen ve ne de siyaseten hiç bir mâna ve hikmeti mevcudiyeti yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla mevcudiyetini, istiklâlini tehlikeye maruz bırakamaz. Hilâfet makamı bizce en nihayet tarihî bir hatıra olmaktan fazla bir ehemmiyeti haiz olamaz.

Türkiye Cumhuriyeti ricalinin veya resmi heyetlerin kendisiyle temasını talebetmesi dahi Cumhuriyetin istiklâline sarîh bir tecavüzdür. Serkarinini Ankara'ya göndermek veya itimada şayan bir zâtın nezdine izamı suretiyle hissiyat ve temenniyatını hükûmete iblağ talebinde bulunması dahi Cumhuriyet hükûmetiyle karşı karşıya vaziyet alması demektir; buna da salâhiyetler değildir. Kendisiyle Cumhuriyet hükûmeti arasında başkâtibî muhabereye tavsiyet etmeleri de fazladır. Başkâtip beyin böyle küstahlıktan mücanebeti lüzumu kendisine ihtar olunmalıdır.

Halifenin hayat ve mâişetini temin için Türkiye Cumhuriyetinin tahsisatından mutlaka altında(dûn) bir tahsisat kâfi gelir. Maksat debdebe ve darat değil, insanca hayat ve mâişet temininden ibarettir. Hilâfet hazinesinden maksat ne olduğunu anlıyamadım. Hilâfetin hazinesi yoktur ve olamaz. Böyle bir hazineye ecdadından tevarüs etmiş ise resmen ve vâzihan malûmat istihsal ve itâ buyrulmasını rica ederim. Halifenin aldığı tahsisat ile temini kabil olamayan tekâlif nelermiş ve 15 Nisan 339 tarihinde hükûmet ne gibi mevaid ve iş'aratta bulunmuştur? Bunu da lütfen iş'ar buyurunuz.

Halifenin ikâmetgâhını tasrih ve tesbit etmek hükûmetin şimdiye kadar yapmış olması lâzım gelen bir vazife idi. İstan-

bul'da milletin boğazından kesilmiş paralarla yapılmış bir çok saraylar, bu sarayların içindeki bir çok kıymetli eşya ve levazimat hükûmetin vaziyeti tesbit etmemesi yüzünden mahv ve heder oluyor. «Halife mensupları sarayların en kıymetli levazımını Beyoğlu'nda, şurada, burada satıyorlar» diye rivayetler vardır. Hükûmet bunlara biran evvel vaziyed etmelidir; satılmak lâzımsa hükûmet satmalıdır.

Hilâfet kadrosu ciddi tetkik ve tensik olunmak lâzımdır ki serkarinlerin, serkâtiplerin mevcudiyeti Halifeyi hâlâ saltanat hülyası içinde uyutmasın. Fransızlar Kral hanedanı ve mensubini Fransa'ya sokmakla istiklâl ve hâkimiyetleri için yüz sene sonra bugün dahi mahzur görüp dururken her gün ufuktan saltanat güneşinin doğuşuna (tulûuna) duacı bir hanedan ve mensubini hakkındaki muamelemizde Türkiye Cumhuriyetini nezaket ve safsata kurbanı edemeyiz. Halife kendinin ve makamının ne olduğunu sarîh olarak bilmeli ve bununla iktifa etmelidir. Ciddi, esaslı tedbirler ittihaz ile iş'arını rica ederim efendim».

Bu esaslı tedbirler nihayet 2 Mart 1924 günü Halk Fırkası grubunda ittihaz olundu. Martın üçüncü günü Türkiye Büyük Millet Meclisine Şer'îye ve Evkâf Vekâletinin ilgasıyla tedrisatın tavidine ve Hilâfetin ilgasına dair kanunlar teklif olundu. Müzakere ve münakaşa beş saat sürdü. Neticede şu kararlar alındı:

1 - Türkiye Cumhuriyetinde nâsın muamelâtına dair olan hükümlerin teşrii ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği hükûmete aittir.

2 - Şer'îye ve Evkaf Vekâleti mülğadır.

3 - Türkiye dahilindeki bütün ilmi ve tedrisi müesseseler, bütün medreseler Maarif Vekâletine devir ve raptedilmiştir.

4 - Halife hal' ve Hilâfet makamı lağvolunmuştur.

5 - Mahlû' halife ve munderis Osmanlı saltanatı hanedanının bütün âzası Türkiye Cumhuriyeti memaliki dahilinde ikamet hakkından ebediyen mahrum edilmiştir.

Hilâfetin ilgası kararının Halk Fırkası içtimainda kabulünü mütaakip Ankara'dan İstanbul valiliğine hanedan erkânı ve sayılar hakkında ittihazı lâzım gelen tedbirler bildirilerek milli hudut haricine çıkarılacak olan Abdülmecid Efendi ile hanedanın diğer âzasının ne suretle azimet edeceklerine dair talimata intizar edilmesi tebliğ edilmişti.

Martın üçüncü günü Büyük Millet Meclisi'nce Hilâfetin ilgasına dair kanunun kabul edilmesi üzerine geç vakit Dahiliye Vekâletinden İstanbul vilâyetine kararın mahlû Halifeye tebliğ ve hâlen ailesi erkânıyla beraber millî hudut haricine çıkarılması hakkında kati talimat geldi.

Vali Haydar ve Polis müdürü Sadeddin Beyler tarafından icabeden tertibat alındı. Dolmabahçe sarayının telefon telleri kesildi; etrafı asker ve polis ile sıkı bir inzibat altına alındı; saraya girip çıkmak yasak edildi. Gece yarısı Vali ve Polis Müdürü ile Emniyet-i Umumiye Müdürü Muhiddin Bey Dolmabahçe sarayına gittiler. Üç memur müşkül vazifelerini tam terbiye ve nezaket dairesinde ifa ettiler.

Vali Haydar Bey Büyük Millet Meclisinin Hilâfet makamı, Halife ile Osmanlı hanedanının diğer âzası hakkındaki kararlarını Abdülmecid Efendiye bizzat resmen tebliğ etti ve bir kaç saatte kadar millî hudut haricine çıkılacağını bildirdi.

Abdülmecid milletin kararını sükûnetle dinledi ve buna mütavaat eyliyeceğini söyledi. Hazırlanması için hiç olmazsa, bir iki gün müsaade edilmesini rica etti ise de Vali Haydar Bey aldığı emrin pek kati olduğunu, sabaha karşı saat beşte hareket edileceğini anlattı.

Bunun üzerine Abdülhamid'in hal'inden sonra Selânik'e nasıl gönderildiğini bilen sabık Halife, yanında kimseyi götürme bilip götürmeyeceğini sordu. Akkrabasından istediğini götürmekte serbest olduğu cevabını alınca kızı Dürrüşehvar ile oğlu Faruk

Efendi'ye ve iki kadınına kendisiyle birlikte hareket etmek üzere hazırlanmalarını bildirdi.

Polis Müdürü Sadeddin Bey nakliye vasıtalarını tedarik etmişti. Hazırlık az zamanda bitti. Sabık Halife ile ailesinin eşyası üç kamyona yerleştirildi. Sabahın saat beşinde sabık Halife Abdülmecid Efendi, kızı Dürrüşehvar Sultan, oğlu Faruk Efendi ile, bir iki haremi de diğer bir otomobile bindiler. Kendilerine birkaç haremağası ve hizmetçi de refakat ediyordu. Üçüncü bir otomobilde Polis Müdürü Sadeddin Bey bulunuyordu. Mahlû Halife ile ailesinin eşyasını nakleden kamyonlar arkadan geliyordu. Bir çok motosikletli polisler kabileyi ikmal etmekte idi.

Bu suretle sâkıt Halife İstanbul Polis Müdürü refakatinde evvelâ şehir haricine, sabahleyin de hudud haricine çıkarıldı.

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'a salı günü girmişti! Osmanlı hanedan taç ve tahtını kaybettikten sonra, milletçe ilga edilen Halifelik makamından da iskat olunan bu Fatih hafidi de yine salı günü İstanbul'u edebiyen terketti.

Osmanlı hanedanının diğer âzası da martın on sekizinde ihraç edildiler. Vahideddin'in evvelce Yıldız Sarayı'ndan çıkarılmış olan kadınları da sığındığı Mekke'den istiskal görerek Avrupa'yı boylamış olan efendilerinin yanına gittiler. Osmanlı hanedanı âzası kimi Avrupa'ya, kimi Mısır ve Suriye'ye, oraya buraya dağıldılar.

Artık Türkiye'de, millet kudretini ne kendi debdebesine, heveslerine israf ve heder edecek, ne şahsî menfaati ve hırsı uğruna milletini başka millet ve devletlere esir ettirecek Osmanlı sultanına, ne dinî makamından millete zarar getirecek bir halife-ye, ne de kendilerini millete besletecek Osmanlı hanedanı âzasına yer yoktu!

Bu iskat ve ihraç ile Türk milleti saltanat dağdağasından, Hilâfet heyulâsından kurtulmuştu. Artık kendi ülkesinde millet kendi mukadderatının tam sahibi olacaktı.

Millî hudutlarıyla vatanını yalnız kendi hâkimiyeti altında Türk milleti bekleyecekti. Bu millet necâbet ve besâletiyle, kanıyla ve canıyla, bütün varlığıyla vatanı en iyi, en metin surette kurtarmayı bildiğini İstiklâl mücadelesiyle, muharebeleriyle o kadar mükemmel ispat eylemiştir ki, Padişahların ve Halifelerin heyulâ-i nüfuz ve kudretlerinden medet ummağa artık zerre kadar ihtiyacı kalmamıştı!..

(Akşam, 7 Mart 1944)

Üçüncü Bölüm

BİLİNMEYEN VAHİDEDDİN

Süleyman Kâni İRTEM

Osmanlı Devletinin MISIR YEMEN HİCAZ MESELESİ

◆ Osmanlı Devleti'nin Mısır meselesi nasıl başladı?... ◆ Mısır Hidivleri, Hicaz Şerifleri ve Yemen İmamları... ◆ Süveyş Kanalının açılışı ve diplomasi oyunları... ◆ Abdülaziz'in fermanı ve Mısır'ın muhtariyeti... ◆ Mısır'da millî uyanış hareketi ve Arabî Paşa olayı... ◆ Mısır'da "Vatansever Subaylar Hareketi"... Mısır Mısırlılarıdır... ◆ Abdülhamid'in Mısır siyaseti... ◆ İngiliz ordusu Kahire'yi nasıl işgal etti... ◆ Abdülhamid Mısır'a neden asker gönderemedi?... ◆ Aslanın vücuduna iğne batırma siyaseti ve Mısır... ◆ Osmanlı Devletinin Kuveyt meselesi ve Mübarek Es-Sabah... ◆ Necid çöllerinde aşiret kavgası: İbnürreşid ve İbnisuud... ◆ Osmanlı'nın güney ucu ve kanayan yarası Yemen... ◆ Yemen meselesi ve Yemen İslah Heyeti... ◆ Halifesine başkaldıran İmam Yahya... ◆ Yemen isyanı ve millî uyanış... ◆ Kışlanın önünde redif sesi var... ◆ Afrika çöllerinde bir tarikat: Sunusîlik ve Sudan Mehdîsi Muhammed... ◆ Osmanlı'nın Hicaz vilayeti: Valiler, şerifler, emirler... ◆ Emir Avnürrefik Paşa, Vali Ahmed Ratıp Paşa... ◆ Mekke'de 33.000 kişinin ölümüne sebep olan 1893 kolerası... ◆ Hicaz demiryolunun perde arkası...

Sultan Reşad'ın Ölümü ve Vahideddin...

Sultan Reşad ötedenberi mesanesinden muztarıptı. Bu ızdırapları arasında başkalarının hastalıktan şikayetlerini işitince gariplik bir his ile kendisinde bir nevi tesliyet duyardı. Padişahın bu halini bilen bendegani, kendi hastalıklarını biraz mübalağalandırarak anlatırlardı. Sultan Reşad da deruni bir memnuniyetle onlara teselli verirdi.

Sultan Reşad'ı rahatsızlıklarında en ziyade Prof. Dr. Âkil Muhtar Bey tedavi ederdi. Operatör Cemil Paşa da hünkarın emniyetini kazanmıştı. Dr. Süleyman Numan ve Besim Ömer Paşalar da hususiyetine girmişlerdi. Yalnız Sultan Reşad tedavi esnasında vücudunun muayene edilmesinden daima hicap ve ihtiraz gösterir, hele sonda kullanılmasına hiç müsaade etmezdi.

Padişahın müptela olduğu illet gittikçe şiddetlenerek kendisini yataktan çıkamayacak hale getir diği için, Doktorlar tarafından ameliyattan başka çare bulunmadığına karar verilmişti. Ancak hünkar yaşlı idi, biraz da şeker hastalığı belirtisi gösteriyordu. Ameliyatın menfi ve fena netice vermesi ihtimali hükümet erkânını çok düşündürüyordu. Fakat başka çare kalmayacağına göre, ameliyatı yapmak için meşhur mütehassıs Profesör İzrael telgrafla Berlin'den getirtildi.

Sultan Reşad'ın Esvapçıbaşı Sabit Bey nakletmişti ki: «Hünkar Yıldız sarayında ameliyat odası haline getirilen bir salona giderken, omuzuma dayanarak müşkülâtlarla yürüyordu. Bu salona girince doktorlarla helalleşti. Sonra kibleye dönerek:

– Ya Rabbi ! Eğer ben milletim için hayırsız ve bahtsız biriysem beni şu masanın üstünden sağ kaldırma! niyazında bulundu. Cesaret ve tevekkül ile ameliyat masasına yattı.»

Sultan Reşad kloroform yerine eterle bayıldı. Ameliyat neticesinde oldukça büyük iki taş çıkarılmıştı.(Bu taşlar bir şişe içinde Topkapı sarayının Hazine dairesinde bir camkana konulmuştur)

Ameliyat esnasında profesör İzrael'e en ziyade operatör Burhaneddin Bey yardım etmişti. Süleyman Numan Paşa da ameliyatta hazır bulunmuştu. Cemil Topuzlu Paşa bu sırada Avrupa'da olduğu için ameliyata iştirak etmemişti.

Sultan Reşad ziyaret için yanına gelenlere az bir zamanda şifa bulacağını söyledi. Bu kanaatinde istinat ettiği delil, ameliyattan birkaç gece evvel gördüğü şu rüya olduğunu anlatırdı:

«Ortaköy açıklarında yalnızca denizde bulunuyordum. Birdenbire bir fırtına çıktı. Dalgalar yüzmeme mücadele etmiyordu. Arkamdan hücum eden iki deniz canavarından kurtulmak için bütün kuvvetimi sarfederek helecan ve korku içinde çok zahmetle kulaç atıyordum. Canavarlar bana yetişemediler. Beylerbeyi sarayının rıhtımına selametele tutunabildim. Kendimi karada bulur, Allaha dua ederken uyandım».

Ameliyat muvaffakiyetle neticelendikten ve tehlike müddeti geçtikten sonra yanına gelenlere Sultan Reşad sevinç içinde rüyada kendisine musallat olan iki canavarın ameliyat ile vücudundan çıkarılan iki taşa işaret olduğunu söyler, bu canavarlardan kurtulduğu için Allaha hamd ve şükrederdi. Dışarıya ilk çıktığı gün kurbanlar kesilmiş, Mabeynde tebrikler yapılmıştı.

İtalya ve Balkan harplerinin felaketleri, Trablusgarp ve Bin-gazi'nin, Rumelinin büyük kısmı ile Ege Adalarının elden çıkması suretiyle mülken vaki olan zayıat yetmiyormuş gibi devletin bir de Cihan hARBİNE sokulması onu pek müteazzi etmişti.

Vakıa ordunun kumandasını eline alan Enver Paşa, nihai za-

ferin Almanya ile müttefiklerinde kalacağını temin ediyordu ama, bu teminat padişahın kalbine emniyet vermiyordu.

Sultan Reşad şahsiyetini pek kuvvetli gördüğü İttihat ve Terakki Cemiyetinin en nüfuzlu erkanından olduğunu bildiği Enver Paşa'dan çekinirdi. Paşanın zafere kavuşulmadıkça sulh arzusunun bozgunculuk ile bir tuttuğu da malumu olduğu için, kalbindeki endişeleri cemiyet erkanından, devlet ricalinden kimseye açmaya cesaret edemezdi. Fakat zavallı hükümdar, ketumiyetlerine itimat ettiği bendeganına kaç defalar ömrünün son senelerini hayırlı bir akıbetle sulh ve sükun içinde geçirmek istediğini, gizli gizli ve yana yana anlatmıştı.

Sultan Reşad harp bölgelerinden hoş haberler geldikçe kalbinde hasıl olan inşirah ile eskidenberi mutadı olduğu üzere civar köşklere birine «gidiş» emrederdi. Hele Çanakkale'de düşman donanmasının 18/5 Martta uğradığı hezimet üzerine paytahtın selametine ve kendisinin Anadolu'ya zaruri seyahatten kurtulmasına ne kadar candan sevinmişti.

Fakat aylar geçtikçe böyle parlak haberler azalmıştı. Kara haberler geldikçe Sultan Reşad halka görünmekten sıkılır, saraydan dışarı çıkmak istemezdi. Haydarpaşa iskâlesinde vaki olan büyük infilakten sarayın da camları ve çerçeveleri sarsılmıştı.

Onun maneviyata itikadı var idi!.

Eslafından Üçüncü Murat Sinanpaşa köşkünde iken Mısırdan gelen gemilerin attıkları toplardan köşk sarsılmış, camları kırılmış, Sultan Murat bundan korkarak ağlamış ve şeamet yakın zamanda ölümüyle tecelli eylemiş değil miydi? Bu infilak hadisesi de Sultan Reşad'ın ruhunda bu yolda bir tesir hasıl etmiş, o da bundan âti için bir şeamet ve felaket istihraç eylemişti! Şimdi onu her şey yoruyordu.

Almanya imparatorundan sonra, yeni Avusturya – Macaristan İmparatoru da imparatoriçesi ile birlikte kendisini ziyarete gelmişlerdi. Bu ziyaretler dolayısıyla zaruri yapılan merasimin kül-

fet ve zahmetleri onda takat bırakmamıştı. Birgün kendisine tazimat arzına gelen eski Başmabeynci Lütfi Simavi Beyle sohbet esnasında Sultan Reşad, rahatlığa duyduğu hasreti şöyle dile getirmişti:

– İmparatorların ziyaretleri beni biraz yordu. Hele Avusturya imparatoru imparatoriçe ile geldiğinden merasim daha tekellüflü oldu. «Kanepenin üstündeki yastığı göstererek», şu yastığı gördükçe başımı üstüne koyup istirahat etmek ihtiyacını hissediyorum.

Bağdat'ın sükutu günü, daha haberini almadan akşam namazına varacağı sırada:

– Ya Rabbi! Eğer bu muharebenin sonu bizler için fena olacak, hakkımızda hayırlısı olmayacaksa, bu kuluna o günü gösterme! Ruhumu kabzet! diye Allaha yalvarmıştı!

Beşinci Sultan Mehmed Reşad muharebenin sonunu görmeden ve dokuz sene şaltanattan sonra dünyada bulamadığı sükun ve istirahate ebedi olarak kavuştu. 1918 senesi Temmuzunun altıncı ve H.1336 Ramazanının onbeşinci günü akşamı Hırka-i Sadet ziyaretinden Yıldız sarayına döndüğü vakit vücudunda kırılganlık ve hararet duydu. Mutadî veçhile Mabeynde yemek yemeyerek hareme çekilip yattı.

Kendisi hastalığını sıtma sanıyordu. Hatta cuma günü selamığa çıkmaktan bile bahsediyordu. Fakat hastalık buna müsaade etmedi. Her gün sağlık raporları neşrediliyordu.

Harp durumu berbattı. Böyle bir sırada Sultan Reşad'ın ölümlü ihtimali İttihat ve Terakki hükümetini büyük endişeye düşürüyordu. Sadrazam Talat Paşa sabah akşam saraya uğruyor, Enver Paşa saraydan ayrılamıyordu.

Sultan Reşad hastalığının ilk günlerini nisbi bir sükunet içinde geçirmişti. Kendini yoklamaya gelenlere:

– İyiyim... Merak etmeyiniz, diyordu.

Fakat sonraları bitkinliğini gördükçe hayattan ümidini kesiyordu. Bir defa:

— Evvelki hastalığımdan kurtulacağımı Cenabı Hak bana âyân etmişti. Fakat bu defa kurtulacağımı ummuyorum.

Demişti. Dört gün böyle geçti. Beşinci günü hünkârın hali fenalaştı:

Mabeyn Sertabibi Miralay Ahmed Bey'le Sahra Sıhhiye Müfettişi Umumisi Süleyman Numan Paşa daima padişahın yanbaşında duruyorlardı. Hastalık gittikçe ağırlaştı. Son saatinde, yanında Yahya Efendi dergâhı şeyhi ile İstabl-ı Âmire Müdürü Miralay Şeref Bey, Esvapçıbaşı Sabit Bey, Mabeyn tabiplerinden Hilâliahmer reisi Ali Paşa, Şehzade Ömer Hilmi Efendi ve haremi hümayundan örtülü iki kadın, baş ve ikinci imamlar hazır bulundular. İmam efendiler tarafından Kur'an okunurken, Sultan Reşat, kendisi de hafif hafif:

— Allah! Allah! diyordu.

Böyle diye diye akşama doğru saat yediyi beş geçe irtihal etti.

Miralay Şeref Bey dışarıya çıkıp padişahın irtihalini büyük teessürle Başmabeynciye haber verdi. Bu esnada haremde biribiri ardınca camlar kırıldı. Saraylıların bahçeye akseden feryatları ile selâmlıkta iftar sofrasından fırlayanlar harem dairesine koşuştular. Harem ve selâmlık birbirine girdi. Kadınefendilerden biri Sultan Reşad'ın naaşı ile yarım saat yalnız kalmak istedi. Gasil-den evvel naaşın hususi tedbiratını kendi elleriyle yaptıktan sonra çekildi.

Sultan Reşad'ın bu hastalığından müdavi tabipleri tarafından tanzim edilip neşredilen raporda, «paratifoidi humma şeklinde seyreden hastalığı esnasında kendisinde zaman zaman görünen diyabetin birdenbire şiddetlenmesinden, fazla miktarda aseton hasıl olmasıyla müdavat tesir etmediği» gösterilmiştir.

Birçok seneleri mihnet ve ıstırapla geçen veliahtlığından son-

ra saltanata nail olunca, aradığı rahatı sükunu, iğtişaşlar, isyanlar, muharebelerle ömrünün son dakikasına kadar bulamayan Beşinci Sultan Mehmed Reşad 74 yaşında işte böyle sönüp gitti. (3 Temmuz 1918- 24 Ramazan 1336)

Vefatın vukuundan yarım saat sonra vükelâ Mabeynde toplanıldılar. Sadrazam Talat Paşa, hükümdardan ziyade bir baba tesciri bırakan Sultan Reşad'ın ziyandan hissettiği teessürü zapta muvaffak olamıyor, ağlıyordu.

Hükümdarlık dirayeti itibariyle şahsiyetinde bir meziyet ve kıymet görülmediği için, Sultan Reşad'ın ölümüne o zaman kendi mensuplarından ve harp, siyaset endişeleri içinde kaynaşan İttihat ve Terakki vükelâsı ile devlet ricalinden başka cidden müteessir olan bulunmadı denilebilir. Ancak gelen, gidene çok, hem de çok arattı!

Sultan Reşad me'um Sevr Muahedesini görmedi. İşte O'nun tarihi bahtiyarlığı !..

Osmanlı tarihini mütalaa ede ede Sultan Reşad Türk milleti ile saltanat hanedanı arasında hasıl olmuş olan açıklığın artık dolamayacak kadar geniş olduğuna kanaat getirmişti. Onun mahremlerine saltanat hanedanına ait olmak üzere, şu sözü tekrar ettiğini muhakkak olarak biliyorum:

– Bu millet bizi sevmez! Bu millet bizi sevmez!

Sultan Reşad hiç olmazsa bunu anlamıştı. Bu sebeple milleti kendi şahsından tenfir edecek hareketlerden ictinabederdi. Sevr Muahedesini akteden halefi Vahideddin'in gafleti ise, milleti artık bu hanedan ile alakasını katiyyen ve ebediyyen kesmeye sevk ve icbar etti!

(Akşam, 30 Mayıs 1942)

Tahta Çıkıp Kılıç Kuşanan Adam...

Vahideddin tahta cülûs edince ilk iradesi, selefi Beşinci Sultan Mehmed Reşad'ın sağlığında Eyüp'te yaptırmış olduğu türbeye defni hakkında sadır olmuştur.

Padişah naaşları, ölümün vukuu bulduğu yerde üstü beyaz çarşafarla örtülü olarak altı kollu bir teskere üstüne konulur, hiç merasim yapılmadan Topkapı sarayına nakledilerek orada gasil ve tekfin edilirdi. Cenaze Hırka-i Saadet dairesi önündeki musalla taşına konulur, merasim bundan sonra başlardı. Sultan Reşad'ın Harem dairesinden çıkarılan naaşı da ertesi sabah şafakla beraber saray memur ve müstahdemlerinden mürekkep bir ce-maatle ve Yıldız sarayının dış bahçesi yoluyla Ortaköy caddesine çıkan Mecidiye kapısından Çırağan sarayı rıhtımına götürülmüştü. Oradan bir istimbota alınarak Topkapı sarayına nakledilmiş ve «Hirkai Saadet» dairesinde «Hacet penceresinin» altın yaldızlı parmaklığı önüne konulmuştu.

Cülûs ve biat törenlerinde hazır bulunması usulden olanlar o sabah erkenden Topkapı sarayında toplanmışlardı. 1918 yılının üç Temmuz günü sabahı Altıncı Mehmed Vahideddin, Söğütlü vapuruyla Sarayburnuna yanaşınca Şehremini Vekili, Birinci Kolordu Kumandanı, Polis Umum Müdürü, Hazine-i Hassa memurları tarafından karşılandı. Buradan Bağdat köşküne gitti; Veliht Abdülmecid Efendi de oraya geldi. İki birden Hırka-i Saadet dairesinde dua ettikten sonra, önlerinde Teşrifat Umum Müdürü İsmail Cenani ve Teşrifat Müdürü Memduh Beyler olduğu halde Babüssaade'ye hareket ettiler. Taht burada kurulmuştu.

Törene dahil olanlar kendilerine tayin edilmiş yerleri evvelden işgal etmiş bulunuyorlardı.

Tahtın sağ tarafında Veliâht ile şehzadeler, Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa, damatlar, âyan ve mebuslar ile ruhani reisler, sol tarafında Sadrazam, Şeyhülislam, Vükelâ, mülki, askeri ve ilmiye ricali saf teşkil etmişlerdi.

Meydanı beyaz sorguçu, kırmızı elbiseli maiyyet-i seniyye efradı işgal etmişti. Uzunca, zayıf, kuru bünyeli Vahideddin, üstünde müşir üniformasıyla taht önüne geldi; vücudunun üst kısmı biraz öne doğru eğik duruyordu.

Sultan Reşad şişman (mülahham) vücudu, kısarak boyu, top sakalı ile insanda, bir «baba adam» tesiri bırakırdı. Vahideddin'i görenlerin ise, gözlüğü altındaki nazarlarının donukluğu ile, desiseci, hodbin, mağrur birisinin karşısında bulduklarını hissetmemeleri kabil olamazdı.

Nakibüleşrafa vekalet eden Kazasker Seyyid İbrahim Efeninin yaptığı duayı Enderun ağalarının alkışları takip etti. Vahideddin de bizzat ellerini kaldırarak ayrıca bir duada bulundu.

Sıra biat ve tebrike gelmişti. Başmabeynci yerine ikinci mabeynci Nüzhet Bey tahtın saçağını elinde tutuyordu. Şehzadelerle vükelâdan sonra hazır bulunanlar – *Kafkasyalılar namına murahtas bir heyet dahi var idi* – Altıncı Mehmedin cülûsunu tebrik ettiler.

Saçları ağarmış, kıranta bıyıklı Vahideddin'in üniforması üstünde birkaç nişanı görünüyordu. Şehzadelerin tebriki el sıkma, diğerlerinin ki saçak öpme suretiyle vaki oldu. Vahideddin, şehzadelerin, ilmiye ricalinin ve ruhani reislerin tebriklerini ayakta, diğerlerinininkini ise tahta oturmuş olarak kabul etti.

Selam ve alkışlar arasında biat ve tebrik töreni bittikten sonra yeni hükümdar, sefeinin musalla taşında bekleyen tabutuna doğru yürüdü. Hırkai Saadet dairesinin çinileri önünde

Veliaht Abdülmecid Efendi ile yan yana durdu;Başımam musalla etrafında Sultan Reşad'ı tezkiye etti.

Bürümceklerle bürünmüş, üstüne şallar, sarı sırma ile ayetler işlenmiş yeşil, kırmızı atlas örtülerle kaplanmış, hükümdarlara mahsus yedi kemer takılmış olduğu halde kaldırılan tabutu, bir adım mesafede Sultan Reşad'ın sancağı takibediyordu. Cenaze tekbirler, tehlillerle Babüssaade'ye götürüldü. Orada Şeyhülislam Musa Kazım Efendi cenaze namazını kıldırdı. Bu namaza Vahideddin de iştirak etti. Namaz bitince bastonuna dayana dayana tabutu orta kapıya kadar teşyi etti; sonra Bağdat Köşküne, oradan da Enver Paşa ile bir otomobile binerek Eyüp'e hareket etti.

Böyle törenlerde daima araba kullanılırken, ilk defa otomobile binen padişah Vahideddin olmuştur. Padişahların, seleflerinin tedfininde hazır bulunmaları da saltanat geleneği (de'bi) olmadığı halde Vahideddin, bu bid'atleri sırf nümayiş olsun diye yapıyordu.

Cenaze alayı Eyüb'e varınca yapılan dualardan sonra Sultan Mehmed Reşad'ın naaşı türbesine defnedildi. Definden sonra Vahideddin Eyüp'ten Dolmabahçe sarayına hareket etti.

Ertesi günü Harem-i Hümayunu da bu saraya naklolundu. Sarayda ve Mabeynde hususi hizmetlerde bulunanlar değiştirilerek yerlerine Vahideddin'in kendi adamları getirildi.

Vahideddin ilk cuma selamlığını Beşiktaş'ta Valide Camiinde yaptı. O Sultan Reşad gibi dindar değildi. Cuma namazları esnasında camide mahfil-i hümayunda bol bol sigara içti.

Vahideddin'in ilk muayede töreninde saçağı Müşir Ahmed İzzet Paşa tutmuştur. Kılıç kuşanma meselesi Vahideddin'in zihnini çok işgal ediyordu. Acaba kendisine kılıcı kim kuşatacaktı?

Bu törene dair divan-ı hümayundan kayıtlar çıkarıldı. Vahideddin ne farmason Şeyhülislam Musa Kazım Efendiye, ne Konya'dan İstanbul'a gelmiş olan Çelebi Efendiye bu şerefi ver-

mek istemiyordu. Bu işin Nakibüleşrafa gördürüleceğini tahmin eden Musa Kazım Efendi iğbirarını gizlemiyordu. Bu saik ile bir müddettenberi Nakibüleşrafların intihabında hakikaten sâdattan olup olmadıklarına pek dikkat edilmediğini arzetmesini Başma-beynci Lütfi Beyden rica etmişti.

Vahideddin bir gün Lütfi Beyle bu meseleyi konuşuyordu. Lütfi Bey Birinci Napoleon'un taç giyme (tetevvüc) törenini padişaha anlattı. Papa Yedinci Pie kilisede İmparatorluk tâcını Napoleon'un başına tam koyacağı esnada, Napoleon'un tacı Papanın elinden alarak giydiğini, kendisinin de Hazreti Ömer'in kılıcını – *adaâlet kılıcı* – bizzat kuşanabileceğini izah etti.

Bu ma'ruzat hünkârı düşündürdü. Biraz sonra Vahideddin:

– Lazım gelirse ben de Napoleon'u taklit ederim! dedi.

Yeni padişah kılıç alayı günü ananeye göre, Eyüpten dönüşte şehre girerken Belediye Meclisi heyetince karşılanacaktı.

Bu günlerde Ankara Valiliğinden Şehremaneti vekaleti in-zimamı ile İstanbul valiliğine yeni tayin olunmuştum. Kılıç alayı da İstanbul'a geldiğim akşamın ertesi sabah icra edilecekti. Şehir namına Edirnekapı'da söylenecek nutuk benim İstanbul'a gelişimden evvel Dahiliye Nezaretince «Umur-u mahalliye-i vilâyat» müdürü ve Galatasaray Sultanisi edebiyat muallimi Süleyman Bey tarafından müselsel, muttasıl bir üslupla hazırlanmış, bir hattata yazdırılmış, yazının etrafı tezhip ettirilmişti. Okunduktan sonra padişaha takdim edilecek olan bu nutuk için ben de İstanbul'a geldiğim akşam bir antikacıdan sırmalı bir mahfaza satın aldırılmıştım.

Kılıç kuşanma töreni Eyüp'te yapılacaktı ve töreninin yapılacağı 13 Eylül 1918 cumartesi günü sarayda mükemmel bir büfe hazırlanmıştı. Sabahleyin erkenden şehzadeler ve damatlar sarayda toplandılar. Bunlar Eyübe yollandıktan sonra Vahideddin de omuzunda İkinci Mahmud'un harmanisi biçiminde yakası sırma dallı gümüşî uzun bir pelerin, belinde Yavuz Selim'in fildişi

kabızlı yassı ve kıvrık uçlu kılıcı olduğu halde, on çiftte bir filika ile hareket etti.

Eyüp türbesinde şehzadelerle Vükelâ, Şeyhülislam, Naki-büleşraf ve Çelebi Efendiler hazır bulunuyorlardı. Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı mücadelesi ile umumi takdirleri celbeden Sünusi Şeyhi Ahmed Sünusi bir Alman denizaltısı ile Avrupa'ya çıkmış, kılıç kuşanma töreninden bir gün evvel Balkan treniyle İstanbul'a gelmişti. Bu törene o da davet olunmuştu.

Padişahın sağında solunda taşınan buhurdanlardan amber ve öd kokuları etrafa yayılıyordu.

Vahideddin'in gösterdiği arzu üzerine Hazreti Ömer'in kılıcını kuşatma vazifesi, İttihatçıların büyük itibar ve hürmet gösterdikleri Sünusi Şeyhine tevdi olundu. Ahmed es-Sünusi de üstünde beyaz burnuosu ile elindeki âsâyı mermerlere hafif hafif dokundurarak ilerledi; yanında siyah cübbesiyle Konya Çelebisi de yürüyordu.

Padişah Şeyhin ve Çelebinin hürmetlerini, büyük samimiyet göstererek kabul ve şehzadeleri, damatları, Vükelâyı, ülemayı içeriye davet etti. İçerde Üçüncü Ahmed zamanında işlenmiş olduğu söylenen sırma dal işlemeli beyaz bir minderde oturdu. Şehzadelere, Şeyhe ve Çelebi Efendiye, Vükelâyaya oturmalarını bildirdi. Sıra sıra beyaz sarıklı ve siyah cüppeli ülema ile memurlar elpençe divan duruyorlardı.

Kuran okundu. Bunu Şeyh Sünusi'nin eli göğsünde, kesik ve heyecanlı bir sesle irad ettiği Arapça bir dua takibetti.

Hazreti Ömer'in kılıcı, altın benekli, uçuk renkli kadife kaplı kınında, yeşil atlas örtülü ufak bir kürsü üstünde duruyordu. Şeyh Sünusi bunu aldı, kucakladı; öptü; alınına, gözlerine, sakalına sürdü; sonra ellerini padişahın göğsüne hürmetle dokundurarak kılıcın ince kordonlarını Vahideddin'in omuzuna geçirdi. Padişahın göğsüne doğru eğilmiş durarak Fetih suresini müessir ve fasih bir eda ile okudu.

Dua bittikten sonra Vahideddin, tanıştığına pek memnun olduğunu Nakibüleşraf vasıtasıyla Şeyhe bildirdi. Bu iltifattan pek memnun kalan Şeyh de padişaha yeniden dualar etti. Şehzadeler ve Vükelâ padişahı orada tebrik ettiler.

Vahideddin kuşandığı kılıcı öpüp başına koyduktan sonra, tekrar kürsiye bıraktı. Eflatun renkli bir seccadeye geçti; Veliht da kendisini takibetti. İki birlikte namaza durdular. Türbe içindeki kılıç kuşanma merasimi bununla bitmiş oluyordu.

Vahideddin Edirnekapı'dan şehre girerken Belediye heyeti ile beraber kendisini karşıladık. Nutku okudum. O da arabası içinde oturmuş halde bulunarak dinledi. Nutku, mahfazası ile kendine takdim ederken:

– Teşekkür ederim! den başka söz söylemedi.

Kılış kuşanma merasimi de böylece hitama erdi. Altıncı Mehmed Vahideddin bugün kahraman Yavuz Sultan Selim'in, sonra âdil Ömer-ül Faruk'un kılıçlarını takmıştı! Kahramanlıktan ve adaletten hiçbir nasibi olmadığı halde...

(Akşam, 3 Nisan 1943)

Bilinmeyen Bir Vahideddin Portresi...

Vahideddin ilk saltanat günlerinde İttihat ve Terakkiye rağmen popüler olmayı düşünmüş, bütün gösteriş fırsatlarını kaçırmamaya karar vermişti. Sırf bu maksatla idi ki, cülusundan sonra İstanbul'da çıkan Vefa yangınına gitmişti. Zahren böyle ilgiler göstererek halktan kendisi hakkında sevgi uyandırmayı umuyordu.

İstanbul ahalisi arasında padişah yangına gelirse, ateşin derhal söneceği yolunda bir bâtil inanış vardı. Vahideddin Vefa yangınına gitmeye hazırlandığı sırada Başmabeynci Lütfi Simavi Bey yangının sönmek üzere olduğunu haber vermişti. İstanbulluların zehabını bilen Vahideddin, manidar bir tebessümle:

– Tam vaktinde gideceğiz! cevabını vermişti.

Padişahın yangına gittiğinin duyulması üzerine, avdetinde güzergahı halk ile dolmuş, ertesi günü de gazeteler bu hareketini sitayişlerle alkışlamışlardı.

Yeni padişahın eski Osmanlı hükümdarları gibi tebdil kıyafet gezdiği, çarşıya, kahvehanelere giderek ahali ile temasta bulunduğu, resmi daireleri mütenekkiren teftiş ettiği şayiaları devran ediyordu! Bu asılsız şayialar sefaretlere kadar akseylemişti. Hatta bir gün elçilerden biri bu hususta Başmabeynci Lütfi Beyden malumat sormuş, o da suale doğrudan cevap veremiyerek:

– Zât-ı şahane gayet faaldirler!

Sözüyle iktifa etmişti. Elçi de bu cevabı, o şayiaları tastik makamında telakki etmiş, aldığı bu malumatı başkalarına da tek-

rar etmişti. Lütü Simavi Bey, elçinin bu halini Vahideddin'e haber verince ikisi birden gülüşmüşlerdir!

İttihat ve Terakki hükümeti, Vahideddin'in popüler olmak arzusuna hiç de sıcak bakmıyor, bilakis bu hale meydan vermemek istiyor, sarayın dahilini, hatta Harem-i hümayunu tecessüs ve tarassut altında bulunduruyordu.

Vahideddin kılıç kuşandığı gün Şehremini sıfatıyla Edirnekapı'da İstanbul ahalisi adına kendisini karşılayarak okuduğum nutka bir teşekkürle iktifa etmiş, intizar hilafına bir nutuk ile cevap vermemişti. O gün için hükümetçe ve sarayca tertip edilmiş olan programda şehir namına kendisine bir nutuk iradedileceği nasılsa zikredilmemiş, o da cevaba hazırlanmamıştı. «Popüler» olmak siyasetinde Vahideddin için kaçırılmış bir fırsat olmalıydı bu! Bunu telâfi etmesi lazımdı!

İstanbul Valisi ve Şehremini sıfatıyla İstanbul'da geçirdiğim ilk cuma günü padişahın huzuruna kabul olunacaktım. Bu vesile ile Vahideddin'in ca'li (sahte) tavırlarla hafif, fakat düzgün söz söylediğini müşahede ettim. Beyoğlu mutasarrıflığım esnasında selamlık resimlerinde camide Sultan Reşad'ın birkaç defa işittiğim hitaplarında ve bir defa ayakta nail olduğum iltifatında bu derece bir düzgünlük görmemişim. Kendisiyle sıkı münasebetlerde bulunanlardan da anladığıma göre, ifadesi rekik (tutuk, kekeme) ve mütereddit idi. Kısa cümlelerle konuşurdu. İlk görüştüğü birisinin karşısında söz mevzuunu idare etmek hususunda sıkılır, zahmet çekerdi. Ancak söylenmesini evvelden tasarladığı (tasmim) resmi beyanat, ağızından nispeten daha düzgünce çıkardı. Şahıs ve halinden beklenmeyen bir zeka parıltısıyla (lem'a) muhatabını pek yerinde, adeta şaşırtıcı sözler ve cevaplar karşısında bıraktığı da olurdu; fakat nadiren!

Sonradan anladığıma göre, Vahideddin hazırlıklı bulunursa sözleri inşicamını kaybetmezdi. Beni kabul edeceği gün ise iyice hazırlanmış bulunuyordu. Karşısında bir sandalyede oturmuş

olduğum halde, Vahideddin'in her cümlesi ağzından ağır ağır dökülen beyanatını dinledim.

Padişah, karşısında yalnız bir kişiye hitabeden bir nutuk tarzındaki bu beyanatında, «kendisini Edirnekapı'dan istikbalde şehir namına söylediğim nutka, sevgili büyük biraderinin kabrini ziyaretten mütehasıl teessür ile o gün cevap veremediğini, düşündüklerini şimdi bildirmek fırsatına nâiliyetten memnun kaldığını» bildirmekle söze başladı. Sonra «umumi harbin vatan açtığı maddi, manevi, ictimai ve ahlaki yaraları tedaviye çalışacağından, payitahtı harabazar bir halde görmek kendisini pek müteessir ettiğinden, imarına pek ziyade itina göstereceğinden» uzun uzun bahsetti. Bu sözleri söylerken müteessir görünüyor, memleketin sâlahı namına yapacağı icraatı anlatırken hararefli ifadelerde bulunuyordu.

Yirmi iki seneye varan memuriyet hayatımda ilk defa olarak – *sonuncusu da bu olmuştur* – o gün bir padişahın huzurunda bulunmuş ve padişahla başbaşa kalmıştım. Siyasi bir rol oynadığını daha farkedemediğim hünkârın pek hayırhahâne görünen mülâhaza ve temennilerini büyük bir dikkatle dinlemiştim.

Huzurundan çıkınca Başmabeynci Lütfi Simavi Beyin odasına uğradım. Padişahın hafızamda kalan beyanatını kağıt üzerine zabt ve tesbit ettim. Bunu gören Lütfi Simavi Bey gidip Vahideddin'e:

– Şehremini hitab-ı hümayunlarından pek müteessir olmuş. Odamda nutk-u hümayunlarınızı kağıt üzerine geçirmekle meşguller, demesiyle Vahideddin:

– Matbuata verecek mi? diye merakla sormuş.

Padişahın bana söylediği sözlerin gazetelere verilip verilmemesi bir mesele haline geldi. Halbuki ben bunları bir memuriyet hatırası olsun diye zabta geçirmiştım Padişah ise sözlerinin gazetelere verilmesini arzu ediyordu.

Lütfi Bey hünkârın bir irade şeklini alan bu arzusunu bana

tebliğ edince maksadını anladım. Dahiliye Nazırının emri olmadan bu beyanatı gazetelere veremeyeceğimi bildirdim.

Bu mesele sonradan Başmabeynci ve Dahiliye Nazırı ile aramızda hayli telefon muhaberesi yapmamız sonucunu doğurdu. Hassaten ben tazyiklere maruz kaldım. Dahiliye Nazırı zabtını okudu; sadrazam Talat Paşa'ya arzetti. Talat Paşa:

– Padişahın maksadı popülarite kazanmaktır. Biz onun bu yolda daha ne kadar sözlerini dinledik. Bunların neşrine lüzum yok!

Cevabını verdi. Fakat Mabeyn tarafından ısrarlar devam edip durdu. Padişah bir gün Bâbıali'ye gelerek umum muvacehesinde bu yolda bir nutuk iradetmek arzusunu izhar ediyor, hükümet ise buna lüzum görmüyordu.

Dahiliye Nazırı artık bu işi kapatacak bir çare bulmamı söyledi. Bir iki gün sonra Belediye Meclisi umumisi açılacaktı. Meclisi açarken, sırasını getirerek Şehremini sıfatıyla huzura kabulümde «beyanat-ı hümayundan» yalnız payıtaht hakkındaki temennilerden bahsetmekle iktifa eylemeyi, toplantıda hazır bulunacak gazete muhabirlerinin de sözlerimi gazetelerine yazmalarının muvafık olacağını Nazıra arzettim. Tensibetti. Başmabeynci Lütü Beye de beyanat-ı hümayundan Meclisi Umumiye açarken bahsedeceğimi ve hazır bulunacak gazetecilerin bu sözleri gazetelerine geçireceklerini bildirdim.

Gazeteler açılış nutkunda, padişahla mülakatım hakkında söylediğim sözleri yazdılar. Mesele bu suretle kapandı.

Vahideddin bütün saltanatı müddetince kendi lehine dahil ve hariçte propağanda yapmak hevesinden kendisini alamamıştır. Mütarekenin akdinden sonra huzuruna kabul ettiği «Daily Mail» gazetesi muhabirine, Başmabeynci Lütü Beyin tercümanlığı ile söylediği sözler bu heveste ne kadar ileri gittiğinin bir delilidir.

Bu beyanat o vakit İngiliz gazetelerinden naklen bütün İstanbul gazetelerinde intişar etmişti. Vahideddin demişti ki:

«- Devletimizin harbe iştiraki adeta bir kaza neticesidir. Eğer siyasi durumumuz, coğrafi mevkiimiz, milli menfaatlerimiz ciddi surette nazarı dikkate alınsaydı, bunun asla makul olmadığı bedahaten anlaşılırdı. Maateessüf o zamanki hükûmetin basiretsizliği bizi bu badireye sürükledi; felaketimizi mucip oldu. Eğer saltanat makamında ben bulunsaydım bu elim vakıa olmayacaktı!

Ben Kırım muharebesinde İngilterenin müttefiki bulunan babam Abdülmecid Hanın İngiliz milletine beslediği samimane meveddet ve hürmete tevarüs ettim. Memleketim ile İngiltere arasında eskidenberi yerleşmiş dostane münasebetlerin tecdidine bütün kuvvetimle çalışacağım. Türk kütlesi İngilizlere karşı tevecühkarane duygular besler».

Vahideddin bu beyanatı arasında harp senelerinde vaki olan fenalıkların mesuliyeti bir zümreye - İttihatçılara - ait olduğunu söyledikten sonra:

- Aynı vatana mensup olanlar arasında zuhur eden kıtaller kalbime çok dokunmuştu. Saltanat makamına geçer geçmez bunların müsebbiplerinin cezalandırılması için derhal tahkikat icrasını irade etmiştim. Ancak muhtelif sebepler bu irademini icrasına mani oldu. Benim bütün sözlerim kalbimden geçenlerdir!

Gibi cümleler de ilave ederek kendisinin pek hassas bir kalp sahibi olduğunu göstermek istemişti. Şahane mürâilik ancak bu kadar olabilirdi!

(Akşam, 10 Nisan 1943)

Vahideddin'in İlk Göz Ağrısı: Nazikedâ...

Abdülmeçid'in sonuncu şehzadesi Mehmed Vahideddin, babasının vefatından (25 Haziran 1861/ 17 Zilhicce 1277) beş ay kadar evvel (2 Şubat 1861/ 21 Recep 1277) tarihinde doğmuştu. Abdülaziz, kardeşinin bu en küçük oğlu hakkında şefkat göstererek:

– Ben onun amcası değil, babası olacağım diyerek, küçük şehzadeyi görüp gözetmeyi kendisine borç edinmişti.

Vahideddin'in validesi Abdülmeçid'den dört sene sonra ölünce Sultan Abdülaziz, Vahideddin'i Abdülmeçid'in üçüncü ikbali Şayeste kadına tevdi ve zenci ağalardan Tefvik Ağa'yı da küçük şehzadeye lala tayin eylemişti.

Mehmed Vahideddin daha beş altı yaşlarında haşarlılığını, hırçınlığını göstermeye başlamıştı. Cariyelere iğne batırır, eline geçeni kırıp dökerdi. Abdülhamid Efendi bu en küçük kardeşinden hoşlanıyor, pintiliğine rağmen her ziyaretinde ona hediyeler götürüyordu.

Vahideddin'in tahsil derecesi kendisinin kardeşleri hakkında sarfettiği şu sözlerle ölçülebilir:

Biz yedi kardeştik. Altımız terazinin bir gözüne, büyüğümüz Murad Efendi diğer gözüne konsa her haliyle Murad Efendi ağır gelirdi!

Vahideddin diğer beş kardeşi gibi muntazam bir tahsil görmemiş, ecnebi bir dil de öğrenmemişti. Yalnız şehzadeler arasından emsali çok olduğu üzere biraz musikiye düşküncü; kanun çallar, biraz resim ve fotoğrafla meşgul olurdu.

O, ağabeyi Abdülhamid mektebinde yetişmişti. Abdülhamid ile sıkı münasebetleri onbeş yaşında iken ona ata binmek, silah kullanmak merakını aşlamıştı. Aynı zamanda tecessüs, yalancılık, dedi - koduculuk gibi ahlaki zemineleri de inkişaf ediyordu.

Analığı Şayeste kadın onu ilim öğrenmeye sevkettikçe, o kırlarda atla dolaşmaktan, tabanca kullanmaktan zevk alıyordu. Böyle gezintilerde çok defa Abdülhamid ile birlikte bulunurlardı. Bu alışkanlıklar (mümarese) sayesinde Vahideddin de ağabeyi Abdülhamid gibi iyi bir süvari, iyi bir nişancı olmuştu.

Vahideddin kendisine sevgi gösteren Abdülhamid'e casusluk yapmaya genç yaşında başlamıştı. Hanedan azaları hakkında, hassaten büyükleri Murad Efendi dairesinde görüp işittiklerini bu ağabeyine naklederdi. Sultan Murad tahta geçince Vahideddin'in bu yoldaki hizmetleri daha ziyade ehemmiyet kesbetmişti. Fakat bu hizmetler artık ücretsiz olmuyor, Abdülhamid bunlara mukabil kardeşinden parayı esirgemiyordu.

Abdülhamid'in tahta cülusu Vahideddin'in pek işine yaramıştı. Çengelköy'ünde Köçeoğulları'nın köşkü Abdülmecid tarafından teferruğ edilerek şehzadelerinden Kemaleddin Efendi ile anasına verilmişti. Abdülhamid Kemaleddin Efendi'nin vefatında terekesinden bu köşkü 40.000 altına satın alarak Vahideddin ile analığına tahsis etmiş, iyici tefriş ettirdiği gibi, Vahideddin'e Fransa'da yapılmış iki araba ile dört çift hayvan da hediye etmişti.

Mabeyn Başkatibi Tahsin Paşa'nın şahadetine göre Vahideddin saraya sık sık gelir, bazan akşam yemeğinden sonra Abdülhamid'i görürdü. Abdülhamid'in Vahideddin Efendi'yi tiyatroya alıkoyduğu çok olurdu; orada iki kardeş uzun uzun görüşürlerdi. Vahideddin'in bu buluşmalarda Abdülhamid'e havadis taşıdığı, hanedan azaları hakkında öğrendiklerini birer birer sayıp döktüğü sarayda söylenip dururdu.

Abdülhamid Vahideddin Efendiyi Veliiaht Reşad Efendi'den daha muktedir addederdi. Bu teveccüh tabii sebepsiz değildi; amma Vahideddin Efendi'nin Abdülhamid'e temellukları da sebepsiz değildi! Efendi'nin paraya ihtiyacı ve muhabbeti ziyade idi! Abdülhamid kendisine Ceyb-i Hümayundan ayda altı yüz altın verirdi.

Bu iki kardeşin sıkı fıki münasebetleri daha ziyade havadis satıcı ve alıcısının münasebetlerine benzerdi. Çünkü Vahideddin'in Abdülhamid'i sevmediği Abdülhamid tahttan indirilince aleyhinde pek çok söz söylemiş olmasıyla sabittir.

Vahideddin'in paraya düşkünlüğüne şu hareketi de bir misaldir: Tahta cülus edince selefi Sultan Reşad'ın haremindeki kasada bulunan 30.000 altına kadar parasını ve tahsisatından biriktirdiği paralarla yaptırdığı bir sofra takımına el koymuş, Sultan Reşad'ın varislerine verdirmemiştir.

Vahideddin Çengelköyü'ndeki köşkünde kendi adamları arasında yalnız ve pintice bir hayat yaşardı. Yalnız ata meraklı olduğu için köşkün üst tarafında ayırdığı bir yerde atlar beslerdi. Hanedan içinde hiç de iyi şöhreti olmayan Vahideddin'i analığı Şayeste kadından başka seven de olmazdı.

Bu hal ve vaziyette büyüyüp yetişen Şehzade Vahideddin bir ara Kandilli'de halası Âdile Sultan'ın sarayına devam etmeye başlamıştı. Bu ziyaretlerden birinde Âdile Sultan genç şehzadeyi eğlendirmek için lepiska saçlı ve şuh bir cariyeye tambur çaldırmıştı.

Vahideddin o günden bu kıza vuruldu!

Yirmi iki yaşına kadar o heveslerini Çengelköyü'ndeki köşkünde analığının himmetiyle toplanmış genç ve güzel Çerkez kızlarıyla tatmin etmişti. Ancak Âdile Sultan sarayının bu dilberi onun ilk aşkı olmuştu. Hayalinde bu latif simadan başkaları tamamen silinmişti.

Vahideddin hala sultana ziyaretlerini sıklaştırdı. Artık ne

kendi köşkünde eskisi gibi iltifatlarını bekleyen, ne halasının sarayında cıvıldaşan körpe kızlara bakabiliyordu. Günden güne şiddetlenen aşkı onu yemeden içmeden, gezip tozmaktan kesecek dereceyi bulmuştu. Bir gün Âdile Sultan sarayında kızın tamburunu dinlerken içinden bir hıçkırık koptu. Bu hıçkırık o güne kadar genç şehzadenin ziyaretlerinden şüpheye düşmemiş olan halasına, halini iyice anlatmıştı.

Adile Sultan, sarayında büyütüp bizzat terbiye ettiği kızları kıskançlıkla severdi. Vahideddin'in teessürünün sebebini keşfedince kıza hemen çıkmasını işaret etti.

Vahideddin halasının ellerine eteklerine yapıştı. Kızı istedi. Âdile Sultan:

– Ben büyüttüğüm kızları saray haricinde münasip delikanlılarla evlendirmek isterim. Sen bir şehzadesin. Yarın bu kızdan hevesin geçer; başkasını, başkalarını alırsın. Bu kız da bedbaht olur. Buna benim gönlüm razı olmaz. Vazgeç!

Diye reddetti. Vahideddin, halasının sarayından üzüntüyle ayrıldı.

Şayeste kadın evlatlığının bu halinden çok üzülüyordu. Bunun sebebini tahkik edip öğrenince, o da iptida Vahideddin'i Âdile Sultan sarayının dilber kızından vazgeçirtmek istedi. Fakat evlatlığına nasihat kâr etmiyordu ki...

Vahideddin başı sıkıştıkça derdine deva bulan Abdülhamid'e müracaata karar verdi. Abdülhamid de kardeşinin istirhamını kabul ile kızın verilmesi için iradesini bir harem ağası vasıtasıyla Âdile Sultan'a teblig etti.

Âdile Sultan buna kızdı. Fakat iradeyi yerine getirmemeye de imkan göremedi. Cariyeleri arasında en ziyade hoşlandığı bu kız kardeşinin oğluna göndermeye mecbur kaldı. İsmi Nazikeda olan bu kız Vahideddin'in başkadını olacaktır. Nazikeda Vahideddin'den bir kaç yaş büyük olmasına rağmen, Vahideddin kendisini o kadar seviyordu ki, bir an yanından ayırmak istemiyordu.

Nazikeda ile Vahideddin iki sene zevk içinde vakit geçirdiler. Bu maymun iştahlı (bül-heves) adam için bu kadarı çoktu! Artık ilk aşkının ateşi sönmüştü. Şimdi başka güzeller arayıp buluyordu.

Nazikeda unutulup kalmıştı. Bu terkedilmişliğe pek üzülen ve Vahideddin'in hercailiklerine kızarak şikayetlere kalkışan Kadınefendi boşanmak tehdidi altında iki kızı Ulviye ve Sabiha Sultanlarla Çengelköy sarayının bir köşesine çekildiler. Artık pa-buçları dama atılmıştı. Efendisi kendisinin adını bile anmıyordu. Burada rakibeleri ile Vahideddin'in sürdüğü demleri işittikçe üzüntüsü daha artıyordu. Nihayet dayanamıyarak kendisine çok teveccüh gösteren Abdülhamid'e şikayetlerde bulundu; fakat bunlar da kar etmedi. Ne tehditler, ni ikna için kurulan planlar kendine çevirmeye yeterli olmuyordu.

Nazikeda kocasının bu yollardan kocasının kendine dön-meyeceğini anlayınca tavrını değiştirerek ricalara başladı. Fakar Vahideddin'den şu kestirme ve kahredici cevabı aldı:

– Benim için artık Nazikeda yaşamıyor!

Zaten Vahideddin'in vefası bu kadardı...

(Akşam, 27 Nisan 1942)

Vahideddin'in Aşkları: Çiçekten Çiçeğe...

Şehzade Vahideddin Efendi, aşklarında sebat ve vefanın ne olduğunu bilmezdi. İlk hanımı Nazikeda kadına karşı şiddetli sevda yerine tam bir ihmal başladığı sıralarda idi. Ermeni zenginlerinden Köçeoğullarının Çengelköy sırtlarındadaki köşklarine bir ziyaretinde pek beğendiği bir hizmetçi kıza göz koymuştu!

Fakat bu göz koyuş kendine bir gizli hastalık kazandırmıştı. Bu hastalığın tedavisinden sonra Vahideddin kendi köşkündeki cariyelerden, Düküşa'ya gönül kaptırdı.

Kocasının bu hercayiliğine kızan Nazikeda kadın bir gün Düküşa'yı çırağ ederek köşkten çıkarmıştı. Vahideddin bunu haber alınca adamlar göndererek Düküşa'yı çevirtmiş, Nazikeda'yı da boşamak tehdidi ile susturmuştu.

Vahideddin haremi kalabalıklaştığı için yeni bir bina yaptırmış, kendisini büyüten analığı Şâyeste kadını da oraya nakletirmişti. Bir gün analığını ziyareti esnasında gördüğü uzun saçlı, iri yeşil gözülü onbeş yaşlarında bir kız hoşuna gitti; hemen aşık oldu! Bu kız Vahideddin'in süt kardeşi Zeki Beyin kız kardeşinin kızı idi. (Bir rivayete göre de Zeki Beyin kız kardeşi).

Şâyeste kadan bu kızı zaten Vahideddin için yetiştirmekte idi. Kadın, evlatlığının bir sözünü iki ettirmedi ve kızı hemen «halvet odası»na sokuverdi!

Fakat kız gayet dik kafalı idi; Vahideddin'e mukavemet etti; bu mukavemet de Şehzadenin kıza düşkünlüğünü artırdı.

Şâyeste kadının yanında *Seniye* diye çağırılan bu kız, Vahi-

deddin sarayında İnşirah namını aldı. Hakikaten insanın gönlüne inşirah, ferahlık verecek bir hali vardı. Kahkahaları ve işveleriy-le Vahideddin'i çileden çıkarıyordu.

Nazikeda kadın bu kıza yol verilmesi için Şâyeste Kadıne-fendiye müracaat etti. Fakat ondan:

– Şehzadenin istediği kadınla yaşamaya hakkı vardır! Bu-na kimse mani olamaz! cevabını aldı.

Vahideddin başka türlü maksuduna nail olamayacağını an-layınca, İnşirah ile nişanlandı. Fakat İnşirah kadın kocasına pek yüz vermemekte, kendisini naza çekmekte devam ediyordu.

O adeta meşhur Serfiraz hanımın Abdülmecid'e yaptıkları-nı taklit ediyordu. Vahideddin'i kaç kere kapalı kapı arkasında yalvarttırmıştı. İnşirah kendisi kadar güzel ve zarif olan kız kar-deşini de saraya celbettirmişti.

Vahideddin fotoğrafıye çok meraklı idi. Gözdelerinin, cari-yelerinin açık kıyafetlerle ve kendi eliyle çektiği resimlerini ha-reminde odasına asardı. Bunları seyrederken iştihası kabarırdı.

İnşirah kadının gösterdiği azâmet, debdebe Vahideddin sa-rayınca çekilmez dereceye gelmişti. Hırçınlığından, huşunetin-den hırpalananlar pek çoktu. Harem kadınlarının hepsi onu göz-den düşürmek için çareler aramaya başladılar.

Bu çareyi Abdülmecid'in eski gözdelelerinden olup Çengel-köy köşkünde oturan İkinci Haznedar Bergüzar hanım buldu. İn-şirah'tan daha güzel ve körpe bir rakibe bulup yetiştirmek!

Bergüzar hanım Adapazarı'nda oturan akrabasından on üç yaşında Meveddet isimli bir kızı seçti. Kızcağızı köşke getirdi. Fakat Meveddet'in bir aydan beri başı kel olmuştu. Bergüzar bu-nu görünce üzülmedi. İnşirahın şüphesini davet etmemek için Meveddet'i hizmet cariyelerinin artığıyla geçinmek üzere köş-kün bodrumunda tutarak tedavi ettirdi. Bu tedavi bir buçuk sene kadar sürdü.

Meveddet iyileşince harem dairesinin ikinci katında büyük halasının yanına alındı. Kızın saçları uzarken bir taraftan da Bergüzar hanım şehzadelere nasıl hizmet edildiğini öğretiyordu. Bu suretle iki sene daha geçti.

On yedi yaşını bulan Meveddet, Bergüzar'ın himmeti ve parasıyla giyindi, kuşandı. Bir gün parlak güzelliğiyle Vahideddin'in gözlerini kamaştırdı!

Artık İnşirah kadının da Nazikeda kadın gibi pabuçları da ma atılmak zamanı gelmişti. İhtiyar Bergüzar hanım İnşirah'tan kendisinin de başkalarının da hıncını Müeveddet'i şehzadenin «halvet odasına» sokarak aldı.(1897)

Vahideddin bir iptiladan diğerine düşerek daldığı zevk ve sefa hayatından sıhhatini ihlal etmekte idi. Hususi tabibi Arif Paşa ona vücudunun daha ziyade suistimale tahammülü kalmadığını, hayatını intizama sokmak lazım geldiğini, fazla işret etmemesini tavsiye ediyordu.

Vahideddin sarhoş olacak derecede içki içmekten vazgeçti. Kahveye ibtila bağladı. Kahve kendisine iki fincan ile getirilirdi. O da birini bitirdikten sonra ikincisini içerdi. Büyük bir fincan kahvenin ayrı ayrı iki fincan kahve içmekten hasıl olan zevki vermediğini söylerdi.

Sigarayı da çokça içer ama az yemek yerdı. Yemek vakti bile muntazam değildi. Esasen yemekten pek anlamazdı.

– Yemekten bahsedilirse öğrenirim, derdi.

Huy ve yaradılıştan hasisti. Bir konak vekilharcı gibi sarayının en ufak işlerine kadar bizzat uğraşırđı. İnşaata da meraklı değildi.

Biraz yağlı boya resim yapardı. Musiki ile de uğraşır, güfteler bestelerdi.

Nakşibendi tarikatine sâlikti. Fakat tekkelere gitmezdi. Sarayına gelen Nakşibendi şeyhleri ile görüşmekle iktifa ederdi.

Doktor Arif Paşa Vahideddin'in her haline, haremdeki hadiselerin teferruatına kadar her sırrına vakıftı. Vahideddin da-iresi içinde böyle birisinin bulunmasını hiç muvafık görmüyordu. Bu sebeple Abdülhamid'e bir jurnal takdim ederek, «en umulmayacak bendegan arasında bile hainler bulunduğunu, mesela bazı doktorların hususi tabip sıfatıyla hanedan saraylarına sokulduklarını» bildirdi. Abdülhamid'in istizahına karşı da, bunlardan birisinin kendi hususi tabibi Arif Paşa olduğunu arzetti.

Arif Paşa Yıldız'a celbolunarak tevkif olundu. Fakat yapılan tahkikatta aleyhinde bir delil bulunamıyarak tahliye olundu.

Arif Paşa aleyhindeki jurnalından itibarı biraz bozulmuş olan Vahideddin, Başkadını Nazikeda'nın devam eden şikayetleri ile Abdülhamid'in teveccühünü büsbütün kaybetti. Bu sebeple Vahideddin senelerle Abdülhamid'in yüzünü görmedi.

Bu zamanlarda hayatını o, İnşirah kadın ve Meveddet hanımlar arasında fakat ikide birde iştihasını celbeden cariyelerini de «iltifatına mazhar!» etmek suretiyle aç gözlülükle geçiriyordu.

İnşirah kadın şen ve cazibeli idi; Meveddet ile ülfet etmek de pek zevkli oluyordu. Ancak Meveddet'te bir endişe 'yanmıştı. Gözde olduğu seneler geçtiği halde çocuğu olmuyordu. Vahideddin ise Meveddet'in gebe kalmasını istemiyordu. Meveddet'in çocuğu olursa, çocuğu olmayan İnşirah müteessir ve mahzun olacaktı. Bu da Vahideddin'in işine gelmiyordu.

Meveddet Bergüzar hanım ile gizlice konuşarak Vahideddin'in «ihtiyatlı bulunmak» hakkındaki tavsiyelerine riayet etmemeye başladı. Gebe kaldı. Fakat halini aylarca efendisinden gizledi. Çünkü sarayda çocuk düşürmek için merdivenden yuvarlanmak gibi kazalara(!) kadar pek çok vasıtalara müracaat edildiğini biliyordu.

İnşirah altıncı ayında Meveddet'in gebeliğini anladı. Çok kızdı. Vahideddin'e haber verdi. Sarayın içinde bir kızılca kıya-

met kopmuştu. Vahideddin Meveddet'in dairesine giderek haberin doğruluğuna – *gözdenin elbisesini soyarak* – emin olunca kendisini tutamadı; gözdeyi tokatlıyarak dövdü. Hususi tabibi Reşat Paşa'dan çocuğun düşürülmesini tehditlerle istedi. Reşat Paşa muvafakat etmedi.

Vahideddin için böyle bir redde uğrayacağını hiç beklemiyordu. Doktora bir defa açıldıktan sonra artık başka ilaçlara, tedbirlere müracaat kendini kötü mevkide bırakacaktı. Zaruri olarak «kazaya rıza» gösterdi ve Şehzade Ertuğrul Efendi işte bu suretle dünyaya geldi.

İnşirah için «Meveddet karı!» dediği rakibesinin bu şehzade valideliğine tahammül kâbil olamadı. «Ya o ya ben» diye Vahideddin'e birbiri ardından tezkireler gönderdi. Bunlara cevap gelmeyince bir gün, bir iki sandık kıymetli eşyasını alarak Vahideddin'in lalası Esat Bey'in Çengelköy'ündeki köşküne çıktı. Oradan Vahideddin'e gönderdiği mektuplarla kendisinden ayrılmak istediğini bildirdi.

İnşirah Kadınefendi Vahideddin'in kendisinden ayrılmaya razı olamayacağını, kendisini tekrar saraya çağırarak Meveddet'i kapı dışarı edeceğini sanıyor, kendisini o kadar sevmiş görünen kocasından vefa umuyordu. Aldandığını görmekte gecikmedi. Son mektubuna Vahideddin'den cevap geldi. Bu bir boşanma kağıdıydı. Bir talâkname!

İnşirah hanım Vahideddin'den ayrıldıktan sonra Mısır'a gitti. Hayata küsüp kırılmıştı. Kahirede bir defa kendisine kıymak bile istedi. Mani oldular. Yeis ve ızdırap içinde yaşadı.

Bu sırada Vahideddin Meveddet hanımın amcasının kızı Nevvare ile yeni bir nikah aktederek keyfine bakıyordu!

(Akşam, 16 Ocak 1943)

Vahideddin' in Son Aşkı: Nevzâd Hanım...

Harbi Umumi'nin felaketli günleri devam ederken Vahideddin zevk ü sefasını ihmal etmiyordu. Ancak sıkıntılı düşüncelerle yıpranan dimağı yeni zevkler peşindeydi.

Birgün küçük mabeyn dairesinde kızı Sabiha Sultanla konuşurken uzaklardan güzel bir ses duydu; kulak kabarttı. Bir kız tam üstâdâne denilebilecek bir edâ ile şarkı söylüyordu. Vahideddin pek tatlı ve baygın nağmelerle devam eden şarkıları büyük bir merakla takibetti.

Ses Başkadın Nazikeda'nın dairesinden geliyordu. Kim olabilirdi? Hünkar hemen tahkikata koyuldu. Bu güzel ve kıvrak sesin sahibi Sultan Reşad zamanında saraya alınmış «Dilmâil» isimli bir Türk kıızı idi. Vahideddin kalfasını çağırarak bu kızın güzel olup olmadığını sordu:

– Sesi kadar. Belki ondan daha güzel efendimiz! Ahlakı ve terbiyesi de fevkalade! Hiç şumarık değil! Allah özene bezene yaratmış!..

Kalfanın sözlerinden merakı artmış, hatta iştahı kabarmış olan Vahideddin iki gün sonra Başkadın Nazikeda'ya haber göndererek sabahleyin dairesine geleceğini ve Dilmâil kıızı dinlemek istediğini bildirdi. Başkadın bu iltifatın sebebini anlamıştı. Hünkarın kendisi için gelmeyeceğini bilmekle beraber, bir saraylı zihniyetiyle bu ziyaretten memnuniyet hissediyordu. Kadinefendilerin hünkara «cariye takdim» etmeleri ilk defa kendisinde görülecek bir şey değildi ya!

Nazikedâ efendisini kabul için Çit Köşkü hizasındaki da-iresinde hazırlık yaptı. Vahideddin müzeyyen salona girince Başkadınına iltifatlarını bezletmeye başladı. Nazikedâ da minnettarlıkla mukabelelerde bulunuyordu. Kahve ikramından sonra Dilmâil kız uduyla birlikte oraya celbedildi.

Padişah ile ilk defa karşı karşıya gelen güzel kız, kendisini süzen haris nazarlar altında utanıp sıkılıyordu. Müzik faslına başlaması için «izni hümayun» sadır oldu. Udunun tatlı ahengi iki saat kadar sürdü. Hünkar dönüş için ayağa kalkınca Dilmâil de udunu bir kenara dayıyarak «elpençe divan» durdu. Vahideddin bir iki adım attıktan sonra gözlerini Dilmâil'e dikerek ve sesine mümkün olabilen tatlılığı vererek:

– Kızım, bastonumu ver! dedi.

Dilmâil'in elinden bastonunu aldıktan sonra Vahideddin, Nazikedâ ile konuşu konuşu merdivenden indi. Dilmâil İkinci Haznedar Hazres ile birlikte alt katta hünkarı bir daha selametledi. Dilmâil kız ertesi sabah «esvapçı haznedarı» oluvermişti.

Haznedar usta Dilâram Kalfa (veya *Ârâmdil*), Nazikedâ'nın bu muvaffakiyetini kıskanmıştı. O zaten hiç bir vakit Başkadından hoşlanmamıştı. Kendi yetiştirmesi olmayan Dilmâil gibi güzel bir kız gözde, belki ikbal veya kadınefendi olursa sarayda itibarının kırılacağına hükmeden Haznedar Usta, buna bir çare aradı. Değişiklikten (tenevvü) hoşlandığını bildiği için padişaha karşı bu çareyi ancak kendi yetiştirmesi bir kızda bulabilirdi. Yanındaki kızları birer birer gözden geçirdi. Bu işi, bu kızlardan ancak birisi yapabilirdi: Nevzâd.

Nevzâd, Abdülhamid'in Türk bahçıvanlarından birinin kızı idi. Sultan Reşad zamanında yedi sekiz yaşlarında acemi sıfatıyla saraya alınmış, Şehzade Ziyaeddin Efendi dairesinde büyütülmüştü. Asıl ismi Fatma Nimet olan kızcağızı Sultan Reşad ara sıra gördükçe:

– Gel bakalım, Türk Nevzâdı!.. Sen bir Türk goncasısın! gibi iltifatlar ederci.

Bu sözlerle padişahın bu kıza Nevzâd adını taktığı zannedilmişti. Saray usullerine göre asıl adı ihmal edilerek ve sonunda unutulmuş kız bu isim ile çağrılır olmuştu.

Nevzâd bir ara akrabasının yanına çıkmış, Vahideddin'in cülusundan sonra on altı on yedi yaşlarında tekrar saraya girmiş, misafir karşılamaya memur edilmişti. Oldukça güzeldi; uzun boylu, beyaz tenli, samur kaşlı idi. Ateşin nazarlarını gür kirpikler perdeler, uzun kumral saçları topuklarını döğerci. Pek düzgün bir endamı vardı.

Dilâram Kalfa bir emrivaki yapmaya karar vermişti. Bir gün Nevzâd'ı iyice giydirip, süsleyip püsleyerek Küçük Mabeyn dairesine götürdü. Vahideddin'in huzuruna çıkarak etek öptü. Hünkar:

– Hayrola bir şey mi var? diye sordu.

Dilâram Kalfa hemen söze girerek, «Efendimize layık değil ama kendi yetiştirmem olduğu için bir kız getirmeye cesaret ettim» dedi. Vahideddin:

– Ya! nerede? diye sordu.

Haznedar Usta kızı hemen içeriye aldırdı. Vahideddin kайдından anlayan bir zenperest gözüyle Nevzâd'ı süzdü; beğendi.

– Memnun oldum. Nöbete dahil ediniz!

Haznedar Usta yanına girdiği zaman Vahideddin, Dilmâil'i nasıl yola getireceğini düşünüyordu. Tam gönlüne göre bulduğu bu kıza azgın temayüllerini hissettirmek istiyordu. Fakat Dilmâil kendine gösterilen iltifatlara kolayca aldanacak gibi görünmüyordu. O, Vahideddin'in sözlerini, tavırlarını ciddiyetle ve bir tescavüze meydan vermeyecek hürmet ve nezaketle karşılıyordu.

Nevzâd'ı da kendi hizmetine alınca Vahideddin hayatını bu iki yeni haznedarına hasreder oldu. Kızları lüzumlu lüzumsuz

yanına çağırıyor, her defasında kırmızı atlasa sarılmış atiyyeleri kendi eliyle göğüslerine yerleştiriyordu! Bu atiyyeleri elmaslar takibedeceği de şüphesizdi.

Meveddet ve Nevvare kadınlar bu iltifatları çok kıskanıyorlardı. Acaba kendileri de terkedilmiş Nazikeda Kadının durumuna mı düşmek üzereydiler?

Dilmâil yaşlı hercai hükümdara ne gözde, ne ikbal, ne kadınefendi olmayı arzu etmiyordu. Netice gözünün önünden gitmiyordu. Birkaç aylık değilse, nihayet bir iki senelik bir ikbal ve itibardan sonra bir köşeye atılmak! Padişahın başkalarıyla zevke başladığını uzaktan seyretmek!

İçli kız bu hüsrana ve zillete tahammül edemeyecekti. Bu durumlara düşmekten kendini korumaya karar verdi. Kendisine göz koyduğunu çerçevesiz gözlüğünün camları altından baktıkça parlayan gözlerinden anladığı hünkarın arzularına cevap vermeyeceğini ona ihsas edecekti.

Dilmâil'in çekingenliğini gördükçe Vahideddin'de bu kıza karşı meyil daha ziyade artıyordu. Padişahın hali sarayda açık dedikodulara, fiskoslara meydan veriyordu. Bunlar kulağına vardıkça Dilmâil de üzülüyor, bu üzüntülerle uykusuz kalıyordu. Nihayet zayıflayıp erimeye başladı. Münasip bir fırsatta hizmetinden affını dilemeyi kararlaştırdı.

Padişahın Dilmâil'i Nevzâd'a tercih ettiği aşıkardı. Hazine-dar Usta Dilâram, Vahideddin'i Dilmâil'den soğutmak çaresini arayıp duruyordu. Kızcağızın gündün güne sararıp solması ona ümit vermekte idi. Vahideddin hastalıktan çok çekinir, titiz bir adamdı.

Dilmâil bir gün rahatsızlığını vesile ederek hizmet nöbetine gelmemişti. İhtiyar kalfa arayıp bulamadığı bu fırsatı kullanarak:

– Efendimiz! Dilmâil cariyeniz biraz rahatsız! Hizmeti hümayunlarına giremid! dedi.

– Vahideddin telaş ederek:

– Hasta mı nesi var?

– Kızcağız son günlerde çok zayıfladı; bu halinden hep şikayet ediyor. Saraydan ırak, kızda ince hastalık belirtileri görülüyor.

– Vahideddin'in yüreğine hançer saplanmış gibi oldu:

– Ne diyorsun kalfa? Dilmâil verem mi olacak? Vah, vah! Zavallı! Hemen doktor paşaya haber verilsin. Tedavisi için ne lazımsa yapılsın.

Hareme celbedilen Sertabip Reşad Paşa Dilmâil'i muayene etti. Kızda veremden eser görmedi. Yalnız zaafiyetten dolayı istirahat ihtiyacı olduğunu söyledi.

Vahideddin kızın vereme yakalanmamış olmasına sevinerek kendisini toplaması için Abdülhamid tarafından Sertababet daire-si olarak yaptırılıp Reşad Paşa'nın ailesi ile birlikte işgal etmekte olduğu konağa saray tabiriyle «tımara» çıkmasını irade etti.

Artık meydan haznedar usta ile yetiştirmesine kalmıştı. Dil-lâram ve İkinci Haznedar Nazres başbaşa vererek Nevzâd'ı padişaha büsbütün ve çabukça yakınlaştırmak yolunu araştırıyorlardı.

Vahideddin birkaç gün arayla bir musahip göndererek Dilmâil'in hatırını sordurmuştu; fakat gösterdiği bu bağlılığın devam etmeyeceği bilinmekteydi.

Günler değil saatler geçtikçe padişahta Nevzâd'a iltifatlar artmaya başlamıştı. Kafa kafaya vermiş iki haznedar da kızı her gün bir başka kıyafetle süsleyip padişaha bir kat daha şirin göstermeye çalışıyorlardı. Nihayet birkaç gün içinde Vahideddin'in sarışın bahçivan kızından başka düşüncesi kalmadı. Kızı yanından ayıramıyor, gözleri önünden uzaklaşmasına tahammül edemiyordu. Ona diller döküyor, iltifatlar ediyordu. Nevzâd da sokulganlığını gittikçe artırıyor, fakat hünkarın hevesini tatmin yolunda ileri gitmesine meydan vermiyordu.

Vahideddin teşebbüslerini sıklaştırdıkça Nevzâd mukave- metini şiddetlendiriyordu. Bu halini şımarıklığa bağlayan Vahi- deddin kızın tavırlarına kızmıyordu. Çok kadın görmüştü ve çe- şitli yollardan meramına nail olmasını bilirdi o...

Vahideddin kafasını yorarak Nevzâd için şarkılar besteli- yordu. Bu yolda bütün âşıkane edaları, niyazları redde uğrayın- ca Vahideddin karar verdi: Nevzâd hanımı nikahlayacaktı.

Yeni sevgilisine bir daire lazımdı. Bunu Abdülhamid'in Yıldız'da Çit Köşkü karşısında küçük mabeyn denilen daireye bitişik olup daha önce yanan iş odalarının bulunduğu yere yaptı- racaktı. Pinti Vahideddin körpe gözdesi uğruna kesesinin ağzını açıyordu. Doğruluğuna itimat ettiği Yaver Paşa'yı inşaata memur etti. Binaya 45.000 lira sarfolundu.

Abdülhamid'in Alman İmparatoru II.Wilhem İstanbul'a geleceği sırada Avrupa'da yaptırdığı yatak odası takımını da bu odaya naklettirdi. Diğer odalar için Beyoğlu mağazalarından ve antikacılardan eşyalar alındı.

Vahideddin nikah kıydırmak ve zifafa girmek için acele ediyordu. Fakat araya ramazan girdi. Ramazan içinde Kadir ge- cesinden evvel izdivaç dedikoduya sebep olur diye bu ayın geç- mesini beklemek zaruri oldu. Ramazanda birkaç defa huzur der- si dinledi. Birkaç gece cemaatle teravihe çıktı. Sonra dersi de, namazı da bıraktı. Güya teravihi ayrı kılacak diye sofa ile odası arasına büyük ve yüksek bir paravan koydurmuştu. Sofada her- kes namaz kılarken o yanına getirttiği Nevzâd hanımla vakit ge- çiriyordu.

Nihayet zamanı geldi. Saray imamı Mustafa Efendi Altıncı Sultan Mehmed Vahideddin ile asıl ismiyle Fatma Nimet hanı- mın on bin lira mihir üzerinden nikahlarını kıydı. Vahideddin ve- kili Şeyhülislama kağıt para üçyüz, Nevzâd'ın vekiline yüz lira verdi.

Vahideddin nikahın kıyıldığı günün gecesinde muradına er-

mişti! Ertesi günden itibaren Nevzâd Hanım dördüncü kadınefendi oldu. Abdülhamid'in tecrübeli kalfalarından birini bu kadınefendisine Başkalfa nasbetti. Dairesine kahya, lala, sofracı, kilerci, çamaşırıcı, orta hizmetçisi verdi.

Bütün bu işler İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği günlere rashiyordu. Bayram gecesi Nevzâd kadınefendi ilk defa olarak, sultanlar, kadınefendiler arasında dördüncü kadın sıfatıyla levent endamını gösterdi. Kadınefendilerin toplandıkları salona hiç kimseye ehemmiyet vermediğini gösteren bir tavır ile girince, başındaki tülbentin, kollarındaki bileziklerin, kulaklarındaki küpelerin, parmaklarındaki yüzüklerin, beyaz gerdanındaki kolyenin pırıltıları en mahir bir terzi elinden çıkmış tuvaletinin debdebesi bütün nazarları kendine celbetti.

Meveddet Kadınefendinin rengi uçmuştu, Nevvare Hanım elindeki mendili yırtacak gibi çekiştiriyordu. İki kızını birer tarafına almış olan Nzikedâ ise soğukkanlılığını korumaya, asabiyetini dudaklarında belirtmeye uğraştığı bir tebessümle örtmeye gayret ediyordu; o biraz da eski rakibelerinin hallerine seviniyordu!

Hep çekememe (istirkap) ve kıskançlık!

Nevzâd'ın isteği olmuştu: Talihi kendisini sarayda en yüksek mertebede bulunanlarla eşit dereceye çıkarmıştı. Peri masallarında olduğu gibi bahçıvan kızı padişah haremî olmuştu!

Hicaz Valisi Ahmed Ratıp Paşa, elde etmek için iki sene uğraştığı en büyük cinsten 99 inciye ince altın tellere dizdirerek emsalsiz bir tesbih yaptırmış, imamesini Mısır kuyumcularından birine büyük pırlantalarla murassa' çatalı mercandan imal ettirerek Abdülhamid'e takdim etmişti. Abdülhamid çok defa elinde tuttuğu bu tesbihi bir gün Vahideddin'e hediye etmişti.

Vahideddin için şimdi, dünya varsa Fatma Nimet kadın için vardı.! Bu kıymetli tesbih de ancak Fatma Nimet Kadının eline yakışırdı. O da tesbihi dördüncü kadına hediye etti. Kendilerine verilmeye kıyılmıyan bu ağır hediye'nin bahçıvan kızına nasip

oluşu eski üç kadınefendiyi kıskançlıktan çıldırtacak bir hadise oldu. Hele Nazikeda Kadın buna tahammül edemiyordu.

Yeni parlayan bu yıldızı mutlaka söndürmek lazımdı. Buna da ancak Dilmâil ile çare bulunabilirdi. Dilmâil tekrar saraya girmeliydi. Zaten bu kız da Reşad Paşa dairesinde iyice toplanmıştı. Nazikeda sırasını getirerek Vahideddin'e bir gün Dilmâil'i hatırlattı. Vahideddin'de eski hevesler uyandı. Dilmâil'in saraya gelmesini irade etti. Fatma Nimet'in buna canı sıkıldı. Fakat Dilâram Kalfa iradenin kesin olduğunu, buna karşı durmak kabil olamayacağını ona anlattı; yetiştirmesini teskine muvaffak oldu.

Dilmâil saraya getirilerek eski hizmetine başladı. Dışarda kıyametler kopsa Vahideddin haremindedir gül üstüne gül koklamaktan başka şey düşünmezdi!

Vahideddin'in evvelce o kadar hoşlandığı İnşirah Hanım ise Lala Esad Beyin evinde günlerini can sıkıntısı içinde geçiriyor, yeniden saraya girmek için yanıp tutuşuyordu. Padişahın bu yolda bir irade koparmaya çare bulamayınca büyüçülere müracaat etmek zorunda kaldı.

Büyülerinin tesiriyle meşhur olan Şeyh Esad Efendiye başvurarak birçok paralar, ricalar, minnetler ile muhabbet muskası yaptırdı. Şeyh muskanın Vahideddin'in dokunacağı bir şey içine, mümkünse yatağına konulmasını tavsiye etmişti. Muskanın tesir edeceğine şüphe etmeyen İnşirah hanım, şimdi bunu saray haremine sokmak için çareler düşünüyordu.

Muska bir defa yerine konulduktan sonra Şeyh katiyyen temin etmişti ki, Vahideddin yana yakıla yatağından fırlayıp İnşirahı arayacak, bulamayınca oturduğu yere kadar gelecek, hatta onu zorla kolları arasına alacaktı! Bu tılsım o kadar kuvvetli idi.

Fakat günler geçiyor İnşirah hanım büyüüyü saraya sokmak yolunu bulamıyor, bu onu üzüntünün son derecesine düşürüyordu.

Bu sırada Çengelköy köşkünde iken kendisinin iyiliklerini görmüş bir kız ziyaretine geldi. İnşirah aradığını bulmuştu. Fır-

satı kaçırmadı. Hünkârı hala son derece sevdiğinden, onsuz yaşayamayacağından bahisle, bu hizmeti esirgememesini rica etti. Kız bu işi başarmanın kendisi için zor olmadığını söyleyerek muskayı aldı. Saraya gitti. İnşirah birkaç gününü başarısından emin olarak geçirdi. Fakat günler haftalara, haftalar aylara dönüştüğü halde Vahideddin'den haber çıkmıyordu. Acaba muskayı götüren kız mı işi becerememişti? Yoksa muska mı tesir etmemişti? Bu tereddüleri içinde İnşirah'ın üzüntüsü gittikçe artıyordu!

Osmanlı saltanatının son günleri yaklaştığından gafil bir adam, Sultan Vahideddin sarayının haremindedir işte böyle zevklerle vakit geçiriyordu!..

(Akşam, 19 Kanunuevvel 1943)

Fatma Ulviye Sultan ve Vahideddin...

Vahideddin'in Nazikedâ Kadınefendiden olan büyük kızı Fatma Ulviye Sultan (doğumu H. 1310) sathî bir tahsil görmüştü. Gerek o, gerek kız kardeşi Rukiye Sabiha Sultan (doğumu H. 1311) saray hocalarından biraz ders almışlardı; Ulviye Sultan, Vahideddin'in ilk çocuğu olmasıyla şımarık büyütülmüştü. Mizacı da babasına benzediği için yanındakilere çok daha hiddetli, sert davranırdı. Dairede herkes, her şey ona râm olmalıydı!

O daha on altı yaşında iken kendisini evlenmekte geç kalmış addediyordu. Osmanlı hanedanında üç, dört yaşlarında iken nişanlanan, nikâhlanan sultanlar az değildi. Ulviye Sultan ise daha on dört yaşında iken artık tamamiyle yetişkin bir kız olduğu, çağına gelmiş bulunduğu halde babası onu evlendirmekte geciktikçe gecikiyordu.

Gerek Ulviye Sultan, gerek kız kardeşi Sabiha sultan, yaşları biraz ilerleyince şiire ve edebiyata heves göstermişlerdi. Bu heves onların hayallerini, tahassüslerini inceltmişti. Okudukları, öğrendikleri şeylerle iki sultan tatlı tahayyüllere dalıyorlardı. Bu tahayyüller arasında gençlik icabiyle dimağlarını en ziyade işgal eden şey aşk oluyordu.

Naz ve işve yollarını da keşfettiklerinden, aldıkları sevda mektuplarına imzasız cevaplar yazmak kendileri için pek hoş bir meşgale ve eğlence teşkil ediyordu! Beylerbeyi sarayında Sultan Abdülhamid'e muhafazlık eden subaylardan genç, yakışıklı bir teğmen meydana çıkan böyle bir muhabere yüzünden Enver Paşa tarafından harb cephesine sevk edilmişti.

Ulviye Sultan'ın ilk defa Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Bey'le evlendirilmesi ciddi şekilde bahis mevzuu olmuştu. Ali Haydar Bey, Sultan'la bu namzetlik meselesini, Tan gazetesinde intişar eden hatıratında şöyle anlatıyor:

«Vahideddin Efendi'nin şahsiyeti İttihat ve Terakki Cemiyetini endişeye düşürüyordu. Talât Bey bu şehzadeyi zararsız bir hale koymak için çareler arıyordu. Bu arada beni ona damat yapmak, böylece onu Meşrutiyet muhitine bağlamak fikrine düşmüş, bu düşüncesini Sadrazam Hakkı Paşa'ya açmıştı. Bu rabıtanın husulünü muvafık bulan Hakkı Paşa beni çağırır.

— Sizden vatanî bir vazife bekliyoruz. Şehzade Vahideddin Efendi'ye damat olacaksınız!

Vatanî vazife diye her şeyi tasavvur ederim; amma damatlık hatırıma gelmezdi. Şu cevabı verdim:

— Vahideddin'den memlekete gelecek zarar ihtimallerini azaltmak için beni kendisine damat yapmak yarım tedbirdir. Ben Avrupa'da iken Damat Mahmut Paşa ile oğlu Sabahaddin Bey'den Vahideddin hakkında çok şeyler işittim; her ikisi onu yakından tanıyorlar; kanaatleri şudur ki, Vahideddin, Abdülhamit'ten öyle kat kat kötü ve tehlikeli bir adamdır. Bunun için memleket hesabına tam selâmet çaresi onu tahttan uzaklaştırmaktır.

Hakkı Paşa — Bu imkân yoktur. Fakat sizin damatlığı kabul etmeniz suretiyle pek çok fenalığın önüne geçilebilir.

Damat Ferid Paşa o zamanlarda daha İttihat ve Terakki'ye meddahlık etmekte idi. Talât Bey'in tasavvurunu nasılsa haber almış; o da işe karıştı. Bir gün Vahideddin Efendi Çengelköyündeki köşkünde beni çaya çağırır. Damat Ferid ile sultanının evvelki kocasından oğlu Sami Bey'le birleşerek gittim. Efendi ile uzun uzadıya konuştuk. Sözlerine bakılsa Meşrutiyet rejiminin ondan harareli taraftarı yoktu!

— Biradere (Abdülhamid'e) bu yolda çok nasihatlerde bu-

lundum! Dinlemedikten başka bana şüpheli gözle bakmaya başladı!

Diyordu. Sözleri hep sahte ve riyadan ibaretti. Vahideddin'in Abdülhamid'e meşrutiyet rejimi hakkında telkinde bulunduğu ne kadar yalan ise, Abdülhamid'in ona şüpheli gözle baktığı o kadar doğrudur. Sebebi büsbütün başka olmak üzere!.. Fakat ben bunları doğru diye dinlemek ve yalanını yüzüne vurmak mecburiyetinde idim. Böyle yalanları Vahideddin ancak birer iş düzeltme ve bitirme vesilesi sayardı. Gitmek üzere kalktığım zama beni camlı kapıya kadar teşyi etti. Orada birdenbire:

— Babanız bizim ailenin velinimetidir!

Dedi. Bu sözü hayretle karşıladım. Sükûtum Vahideddin'e anlattı ki saltanat hanedanı için ağır bir söz söylemişti. Maksudunu daha açıkça izah etti:

— Eğer sizin babanız ortaya çıkıp amcamız Abdülâziz Hanı Hal'e vasıta olmasaydı, Abdülâziz Han, Sultan Abdülmecid ailesini imha edecekti!

Bu sözler, saltanat hanedanının Abdülmecid ve Abdülâziz kolları arasındaki nefret ve nifakın ne kadar derin olduğunu gösteriyordu.

Köşkten prens Sami ile beraber çıktık. Sami Bey bana sordu:

— Dayımı nasıl buldunuz?

— Çok akıllı... Yalnız fazla yersiz kelimeler kullanıyor. Ben aile kavgalarını hiç sevmediğim için hep yalnız yaşıyorum.

Ertesi günü Vahideddin Efendi tarafından bir zât ziyaretime geldi. Kendisine şartlarımı söyledim:

— Eski usulde damat rolü oynamıyacağım; kendi prensiplerime göre herkes gibi bir aile kuracağım. Benden gelecek çocuklar benim adımla taşıyacak! Yani sultanzâde değil Midhat Paşa torunu diye anılacaklar.

Vahideddin bu şartlara kızmış; ret cevabı gönderdi. Ben de derin bir memnuniyet içinde Talât Bey'e gittim:

— Verdiğiniz vatanî vazifeyi başarmak için elden geleni yaptım. Fakat çok tabii olarak ileri sürdüğüm şartlara Vahideddin Efendi ret cevabı verdi.

Dedim. işin içinden bu kadar ucuz kurtulduğuma seviniyorum; amma memnuniyetim çok sürmedi. Birkaç gün sonra Vahideddin fikrinden rücu ederek şartlarımı kabul etti. Bana bu haberi Süleyman Nazif Bey getirdi ve Saltanat hanedanı ile Midhat Paşa ailesi arasında böyle bir bağ kurulmasının Meşrutiyet hesabına faydalı olacağını anlattı. Maksadım iptidadan beri damatlığı reddetmekti; ağır şartlar koymak suretiyle bu redde daha üstü kapalı bir şekil vermek istemişim. Mümkün olamayınca vatan için her fedakârlığı yapacağımı, fakat hanedanın kulu haline inemeyeceğimi izah ederek açıktan açığa rette ısrara mecbur oldum.

Vahideddin bu meseleden dolayı bana garaz ve kin bağladı. Damat Ferid Sadrazam olunca, vatanî hizmetler tertibinden bana verilegelen maaşın kesilmesini emretti...».

Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Bey'in reddettiği Ulviye Sultan için başka talipler eksik değildi. Fakat başlamadan bozulan bu ilk namzetlikten sonra Vahideddin büyük kızına talip olacakların «bulaşık» olmamasını şart koşuyordu. Onun için «bulaşık» demek, İttihatçı demekti! Talibin ne kendisi, ne babası ve kardeşi İttihatçılıkla maruf olmamalı idi!

Vahideddin dairesi mensuplarına, adamlarına: «Siyasî vaziyetleri hanedanın şeref ve itibarını ihlâl etmiyecek bir damat bulmalarını» tembih ediyordu.

Bunlar, İstanbul'un tanınmış ailelerinin yetişmiş gençleri hakkında tahkikat yaptılar. Nihayet Vahideddin Efendi tarafından tahsil ettirilmiş olan Refik Bey – sonra *Hazinei Hassa Nazırı* ve *Defteri Hakani Emini* – efendisinin istediği şartları haiz bir

genç bulduğu müjdesini verdi: Eski Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu Erkânîharb zabiti İsmail Hakkı Bey.

Bendegân vasıtasıyla İsmail Hakkı Bey'in fotoğrafları elde edildi. Ulviye Sultan'ın validesi Nazikeda Kadınefendi, bunları kızına gösterdi. Kız da beğendi.

Vahideddin'in, Tevfik Paşa ve oğlu hakkında yaptığı tahkikat, arzusuna muvafık düştü. Bu mesele hakkında eniştesi Damat Ferid Paşa'nın da reyini sordu. O da Ulviye Sultan'ın, etraftan methini işittiği İsmail Hakkı Bey'e verilmesi pek münasip olacağını bildirdi.

Şimdi Sultan Reşad'ın muvafakatini almak kalmıştı. Sultan Reşad, Ulviye Sultan hakkında bahis geçtikçe:

— Civelek kızdır!

Derdi. O da Kırım hanedanına intisabı olan Tevfik Paşa'nın oğlunu Ulviye Sultan'a tam denk (küfüv) buldu.

Keyfiyet, evvelâ gayrı resmî surette Tevfik Paşa'ya haber verildi. Nişan kararlaştı. İrade-i seniyenin sudurundan sonra Ulviye Sultan, İsmail Hakkı Bey'le nişanlandı. Düğün hazırlıklarına başlandı. Kuruçeşme'de eski mabeyincilerden Arif Bey'in yalısı kiralandı; tefriş ve tezyin olundu.

Eski «sürû hümâyun» denilen sultan düğünlerinde çeyizin ve Sultanın damat konağına, yahut Sultana tahsis edilen saraya nakli İstanbul halkına en meraklı bir seyran ve temaşa olurdu. Kanunî Sultan Süleyman zamanından beri böyle devam eden bu saltanat ananesi Abdülmecid'ten sonra revnâkını bir derece kaybetmişti. Merasim sadeleştirilmiş, masarif de azalmıştı.

Bununla beraber büyük kızının bir züppeye veya «bulaşık bir herife» verilmiyerek asil bir aile evlâdıyla evleneceğine pek memnun olan Vahideddin düğünü mümkün olduğu kadar parlak yapmak istedi.

Gelin sultan için, validesi Nazikeda kadın ve kız kardeşi

Sabiha Sultan ile diğer saraylılar için ağır tuvaletler hazırlandı. Birkaç ay sonra muhteşem bir düğün yapıldı. Ne fayda ki bu izdivaçta dirlik ve düzen olamadı. Ulviye Sultan pek kibirli, azametli idi. İsmail Hakkı Bey de buna tahammül edemiyordu. Bu geçimsizlik boşanmakla neticelendi.

Ulviye Sultan, İsmail Hakkı Bey'in arkadaşlarından Zülüflü İsmail Paşa oğlu Ali Bey'i sevdi ve onunla evlendi. Ali Bey'le, akrabasından olan Sadrazam Müşir Ahmed İzzet Paşa'nın evinde tanışmıştım. Bazen birlikte briç oynadığımız olurdu. İstanbul valiliğinde bulunduğum sıralarda, bir gün Ali Bey, İzzet Paşa ile beni Nişantaşı'nda Sultanına tahsis edilen konakta briçe davet etmişti. Çayda Ulviye Sultan ile Sabiha Sultan ve Sabiha Sultanın kocası Şehzade Ömer Faruk Efendi de hazır bulunmuşlardı.

Sabiha Sultan'ın, sultanlar arasında güzelliğiyle şöhreti vardı. Bu şöhretinin yersiz olmadığını, hal ve edaca ablasına benzemediğini gördük. Çünkü hiç de güzel olmayan Ulviye Sultan kibir ve azametini azıcık olsun örtmeye lüzum görmüyordu! O gün İsmail Hakkı Bey'in, sultanın bu hallerine tahammül etmemekte hakkını teslim etmiştim!

(Akşam, 29 Haziran 1943)

Yıldız Sarayında Yangın Var!..

Osmanlı padişahlarının vehimlerini en ziyade tahrik eden şeylerden biri saraylarda yangın çıkması, nefislerinin muhataraya düşmesi ihtimali idi. Hanedanın birçok âzâsı gibi vehham olan İkinci Sultan Selim 1574'te (H.982) Topkapı sarayında çıkan bir yangından pek müteessir olmuştu. Sarayın mutfağında yağ tutuşmasından çıkan bu yangın kısa zamanda karşısındaki hademe odalarına, kilere, helvahaneye sirayet etmiş, dünyada benzeri görülmeyen, belki mefkut fağfuri kaplar, kıymetli tuhaf ve tefarik çarçabuk kül oluvermişti.

Gündüzün çıkan bu yangını söndürmek için vezirlerle Yeniçeri ağası acele saraya şitapla hayli uğraşmış, asıl saray binasına sirayetine bir duvar mani olmuştu da ateş ancak akşama doğru söndürülebilmşti. Sultan Selim o gün Beykoz bahçesinde zevk ü sefada idi. Avdetinde tahribatı görünce kendisini tutamıyarak ağlamış ve :

– Bu âlamet bir defa dedem Sultan Selim Hana Edirne sarayı mutfağında da vaki olmuştu. Anlar dahi saltanat seririnde çok eğlenmedi!

Diyerek teşe'üm etmişti. Hakikaten bu yangın onun son günlerinde vesvesesine dokunan hallerin hemen en önemlisi olmuştu!

Sultan Abdülmecid sarayında ziyade ateş yakılmasından hoşlanmazdı. Kış esnasında geceleyin bazan yataktan kalkması icap ederse arkasına yorganı alır, öyle çıkardı. Ocağ ve mangal-

da fazla ateş yakılmış olduğunu görürse maşayı yakalar, yakan kaçmış ise kovalar, yetiştikçe döverdi. Bunun için mabeynciler maşaları saklamaya dikkat ederlerdi. Bu dayak bazan dehşetli olurdu. Padişah bir türlü hırsını alamaz, takatı tükeninceye kadar döğmekte devam ederdi. Bu asabiyetini yenmek mümkün olmadığı için Maliye Hazinesinden tahsisatını aldıkça 1.500 altın(dayak parası) ayırır, her döğdüğüne «hakkını helal etsin diye» elli altın verirdi!

Sarayının mangal ve ocaklarında çok ateş yakılması Abdülmecid gibi Abdülaziz'in de evhamına dokunurdu. Hademesinden üşümekten şikayet edenler, hatta hastalananlar çok olurdu.

Yangından çok korkan Abdülaziz'in zihnini bu korku o derece işgal etmeye başlamıştı ki, oturduğu odadan başka yerde mum yakılmasına bile ruhsat vermez olmuştu. Saray halkı geceleyin gidecekleri yeri el yordamıyla arayıp bulmak mecburiyetinde kalmışlardı. Kahveye pek müptela olan musahiplerden ve meşhur söz ebelerinden Hafız Ömer Efendi bu yasak dolayısıyla kahve içemez olunca, bir gün sırasını getirerek Abdülaziz'e:

– Zamanlar geçiyor, devirler değişiyor, yalnız hanedanımızın icraatının esası değişmiyor. Pederiniz yeniçeri ocağını söndürmüştü, zâtı şahaneleri de kahve ocağını söndürdünüz!

Târizinde bulunmuştu. Sultan Aziz bu sözden hoşlanarak kahve ocağının tekrar yakılmasına müsaade etmiştir.

Çok vehimli olan Abdülhamid zamanında ise sarayda yangına karşı takayyüt ziyade idi. Gece gündüz nöbetçiler her tarafı sık sık dolaşarak nezaret ederlerdi. Buna rağmen bir gün hünkar dairesinin bir yerinde yangın çıkmıştı. Hemen yetişilerek söndürülmüş olan bu yangının çıktığı yer adam uğrağı olmadığı için bunda suikast emaresi hissedilmiş, bu şüphe Abdülhamid'i büyük telaş ve vesveseye düşürmüştü. Bu kadar bekçiler, devriyeler varken mütecasir Padişahın karargahına yaklaşmaya nasıl imkan bulmuştu? Bu düşünce Sultan Abdülhamid'i tedhiş ediyor-

du. Ya bu yangın hariçten gelen birisi tarafından değil de canını emniyet ettiği bekçiler ve tüfekçilerden birisi tarafından yapılmış ise!.. Bu ihtimal artık Abdülhamid'de huzur bırakmamıştı.

İçerden dışardan yapılan sıkı tahkikat üzerine şu neticeye varılmıştı: Cariyelerden birisi sarayda oturmayacak halde sıkılmış, çırak olarak çıkarılmayı arzu ederek kalfasına bir kaç defa niyazını arzetmiş; fakat talebi uygun bulunmamıştı. Bundan pek ziyade inkisara uğrayan kızcağız, saraydan kurtulmak için burasını ateşe vererek kargaşalıktan fırsat bulup kaçmak çaresini düşünmüş.

Yangının telaş ve heyecandan, pek az maddi zarardan başka neticesi olmamıştı. Abdülhamid cariyeyi cezalandırmadı. Bilakis harçlık ve çeyiz tertibiyle çırak etti. Ancak cariyenin kalfasını ve bu işi mühimsememiş olanları saraydan çıkardı.

Diğer bir defa da, saraydaki yaprak tütün deposunda bir yangın olmuş, gene çabuk söndürülmüştü. Tahkikat neticesinde gözdelelerden Feleksu'nun Abdülhamid'den gebe kalmış beşinci ikbali kıskanarak, belki korkar da çocuğu düşürür diye dopoyu ateşe verdiği anlaşıldı. Mesele kıskanç gözdenin saraydan çıkması ve böyle hareket etmesini kendisine tavsiye ettiği gözde tarafından asılsız olarak beyan edilen bir hazinedarın nefy edilmesiyle neticelendi.

Beşinci Sultan Mehmed Reşad Allahlık, mütevekkil bir hükümdardı. Altıncı Mehmed Vahideddin nazarında ise her fenalık olsa olsa İttihatçılardan gelirdi. Vahideddin cülûsundan sonra birkaç ay Dolmabahçe sarayında oturmuştu. Fakat o da Abdülhamid gibi vaktini Yıldız sarayında geçirmek istiyordu. Nihayet oraya nakli irade etti ve Yıldızın Hünkar dairesinde yerleşti. Başkadın Efendisi Nazikeda ile kızı Sabiha Sultan «Valide dairesini» ve ikinci kadını Şaziye Meveddet ile üçüncü kadını Nevvare, birbirine bitişik «Çukur daireleri» işgal eylediler.

Vahideddin oturduğu dairede bazı tadilatlar yapılmasına lü-

zum görmüştü. Burada her gün nöbetçi harem ağalarının neza-
retleri altında işçiler çalışıyordu.

1919 Haziranına nastlayan ramazanda bir gece Çukur da-
irelerin hazinedarlara tahsis edilmiş kısmında oturan hazinedar
Zümre Kalfa sabah namazını kılmak için yatağından kalkıp ab-
dest almak üzere odasının kapısından çıkarken bir kızılık gördü;
o tarafa koşmak istedi. Halbuki Çukur daireyi Hünkar dairesin-
den ayıran bahçedeki demir parmaklıklı kapı her gece zincirle-
nerek kilitlenir, kapının anahtarı da harem ağalarında dururdu.
Kalfa şaşkınlıkla kapıyı açmaya uğraştı. Muvaffak olamayınca
yerden bir kaç taş alarak Kalfalar dairesinin pencerelerine fırlat-
tı. Kapının yanındaki Elbise dairesinde yatan esvapçı Enise kal-
fa uyanarak hemen ikinci hazinedarın odasına koştu. İkinci hazi-
nedar Nazres kalfa uyanır uyanmaz, penceresini açtı; içeriye du-
manlar hücum edince Enise Kalfa ile birlikte:

– Yanıyoruz! Yanıyoruz! diye bağırmaya başladılar.

Bütün odaların anahtarları bir torba içinde Nazres Kalfanın
odasında bulunurdu. Aksi gibi göz gözü görmüyor, torba buluna-
mıyordu.

Vahideddin o gece ikinci kadın efendisi Meveddet'in daire-
sinde bulunuyordu. Nazres hemen o tarafa koştu. Vahideddin'i
uyandırmak kolay iş değildi; fakat merasime riayet zamanı da
değildi. Nazres bir an tereddüt ettikten sonra Meveddet kadının
kapısını vurdu. Bu hareketi bir kaç defa tekrar etmesi lazım gel-
di. Nihayet Vahideddin uyandı.

– Kim o, ne var?

Nazres, Padişahı ürkütmemek için birdenbire yangın var
diye bağırمامıştı.

– Efendimiz, sizi telefondan istiyorlar! dedi. Telefon içerde
pencerenin yanında idi. Hünkarın ateşi görmemesi mümkün ola-
mazdı. Vahideddin yataktan kalkar kalmaz kızılıkları gördü. Yan-
gın olduğuna intikal ederek ve aklına hemen İttihatçılar gelerek:

– Vay habisler! Bunu da mı yaptılar! diye bağırdı. Meveddet kadın da yatağından filadı.

– Eyvah! Daire yanyor! Evladım Ertuğrul nerede?

Diye bağırarak ipek dekolte kısa gecelik entari ile yalınayak kendisini dışarıya attı. Vahideddin de odadan çıktı. Yanındaki anahtarla küçük mabeyn dairesinin kapısını açtı. Orada içinde mücevherat ile paraların bulunduğu çantaları kurtarmaya savaştı.

Artık mabeyn tarafında ve bendegan dairelerinde yangından haberdan olmayan kimse kalmamıştı. Derhal her tarafa telefon edildi.

Kadınlar, cariyeler gecelik entarileri ile şaşkın şaşkın bağrışmakta idiler. Kadınlar Nazikeda kadının dairesinde toplandı. İlk evvel İstanbul'da işgal kuvvetlerinin İngiliz itfaiyecisi yetişti.

Hünkar dairesi ahşap olduğu için pek çabuk tutuşmuştu. Şehzade Ertuğrul güçlükle kurtarıldı. Anası ağlaya sızlaya nihayet bayılmıştı.

Abdülhamid'in yatak odasıyla iş odası içindeki kıymetli eşya ile birlikte yandı. Yıldız sarayının en enteresan dairesi bu suretle mahvoldu.

Yangın epey gayretler sarfından sonra nihayet söndürüldü. Ertesi sabah Polis Müdürü Umumisi Halil Bey riyasetinde bir heyet tahkikata girişti. Fakat yangının kasten çıkarıldığına dair bir emare bulunamadı. Bu hâlde bir dikkatsizliğe, kazaya hükmetmek zaruri oldu. Amma bu cihete bir türlü kanaat getiremeyen Vahideddin işin arkasını bırakmak istemiyordu. Tahkikat ve tetkikat derinleştirildi. Nihayet yangın yerinde kast eserini gösterir bazı emareler bulunduğu söylendi. Ancak bunlar da hükme medar olabilecek kuvvette görülmemiş olacak ki, işi dağdağaya verilmesinden ise kapatılması tercih edildi.

Ancak Vahideddin'in zihninden bunun bir İttihatçı teşebbüsü olduğu vehmini söylemek hiç bir vakit mümkün olmadı. O hain İttihatçılar o kadar kurnaz idiler ki!..

(Akşam, 12 Haziran 1943)

Meşrutiyet Yemini ve Sultan Vahideddin...

Meşrutiyetin ilanı üzerine Şehzade Vahideddin Efendi, sarayına giden bir İttihat ve Terakki heyeti huzurunda yemin ederek Cemiyete dahil olmuştu. Fakat Cemiyet Abdülhamid ile sıkı münasebetlerini bildiği bu şehzadeye bir türlü emniyet edemiyordu; o da Cemiyetin hakimiyetini çekemiyordu.

31 Mart irticaının hazırlandığı günlerde görülen siyasi karmaşa arasında Vahideddin, hadiseleri merak ve tecessüsle takibetmişti. Abdülhamidin hal'inden sonra, evvelce o kadar yaltaklandığı bu büyük biraderinin aleyhinde söz söylemekten çekinmiyordu...

Hareket ordusu muvaffak olmuş, kuvvet ve hükûmet İttihat ve Terakki elinde toplanmıştı. Halbuki o, evvelce sadakat yemini ettiği cemiyete gizliden gizliye muhalif bulunuyordu. Ancak muhalefetini izhar etmek, İttihat ve Terakkiye meydan okumak cüretine malik değildi. Bir gün veliaht olabilmek için bu kuvveti kendi aleyhine harekete geçirmemeyi, kollamayı; ihtiyata uygun buluyordu.

İttihat ve Terakkinin en nüfuzlu erkanından Enver Bey, Şehzade Süleyman Efendi'nin kızı Naciye Sultanı almak istemişti. Vahideddin Efendi bu «sonradan görmenin» saltanat hanedanına damat olmasına evvela muhalif iken bu işin önüne geçemeyeceğini anlayınca en birinci taraftar kendisi imiş gibi davranmıştı. Enver Bey'den hoşlanmadığı kadar kardeşinin kızı Naciye Sultan'a da ehemmiyet vermezdi o... Ancak şimdi Naciye Sultan İttihat ve Terakki Cemiyetinin en mühim bir şahsiyetinin haremi olmuştu.

Vahideddin bu günlerde Enver Bey ile Naciye Sultana verdiği ehemmiyetin derecesine şu hareketi bir misal teşkil eder:

Bir bayram günü Vahideddin Çengelköy'deki köşkünden dürbünle karşı sahile bakarken, Naciye Sultanın Ortaköy'de oturduğu sarayın rıhtımından bir istimbotun hareket ettiğini görmüştü. Naciye Sultan mutlaka bayram ziyaretine çıkıyordu; bu ziyaretler arasında elbette amcasını da ihmal etmiyecekti; belki Enver Bey de birlikte gelecekti!

Vahideddin istimbotun hareketini takibetmelerini ve kendisine haber vermelerini Başkadını Nazikeda ile iki kızına tembih ederek salona çekildi. Karısı ile kızları da dürbünle istimbotun ne tarafa teveccüh ettiğini tetkik ve takip etmeye başladılar. İstimbot Çengelköy'e doğru ilerledikçe seviniyorlardı; fakat sevinçleri çok sürmedi. İstimbot Marmara istikametine yöneldi. Anne Nazikeda ile kızlar azamet ve haysiyetleri kırılmış bir tavır ile dürbünü elden bırakarak Vahideddin'e haber verdiler.

Vahideddin tahmininde aldandığına, kendisinin hiçe sayıldığına fena halde bozuldu; bunu kendisine bir hakaret saydı. Fakat hazmetmek lazımdı. Padişah olunca bu gibi hakaretlerin acısını toptan çıkaracaktı!

Vahideddin Efendi para ihtiyacından bir an vareste kalamıyordu. Boğazına kadar borca batmıştı. Alacaklılar her gün kapıya dayanıyorlardı. Evvelce her sıkıştığında Abdülhamid kendine yardım ederdi. Fakat Sultan Reşad'dan böyle şeyler beklene mezdi. Vahideddin'den Sultan Reşad hakkında kaç defa:

– Bu herif padişah değil, gönlü yaralı bir derviştir! gibi sözler işitilmişti.

Sultan Reşad eski saltanat debdebesine nispetle «bir lokma bir hırka!» ile iktifa edecek derecede kanaatkar bir hayat sürerken başkasına karşı nasıl cömertçe davranabilirdi?

İttihat ve Terakki Cemiyetinden de bir yardım beklemek yersiz ve manasızdı. Hükûmet, analığı Şayeste kadının hazine-

den aldığı maaşını bile azaltmıştı. O çektiği sıkıntılardan ve uğradığı zilletten, cemiyeti ve hükûmeti sorumlu tutuyordu. Fakat ne de olsa ihtiyatı elden bırakmıyor, Abdülhamid'e yaptığı gibi, yerine göre Sultan Reşad'a da tabasbuslarda bulunuyordu.

O sıralarda Veliht Yusuf İzzettin Efendinin İttihatçılarla arası iyi idi. Balkan Harbinin sona ereceği ve bir «Umumi İstişare Meclisi» toplanacağı günlerde Vahideddin'in muhitindekilere, Yusuf İzzettin Efendi'nin babası Abdülaziz gibi bir deli olduğunu, kabuklarını bile soymadan deste ile soğan sarmısak yediğini, Sultan Reşad'ın budala bir sarhoş olduğunu, nereye ayak bastı ise orasının düşman eline geçtiğini, bu «uğursuz düztabandan» millet ve memlekete hayır gelmeyeceğini söylemekten çekinmiyordu!

Vahideddin'de tam bir entrikacı tipi vardı. Balkan muharebesi ve onu takibeden günlerde o artık İttihat ve Terakki muhalifleriyle ülfet etmeye başlamış, temaslarını bile saklamaya lüzum görmüyordu. Asıl önemlisi Cemiyetin kendisine sadakat yemini ettirmiş olmasını bir türlü affedemiyordu! Bir padişahlık namzedi hiç böyle bağlanır mıydı? Şimdi bu ukdeden kurtulmak için ortada birçok sebepler görüyordu: Cemiyet yolunu sapıtmış idi. Memleketi harap ediyorlardı. «İttihatçı hainleri iktidardan iskat hatta izâle» etmek saltanat hanedanının menfaati iktizasından ve hatta vazifesinden idi. O da bu düşünce ile İttihat ve Terakki muhalifleri ile münasebetlerini kuvvetlendirmeye bakıyordu.

Yusuf İzzettin Efendi intihar edince Vahideddin veliaht olmuştu. Eski Başmabeynci Lütfi Simavi Bey, «Sarayda Gördüklerimiz» isimli eserinde, Yusuf İzzettin Efendi'nin vehim ile hastalanarak hayatına kıyacak kadar didinmesine sebep olan bu veliahtlık meselesi hakkında şu malumatı veriyor:

«Yusuf İzzettin Efendi iyilişmeden evvel Sultan Reşad'a emri hak vaki olduğu takdirde, İttihatçılarca ötedenberi şüphe altında bulunan Vahideddin Efendi yerine Sultan Murad'ın oğlu Salahaddin Efendinin tahta iclasının kararlaştırılmış olduğunu

işitmiştim. Veliht Yusuf İzzet Efendi'nin hastalığı devam ettiği esnada bir gün Büyükkada kulübünde tesadüf ettiğim Dahiliye Nazırı Talat Bey bana bunu mahremane teyideylemişti. Fakat Salahaddin Efendi Yusuf İzzettin Efendi'den evvel vefat etti. İttihat ve Terakki hükûmetince Vahideddin Efendi'nin veliahtlığına çar naçar rıza gösterildi»

Veliht olunca, Vahideddin sahte bir ağırbaşlılık takındı. Etrafında bir hüluskarlar zümresi peyda olmuştu. Çengelköy köşkünün tanınmış devlet ricalinden,âyân âzâsından, eski elçi ve valilerden ziyaretçileri her gün cereyan eden hadiseler hakkında Vahideddin'in tecessüs ve merakını tatmin eden haberler getiriyorlardı.

Bu hususta sarrafı Diyamandi de pek işine yarıyordu. Bu Diyamandi düzgün ve ikna edici sözler söyler, zengince birisiydi. Vahideddin'in siyasi ajanlığını yapardı. Avrupa'da Prens Sabahaddin ve Şerif Paşa ile muhaberelelere hep bu Diyamandi vasıta olurdu.

Avusturya İmparatoru Fransuva Jozef'in vefatında Vahideddin'in padişah namına cenaze töreninde bulunması kararlaştırılmış, eski Başmabeynci Lüfi Simavi Bey de refakatine verilmişti. Yalnız Lütfi Bey'in bu memuriyeti İttihat ve Terakki hükûmetince Vahideddin'den sorulmadan icra edilmişti. Vahideddin de buna tutulmuştu. Sirkeci garında Lütfi Bey'i görünce:

– Refakatimde bulunacağınızı şimdi haber aldım. Tabii memnun oldum. Çünkü sizi ötedenberi sever takdir ederim. Fakat istemediğim bir kişi de seçilebilirdi. O vakit şüphesiz muğber olacaktım. «Devri dilârâyı meşrutiyette» tayinden evvel fikrimin alınacağını ümit ederdim.

Diye sitem etmişti. Halbuki Meşrutiyet icaplarına ve usullerine sözde bu kadar bağlı görünen aynı Vahideddin padişah olunca bu «devri dilârâ»nın ne kadar düşmanı olduğunu fiilen ispat edecekti!

Vahideddin söz ve tavırlarını cilalayarak kendisini olduğundan başka türlü göstermeye çalışır, dikkat edince düzgün ve yerinde söz söylemesiyle bilen biri görülürdü. Viyana'da bu itina sarfetmiş, padişahı temsil vazifesini iyice yerine getirmişti. Yine Umumi Harp içinde Alman İmparatorunun daveti üzerine Alman ordusu karargahını ziyarete gittiğinde, bu defa da zevahiri kurtarmaya muvaffak olmuştu. Ancak bu ziyarette yanında bulunarak takdirini kazanan Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa'nın meziyet ve hizmetlerini padişah olunca çok çabuk unuttuverecekti.

Sebatsızlıkla basitliği, dedikoduculukla ikiyüzlülüğü, kadir kıymet bilmezlikle gafleti nefsinde toplamış taçlı bir insandan başkası değildi Sultan Vahideddin! İşte son Osmanlı padişahının hüviyeti!..

(Akşam, 2 Kanunusani 1943)

Cemal Paşa'nın Hidivlik ve Krallık Hevesi...

Bolşevikler Rusya'da hükûmeti ele aldıktan sonra Çarlık Hariciye Nezaretinin mahrem dosyalarından çıkarıldıkları siyasî vesikaları bir heyete tetkik ettirerek bastırmışlardır. Erkânıharb Kaymakamı Babaeskili Hasan Rahmi Bey bu vesikalardan Anadolu'nun taksimine dair geçen umumî harb içinde İtilâf Devletleri arasında cereyan etmiş müzakereleri, verilmiş kararları ihtiva eden kısmını «Anadolu'nun taksimi» ünvanı altında dilimize tercüme ve neşretti.

Ben bu makalede bu siyasî vesikalardaki meselelerden yalnız birisinden, Dördüncü Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa'ya ait olarak ortaya konulan ağır bir ithamdan bahsedeceğim. Yalnız daha evvel şurasını da zikretmeğe lüzum hissediyorum:

Bu vesikalar harb devam ederken Rusların «Türk muhalefet partisi» dedikleri İttihad ve Terakki muhaliflerinden bazılarıyla bir Rus memuru arasında İsviçrede bazı temaslar vaki olduğunu da göstermektedir.

Vesikaların mütalâasından anlaşıldığına göre: Bu temasları idare eden zât İstanbul Rus sefaretinde baş tercümanlıkla bulunmuş olan ve «Osmanlı İmparatorluğu'nun Talihi» eserinin Türklerle karşılaştıkça maruf müellifi bulunan Andre Mandelstam'dır. Sözleri ve yaydıkları bize emniyet telkin edemiyen bu zâtın «İttihat ve Terakki muhalefet partisi» ile irtibat tesis ettiğini Rusya Hariciye Nezaretine arzettiği münasebetin tasvir şeklini şüphe ile karşılamamak kabil olamıyor. Hele vesikalarda

gösterildiği veçhile İttihad ve Terakkiye muhlefet yüzünden bir zümrenin düşmanlıklarla birleşerek dahilde ve orduda bir kıyam ve isyan tertibine iştirâk edeceğine ihtimal vermeyi havsalamız kabul edemiyor. Bu sebeple bu neşriyatta isimleri geçenlerden bugün hayatta bulunanlar için böyle ağır bir itham altında kalmamak bu temaslar hakkında bildiklerini ortaya koymak tarihî bir vazife teşkil ettiği kanaatindeyim.

Şimdi Cemal Paşa bahsine geçelim. Bu vesikaların tetkik ve mütalâasından anlıyoruz ki: Birinci Cihan Harbinin devamı müddetince Osmanlı İmparatorluğu dahilinde büyük bir ihtilâf ve dahilî harb çıkarmak tasavvurları itilâf devletlerini hayli işgal eylemiştir.

Bu tasavvurlara göre bu dahilî harb cephesi Suriye'de vücudaya getirilecek, bunun başına da Ermeni ve Arap mutavassıtlar vasıtasıyla kandırılacak Suriye Kumandanı Cemal Paşa geçirilecekti! Cemal Paşa ne matbu, ne de müsveddelerini gördüğüm kendi el yazısı hâtıratında böyle bir meseleye hiç temas etmiyor. Ancak bu tasavvur İtilâf Hükûmetleri arasında 1915 senesi ortalarından 1916 Haziranın ortasına kadar aylarca süren şifreli telgraf muhaberelerine sebep olmuştur.

Bu muhabereleden şu hülâsaya çıkarıyorum:

Rusya Suriye'de bir dahilî gaile ihdas etmek üzere Cemal Paşa ile bir plân hazırlamış; kimler vasıtasıyla ve ne suretle vücudaya getirildiği zikredilmeyen bu plân Fransa ile İngiltere hükûmetlerine bildirilmiş; Fransız hükûmeti gûya Cemal Paşa'nın teklif ettiği müzakereye girişmeye evvelce kendisine mevut Suriye ve Kilikya üzerindeki haklarının (!) tehdidedilmemesi şartıyla muvafakat etmiş; Cemal Paşa da bu hakların muayyen surette tesbitini ileri sürmüş; İtalyan Hariciye Nezareti herhangi bir muvaffakiyet ümidi var ise Cemal Paşa ile müzakereye girişilmesini tasvibediyorsa da müstakil bir Arap hükûmeti teşkili fikrinde bulunan ve Mekke Emiriyle bu bapta müzakereye başlamış olan İngiltere hükûmeti teşebbüse pek meyyal görünmüyor.

Rusya, pek az kuvvete kumanda ettiği için Cemal Paşa'nın teşebbüste muvaffakiyetini şüpheli görmekte olan Fransa'ya, müttefiklerinin zararına hiçbir şey ihtiyar edilmeyeceğini temin ediyor. Asıl maksat Almanya'nın şarktaki bütün ümitlerini alt üst edecek olan bir dahilî isyandan istifade etmektir.

Bu günlerde Rusya tebaasından Ermeni Dr. Zeverieff, Rusya Hariciye Nezaretinin müsaadesiyle Ermeni müddeiyatını fiile isal için propaganda yapmak üzere Fransa ve İngiltere'ye müteveccihen Bükreşe geliyor. Cemal Paşa ile Osmanlı kabinesi arasında ihtilâf zuhur ettiğini duyan bu müteşebbis doktor, daha Bükreş'te iken Cemal Paşa'yı İstanbul hükûmeti aleyhine açığa harekete sevk etmek Rus hükûmetinin işine gelirse, Ermenilerin Cemal Paşa üzerinde müessir olacak «bazı sureti hareketler» tasavvur etmekte olduklarını Rusya Hariciye Nezaretine iblâğ ettiriyor; Rusya Hariciye Nezaretinden de Cemal Paşa'ya en geniş vaitlerde bulunulabileceği cevabını alıyor.

Zeverieff, Ermenilerin Cemal Paşa ile müzakerelere başlamayı üzerlerine almaya ve Cemal Paşa ile zaten mevcut irtibatı idame için derhal Mısra biri Rus, diğeri İngiliz tebaasından emniyete şayan iki adam göndermeye müheyya bulduklarını, bu iki adama İtilâf hükûmetlerince yardım edilmesi ve bunların lüzum görecekleri istikamette çalışabilmelerine mümanaat edilmesi için Mısır mahallî memurlarına da tebligat ifası lâzım geleceğini arz ediyor. Bu iki adamın asıl vazifesi Cemal Paşa ile münasebet tesisine yol bulunca onu mükâlemeye davet etmek ve tekliflerinin ne olduğunu anlamaktan ibaret olacak, son işe Rusya Hariciye Nezareti el koyacaktı.

İstanbul'daki Ermeni mahfillerinde mevcut malûmata göre, Cemal Paşa'nın teklifleri şu maddeleri ihtiva ediyormuş:

1 – Padişahın riyaseti (hükümranlığı mı?) altında Suriye, Filistin, Irak, Arabistan, Kilikya ile Ermenistan, Kürdistan muh-

tar eyaletlerinden mürekkep olacak bir Türkiye Asya'sının masu- niyet ve istiklâlini devletlerin tekeffül etmesi.

2 – Babadan büyük oğla veraset suretiyle geçmek üzere Cemal Paşa'nın Suriye'ye sultan ilân edilmesi.

3 – Cemal Paşa İstanbul hükûmetini ve sultanını Almanla- rın elinde esir; bundan dolayı Osmanlı saltanatını mülga ad ve ilân ederek bu saltanat aleyhinde sefer açmayı taahhüdediyor.

4 – Bu sefer tekarrür edince devletlerin kendisini silâh, er- zak, topçu ile teçhiz etmeleri.

5 – Bu muharebenin sonunda devletlerin Cemal Paşa'ya malî yardımda bulunmaları.

Rusya Hariciye Nazırı 30 Aralık 1915'te Cemal Paşa ile müzakerelerin neticesinde Türkiye'de bir şuriş çıkacağını ve Os- manlı Mısır seferinin akamete uğrayacağını nazara alarak, ancak Cemal Paşa tarafından izhar edilen arzuları tervecitmeyerek Er- menilerin plânını Müttefiklerin tasvibine arz ediyor. Cemal Pa- şa'nın istediklerini müttefikler tarafından Cemal Paşa ile müzake- reye geçilmesi tensibedildikten sonra tetkik edeceğini bildiriyor.

Fakat İngiltere, Araplarla gizlice müzakerede bulunduğu ci- hetle, bu müzakereler neticesinde aynı maksadın, yani Osmanlı Devleti dahilinde bir şuriş çıkarılmasının temini kabil olacağı ve Suriye dahil olmayarak müstakil bir Arap hükûmeti tesis edilme- si fikrinde bulunuyor; Cemal Paşa'nın Arapların muhalefetine maruz kaldıkça hiçbir şey yapamayağını ve onun yegâne müca- dele çare ve vasıtası Araplarla uyuşmuş olduğunu ileri sürüyor.

Fransa Hariciye Nezareti ise Cemal Paşa'nın kendisinden beklenen rolü oynayacak kabiliyette olduğuna inanmakla, hat- tâ bunun Cemal Paşa tarafından kurulmuş bir tuzak olmasından korkmakla beraber Fransa'nın hakları muhafaza edilmek şartıy- la Cemal Paşa ile müzakere açılmasına muvafakat edileceğini bildiriyor. Cemal Paşa ile müzakereye girişmeyi teklif eden mu- tavassıtlarca bu müzakerenin Mısır'da olması ve Ermeniler vası-

tasıyla yapılması tensibediliyor; bu müzakerelerin Fransa'ca deruhde edilmesi İngiliz Hariciye Nezaretince tasvip edildikten bir müddet sonra mesele İngiliz hükûmetince yeniden tetkik edilerek mutavassıtlarca Cemal Paşa ile müzakereye girişilmesinden feragat ediliyor; Cemal Paşa'nın vaziyeti hakkında alınan malûmatı müphem ve rolünü şüpheli bulan Fransa da bu yolu tutuyor.

Bunun üzerine Cemal Paşa ile müzakere tasavvur ve teşebbüsü ortadan kalkıyor. Mandelstam'ın bu mesele hakkında yazdıklarına bakılırsa bu hususta en mühim rolü oynayan zât Cemal Paşa'dır.

İtilâf hükûmetleri arasında Osmanlı ülkesinde bir kıyam ve şuriş çıkarmak üzere cereyan etmiş olan bu muharebelerden bizim anladığımız ise bahsedilen «Cemal plânını» vücuda getiren Ermeniler ve bu plânı sahiplenerek (tasahup) takip etmek isteyen de Ruslar olmuştur.

Suriye Kumandanı Cemal Paşa'yı bu maksada âlet ittihaz etmeye itilâf devletleri iptida önem vermiş iken, İngilizlerin Mekke Şerifi ile anlaşarak Hicaz'da isyan çıkartmak teşebbüsüyle maksat temin edilmiş, proje Fransa'nın Suriye hakkında beslediği emellerin husulüne de müşkülât ika eyliyebileceği mülâhazasıyla sonradan tamamiyle terkedilmişti.

Buna karşı Suriye'deki Osmanlı ordusu kumandanı Cemal Paşa'nın hakikî durumu acaba ne olmuştur?

Cemal Paşa araya girmiş gibi görünen Ermenilerle bunların İtilâf hükûmetleri ricalini inandırmak istedikleri yolda temas ve münasebette bulunmuş muydu? Bulunmuş idiyse telgrafnamelerin birinde denildiği gibi, bu suretle İtilâf devletlerinin maksatlarını anlamak için bir tuzak mı kurmak istemişti? Yoksa mesele sırf Cemal Paşa'yı kendi hükûmet ve devleti aleyhine harekete geçmeğe, bilâhare ikna edebileceklerine ihtimal veren birkaç Ermeni veya Arab'ın kuruntusu ve ümidi mahsulü idi de Cemal Paşa buna tamamiyle bigâne mi kalmıştı?

Cemal Paşa eğer böyle bir tuzak kurmak istemişse elbette bundan İstanbul'u haberdar etmiştir. Bu takdirde devlet arşivlerinde buna dair muhabere evrakı bulunmak lazım gelir.

Her halde biz Cemal Paşa'yı – *zaptedeceği Mısır'a Hidiv olmak hırsını beslediği yolundaki rivayet ve iddialara rağmen* – devletin başına dahilî harb gibi büyük bir gaile ve âfet çıkarmayı düşünebilmek istidat ve cibilliyette bilmeyiz ve Çarlık vesikalarının delâlet ettiği bu mânayı tazammun ettiği tasavvur üzerine vaki olduğunu gösterdikleri teşebbüsleri bazı Ermeni fesatçıların tertiplerine atfetmekte kendimizi pek haklı görürüz.

Suriye'de Midhat Paşa dahi valiliği zamanında böyle bir iftiraya hedef olmuştu. Bu ciheti de düşünerek komiteci Ermenilerin Tiflis'te öldürdükleri Cemal Paşa'nın hâtırasını bu ağır ithamdan tenzih ederiz.

(Akşam, 3 Ekim 1943)

Süleyman Kâni İRTEM

MAKEDONYA MESELESİ

Balkanların Kördüğümü

◆ Osmanlı-Yunan Harbi ve Girit Meselesi... ◆ Girit Ayaklanması ve Yunan megal-ideası... ◆ Müslüman-Hıristiyan çatışması ve Yunan filosu Girit'te... ◆ Yunanistan'a harp ilânı ve Serasker Rıza Paşa... ◆ Neticesiz bir Türk zaferi... ◆ Bulgar meselesi nasıl başladı? Fener Patrikhanesi ve elenizm siyaseti... ◆ Bulgar milli uyanışı ve Bulgar Ek-sarhlığı'nın kuruluşu... ◆ Bulgaristan muhtariyeti ve Şarkî Rumeli Va-lisi Aleko Paşa... ◆ Rus Panislavizmi, Filibe ayaklanması ve Gavril Pa-şa... ◆ Şarkî Rumeli hadisesi ve Prens Batemberg... ◆ Bulgaristan na-sıl bağımsız oldu?... ◆ Karadağ ve Arnavutluk meselesi nasıl başla-dı?... ◆ Arnavutlar, Berlin Kongresi ve tarihin garip cilvesi... ◆ Sadra-zam Said Paşa'nın Arnavutluk layihası... ◆ Karadağ Prensi Nikola ve Çetine Manastırı... ◆ Abdülhamid'in Balkan siyaseti ve Avusturya plâ-nı... ◆ Şark Meselesinin en çapraşık bölgesi: Makedonya... ◆ Make-donya'nın Osmanlılığı, mezhepler, kiliseler ve Hıristiyanlık... ◆ Make-donya Bulgar komiteleri, papazlar ve çeteler... ◆ Makedonya'da ısla-hat meselesi, Yıldız-hükümet çekişmesi... ◆ Komitecilerin dağa kal-dırıldığı Amerikalı rahibe... ◆ Müfettiş-i Umumilik kurulması ve 1902 ayaklanması... ◆ Hüseyin Hilmi Paşa ve Metropolit Gerasim Efendi... ◆ Meşrutiyetin ilânı, Makedonya ve Reval Mülâkâtı... ◆ Makedonya meselesinde Abdülhamid'in ittifak arayışları... ◆ Büyük Bulgaristan rüyası ve Şıpka şenlikleri...

◆ DÜNÜ BİLMEYEN BU GÜNÜ ANLAYAMAZSINIZ...

Dördüncü Bölüm

İTTİHAT - TERAKKİ TARİHİNDEN

Ohri' de İttihat ve Terakki Nasıl Kuruldu?

1902 Bulgar ihtilalinden sonra Avrupa hükûmetlerinin Makedonya işlerine müdahalesi kuvvetlenmişti. Selanik, Manastır, Kosova vilayetlerinde Rusya, Avusturya, İngiltere, Fransa ve İtalya devletlerinin ele aldıkları jandarma tensikatının hakiki manası, buralarını kendilerine nüfuz mıntıkları olarak ayırmış olmaları idi.

Frenklerin ırk ihtilaflarına imâen «Makedonya salata tabağı» dedikleri bu üç vilayette Bulgarlar Rumlar, Sırlar, Ulahlar komiteleri veya «hususî teşkilatları» marifetiyle birbiri aleyhine tertipler kurmakta, fırsak düşürdükçe yerine göre kaza kaza, nahiye nahiye, köy köy biri ötekini imha suretiyle nüfuzlarını artırmak için teşebbüslerde bulunmaktan çekinmemekte idiler.

Rumlar, Sırlar, Ulahlar zayıf ve ekalliyette buldukları noktalarda Bulgarlara karşı İslamlara mütemayil görünmek siyasetini takibediyor, fakat kendilerini kuvvetli hissettikleri yerlerde onlar da Müslümanlar aleyhine hareketten, şikayetlerden hali kalmamakta idiler.

İslam unsuru ise hariçten dahilden üzerine tevcih edilen siyaset ve şekavet silahlarıyla her gün biraz daha eziliyordu. Zaaf içinde çırpınan hükûmet, kendisinin bu sadık istinadgahına ait hakları müdafaadan aciz bulunuyordu.

Makedonya'nın en büyük ve bereketli topraklarına mutasarrıf olan Müslümanlar, komite korkusuyla çiftliklerine gidemiyor ve bakamıyor, buralarda eskiden beri yarıcılık yapan Bulgar-

lar hasılat hakkında istedikleri gibi hesap veriyorlardı. Topraklarından bekledikleri varıdatı alamayan müslüman çiftlik sahipleri cedlerinden, babalarından kendilerine kalan bu güzel yerleri, Amerika'ya giderek servet kazanan Bulgarlara satmak mecburiyetinde kalıyorlardı.

Bu suretle bin türlü yalan propağanda ile Avrupalılar nazarında siyaseten günahkar ve mücrim sayılan İslam unsuru, iktisaden de harap olmakta idi. Müslümanların şikayetlerine kulak veren olmuyordu.

Buldukları yerlerde nüfuz ve tahakkümünü artırmaktan başka şey düşünmeyen ecnebi memurlar ve subaylar, bu nüfuz ve tahakküme mukavemet etmek ve sed çekmek isteyen devlet memurlarını birer vesile ile Rumeli'den aşkırtmak ve ağır cezalara uğratmak yollarını buluyorlardı.

Ahval ve şeraitin ilcaatiyle Makedonya bölgesi ağır ağır ecnebi devletlerin müşterek ve muhtelit idaresi – *Condominium'u* – altına girmekte idi.

Bulgarlar ecnebi memur ve subaylarının hususi himayesi altında idiler. Hükümet ise her cinayeti kendilerine mübah, her taarruz ve kıtali milli bir kahramanlık eseri sayan bu cemaate karşı kanunen ve idareten müessir icraatta bulunmaktan çekiniyor, Makedonya'da mevcudiyetinin muhafazasını kendilerinden beklediği müslümanları müsavaatperverane muamelelerle bile olsun tatyip ve tesliye edemiyordu.

Bulgarlar, Rumlar, Sırların Makedonya'da keşmekeş içinde biri diğerine mağlup olmamak, yahut biri diğerini kahr ve izaâle etmek, hepsi birden müslümanları ezmek üzere bütün kuvvet ve maharetlerini sarfettiklerini gören İslam unsuru için de, haklarını muhafaza etmek ve mevcudiyetini göstermek yolunda gayrı müslüm unsurlara imtisalen aciz hükümetten ayrı bir kuvvete istinat ve diğerleri gibi hususi silahlarına müracaat zaruri görünüyordu. İşte bu zarurettir ki, Ohri'de bir «Müdafaa-i Hu-

kuk Cemiyeti» gibi bir «Ohri Cemiyet-i Hususiye-i İslamiyesi»ni doğurmuştur.

1916 yılı Ekiminde Ohri kaymakamlığına tayin edilmiştim. Ohri'nin Debirça nahiyesi 1902 Bulgar ihtilalinin en şiddetli en ateşli bir merkezi olmuştu. Ohri kazası Müslüman ahalisi Türk ve Arnavutlardan; gayri müslümler de Ulah ve Sırp larla Bulgarca konuşan ekzarşist ve patriarşistlerden – *Bulgar ekzarhını ve Rum patdiğini tanıyanlar* – mürekkepti. Merkezde bir Bulgar metropoliti vardı. Ohri gölü üzerinde bulunup bazı Müslüman Arnavutların bile muayyen zamanlarda ziyaret ettikleri meşhur «Sarı Saltık» manastırında Rum papazları bulunuyordu.

Bu kadar muhtelif unsurların birbirine zıt menfaatleri, bir-biri aleyhinde tertipleedikleri suikastler yüzünden bu kazada asi-yişin korunması ne derece güç olacağını yukardaki mesrudatım göstermeye kifayet eder sanırım.

1907 Ocak sonlarında mümtaz yüzbaşı Mısırlı Aziz Bey Ohri'ye gelmiş ve bu günlerde askeri bazı işleri teftiş için Ohri'de bulunan erkanıharp binbaşı Enver Bey – Paşa – tarafından bana takdim ve tavsiye edilmişti. Aziz Bey Ohri'de Bulgar komitecilerin Müslümanlara vaki olan taaddilerine, zararlarına, Müslümanların da aynı surette mukabele etme hakları olduğunu her mecliste tekrar ediyor, bu maksatla ittihat ve ittifak için eşraf ve muteberana teşviklerde bulunuyordu. Bunca tahriklere maruz kalan Ohri Müslümanlarının daima muhafaza ettikleri milli ve dini asabiyet bu teşvik ve telkinleri iyi karşılamaya pek müsaitti.

Mütemediyen maruz kaldıkları tehlikeler, mal ve canca uğradıkları zararlar Ohri eşrafında Bulgar ihtilalinden beri gösterdikleri sabır ve tahammülde daha fazla devama imkan bırakmamıştı.

Aziz Beyin tavsiyeleri, onlara Arnavutların eskidenberi cari olan misli ile mukabele ananelerine, «Dukakin kanunu» hükümlerine uygun görünüyordu. Nihayet eşraftan bazıları ile Aziz

Bey arasında cereyan eden müzakereler üzerine «zarara zarar, kana kan» esası dahilinde hareket edecek bir «Cemiyet-i Hususiye-i İslamiye» teşkili noktasında bir anlaşma oldu.

Aziz Bey Ohri'ye gelmezden evvel İttihat ve Terakki Cemiyetine dahil olmuş; gelirken de cemiyetin Müslümanların haklarını muhafaza ve ihkak edecek teşebbüslerde bulunmak talimatını almış, böylece bu talimatı yerine getirecek bir teşekkül vücuda getirmeye muvaffak olmuştu. 1907 Mayısında kurulan bu Cemiyet-i İslamiye'nin ilk idare heyetini, Yüzbaşı Aziz Bey ile eşraftan Debreli Muharrem Ağa, Ohrili Sami, Şabanağazade Lütfi, İsmailağazade Sabri Efendilerden terekkep etmişti. Ohri Cemiyeti İslamiyesinin teşekkülü ile, teşekkülün duyulması arasında çok zaman geçmedi.

Selanik vali maiyetinde memur iken Paris'te çalışan İttihat ve Terakki merkezinin Selanik'te açtığı gizli şubeye ben de dahil olmuşum. Menlik, Strumca, Vodina kaymakamlıklarında bulunduğum zamanlarda Rumeli müslümanlarının komitelerden neler çektiklerini müşahade ederek bütün bu ıstıraplara hissen iştirak etmekte olduğum için, Ohri'de Müslümanların haklarını müdafaa eylemek üzere, böyle bir cemiyet kurulmasını kalben tasvip etmişim. Böyle bir intikam ve misli ile mukabele cemiyetinin keşekkülü, muhafazası ile mükellef olduğum asayişe bir şiddet unsuru daha ilave edeceğini bilmiyor değildim. Ancak ihtiyatla hareket ederek bu cemiyet mensuplarını elden geldiği kadar korumaya karar verdim.

Ohrililerden İttihat ve Terakki Cemiyetine ilk dahil olan Ohri Reji memuru eşraftan Nufel Ağadır ki, 1907 Haziran ortalarında Manastır'da bulunduğu sırada Kolağası Resneli Niyazi Efendi – *hürriyet kahramanı Niyazi Bey* - rehberliğe tahlif edilmişti.

Nufel Ağayı takiben az fasılalarla Şabanağazade Hamdi, Ohrili Sinan, daha sonra Hacı Yahya, İsmail Ağazade Sabri Efe-

andiler de cemiyete girmişlerdi. Başta Aziz Bey olmak üzere bütün bu hamiyetli adamlar köylerde Ohri İslam Cemiyetinin mensuplarını çoğaltmaya uğraşıyorlardı.

İslam Cemiyeti yapacağı icraat için evvela beş kişilik bir islam çetesi teşkil etmişti. Sonra bu çete yedi kişiye çıkarıldı. Çete efradından silahlı olmayan ikisine bazı vasıtalarla Manastır Askeri Müntaka Kumandanlığı dairesinden, Bulgar komitelerinden zaptedilmiş iki «manliher» tüfeği tedarik edildi.

Bulgar komitesinin bir islam çiftliğine yaptığı baskına misilleme olmak üzere, İslam Cemiyeti idare heyetinin karar ve emri ile çete 1907 Temmuzunun yirmi ikinci günü pusuya düşürdüğü üç bulgarı öldürmekle işe başladı. Vaka mahallinde maktül-lerden birisinin yanında bulduğum varakada, «İlk İslam çetesinin ihkakı hak ve icrayı kısas yolunda adaletcuyane ilk teşebbüsüdür» sözleri yazılmıştı.

Bu çete bundan sonra Bulgarlara kanlı ve ateşli mukabelelerde bulunmaya devam etti. Bu şiddetli misillemelere maruz kalmaktan yerli Bulgarları korumak için, Bulgar komitesi nihayet Meşrutiyetin ilanından üç ay evvel Müslümanlara taarruzdan vazgeçmek mecburiyetini hissetti.

Fakat bu arada kaymakam sıfatıyla benim uğradığım müşkülât da son dereceyi buldu. Resmi vazifemle, manevi bir vazife saydığım hattı hareketimin çarpışması beni çok üzmüş, hırpalamıştı. Meselenin bu safhalarını burada tafsil etmek – *uzunluğu dolayısıyla* – kabil değildir. Ancak şurasını söylemekle iktifa edeyim ki, İslam çetesini izâle etmek için vaki olan teşebbüsler hiç müsmir olmadı. Gerçi ilk haftalarda yapılan şikayetler üzerine Müfettiş-i Umumi Hilmi Paşa beni azletmeyi muvafık görüyordu. Fakat verdiğim izahatı sonra varit gördü. Ohri'de kaldığım ev kaza inzibat memurlarından İslam Cemiyeti ve sonradan namı dolaşmaya başlayan «İttihat Cemiyeti» aleyhtarlarını birer birer kazadan uzaklaştırmaya muvaffak oldum.

Validesi Ohrili olan Kolağası Eyüp Sabri Efendinin – *Hürriyet kahramanı Eyüp Sabri Bey* – Ohri'ye gelişi, bu dağdağalı günlere tesadüf eder. İttihat ve Terakki mensupları Eyüp Sabri Beyin serdettiği fikir ve mütalaalardan kendisinin «Cemiyeti İttihadiye»ye dahil bulunduğunu istişmam (hissetme) ettiler. Anlaşabilmek ihtimaliyle Nufel Ağa, Lütfi Efendi, Ziraat Bankası kاتبی Ohrili Halil Efendi Ohri civarındaki Dalyan mesiresinde Eyüp Bey şerefine bir ziyafet verdiler. Sami Efendi de bi ziyafette hazır bulundu.

Halil Efendi Ohri'ye geldiği vakit «Cemiyeti İslamiye» ye dahil olmaya davet edilmiş, yemin teklifi üzerine Cemiyeti İslamiye ile Cemiyeti İttihadiyeyi bir zannederek kendisinin Manastır tarafından yemin ettirildiğini söylemesiyle, İttihatçılar kendilerine bir «kardeş» daha geldiğini anlamışlardı.

Bu ziyafet esnasında Eyüp Bey ile ahval hakkında hayli müsahabe edilmiş ise de, iki taraf birbirine tamamıyla açılmadı. Eyüp Bey Ohri'deki İttihat ve Terakki mensuplarıyla ancak binbaşı Enver Beyin Bulgar komitelerine dair bazı tahkikat için 1907 Ekiminde tekrar Ohri'ye geldiği vakit anlaşabilmiştir.

Enver Bey Manastır'dan geçerken Ohri'de kimlerin İttihat ve Terakki Cemiyetine dahil olduğunu öğrenmişti. Valideleri cihetinden aralarında akrabalık bulunan Enver ve Eyüp Beyler Ohri'de Cemiyeti İttihadiye mensuplarını çoğaltmayı kararlaştırdılar. Enver Bey ramazan içinde gündüzleri Bulgar komitesi hakkında tahkikat icra ederken, geceleyin de Eyüp Beyle birlikte kasaba kenarında bir eve çekilerek orada cemiyete celp ve dahil edilenleri tahlif ile uğraşıyordu.

Ohri Müslümanlarında Bulgarlardan intikam almak ve haklarını müdafaa edebilmek üzere Cemiyeti İslamiyeye dahil olabilmek için büyük bir istek uyanmıştı. Bu mahalli ve hususi İslam Cemiyetine şu yemin ile giriliyordu:

«Hususi ve umumi her işte birbirimizden ayrılmayacağımıza yemin eder misin? Ederim. Vallahi»

Yemin edecek olanların ellerini mushaf üzerine koymaları şarttı. Bu suretle İslam Cemiyetine girmiş olanlardan şahsiyetleri tamamen emniyet verici bulunanlar İttihat ve Terakki Cemiyetine girmek için icap eden tahlifin icra olunduğu eve gözleri bağlı olarak ve bir rehber delaletiyle götürülüyor, burada gözler açılıyordu. Gelenler karşılarında yüzleri ve vücutları kırmızı bir kumaşa bürünmüş üç kişi görüyorlardı. Bunların önünde bir mus-haf-la bir rovelver bulunuyordu. Yemin sureti okunuyor, talip, eli mushafa konulmak üzere yemin ediyordu. Enver Beyin bu defa Ohri'ye gelişine kadar İttihat ve Terakki Cemiyetine dahil olmak üzere Ohri'de hiç kimsenin tahlifi icra kılınmamıştı. Tahlif edilecekler Manastır'a gönderilirdi. Zaten bunlar da ramazana kadar altıyı geçmemişti.

Tahlif esnasında yapılan beyanatı muhtevi varakanın sureti yanında bulunmadığı için Enver Bey, bu beyanatın hatırında kalan fıkralarından bir tahlif varakası tertip etmiş, ilk tahlifler bununla icra olunmuştu. Tahlifnamenin asıl sureti bir müddet sonra Manastır'dan getirilmişti. Ohri'de ilk İttihat ve Terakki tahlif heyeti Enver ve Eyüp Sabri Beylerle Sinan Efendiden teşekkül etmişti.

Enver Beyin ayrılmasıyla Ohri'de İttihat ve Terakki Cemiyetinin subaylardan, memurlardan, halktan mensupları kırk kişiye kadar varmıştı. Enver Bey Ohri'den ayrılmadan evvel Kolağası Eyüp Sabri Beyle eşraftan Nufel ve Nimetullah Ağalardan mürekkep bir kaza merkez heyeti teşkil edilmişti. Bu merkez in sandık emniyeti ile katipliğini Eyüp Sabri Bey üzerine almış, Sinan Efendi Umumi rehberliğe, nizamîye mülazımlarından Cemil Efendi ile Ziraat Bankası katibi Halil Efendi de âzâ mülazımlıklarına seçilmişlerdi.

İşte Resne'den çıkarak maiyetiyle birlikte Ohri kazasına

gelen Kolağası Niyazi Beyin faaliyetine iştirak etmek, Şemsi Paşa'yı vuran mülazım Atıf Beyi muhafaza eylemek, Eyüp Sabri ve Niyazi Beyler kumandasında hareket eden milli kuvvetlerle Manastırda Müşir Tatar Osman Paşa'yı dağa kaldırmak, İttihat ve Terakki Cemiyetinin en sadık ve kuvvetli bir istinatgahını teşkil ederek Abdülhamid istibdadına pervasızca ve fedakarane meydan okumak gibi hareketlerde Meşrutiyet inkılabı tarihinde temayüz eden bu İttihat ve Terakki şubesi Enver ve Eyüp Sabri Beyler tarafından böyle kurulmuştur.

(Akşam, 2 Haziran 1943)

Tatar Osman Paşa Nasıl Dağa Kaldırıldı?..

Abdülhamid İttihatçıları yoketmek için gönderdiği Şemsi Paşa'nın Manastır'da vurulması gibi, hiç beklenmedik bir hadise karşısında telaş içinde kalmıştı. Buna mukabil Şemsi Paşa'nın malum olan kahır ve şiddetinden endişeye düşmüş olan İttihatçılar rahat ve geniş bir nefes almışlardı.

Bugünlerde terhis edilecek askerlere mûtağ «padişahım çok yaşa» duası yerine «yaşasın millet» diye dua ettiriliyor, hükûmet-i merkeziye aleyhine beyannameler yapıştırılıyor, zabitler, memurlar ve ahali takım takım cemiyete ithal ediliyordu. Ohri kazasında cevelan eden Niyazi Bey köylerde fütursuz dolaşıyor, maiyetindekilerden Ohri hükûmet konağında tanıdıklarını serbestçe ziyaret edenler bile görülüyordu.

Kazadaki asker kuvvetlerinin kumandasında miralay Hâmit Bey bulunuyordu. Ben de kaza kaymakamı idim. İkişim de İttihat ve Terakki Cemiyetine girerek İttihatçılarla hemdert ve gelecek belalarda müşterek olduğumuz için, istibdada karşı bu serbestiye göz yumuyor (İğmaz), müsamaha ediyorduk.

Abdülhamid, Şemsi Paşa yerine Manastır bölgesi Fevkalade Kumandanlığına Müşir Tatar Osman Paşa'yı tayin etmişti. Osman Paşa İttihatçılar hakkında Şemsi Paşa gibi kahır ve şiddet siyaseti takip etmeyecek mülayim, fakat müessir tedbirlerle İttihat kuvvetini kırmaya çalışacaktı. Manastır'a gelince bu yolda işe başladı.

Fakat ne yapsa tesiri olmuyordu. Hükûmet «fesatcûyâne emellerle firar eden zabitler, memurlar ve bunlara iltihak eden-

ler» hakkında «affi şahane» ilan etti. Hiçbir talebe ve istidaya müstenit olmayan bu affa önem veren olmadı. Dehalet edeceklerle taltifler vaadedildiği halde aldırın bulunmadı.

Ohri eşrafı, Şemsi Paşa'yı vurduğu esnada maiyetince atılan silahlardan hafifçe yaralanmış olduğu halde Ohri'ye kaçmaya muvaffak olan mülazım Atıf Bey'i can kardeşi gibi evlerinde tedavi ve muhafaza ediyorlardı.

Ancak Müşir Osman Paşa'nın Manastır'da İttihatçıları ikna ve dağıtma taktiği, nihayet cemiyeti düşündürmeye başlamıştı. Mukabil tedbirler alınması cemiyet için zaruri görünüyordu. Manastır heyeti merkeziyesi Ohri'de harekete hazır bir kuvvet hazırlamasını Eyüp Sabri Bey'e bildirdi. Bu kuvvet verilen emir üzerine Manastır'a hareket edecekti.

Bunun üzerine Ohri'de tertibata başlandı. Eyüp Sabri Bey İstarova taraflarına geçmiş olan Niyazi Beyi müzakere için Ohri'ye davet etti. Son gecelerde Ohri Merkez Heyetinin toplantıları bazan müderris Hacı Mustafa Efendinin, bazan da benim evimde yapılmakta idi. Gündüzleri de en ziyade Eyüp Sabri Beyin dairesinde toplanıyor, teşebbüs edilecek büyük hareketin en küçük noktalarına kadar müzakerelerde bulunuyorduk.

Temmuzun 5 /18 inci günü mevki kumandanı miralay Hâmit Bey, kaza naibi Ömer Lütfi Efendi, jandarma bölük kumandanı yüzbaşı Asım Efendi ile Eyüp Beyin dairesinde Ohri, Usturga, İstarova'dan toplanacak cemiyet kuvvetlerinin hal ve derecesinden bahsedilirken, bu «hürriyet mücahitlerinin» teşkil edecekleri kuvvete «milliye taburu» ünvanı verilmesini, bu ilk tabura icabında yardım etmek üzere diğer taburlar da tertip edilmesini, Ohri'nin bir «milliye alayı» merkezi sayılmasını teklif ettim. Bu teklifim kabul olundu. Bu suretle müsella İttihat ve Terakki kuvvetlerinin isim babası olmuş bulundum.

İlk Milliye Taburuna bir sancak lazımdı. Yukarısında birer kenarda «Allah» ve «Vatan» kelimeleri, ortada Osmanlı İttihat

ve Terakki Cemiyeti, altta «İnnallâhe lâyuhıbbü zâlimin» (Allah zalimleri sevmez) cümleleri yazılı bir sancak resmi tertip ettim. Temmuzun 6 / 19 uncu günü bu şekilde sancak atlastan imal edildi.

Ohri Milliye Taburunun ilk alemdarlığına mülazım Mazhar Efendi tayin olundu, sancağın tüfek namlusuna asılarak (tâlikan) taşınması kararlaştı. Temmuzun 20 inci günü (Rumi 7 nci) günü ezani saat sekizde «Beypınar» merasında toplanacağı icabedenlere bildirildi. Ben de birlikte çıkmak arzusunda bulundum. Fakat cemiyete karargah ittihaz edilmiş bir durumda bulunan Ohri kazasının idaresi başında kalmaklığım heyeti merkeziyece daha münasip bulundu.

Eyüp Bey tarafından Mabeyne, Müfettişi Umumiliğe, Üçüncü Ordu Müşirine yazılacak telgrafları ve Manastır'daki konsoloslara gönderilecek mektupları ikimiz birlikte hazırladık. Bu telgraflarda Eyüp Bey'in bin fedai ile çıktığı, bunların ölünceye kadar canlarını hürriyetin uğruna vakfettikleri, milletin pa-dışahtan Kanun-u Esasinin tatbikini ve Mebusan Meclisinin açılmasını istediği ve mektuplarda da Avrupalıların bu harekete başka hiçbir maksat atfedilmemesini temin etmeleri rica edildiği izah olunuyordu.

Eyüp Bey, hükûmeti merkeziyeyi yanıltmak için istibdat aleyhinde harekete geçen Arnavut çetesiyle birleşmek üzere Arnavutluk'un cenup taraflarına gideceğini de bildiriyordu. İmzasında «Ohri Milli Alayının birinci tabur kumandanı» tabirini kullanıyor, bununla İttihat ve Terakki Cemiyetinin kuvvet ve teşkilatının yalnız bu tabura münhasır olmadığı ima ediliyordu.

Niyazi Bey de bu gün Ohri'ye gelerek Eyüp Beyle görüştü. Resne havalisindeki kuvvetleri toplamak üzere gene aynı gün Ohri'den ayrıldı. Ertesi günü kumandan Hamit Bey ve nâip Ömer Lütfi Efendi ile birlikte Eyüp Beyin dairesine gittik. Orada göz yaşları dökerek ve muvaffakiyetler temenni ederek Eyüp

Bey ile vedalaştık. Bütün tertibat ikmal edilmişti. Ohri Belediyesi taburun arkasından mümkün olduğu kadar ekmek ve sair levazımata gönderecekti.

Ohri Milli taburunun hakiki mevcudu Ohri'den hareketi sırasında dört yüz elli kişiydi. Sonradan Ohri ve İstarova kazalarıyla Resne nahiyesinden iltihak edenlerle birlikte Manastır'a girilinceye kadar bu mevcut altı yüz kişiyi bulmuştu. Niyazi Beyin kuvveti ve Manastır kazasından bu kuvvetlerle birleşenler bu hesabın dışındadır. Ohri Müslüman ahalisinin büyük bir kısmı fedailer taburunu uğurlamaya çıktı. Tabur Temmuzun 7/ 20 nci günü ezani saat dokuz buçuk raddelerinde dualara karışan şevkli temennilerle hareket etti.

Kumandanla ben, bu huruç hareketini sanki geç haber almışız gibi üç saat sonra makamlara bildirdik; askeri ve mülki makamları telaş içinde bırakmak, şaşkırtmak için birbirini müteakip telgraflar yağdırdık. Eyüp Sabri Beyin bu makamlara yazdığı telgrafları gûya meçhul bir şahıs tarafından kumandanlık dairesi kapısındaki nöbetçiye verilmiş gibi göstererek ve açık olarak bu makamlara çektirdik. Manastır'ın gafil avlanması temin eylemek fikriyle, Eyüp Bey kuvvetinin aksi istikamette İstarova'ya doğru gitmekte olduğu haberini aldığımızı da bildirdik.

Tedbirimiz yerini buldu. Askeri ve mülki makamlar, Eyüp ve Niyazi Bey kuvvetlerinin Manastır'a yöneldiğinden zerrece şüphe etmediler. Milliye taburu Manastır'a doğru ilerlerken, hürriyetten sonra «Gazâl-ı hürriyet» diye şöhet bulan Niyazi Beyin askere alışık geyiği de birkaç jandarma neferi ile birlikte tabur efradı arasına karıştı.

Temmuzun 9/ 21 inci günü tabur Manastır'a yakın bir köyde vardı. Buraya kadar efrat ne işe memur olduklarını bilmiyorlardı. Bu köyde Eyüp Bey silah arkadaşlarına maksadını anlattı: Müşir Osman Paşa Manastır'daki ikametgahından kılına ziyan getirilmeden kaldırılacaktı.

Tabur geceleyin ezani saat dört raddelerinde Manastır'a pek yakın «Dölecik» köyüne vardı. Süvari mülazımı Âgah Efendi taburun varışını haber vermek için Manastır'a gönderildi. Manastır'dan yüzbaşı Osman ve süvari yüzbaşısı Zünnun, mülazım Esat Efendiler Manastır heyeti merkeziyesi namına Milliye taburunu karşılamaya geldiler ve Eyüp Beye, Müşir Osman Paşaya verilmek üzere hazırlanmış bir mektubu getirdiler.

Milliye taburu kırkar kişilik müfrezelere ayrıldı. «Hanlar önünde» telgraf telleri kesildi. Osman Paşa'nın konağına gidecek müfrezeye icabederse kapıyı kırmak için baltalar verildi.

Böylece Manastır'a girildi. Manastır merkez heyetinin tertibata memur ettiği mülazım Esat Efendi ve diğer zabıtlar, memurlar delaletiyle müfrezeler şehir içinde icabeden noktaları tuttular... Hükûmet dairesi, Vali Hıfzı Paşa'nın oturduğu konak, Merkez Kumandanı Cemal, Mıntıka Kumandanı Naki Paşaların ve Mektupçu Sadık Vicdani Efendinin konakları ile lüzum görülen diğer binalar tarassut ve muhasara altına alındı. Tellallar pazarı caddesi, Drahor suyu boyundaki Manastır Telgrafhanesi, köprü tarafı kuvvetle sarıldı. Müfrezelere tesadüf eden ve bu askerlerin ne iş göreceklerinden habersiz olan devriyeler müfrezelerce sorulan parolayı bilmediklerinden, «geri» emrine zaruri itaat ediyordı!

Eyüp Bey, Müşir Osman Paşa'nın konağındaki hususi telgraf telini balta ile kestirdi. Ohri eşrafından Nimetullah Ağa ile birlikte, konağın kapısında bulunan nöbetçilerin yanına vardı. Nimetullah Ağa mukavemet görmeden nöbetçilerin birinin elinden silahını aldı. İkinci nöbetçi mukavemet göstermek istediysede, başka zabıtların gelmekte olduğunu görünce, o da ses çıkarmayarak silahını teslim etti. Bahçede uyumakta olan neferlerin silahları patırtısız toplandı. Bundan sonra konağın kapısı çalındı. Açılınca ilk olarak içeriye Eyüp Sabri Bey, Nimetullah Ağa, Oh-

ri'nin Debirça nahiyesi müdürü Niyazi Efendi girdiler. Bunları diğer zabitler ve efrat takibetti; Niyazi Bey de yetiştii.

Osman Paşa'nın konağı içinde lamlalar dolaştığı dışardan görülüyordu. Uyumayanların, konağın civarından telgraf telinin kesilmesinden, birçok efradın yaklaşmasıyla muhasaraya alınmasından çıkan gürültülerden dışarda bazı fevkalade haller vukuundan şüphelendikleri anlaşılıyordu.

Konağın içine girenlerin karşlarına çıkan Ağaya, Paşayı uyandırması ihtar olundu. Ağa paşanın odasına girdi. Bu sırada konağa dahil olan geyik de salonda alıştığı jandarmayı araştırıyordu! Osman Paşa odasının kapısından başını uzattı. Milliye efradından bir kaç ateşli genç, Paşanın yakasına yapıştılar... Osman Paşa kim olduklarını sordu:

– Ohrililer! cevabını verdiler.

Osman Paşa kendisine Şemsi Paşa gibi bir fenalık yapılabacağı zannına düştü ve:

– Ohrililer! Benim Yunan muharebesinde, Gabrova'da Ohri redif taburunu rasıl kurtardığımı unuttunuz mu?.. dedi.

Bu dakikada Eyüp Sabri Bey Paşaya, Cemiyetin mektubunu vermek üzere yaklaştı. Paşanın yanındaki Ohrililer çekildiler.

Eyüp Bey Paşanın odasına Nimetullah Ağa ile birlikte girdi. Paşa Eyüp Beye ne maksatla böyle hareket edildiğini hiddet ve şiddetle sordu. Eyüp Bey, Terakki ve İttihat Cemiyetinin Ohri Milliye taburunun kendisini misafir alıp Ohri'ye götüreceğini ve cemiyetin takdim ettiği tezkeresi, maksadı kendisine tamamen izah eyleyeceğini tevazu ile, fakat kesin bir lisanla bildirdi. Osman Paşa zarfı açıp mektubu okudu.

Bu mektupta Osman Paşa'nın geçmiş himmet ve gayretlerinden, bundan sonra da kendisinden beklenen hizmetlerden bahsedildikten sonra, şöyle deniliyordu:

«Kıymetli vücudunuzun kaybedilmesine (iza'asına) millet

katiyyen razı olmasa da, ne çare ki cereyanı hal işgal ettiğiniz mevkii ve memuriyette bulunmamanızı icabettirmektedir. Bu sebeple cemiyeti mukaddesemiz muvakkat bir müddet için kendisine aziz bir misafir olmanızı istirhama cüret ve bunu nefsinize bir zül saymıyacağınızı ümid ediyor.

İkamet edeceğiniz yer şanınıza layık bir surette hazırlanmış, istirahat esbabınız istikmal kılınmıştır. Lütfen şehir kenarında intizar eden bin üçyüz nefer kuvvetindeki maiyetinize sizi iltihak ettirmek üzere devlethanenize' gelmiş olan mihmandarlara refakat buyurmanızı istirham ederiz.

Cemiyet bir kılınıza gelecek hatadan pek mütesisif olur ve kendisini mesul addeder. Bununla beraber Yıldızdan size verilmiş geniş salâhiyetlerin – yüksek vicdanınızdan memul olmakla beraber – icrasına meydan bırakmaya ve Erzurum vekai faciasına bir nazire vücuda getirmeye katiyyen razı olamaz. Kararımız katidir; tatbikinde mâzur ve muztârız».

9 Temmuz 324 Çarşamba

Cemiyetin Osman Paşa'ya verdiği bu teminat ciddi idi. Çünkü Eyüp Sabri Beye gönderilmiş talimatta «Şemsi Paşa gibi Osman Paşa'nın da izalesi, yapmakta olduğu tertiplere nihayet vermek mümkün ise de, bu suretle hareket, hariçte cemiyetin kıtalden başka tedbir bilmediği yolunda sakim bir telakki uyandıracığı cihetle, sahsen hürmete layık olan Osman Paşa'nın kaldırılmasıyla iktifa edilmesi muvafık görüldüğü» beyan edilmişti.

Paşa mektubu okuduktan sonra:

– Şimdi ne olacak?

Diye sordu. Eyüp Bey de arzu ettiği adamlarıyla birlikte hayvanlara binerek muazzezen Ohri'ye götürüleceği cevabını verdi. Paşa Ohri'ye gönderilmeyip Resne'de bırakılmasını istemesi üzerine, Eyüp Bey bu ciheti Manastır merkez heyeti ile konuşacağını bildirdi.

Bu konuşmalar esnasında Niyazi Bey ile birkaç kişi daha odaya girmişlerdi. Paşa gitmek istediği için hepsi odadan çıktılar. Yalnız mizacındaki asabiyet ve duyduğu üzüntü ve hiddet saikasıyla paşanın intihara teşebbüs etmesini muhtemel gören Eyüp Sabri Bey Nimetullah Ağa'yı içerde bıraktı. Paşa onun da çıkmasını ısrar etmiş ise de, Nimetullah Ağa bu emrinin yerine getirilmesinin mümkün olamayacağını bildirdi. Paşa bir iki dakika düşünür gibi kaldı. Nihayet kati teslimiyetten başka çare göremedi. Giyindi. Yaveri ile birlikte hayvanlara bindiler.

Manastır heyeti merkeziyesi Osman Paşa'nın Resne'de kalmasında bir mahzur görmedi. Niyazi Bey Resne Milli taburu efradiyle Osman Paşa'yı Resne'ye götürdü. Paşa orada eşraftan Rıza Ağa'nın evinde misafir edildi.

Resne'de bulunduğu günlerde Osman Paşa yanındakilere:

– Ah, o Ohri kumandanı ile kaymakamı beni aldattılar!

Sözlerini tekrar etmiştir.

Doğrudur! Biz bu suretle hareketi hürriyet mücadelesinde bir harp hilesi sayıyorduk!

(Akşam, 24 Haziran 1943)

Manastır' da Hürriyet Nasıl İlân Edildi?

İttihat ve Terakki Cemiyetince Manastır Fevkalade Kumandanı Müşir Tatar Osman Paşa'yı kaldırmaya memur edilen Eyüp Sabri ve Niyazi Beyler deruhte ettikleri bu önemli işi gördükten, Osman Paşa Niyazi Beyle vasıtasıyla Resne'ye gönderildikten sonra, Eyüp Sabri Bey yanına aldığı Ohri eşrafından Nimetullah Ağa ile birlikte Manastır heyeti merkeziyesiyle görüşmek üzere Osman Paşa'nın konağında çıkmıştı. Bu sırada Manastır heyeti merkeziyesi âzasından süvari kaymakamı Sadık Bey – *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Reisi meşhur Miralay Sadık Bey* – de Tatar Osman Paşa'nın konağına doğru geliyordu. Drahor deresi boyunda buluştular. Sadık Bey büyük bir teessür içinde Eyüp Beyin gözlelerinden öptü. Birlikte heyeti merkeziyenin toplandığı eve gittiler. Orada telgrafhanenin işgali ve padişaha Kanun-u Esasinin tatbikine müsaade talebini havi bir telgraf çekilmesi, sabahleyin milli hürriyetin mutantan bir surette ilânı kararlaştırıldı.

Eyüp Bey buradan gene Nimetullah Ağa ile birlikte Vali Hıfzı Paşa'nın konağına gitti. Hıfzı Paşa'nın konağında o gece şehirde bazı fevkalade hareketler cereyan etmekte olduğu anlaşılmış ise de, mahiyeti tayin edilemiyordu.

Vali Paşa'nın mezunen Manastır'da bulunan oğlu Sadaret mektûbî kalemi hulefâsından Nüzhet Bey daha şafak sökmeden gelen bu ziyaretçileri kabul ederek ziyaretten maksatlarını sual etti. Gece esnasında vaki olan ahval ve hareket hakkında aldığı malûmatı babasına haber verdi. Vali Paşa selamlığa çıkarak Eyüp Bey ile görüştü. Eyüp Bey buradan doğruca Telgrafhaneye gitti.

Eyüp Bey Ohri'den ayrılırken, Manastır'da cereyan edecek hadiseler hakkında malumat verilmesini kararlaştırmıştık. Eyüp Bey Osman Paşa'nın Manastır'dan çıkarılmasından evvel Manastır Telgrafhanesinden Ohri'ye şu telgrafı yazdı:

Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti, İcraat fırkasına;

Cemiyetimizin mukaddes maksatlarını ifa için vaki olan hareketin kemali muvaffakiyetle icra olunduğu ve fevkade kumandan Müşir Osman Paşa hazretleri misafireten nezdime iltihak ile o canibe izâm kıldıkları arz ve Paşa hazretlerinin oraya teşriflerinde haklarında lazım gelen ihtiram ve izzatın ifa buyurulması kemali ehemmiyetle istirham olunur.

10 Temmuz 1324

Ohri heyeti merkeziyesi âzâsından bazıları Eyüp Beyle birlikte Manastıra gitmiş oldukları için heyette değişiklik vukuu zaruri olmuştu. Ohri heyeti merkeziyesi bu defa benimle kumandan Miralay Hamit Beyden, Müderris Hacı Mustafa, Sami, jandarma yüzbaşı Asım, süvari mülazımı Ziya Efendilerle, reji memuru Nufel Ağa'dan tereküp etmişti.

20 Temmuzda Milli taburun hareketinden 23 Temmuz gününe kadar geçen üç gece ve iki gün zarfında Ohri'de heyecan saatten saate artmaktaydı. Hükûmet işleri hemen tamamıyla durmuş, memurların subayların, halkın bütün mevcudiyeti yüce maksadın elde edilmesi için hamiyet humması ile çarpan kalplerin, fedakarane bir faaliyetle işleyen dimağların, icabı halinde bir fevkaladelik ibraz edebilecek istidatta muhafazası uğruna vakfedilmişti.

Zaten Temmuzun ilk haftasından beri kumandanla benim uyku saatlerimiz geceden geceye azalmaktaydı. Milli taburun hareketi üzerine ilk geceyi ikimiz de kumandanlık dairesinde uykusuz geçirmiş, ertesi gece gene burada ancak ikişer saat istirahat edebilmiştik.

Milliye taburunun Manastır'a gideceği gece Ohri heyeti

merkeziyesi Müderris Hacı Mustafa Efendinin evinde toplanmış, cemiyetin günlük işleri ve muhabereleriyle ve toplanması muvafık görülen daha iki Milliye taburu tertibatı ile geç vakte kadar uğraşmıştık.

İşler bittikten ve heyet dağıldıktan sonra kumandan Hamit Bey, süvari mülazımı Ziya Efendi, Nufel Ağa ile ben Ohri Telgrafhanesi karşısındaki büyük ağacın dibinde irkilerek Manastır'dan haber getirecek bir telgrafi epey müddet beklemiştik. Ezani saat yediye vardığı halde bir haber alamamak hepimizi meraka düşürmüştü. Sabahleyin Ohri Milli alayının ikinci taburunu da silah altına almak kararıyla ayrıldık.

Ben bu geceyi evimde tamamen uykusuz geçirdim. Sabahleyin devam eden haber alamamanın verdiği ıstırap ve heyecanla salonda bir aşağı bir yukarı dolaşıp duruyordum. Nihayet kapının çalındığını duydum. Hizmetimde bulunan jandarma İstavralı File – *Karanfil* – posta müvezzinin elinden aldığı bir telgrafi getirdi. Telgrafın Manastırdan çekilmiş olduğunu görünce, ellerim titreyerek açtım.

Bu, Eyüp Beyin bize çektiği muvaffakiyet ve müjde telgrafi idi. Derin bir asabiyet ve heyecan ile metnini takip ederek okuduğumda, kalbimin büyük bir sevinçle dolduğunu görüyordum. Muvaffakiyet bir damla kan dökülmeden elde edilmişti!.

Evvelki heyecan ve asabiyet yerine şimdiki sevinç ile adeta kendimden geçmiştim. Telgrafi birkaç defa okudum. Artık evde duramadım. Tekrar Müderris Hacı Mustafa Efendinin evine gittim. Kumandan Hamit Bey ile diğer cemiyet arkadaşlarımıza jandarma ile haber gönderdim.

Müderrisin evinde altı kişi toplandık. Telgrafi yeniden okuduk. Şevkimiz son dereceyi bulmuştu.

Bu telgrafın Manastır merkezinden çekilebilmesi ancak Manastır Telgrafhanesinin Milli tabur tarafından işgal edilmiş olmasıyla mümkün olabilirdi. Bunu düşünerek Manastır'da ne

olup bittiğini öğrenebilmek için, hemen Ohri Telgrafhanesine gittik. Telgraf müdürü Ohrili Selim Efendi ile Manastır telgraf memurları arasında cereyan eden muhabere üzerine Osman Paşa'nın Manastır'dan kaldırılmasından sonra hürriyetin ilanına karar verildiğini, Ohri Milliye taburunun Manastır'ın «Hanlar önü» mesiresine çekildiğini, orada fedailere Cemiyet ve Belediye namına bir ziyafet verileceğini, sonra tabur için Manastır kışlasında mutantan bir kabul resmi yapılacağını, toplar atılacağını, hapistekilerin tamamen tahliye edileceğini, Cemiyet namına atebe-i hümayuna telgraf çekildiğini anladık.

Sonra şu ilave malumatı da aldık: «Milli tabur «Hanlar önü» mesiresinde dinlenirken buraya gelen İslam ve Hıristiyan ahalî, alemdar mülazım Mazhar Efendinin mavzer namlusuna taktığı ilk «livayı hürriyet»i şevk ve sevinçle öpüyor, fedaileri tebrik ediyorlardı. Böylelikle bayrağın zedeleneceği, yırtılacağı anlaşılınca, halkın takım takım yanından geçmesi suretiyle hürmet hislerini göstermesi muvafık görüldü. Zamanı gelince tabur parlak nümayişlerle tekrar Manastır'a girerek «Hürriyet meydanı» namı verilen Kışla meydanına ulaşıldı.

Vali Hıfzı Paşa ile bütün vilayet erkanının ve asker ümerasının, memurların, ruhani reislerin, otuz bin kişilik bir cemiyet halinde hazır buldukları bu istikbal töreninde bazı zabitler top arabası üstünde nutuklar iradettiler. Milli hürriyet topraklarla ilan edildi».

Ohri heyeti merkeziyesi telgrafhanede Manastır'daki bu durumu öğrendikten sonra, Ohri'de de milli hürriyetin topraklarla ilanını, akşama umumi bir şehrayin tertibini, İslam ve Hıristiyan eşraf ve muteberanına Belediye tarafından ziyafet verilmesini kararlaştırdı. Biraz sonra Manastır heyeti merkeziyesinden padişaha çekilen telgragnamenin sureti kaymakamlığa tebliğ olundu.

Bu telgrafta, «Kanun-u Esasi'nin fiilen tatbikine müsadde olunmak suretiyle sadakat ve ubudiyetimizin halelden vikayesi-

ni istirahat ve pazar gününe kadar Mebusan Meclisinin açılmasına ferman sadır olmadığı halde, rızaya muhalif ahval vaki olacağı, bu hususta umumen ahd-i misak altında bulunulduğu» bildirilmişti.

Ohri heyeti merkeziyesi de derhal, « Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Ohri merkezi» mühürü ile Atebeyeye aynı mealde bir telgraf çekti. Öğle vakti bütün nizamiye taburları efradı Ohri'nin «Eski kale» mevkiinde toplandı. Ohri heyeti merkeziyesi zabıtlardan, memurlardan, halktan büyük bir kalabalıkla kaleye çıkıldı.

Mevki kumandanı miralay Hamit Beyle ben nutuklar söyledik. Hakkı müdafaa etmek isteyenlere tecavüz eden olursa mukabelenin meşru olduğunu, temellerinin pek yakında büsbütün yıkılacağını, hürriyeti, müsavata, adaleti elde etmek için attığımız ilk adımları seri, şanlı adımların takip etmesi lazım geleceğini, ittihat ve sebat sayesinde emellerimize nail olacağımızı söyledik. Ohri naibi Ömer Lütü Efendi de milletin meşru emellerine mazhariyet temennileriyle müessir bir dua etti. Her taraftan, «yaşasın millet, yaşasın vatan, yaşasın hürriyet, yaşasın ittihat» nidaları büyük heyecanla yükseliyordu.

Bu milli temenniler ramazan ve bayramlarda kullanılmak üzere Ohri kalesinde bulunan şenlik toplarıyla selamlandı.

Temmuzun 10 - 23 üncü perşembe günü ezani saat yedide – öğleden sonra – atılan topraklarla Ohri, Manastır'la aynı günde istibdat boyunduruğunu tamamen kırıp hürriyetini elde ettiğini ilan etmiş oldu. Manastır'da olduğu gibi, Ohri kazası da padişaha telgraf çekildiği dakikadan 24 Temmuz 1908 günü sabah ezani saat yarımına kadar ki yirmi dört saat süren bir zaman içinde Ohri heyeti merkeziyesince idare olunan sırf cemiyetçi ve ihtilalci bir hükümet elinde kaldı. Bu hükümet, o gün hapishanede bulunan İslam ve Hıristiyan mevkuf ve mahpusları tahliye etti.

Bugün akşama kadar takım takım mektep çocukları ellerin-

de bayraklarla sokakları dolaştılar. O akşamki ziyafet, Ohri gölü kenarında «Hürriyet meydanı» adını alan meydanda verildi. Gene birçok nutuklar söylendi, milli oyunlar oynandı. Geceleyin şehrayinin en parlak safhaları da buralarda görüldü. Nihayet herkes sevinç içinde istirahate çekildi. Ertesi sabah erkenden Kanun-u Esasi'nin hükûmet konağı avlusunda okunacağını halka tellal marifetiyle ilan ve nida ettirdim.

Cemiyet tarafından padişahın bir hafta, nihayet on gün mu-kavemette bulunacağı tahmin ediliyor. Halbuki Abdülhamid 23-24 Temmuz 1908 gecesi Kanun-u Esasiyi tatbiki muvafakattan başka çare göremedi. O gece ısdar ettiği irade, Müfettişi Umumi-likten ezani saat yediye çeyrek kala çekilen ve elime gene sabah ezani saat yarımda varan bir telgraf ile tebliğ olundu. Bu anda belediye dairesinde bulunuyordum. Telgrafı hazır bulunanlara okudum.

Telgraf, hükûmet konağında maddeleri unutulmuş Kanun-u Esasiyi dinlemek üzere toplanan askerler, memurlar ve ahali muvacehesinde de okundu. Ohri'nin bir günlük müstakil milli hükûmeti, bu saatten itibaren yerini böylece meşruti hükûmete terketti.

(Akşam, 12 Ağustos 1943)